



**SÎDÎ MUHTAR b. AHMED EL-KÜNTÎ'NİN HAYATI
ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

Mustafa POLAT

**Doktora Tezi
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. İsa ÇELİK
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Mustafa POLAT

SÎDÎ MUHTAR b. AHMED EL-KÜNTÎ'NİN HAYATI ESERLERİ
VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. İsa ÇELİK

ERZURUM- 2024



TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “SİDİ MUHTAR b. AHMED EL-KÜNTİ’NİN HAYATI ESERLERİ VE TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ ” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporunun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

19/01/2024

Aslı ıslak imzalıdır

Mustafa POLAT

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İsa ÇELİK danışmanlığında, Mustafa POLAT tarafından hazırlanan bu çalışma 19 / 01 / 2024 tarihinde savunulmuş ve Tasavvuf Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ **İmza:** Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İsa ÇELİK **İmza:** Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. O. Nuri KARADAYI **İmza:** Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. M. Şirin AYIŞ **İmza:** Aslı ıslak imzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU **İmza:** Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU	2
III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRMESİ	3
A. Sîdî Muhtar'ın Kendi Eserleri	4
B. Sîdî Muhtar Hakkında Bilgi Veren Eserler	7
IV. SÎDÎ MUHTAR'IN YAŞADIĞI AFRİKA KITASINA GENEL BAKIŞ	8
A. Tarih Sahnesindeki Yeri	9
B. İlmî Yapısı	11
C. Dinî ve Tasavvufî Yapı.....	12
D. Tarîkatların Oluşumu ve Yayılışı	13
E. İlk Dönem Tarîkat Kolları ve Sûfî Şahsiyetler	14
F. Kıta Üzerinde Etkin Olan Tarîkatların Yayılışı	16
V. SÎDÎ MUHTAR'IN YAŞADIĞI DÖNEM	23

BİRİNCİ BÖLÜM

SÎDÎ MUHTAR b. AHMED'İN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

1.1. HAYATI.....	26
1.1.1. Doğum Yeri.....	26
1.1.2. İsmi Nesebi ve Künyesi.....	28
1.1.3. Evlilik Hayatı, Çocukları ve Kabilesi	33
1.1.3.1. Çocukları	34
1.1.3.2. Kabilesi.....	38
1.1.3.2.1. Kabilenin Hicreti.....	39
1.1.3.2.2. Kabilenin Oluşum Safhaları.....	41
1.1.3.2.3. Kabilenin Dinî ve Tasavvufî Faaliyetleri.....	42

1.1.3.3.4. Kabilenin İnşa Faaliyetleri.....	44
1.1.4. Tahsil Hayâtı ve Hocaları.....	48
1.1.4.1. Şeyh Ahmed b. Şeyh	50
1.1.4.2. Muhammed Ahmed el-Yeltemâtîhî	51
1.1.4.3. Şeyh Ehe el-Kelharmî.....	51
1.1.4.4. Şeyh Ali b. Necib	52
1.1.4.5. Şeyh Ende Abdillâh-i Velâtî.....	54
1.1.5. Tarîkata İntisâbi.....	56
1.1.6. Tarîkat Silsilesi.....	56
1.1.7. Halife ve Öğrencileri.....	60
1.1.7.1. Muhammed el-Halife el- Küntî	61
1.1.7.2. Sîdî Ebyerî	62
1.1.7.3. Hanne b. Emtâl	65
1.1.7.4. el-Âlimü'l-Cerârî	65
1.1.7.5. Abdullâh b. Mahmud.....	65
1.1.7.6. Ahmed b. Hamâdî b. Bûbû	66
1.1.7.7. Muhammed el-Mâmî	67
1.1.8. Kerâmetleri.....	68
1.1.8.1. Şeyh Ahmed Sîrî'nin Tayy-ı Mekânî	69
1.1.8.2. Ölen Hayvanın Diriltilmesi	69
1.1.8.3. Avuç İçine Bakarak Fetva Verme	70
1.1.8.4. Kuşlar Gibi Uçma.....	70
1.1.8.5. Muhammed Halife'nin Gördüğü Rüya.....	71
1.1.9. Mezhebi.....	72
1.1.10. Vefâtı	76
1.2. ESERLERİ	77
1.2.1. Akaid ile İlgili Eserler	78
1.2.1.1. <i>Kitâbü'l-Minne fî i'tikâdi Ehli's-Sünne</i>	78
1.2.1.2. <i>Ecûbe 'alâ 'iddeti mesâil fî't-Tevhîd</i>	79
1.2.1.3. <i>Nudârü'z-zeheb fî külli fennin müntehab</i>	80
1.2.2. Fıkıh ile İlgili Eserler	80
1.2.2.1. <i>Fikhü'l-a'yân fî hakâiki'l Kur'ân ve's-sünne</i>	80

1.2.2.2. <i>el-Ecvibetü 'l-mühimme li-men lehû bi emri dînihî himme</i>	80
1.2.2.3. <i>Hidâyetü 't-tullâb</i>	81
1.2.2.4. <i>Fetâvâ fıkhiyye</i>	81
1.2.2.5. <i>Risâle fî şurûti 't-tahâret ve 's-selât</i>	82
1.2.2.6. <i>Fethu 'l-vehhâb fî beyânî elfâzi hidâyeti 't-tullâb</i>	82
1.2.2.7. <i>el-Halâl-u ve 'l-Haram</i>	82
1.2.2.8. <i>el-Bürdü 'l-müveşşâ fî kat 'i 'l-metâmi ' ve 'r-rüşâ</i>	82
1.2.2.9. <i>el-İrşâd fî mesâlihi 'l- 'ibâd</i>	83
1.2.3. Tefsir ile İlgili Eserler	84
1.2.3.1. <i>el-Hüccetü 'l-bâhire alâ tekrîri ma 'ne 'l-besmele</i>	84
1.2.3.2. <i>Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb</i>	85
1.2.3.3. <i>Letâifü 'l-kudsî fî fedli Âyete 'l-Kürsî</i>	86
1.2.3.4. <i>Bezlu 'l- vasi ' fî tefsîri 'l-âyâti 't- tis 'e</i>	87
1.2.4. Tasavvuf ile İlgili Eserler	89
1.2.4.1. <i>el-Kevkebü 'l-vekâd fî zikri 'l fedli 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd</i>	89
1.2.4.2. <i>el-Cür 'atü 's-sâfiyye ve 'n-nefhetü 'l-kâfiyye</i>	90
1.2.4.3. <i>Zevâlü 'l-ilbâs fî tardi 'ş-şeytânî 'l-hannâs</i>	91
1.2.4.4. <i>Keşfü 'l-lebs fî mâ beyne 'r-rûh ve 'n-nefs</i>	91
1.2.4.5. <i>er-Risâle fî 'ilmi 't-tasavvuf</i>	92
1.2.4.6. <i>Kitabu 'l-Ahzab</i>	92
1.2.4.7. <i>Cezvetü 'l-envâr fî 'z-zebbi 'an menâşibi evliyâ 'i 'llâhi 'l-ahyâr</i>	92
1.2.4.8. <i>Kitabu 'l-Ed 'iye</i>	93
1.2.4.9. <i>Fevaidu nûrâniye ve feraidu seriyyetu 'r-Rahmâniye</i>	94
1.2.5. Arap Dili ve Edabiyatıyla İlgili Eserler	94
1.2.5.1. <i>Elfiye fî lugati 'l-arabiyye</i>	94
1.2.5.2. <i>Kasidetü 'l-feyziyye ve Şerhu 'l-kasidetü 'l-feyziyye</i>	95
1.2.5.3. <i>İhtisaru 'l-Hazreciyye</i>	95
1.2.6. Diğer Eserleri	95
1.2.6.1. <i>Nefhu 't-tayyib fî 's-salâti 'ale 'n-nebiyyi 'l-habîb</i>	95
1.2.6.2. <i>Nüzhetü 'r-râvî ve bugiyetü 'l-hâfî</i>	96
1.2.6.3. <i>Yetimetü 'l-âlî fî 'r-reddi alâ ulemai 't-tenyalî</i>	97
1.2.6.4. <i>Dîvânü 'l-mülûk fî selâtîni 's-Sûdân</i>	97

1.2.6.5. <i>er-Risâle ilâ ebnâi Ebî Nu‘ame</i>	97
1.2.6.6. <i>Süllemü’r-rıdvân bi-zevki halâveti’l-îmân</i>	98
1.2.6.7. <i>Ehâdis fî fedli Ehli’l-beyt</i>	98
1.2.6.8. <i>Nezhetu’l-esmâ‘ bi enva‘i’s-sema‘</i>	99
1.2.6.9. <i>el-Hısnü’l-menî‘ fî’t-teveddüdi ile’l-habîb</i>	99
1.2.6.10. <i>Ahkâmüz-ziyâfe</i>	99
1.2.6.11. <i>el-Memzûc</i>	99
1.2.7. Kaynaklarda Zikredilen Ancak Günümüze Ulaşmayan Eserler.....	100
1.3. ŞAHSİYETİ	102
1.3.1. Dinî ve Tasavvufî Şahsiyeti	102
1.3.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti	106
1.3.2.1. Güncel Meselelere Çözüm Geliştirmesi	107
1.3.2.2. Reddiyeci Yönü	110
1.3.2.3. İtikadi Yönü ve Görüşleri	111
1.3.2.4. Tefsirci Yönü	112
1.3.2.5. Fıkıhçı Yönü	113
1.3.2.6. Nahiv ve Tarihçi Yönü	114
1.3.3. Siyasî, İctima‘î ve İktisadî Şahsiyeti	118

İKİNCİ BÖLÜM

SÎDÎ MUHTAR b. AHMED’İN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

2.1. TASAVVUFÎ İSTİLÂHLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	128
2.1.1. Tasavvufî Makamlarla İlgili İstılâhlar.....	128
2.1.1.1. Tövbe	130
2.1.1.2. Zühd.....	134
2.1.1.3. Sabır.....	137
2.1.1.4. Hilm ve Tevazu	140
2.1.1.5. Şükür.....	142
2.1.1.6. Havf ve Recâ	143
2.1.1.7. Tevekkül	147
2.1.1.8. Rızâ.....	148
2.1.2. Tasavvufî Hallerle İlgili İstılâhlar	149

2.1.2.1. Muhabbet	150
2.1.2.2. Sahv-Sekr	159
2.1.2.3. Gaybet-Huzûr	160
2.1.2.4. Fenâ Bekâ	162
2.1.2.5. Zevk.....	163
2.1.3. Ahlâkî Konularla ilgili Kavramlar	165
2.1.3.1. Takvâ	165
2.1.3.2. Tevazu	169
2.1.3.3. Tedbir	170
2.1.3.4. İhlas	172
2.1.3.5. Bekkâî/Ağlayan	173
2.1.3.6. Havâtır	177
2.1.3.7. Huşû.....	178
2.1.3.8. Yakîn	179
2.2. NAZARÎ ESÂSLAR İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	180
2.2.1. Şeriat, Hakikat ve Gayb	180
2.2.2. İmanın Hakikatı.....	184
2.2.3. Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd.....	185
2.2.4. Nübüvvet-Velâyet	192
2.2.4.1. Nebilerden Velîlere İntikal Eden Miras.....	195
2.2.5. Kerâmet	198
2.2.6. Sır	199
2.3. AMELÎ ESÂSLAR İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	200
2.3.1. Seyr-u Sülûk.....	200
2.3.2. İntisab veya Biat.....	203
2.3.3. Kulluk/Ubûdiyet.....	204
2.3.4. Riyâzet ve Mücâhade	206
2.3.5. Halvet ve Celvet	206
2.3.5.1. Halvette Kırk Günün Önemi.....	208
2.3.5.2. Eşlerin Halveti	212
2.3.6. Kalb	216
2.3.6.1. Kalbi Hayat.....	218

2.3.6.2. Kalbin Sekîneti	220
2.3.6.2. Kalbin Kısımları	224
2.3.7. Nefs	225
2.3.8. Ruh	229
2.3.9. Zikir	231
2.3.6.1. Zikrin Keyfiyeti	234
2.3.6.2. Zikrin Kısımları	235
2.3.6.3. Zikrin Çeşitleri.....	235
2.3.6.4. Zikrin Fazileti	236
2.3.10. Evrâd	238
2.4. ÂDÂB VE ERKÂNLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	244
2.4.1. Şeyh ve Mürşid.....	245
2.4.2. Mürid ve Sâlik.....	247
2.4.3. Mürşid ve Müridin Özellikleri	248
2.4.4. Mürid'in Âdâbı.....	250
2.4.3.1. Mürid'in Nefsine Karşı Âdâbı.....	252
2.4.3.2. Mürid'in Allah'a Karşı Âdâbı	253
2.4.3.3. Müridin Şeyhe Karşı Âdâbı.....	254
2.4.5. Mürşidin Âdâbı	255
SONUÇ.....	259
KAYNAKÇA	265
ÖZGEÇMİŞ.....	281

ÖZET

DOKTORA TEZİ

SÎDÎ MUHTAR b. AHMED EL-KÜNTÎ'NİN HAYATI ESERLERİ VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Mustafa POLAT

Danışman: Prof. Dr. İsa ÇELİK

2023, 281 sayfa

Jüri: Prof. Dr. İsa ÇELİK

Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Doç. Dr. Osman Nuri KARADAYI

Doç. Dr. M. Şirin AYIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mikail DURLU

Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî, Kuzey Afrika coğrafyasında milâdî XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayıp XIX. yüzyılın başlarına kadar etkin bir sûfî şahsiyet olarak faaliyet göstermiştir. Özellikle Kâdiriyye tarikatını Kuzey Afrika'nın genelinde yaymasıyla tanınmış olan Şeyh Sîdî Muhtar, aynı zamanda bir âlim, sûfî ve siyasî lider olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bu kimliğinin yanı sıra, Ukbe b. Nâfi soyundan gelen ve Kuzey Afrika'da ilim ve irşad faaliyetleri yürüten Küntî kabilesine mensup bir şahsiyettir.

Şeyh Sîdî Muhtar, ilmi eğitimini Timbuktu'nun önde gelen âlimlerinden, Muhammed Ahmed el-Yeltemâtîhî, Şeyh Ehe el-Kelharmî ve Şeyh Ende Abdîllah-i Velâtî gibi şahısların yanında tamamladıktan sonra, Kâdiriyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden biri olan Şeyh Ali b. Necib'e intisap etmiştir. Şeyhinden hilafet görevini devraldıktan sonra, Küntî kabilesinin öncülüğünde yürütülen ilim ve irşad faaliyetlerini özellikle Merâkeş, Fâs, Keyrevân gibi Kuzey Afrika'nın farklı bölgelerine yaymıştır.

Bu çalışma, Kuzey Afrika coğrafyasında faaliyet gösteren Şeyh Sîdî Muhtar'ın hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel hedefi, Şeyh Sîdî Muhtar'ın kendi yazılı eserlerine dayanarak ortaya çıkan öğretilerini tespit etmek ve yaşadığı bölgede gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümü analiz etmektir. Bu analiz, onun bireysel ve toplumsal etkisinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Sîdî Muhtar, Kâdiriyye Tarikatı, Muhtariye Medresesi.

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

THE LIFE AND SUFI VIEWS OF SIDI MUHTAR IBN AHMED EL-KUNTI

Mustafa POLAT

Advisor: Prof. Dr. İsa ÇELİK

2023, 281 pages

Jury: Prof. Dr. İsa ÇELİK

Prof. Dr. Mehmet GÖKTAŞ

Prof. Dr. Osman Nuri KARADAYI

Prof. Dr. M. Şirin AYİŞ

Assist. Prof. Dr. Mikail DURLU

From the early 18th century to the start of the 19th century, Sheikh Sidi Muhtar ibn Ahmed Kunti was a significant Sufi leader in the North African region. As a scholar, Sufi, and political leader, Sheikh Sidi Muhtar was particularly notable for his dissemination of the Qadiriyya order throughout North Africa. He was also a member of the Kunti tribe, descended from Ukbe ibn Nafi, and worked as a guide and teacher throughout North Africa in addition to this identification.

Sheikh Sidi Muhtar joined Sheikh Ali ibn Nacib, one of the most influential sheikhs of the Qadiriyya order, after completing his scholastic instruction with eminent Timbuktian scholars such as Muhammad Ahmed al-Yeltemâtîhî, Sheikh Ebe al-Kelharmî, and Sheikh Ende Abdîllah-î Velâtî. He increased educational and guidance initiatives under the direction of the Kunti tribe after taking over his sheikh's position of leadership, especially in various parts of North Africa such as Marrakesh, Fes, and Qairawan.

The objective of this research is to investigate the life, works, and Sufi beliefs of Sheikh Sidi Muhtar, a man who lived and worked in North Africa. In this regard, the primary goals of the research are to ascertain the lessons drawn from the writings of Sheikh Sidi Muhtar and to examine the modifications and advances he effected in the area. This study will advance knowledge of his influence on society and on individuals.

Keywords: Sufism, Order, Sidi Muhtar, Qadiriyya Order, Muhtariye Madrasa.

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
by.	: Basım yeri yok
Çev.	: Çeviren
bty.	: Basım tarih yok
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
hz.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
vd.	: ve diğerleri
sd.	: Sadeleştiren
yy.	: Yayıncı yok
nşr.	: Neşreden
v.	: Vefât tarihi
no.	: Numara
thk.	: Tahkik eden
terc.	: Tercüme
ty.	: Tarih yok
ö.	: Ölümü
ktb.	: Kütüphane
ye.	: Yazma eser

ÖNSÖZ

Tasavvuf terbiyesi, nefsin eğitilmesi ve ruhun arındırılmasını temel alır. Zira insanın ruhunun gelişiminde zâhirî ilimlerin yetersiz kaldığı açıktır. Bu sebeple, insanın yaşamına anlam katmak, paslanan gönül aynasını parlatmak ve ruhsal derinliklerinde saklı olan değerleri açığa çıkarmak ancak bâtinî ilimlerle mümkündür. Zâhirî ve bâtinî ilimlerin bir araya gelmesiyle, hikmet elde edilir ki bu da “insan-ı kâmil” makamına ulaşmanın temel unsurudur. Bu nihaî makamda, kişi mânevî âlemindeki ilk yaratılışına ve asıl hüviyetine dönüşünü gerçekleştirir.

Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî, zâhirî ve bâtinî ilimlerde öne çıkan bir âlim olarak Afrika kıtasında ilim ve irşad hizmetleri sunmuştur. Mensup olduğu Küntî kabilesi de uzun yıllar boyunca Kuzey Afrika'da ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu faaliyetler sayesinde İslâm dini ve Kâdiriyye tarikatı, Sahra çölünde bulunan Tevât, (Tüvât) Fecîc, Dar'a, Sûs ve Tâfilâlet gibi bölgelere yayılmıştır. Sîdî Muhtar, mânevî ve siyasî liderlik rolünü üstlendikten sonra bu ilmî ve tasavvufî faaliyetleri Merakeş, Fas, Moritanya, Nijer, Senegal ve diğer Afrika bölgelerine taşımıştır. Özellikle XVIII. yüzyılda Sîdî Muhtar'ın ilim ve irşad çalışmaları, Kuzey Afrika'da büyük bir etki bırakmış ve bölge tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Sîdî Muhtar, tasavvufî şahsiyetinin yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, şiir, tarih gibi çeşitli ilim dallarında yaklaşık üç yüz eser kaleme alarak ilim ehlinin hizmetine sunmuştur. Bu çalışmada, yurt dışında ve özellikle Kuzey Afrika'da bulunan kütüphanelerde tespit edip temin ettiğimiz eserler, temel kaynaklarımızı oluşturmaktadır. Sîdî Muhtar'ın yaşantısını ve kişiliğini tanıtmak için öncelikle kendisine ait eserlere ve onunla ilgili bilgilere yer veren diğer kaynaklara başvurulmuştur.

Sîdî Muhtar'ın hayâtı, eserleri, şahsiyeti ve tasavvufî görüşlerine dair bu çalışma; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Sîdî Muhtar'ın mensup olduğu Kuzey Afrika'nın tarihi, ilmî ve tasavvufî yapısı ile yaşadığı dönemin demografik ve sosyal yaşam tarzı incelenmiştir. Birinci bölümde, Sîdî Muhtar'ın kendi eserlerinin yanı sıra müridlerinin kitaplarından da istifade edilerek hayatı hakkında bilgiler verilmiştir. Hayat öyküsünde onun siyasî ve ilmî hayâtı, kabile liderliği, hocaları, müridleri, müderrisliği, irşad yılları, halifeleri ve çok yönlü kişiliği

incelenmiştir. İlmî şahsiyetine değinirken aynı zamanda fakih, müfessir, tarihçi ve şair yönlerine de dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde ise Sîdî Muhtar'ın tasavvuf ile ilgili eserlerinden yola çıkarak tasavvufî görüşleri ve sûfilîği ele alınmıştır. Görüşlerinin sadece aktarılmasının ötesinde, çağımızdaki hakikat arayışı içinde olan insana sağlayabileceği faydaları üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın her aşamasında bana rehberlik eden ve yardımlarından faydalandığım saygıdeğer hocam Prof. Dr. İsa ÇELİK'e şükranlarımı sunarım. Çalışma süresince desteklerini esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ, Doç. Dr. Osman Nuri KARADAYI, Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ, Dr. Öğr. Üyesi Mikail DUMLU, Arş Görevlisi Adem URHAN'a minnettarım. Ayrıca Sîdî Muhtar'ın eserlerini başta Senegal, Moritanya, Fas ve Cezayir gibi Afrika ülkelerinden temin etmemde yardımcı olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşler Yüksek Kurulu Başkan Vekili, Dr. Fatih Mehmet AYDIN ile Moritanya "Sîdî Muhtar el-Künî Vakfı" başkanı Ahmed Baba el-Küntî'ye teşekkür ederim.

Erzurum – 2024

Mustafa POLAT

GİRİŞ

Tasavvuf, İslâm'ın gizemli yönünü temsil eden bir oluşum olarak kabul edilmiş ve İslâm'ın teşekkül tarihinden yaklaşık iki yüzyıl sonra ortaya çıkmıştır. İslâm'ın ahlâkî ve fitrî kurallarının benimsenmesi, tasavvufun gelişmesi için uygun bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Tasavvuf, başlangıç olarak Orta Doğu olmak üzere, Orta Asya, Kuzey Afrika, Amerika, Avrupa, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Endonezya ve Çin gibi dünyanın birçok coğrafyasında kabul görmüş ve yayılmıştır. Gelişip yaygınlaşmanın doğal sonucu olarak, dünyanın her bölgesinde tasavvuf öğretisi ve uygulamaları görülebilir hale gelmiştir. Bu nedenle aslı itibariyle aynı kalan tasavvuf, biçim ve pratik yönünden farklılık gösteren bir hal almıştır.

Farklı bölgelerdeki tasavvuf düşüncelerinin incelenmesi, o bölgelerin dinî, siyasî, sosyal ve kültürel yapısı hakkında önemli ipuçları sağlamıştır. Ayrıca bir bölgedeki tasavvuf anlayışı, o bölgede yaşayan tasavvuf liderlerinin görüş ve düşüncelerine göre şekillenmiştir.

Binaenaleyh bu çalışmada, Afrika kıtasının Kuzey Afrika bölgesinde yaşayan Sîdî Muhtar'ın tasavvufî faaliyetleri ve görüşleri incelenecektir.

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî ve onun mensubu olduğu Küntî kabilesi, Kuzey Afrika kıtasında tasavvuf düşüncesinin yayılması ve bölgedeki putperestlerin İslâmlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bugün, Kadirîyye tarikatının Kuzey Afrika'nın en yaygın ve etkili tarikatı olarak kabul edilmesi, Sîdî Muhtar ve kabilesinin büyük çaba ve gayretlerinin sonucunda gerçekleşmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'nin yaşamı, eserleri ve tasavvufî düşüncelerini bilimsel yöntemler kullanarak açıklamak ve ilim camiasına sunmaktır. Ayrıca, Muhtar'ın inşa ettiği “Muhtariye medresesi” gibi yapılar aracılığıyla gerçekleştirdiği bilimsel, siyasî ve toplumsal değişimleri incelemek, yazdığı pratik ve teorik eserleriyle ilim ve rehberlik faaliyetlerine katkılarını araştırmak, çalışmanın diğer önemli hedeflerini oluşturmuştur.

Araştırmamızda, Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'nin biyografisi, ilmî ve tasavvufî eğitimi, çocukları, hocaları, şeyhi ve önde gelen halifeleri gibi hayatına dair önemli konular ele alınmıştır. Ayrıca, bölgede yaşayan putperestler ve farklı toplumlardan oluşan kabileler üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızda, Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'nin eserlerinde ele aldığı konular, başlıkların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'nin ismi, “Sîdî Muhtar” olarak tercih edilmiştir. Ayrıca, Sîdî Muhtar'ın öğrenci ve müridlerine iletmek istediği görüş ve düşünceleri, Muhammed Halife'nin eserlerinde yer aldığı için Muhammed Halife'nin aracılığıyla aktarılmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE METODU

Batı dünyasında, Afrika kıtasındaki gelişmeleri araştırmak amacıyla kurulan “Afrika Araştırma Enstitüleri”nin sayısı 50'yi aşmıştır. Ancak ülkemizde, birkaç bireysel çalışma dışında kapsamlı ve kurumsal bir araştırma çalışmasının olmadığı gözlemlenmektedir. Özellikle bölgenin Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti altında kalması ve İslâm coğrafyasının bir parçası olması nedeniyle, ilmî araştırmaların istenen düzeyde yapılmaması önemli bir eksikliktir.

Son iki asırda, Kuzey Afrika bölgesi İslâmî ilimler alanında yaygınlaşan tasavvuf anlayışının önemli bir merkezi haline gelmiştir. Bu durum, birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve birçok yeni araştırmanın konusu olmuştur. Özellikle on sekizinci yüzyıldan sonra kıtada ortaya çıkan sosyal ve siyasal hareketler genellikle tasavvuf kökenlidir. Bu bölgede klasik tasavvuf anlayışına karşılık politize olmuş bir tasavvuf anlayışı kabul görmüştür. Araştırmalardaki temel amaç, bilinmeyeniyi ortaya çıkarmak ve yeni şeyler sunmaktır. Bu düşünceye dayanarak, ülkemizde daha önce akademik düzeyde çalışılmamış bir konu olan “Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” adlı araştırmanın faydalı ve doğru bir seçim olacağı düşünülmüştür.

Sîdî Muhtar, Kuzey Afrika Kâdiriyye tarikatının önde gelen isimlerinden biri olmasına rağmen, İslâm âleminde sadece birkaç yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Özellikle Türkiye'de, Sîdî Muhtar hakkındaki bilgiler yalnızca “DİA” (Diyanet İslâm Ansiklopedisi) maddesinde sunulan bilgilerle sınırlı kalmıştır. Bu durum, onun

fikirlerinin akademik düzeyde incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu nedenle yaptığımız çalışma, Türkiye'de akademik düzeyde hazırlanan ilk çalışma olma özelliği taşımaktadır. Çalışmanın temel amacı, Sîdî Muhtar gibi önemli bir kişiliğin ilmî mirasını, tasavvuf alanındaki düşüncelerini ve tarikat âdâbını ilim dünyasına kazandırmaktır.

III. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRMESİ

Sîdî Muhtar'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi edinmek için, bölgede yaşamış âlimlerin ve sûfilerin biyografilerini içeren tabakat kitaplarından¹ ve Kuzey Afrika tarihi² ile bölgedeki tarikatlar hakkında bilgi veren eserlerden³ sınırlı ölçüde yararlandık. Ayrıca, Sîdî Muhtar'ın mensup olduğu Küntî kabilesiyle ilgili bilgi veren kaynaklardan⁴ ve kendi tarafından yazılan eserleri üzerine yapılan akademik⁵

¹ İbn Hâlenâ, Muhammed Vâlid b. Musdafa ed-Deymânî, *Kerâmâtî evliyâi Teşmeşe*, thk. ed-Dâho b. Muhammed 'Alo, el-Medreseti'l-'ulyâ li'l-esâtize, Nevakişud 1982; İbn Ferdî, Abdillâh b. Muhammed, *Târîhu'l-'ulamâi ve'r-ravâtî li'l-'ilmi bi'l-Endülüs*, el-Müessesetü's-Su'udiye bi Mısır, Kahire 1988; İbn Kâdî, Ahmed b. Muhammed el-Meknâsî, *Cezvetü'l-iktibâs fî zikri men halle mine'l-e'lâmi medineti'l-Fas*, Daru'l-Mensur, Rıbad 1974; İbn Kâdî, *Dürretü'l-hicâl fî esmâil ricâl*, thk. Muhammedu Ahmed Ebû Nûr, Mektebetü'l-'Atika, Tunus 1971; İbn Meryem, Muhammed b. Muhammed et-Tilmisânî, *el-Bostân fî zikri 'ulamâi ve'l-evliyâi bi tilmisan*, Madba'atu's-Su'âlebe, Cezair 1908; İbn Mansûr, Abdülvehhâb, *E'lâmi'l-mağribi'l-'arabî*, el-Matbaetu'l-Mülkiye, Ribat 1979; Şînkîdî, Ahmed b. Emin el-Ulvî, *el-Vesîd fî terâcimi edübbâi Şînkîd*, Mektebetü'l-Hâneci, Kahire 1958.

² el-Ervânî, Muhammed Mahmud b. Şeyh, *et-Tercemân fî târihi's-Sahraî ve's-Sudan ve beledi Tinbehtü ve Şînkîd ve Ervân ve nebzün min târihi'z-zemân fî cemi'il-bilad*, Mahdud min mekezi Ahmed Bâbâ, Tinbehtü Moritanya; el-Bürtelî, et-Tâlib Muhammed b. Ebubekir es-Siddik el-Velâtî, *et-Târih*, el-Hazânetu'l-Âmme, Tinbehtü Moritanya; el-Bürtelî, *Fet'hu's-şekûr fî ma'rifeti ayani't-Tekrûr*, trc. Muhammed İbrahim Hacî, Daru'l-Ğarbi'l-İslâm, Beyrut 1981; İbn Hâmit (el-Muhtar), *Heyâtî Moritanya merkûnî bi'l-me'hedi'l-Moritanya li behsi'l-'ilmî Nevakişûdî'l-eczâi't-tâliye li't-târîhi's-siyâsî*, Nevakişûd, Mahdud; Veledi Abdillâh (Abdülvedûd), *el-Hareketu'l-fikriyye fî bilâd Şînkîd hilâle karni (m. 17-18)*, Edabiyat Fakültesi, Muhammed Hâmis Üniversitesi, Ribad 1993; Ahmed Bâbâ Tenbehtî, *el-Hadâretü'l-İslâmiye fî Mali el-münezzemetü'l-İslâmiye li terbiyeti ve'l-'ulûm ve's-sikâfiye*, Ribad 1996; İbn Bâbeh Muhammed Fâle, *et-Tekmile fî târihi imâratî el-Berâkene ve't-Terârize*, thk. Ahmed Veledi el-Hasen, Beytu'l-Hikme, Tunus 1986; İbn Hâmid (el-Muhtar), *Hayâtü'l-Moritanya hâyatu's-sekâfiye*, Daru'l-Arabiye, Tunus 1990.

³ Abdillâh Abdürrezzak İbrahim, *Edvâe ale'd-darikati's-sûfiye fî'l-kâreti'l-ifrikye*, Mektebete Medbûlî, Kahire 1990; Muhammed Bellû, *İttifâku'l-meysûre fî târihi bilâdî't-Tekrûr*, Kahire 1964; Hasan İsâ Abdizâhir, *ed-Daveti'l-İslâmiye figarbi İfrikyâ ve kıyâmu devreti'l-Fûlânî*, Câm'atü'l İmam Muhammed b. Sü'ûd, Riyad 1977; Abdillâh b. Muhammed Fûdî, *Diya'u's-siyâsât ve fetâvâ en-nevâzil mimmâ hüve min fûru'i'd-dini mine'l-mesâil*, thk. Ahmed Muhammed Kânî, Kahire 1978; Ahmed Abdurrahim Mustafa, *Hareketu'l-tecdîdî'l-İslâmî fî 'âlemi'l-arebiyye'l-hadis*, Kahire 1971; Celâl Yahya, *el-Meğribü'l-'arabî'l-hadis ve'l-me'âsir*, İskenderye 1973; Hasan Ahmed Mahmud, *el-İslâm ve's-sekâfetü'l-'arab fî İfrikyâ*, Kahire 1963; İbn Muhtar es-Sâlim (Hamâhullah), *el-'Alâkâtu's-sekâfiye beyne bilâdî Şînkîd ve'l-meşriki'l-'arabî*, Kahire 1985.

⁴ Ba Ahmed Ömer Demmeh el-Küntî el-Fehri, *ez-Zavaye'l-Küntîye'l-e'lamiyye ve'l-coğrafiye'n-neyâmî*; 'Akbânî Şeyh Azîzi b. Bûbekir el-Hamelî el-Küntî, *en-Nefahâtu'l-behiye fî efnani eş-Şecereti'l-Küntîyye*, Daru'l-Huda, Cezair 2016; Hamel, Zehra, 'İkrimi Esmâ, *el-İshametü'l-ilmiyye li-ali künte fî-Garbi Afrika fî-karni (12-13 /18-19)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmed Direr Üniversitesi, Cezayir, 2017-

çalışmalardan faydalandık. Ancak belirtmek gerekir ki, bu eserlerin çoğunda Sîdî Muhtar ile ilgili bilgilerden ziyade Küntî kabilesinin tarihine, ilmî ve siyasî faaliyetlerine daha fazla yer verilmiştir. Sîdî Muhtar'ın tasavvufî görüşleriyle ilgili bilgilere ise öncelikle kendi yazdığı eserlerden ve onun öğrencilerinin eserleri üzerinden ulaştık.

A. Sîdî Muhtar'ın Kendi Eserleri

Sîdî Muhtar, İslâmî ilimlerin çeşitli konularını içeren yaklaşık üç yüz eser telif etmiştir. Ancak, bu eserlerden birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan eserlerin içerikleriyle ilgili bilgiler, “Hayatı Şahsiyeti ve Eserleri” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu nedenle, burada eserlerin genel bir değerlendirmesiyle yetinilecektir. Değerlendirme yapılan eserlerin birkaçı istisna, tamamı yazma eserlerdir.

Sîdî Muhtar, “*el-Minne fî i'tikâdi Ehli's-Sünne ve Nudârü'z-zeheb fî külli fennin müntehab*” isimli eserlerde İslâm akidesiyle ilgili düşüncelerini açıklamıştır. Özellikle İslâm akidesinde tartışmalı konular olan “büyük günahların fâili ve cebir” konularına açıklık getirmiştir.⁶ O, Vehhâbî düşünce ve görüşlerini reddetmek amacıyla “*Yetimetü'l-âlî fî'r-reddi alâ ulemai't-tenyalî ve Cezvetü'l-envâr fî'z-zebbi 'an menâşibi evliyâ'i'llâhi'l-ahyâr*” isimli eserler telif etmiştir. Ayrıca bu eserlerde kerâmet ve evliyanın varlığını reddeden görüşleri âyetler ve hadislerle çürütmeye çalışmıştır.⁷

2018; Muhammed, Hûte, ‘*Ali Künte*, Daru'l-Kutubi'l-Arabiye, Cezayır 2008; Sîdî Muhammed, b. Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî, *er-Riselet'l-ğaleviye*, thk. Dr. Hamâhullah Veleî Sâlim, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

⁵ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011; Muhammed Veleî, eş-Şeyh, *el-Cür'atü's-şâfiyye ve'n-nasihatü'l-kâfiye li-mücedidi asrhi ve ferideti dehrhi* eş-Şeyhü'l-esatizi'mürebbi Ebû Zeynel Abidin el-Muhtar b. Ahmed b.Ebî Bekî'l- Küntî, 2016; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011: Ahmed el-Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmü bi Azavadi İfrikya*, (*Hayatu's-Şeyh Sîdî Muhtar el-küntî es-siyasiyye ve'l-ilmüyye*) Daru Kavâfil, Moritanya, Vüzeratu's-Sekafî, ISSN 1263, 2008.

⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmüyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, (*Hayatu's-Şeyh Sîdî Muhtar el-küntî es-siyasiyye ve'l-ilmüyye*) Daru Kavâfil, Moritânya, 2017, 130; Osman b. Abdillâh el-Beşir, ‘*İnvanu'l-mecd fî tarihi Necd*, thk. Abdurrahaman b. Abdullatif b. Abdillâh Âli's-şeyh, atbaatu'd-Dâretu'l-Melik el-'Aziz, Riyat 1982, bsk. IV, I, 45-46.

⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmüyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 46.

“*el-Hüccetü'l-bâhire alâ tekrîri ma'ne'l-besmele*” adlı eserinde, besmelede geçen kelimelerin ve harflerin işarî ve sırlı anlamları üzerinde durmuştur. “*Letâifü'l-kudsî fî fadli Âyete'l-Kürsî*” eserinde ise Âyete'l-Kürsî'nin faziletini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Kitabın devamında, İmam Gazzâlî'nin “*el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi (me'ânî) esmâ'illahi'l-hüsnâ*” adlı kitabından alıntılar yaparak üzerine şerh yazmıştır.⁸ Sîdî Muhtar, “*Bezlu'l-vasi' fî tefsîri'l-âyâtî't-tis'e*” isimli eserinde ise dokuz âyetle ilgili tartışmalı görüşleri, âyetler, hadisler ve selef âlimlerinin görüşleriyle açıklamaya çalışmıştır.⁹ Bu eserin tahkiki Muhammed Mahmud Velîdî Vedâdî tarafından yapılmıştır.¹⁰

Fıkhu'l-a'yân fî hakâiki'l Kur'ân ve's-sünne” adlı eserinde nefsin hileleri ve şeytanın vesvesesi gibi konular hakkında bilgiler sunmuştur.¹¹ Bu eser, diğer bir adıyla “*Lübbü'l-elbâb fî hakâiki's-Sünne ve'l-Kitâb*” olarak da bilinmektedir. “*el-Halâl ve'l-Haram*” eserinde ise bir kısım halâl ve haram konusuyla ilgili sorulara cevaplar verilmiştir.

“*Dîvânü'l-mülûk fî selâtini's-Sûdân*” adlı eserinde, Sudan'ın siyasî, idarî, adlî ve sosyal alanlarıyla ilgili kısa bilgiler sunulduktan sonra, Sudan'ın tarihinde devlet yönetiminde görev almış bazı liderlerin biyografilerine yer verilmiştir.¹²

Sîdî Muhtar'ın, “*Fevaidu nûrâniyye ve feraidu seriyyetu Rahmâniyye*” adlı eserinde, İsm-i Azam'ın fazileti ve mahiyeti üzerinde durulmuştur.¹³ Diğer bir eseri olan “*Nefhu't-tayyib fî's-salâti 'ale'n-nebiyyi'l-habîb*” de ise Hz. Peygamber'e salât ve selâm göndermenin faydaları ve önemi üzerinde durmuştur.¹⁴ Bu eserin üzerine Sîdî Muhtar'ın oğlu Muhammed Halife, “*er-Razu'l-hasib fî şerhi nefhu't-tayyib fî selati 'ale'n-nebiyyil*

⁸ Sîdî Muhammed, b. Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî, *Cünnetü'l-mürîd dîne'l-merid*, thk. Muhammed el-Mehdavi, Daru ebi rekrak, el-Meğribiyye, 2012, 64-65; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁹ Sîdî Muhtar *Ulûğu'l-vadî 'âle'l-âyâtî tis'a*, thk. Muhammed Mahmud Veleddi Vedadi, Matbaatu Zeyt b. Sabit, Dimeşk 2010. Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9.

¹⁰ Sîdî Muhammed, b. Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî, *Cünnetü'l-mürîd dîne'l-merid*, thk. Muhammed el-Mehdavi, Daru ebi rekrak, el-Meğribiyye, 2012, 68-69; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

¹¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 183-184; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 249.

¹³ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9.

¹⁴ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

habîb” adlı bir şerh kaleme almıştır.¹⁵ Eserin tahkiki Muhammed Siyâm tarafından yapılmış ve giriş bölümünde Sîdî Muhtar’ın hayatı ve 38 eserinin isim listesi verilmiştir.¹⁶ Abdüsselam b. Muhammed b. el-Ya‘za el-Fasî ise hacimli ikinci bir şerh olan “*Nüzhetü’l-ebrar ve riyazü’l-envar ve’l-ezhar ve sırrı nûri’l-envar ve’l-esrar fî asli yenbu’i şerefi atyebi’t-tayyibi ‘ale’s-selati’l-müsemmat*” isimli eseri yazmıştır.¹⁷

“*el-Kevkebü’l-vekâd fî zikri’l fadli’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd*” isimli eserde, virdin temel kaynağının Kur’an ve sünnet olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca eserde, nebilerde bulunan velilik makamının mâhiyeti ve velilerde görülen mucizelerin kerâmete dönüşme sebepleri, delilleriyle birlikte açıklanmıştır. Ebû Bekir Belkaid Üniversitesi, Toplum ve İnsani Bilimler Fakültesi doktora öğrencilerinden Emâl Tîbî tarafından “*el-Kevkebü’l-vekâd fî zikri fezaîli’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ebûbekir Vaff*” başlığıyla eserin tahkiki yapılmıştır. Eserin giriş bölümünde Sîdî Muhtar’ın hayatı, eserleri, halifeleri, hocaları ve şahsiyeti hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁸

“*el-Cür’atü’s-sâfiyye ve’n-nefhetü’l-kâfiyye*” adlı eserde, peygamberlerin halvete girme şekilleri, sâlikin uyması gereken kurallar, nefsin terbiyesi ve ruhun tezkiyesi konuları ele alınmıştır. Muhammed Veled eş-Şeyh tarafından tahkik edilen eser, iki ciltten oluşmaktadır. Tahkik edilen eserin giriş kısmında Sîdî Muhtar’ın soyu, doğumu ve hayatı hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Ayrıca, on dört öğrencisinin isim listesi ve Sîdî Muhtar’ın otuz dokuz eserinin isimlerine eserde yer verilmiştir.¹⁹

“*Zevâlü’l-ilbâs fî tardi’s-şeytânî’l-hannâs*” adlı eserde, şeytanın hileleri ve vesvesesine vurgu yapılmıştır.²⁰ Ayrıca “*Keşfü’l-lebs fî mâ beyne’r-rûh ve’n-nefs*” adlı eserde, nefis ve ruhun tanıtımı yapılarak mâhiyetleri üzerinde durulmuştur.²¹ “*er-risâle fî ‘ilmi’t-tasavvuf*” adlı yedi sayfalık risâle de, Sîdî Muhtar müridlere bazı tavsiyelerde

¹⁵ Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 80.

¹⁶ Sîdî Muhtar, *Nefhu’t-tayyip fî’s-selati ‘ale’n-Nebîyyi’l-Habîb*

¹⁷ Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 80.

¹⁸ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezaîli’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiyye ve’n-nefhetü’l-kâfiyye*, thk. Muhammed veledü’s-Şeyh, 2216; Ebû Abdullah el-Bürtelî, *Fet’hu’s-Şekûr fî ma’rifeti a’yanî’t-Tekrûr*, 14; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezaîli’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü’n-nikâb ‘an esrârî tihati’l-Kitâb*, 7; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

²⁰ Sîdî Muhtar, *Nefhu’t-tayyip fî’s-selati ‘ale’n-Nebîyyi’l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü’n-nikâb ‘an esrârî Fâtihati’l-Kitâb*, 7.

²¹ Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 39-40; Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiyye ve’n-nefhetü’l-kâfiyye*, 19; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

bulunmuştur.²² “*Ecvibe 'alâ 'iddeti mesâil fî't-Tevhîd*” adlı eserde ise Allah'ın vahdâniyetiyle ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra tevhidin makamları açıklanmıştır.²³

Sîdî Muhtar, “*Kitabu'l-Ahzab*” isimli eserinde mensup olduğu Kâdiriyye tarikatının evrâdına bazı dua ve salat'ı selâm eklemeleri yapmıştır. Ayrıca bir kısım kabile liderleri ve önemli şahıslara yazdığı mektupları da eserin ekinde sunmuştur.²⁴ “*Nüzhetü'r-râvî ve bugiyetü'l-hâfî*” isimli eserinde şariat ile hakikatin cem edilmesi ve zâhire delâlet eden farzların bâtına da delâlet etme yönlerinin bulunduğu delillerle ispatlanmaya çalışılmıştır.²⁵

Sîdî Muhtar, tasavvufî ifadelerle yazdığı “*Kasideti'l-feyziyye*” ve “*Şerhu'l-kasideti'l-feyziyye*” adlı eserlerde, ilahî muhabbetin dereceleri ve kısımları üzerinde durulmuştur. Bu eser üzerine Cezayir Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi'nde Zeynep Mûsâdife tarafından “*el-Fikru's-sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr el-Küntî*” isimli yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır.²⁶

B. Sîdî Muhtar Hakkında Bilgi Veren Eserler

Sîdî Muhtar'ın hayatı ve tasavvufî görüşleri hakkında kapsamlı bir bilgi kaynağı niteliği taşıyan “*ed-Derâif ve't-telâid fî menâkibi ve kerâmâtî eş-şeyheyne, el-vâlidetü ve'l-vâlid*” adlı eser, Sîdî Muhtar'ın oğlu ve halifesi Muhammed Halife tarafından yazılmıştır. Muhammed Halife, kitabın giriş bölümünde babasının yaklaşık otuz adet eserinin isim listesini zikretmiş ve on altı halifesinin de ismine yer vermiştir. Eserin birinci bölümünde, babasının gösterdiği kerâmetlere değinilmiştir. İkinci bölümde ise

²² Sîdî Ahmet, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

²³ Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

²⁴ Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

²⁵ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019. Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

²⁶ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 10; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

babasının tasavvufî görüşleri ve müridlerini terbiye etme yöntemleri hakkında bilgiler verilmiştir.²⁷

Cilâli Bune'ame Üniversitesi öğrencileri Necat Cuder ve Esmâ Fetuşî tarafından, Sîdî Muhtar'ın Kuzey Afrika'daki ilmî faaliyetleriyle ilgili “*eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l- 'ilmiyye fî's-Sehrâi'l-Kubrâ*” adıyla Yüksek Lisans düzeyinde bir çalışma yapılmıştır.²⁸

Ahmed el-Hamdi tarafından, Kuzey Afrika'da bulunan Azavâd şehrinin ilmî ve tasavvufî yapısıyla birlikte Şeyh Sîdî Muhtar'ın siyasî ve ilmî kişiliği hakkında bilgi veren çalışma yapılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, Azavâd şehrinin coğrafi, siyasî, toplumsal ve ekonomik yönleri hakkında bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde ise Küntî kabilesinin tarihine dair malumatlar verildikten sonra Sîdî Muhtar'ın, ilmî ve siyasî şahsiyeti hakkında bilgiler verilmiştir.²⁹

Cezayir Ahmed Direr Üniversitesi öğrencileri Zehra Hamel ve Esmâ 'İkrimi tarafından, Küntî kabilesinin gerçekleştirdiği ilmî ve tasavvufî hizmetleri araştırmak amacıyla “*el-İshametü'l-ilmiyye li-ali künte fî-Garbi Afrika fî-karnı (12-13/18-19)*” adıyla Yüksek Lisans düzeyinde bir çalışma yapılmıştır. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, Küntî kabilesinin soyu, Afrika'ya göçü ve günümüzde Afrika kıtasında bulunan alt kolları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, kabilenin dinî ve tasavvufî hizmetleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise kabilenin sosyal ve siyasal faaliyetleriyle ilgili bilgilere yer verilmiştir.³⁰

IV. SÎDÎ MUHTAR'IN YAŞADIĞI AFRİKA KITASINA GENEL BAKIŞ

Afrika terimi, Romalılar tarafından Tunus'ta yaşayan yerli halka verilen Afri veya Afer isminden türetilmiştir. Anlam olarak ise “Aferilerin memleketi” anlamına gelir. İlk

²⁷ Muhammed Halife, b. Şeyh Sîdî el-Muhtar el-Küntî, *ed-Derâif ve't-telâid fî menâkibi ve kerâmâtî's-şeyheyne, el-vâlidetü ve'l-vâlid*, Vahran Ünivrsitesi 2011.

²⁸ Cuder, Necat, Fetuşî, Esmâ, *eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l- 'ilmiyye fî's-Sehrâi'l-Kubrâ*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Cilâli Bune'ame Üniversitesi, 2015-2016.

²⁹ Ahmed el-Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrikya, (Hayatu's-Şeyh Sîdî Muhtar el-küntî es-siyasiyye ve'l-ilmîyye)* Daru Kavâfil, Moritanya, Vüzeratu's-Sekafi, ISSN 1263, 2008.

³⁰ Hamel, Zehra, 'İkrimi Esmâ, *el-İshametü'l-ilmiyye li-ali künte fî-Garbi Afrika fî-karnı (12-13 /18-19)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmed Direr Üniversitesi, Cezayir, 2017-2018.

başlarda bu isim sadece Tunus için kullanılırken daha sonra kıtanın geneli için kullanılmıştır.³¹

Afrika Kıtası, çeşitli kavimlerin ve farklı etnik kökenlere sahip insanların bir arada bulunması nedeniyle zengin bir nüfus yapısına sahiptir. Bölgede başlangıçta sadece yerli halk ve siyahiler yaşarken, daha sonra Müslüman gruplar ve sömürgecilerin getirdiği beyaz ırklar da kıtaya yerleşmiştir.³² Genel olarak, kıtada İslâmiyet öncesi döneme ait eski Mısır ve diğer medeniyetlerin izlerini görmek mümkündür. Günümüzde, kıtanın büyük bir bölümünde İslâm medeniyeti ve kültürü hâkim durumdadır. Bölgede kurulan çeşitli Müslüman devletleri sadece siyasî hareketler sonucunda ortaya çıkmamıştır; aynı zamanda çeşitli ilmî ve kültürel faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir.³³

A. Tarih Sahnesindeki Yeri

Afrika kıtası, genellikle tarihçiler tarafından İslâm öncesi dönem, İslâm dönemi, Osmanlı dönemi ve Sömürge dönemi olmak üzere dört aşamada incelenmektedir.³⁴ Çalışmamızın kapsamı çerçevesinde, İslâm öncesi dönemle ilgili bilgiler sunmayacağız ve diğer üç dönem hakkında kısa bilgiler vereceğiz.

İslâm Dönemi: İslâm tarihinde önemli bir yere sahip olan Habeşistan hicreti, Afrika'nın İslâm ile tanışmasına öncülük etmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, Amr b. As komutasındaki İslâm ordusu tarafından Mısır'ın fethedilmesiyle birlikte Afrika kıtasının kapıları tamamen Müslümanlara açılmıştır. Hz. Osman döneminde ise Kuzey Afrika fethedilerek Mısır Valiliği'ne bağlanmıştır.³⁵

Muaviye b. Süfyan döneminde, Küntî kabilesinin atası ve Afrika'nın fatihi olarak bilinen Ukbe b. Nâfi'nin kıtaya düzenlediği seferler sonucunda Berberî kabilesi İslâm'ı kabul etmiştir. Bu kabilenin İslâm'ı kabul etmesiyle birlikte bölgedeki fetihler hız kazanmış ve Mısır'a bağlı olan Kuzey Afrika, Mısır'dan ayrılarak müstakil bir vilayet haline gelmiştir. İlk vali olarak, Muhtar b. Ahmed Küntî'nin atası olan Ukbe b. Nâfi tayin edilmiştir. Ukbe b. Nâfi'den sonra bölgenin Tancaya kadar olan kısmını İslâm

³¹ Cevat Rüştü Gürsoy, "Afrika", *DİA*, İstanbul 1988, I, 413-418.

³² Davut Dursun, "Afrika" *DİA*, İstanbul 1988, I, 418-426.

³³ Dursun, "Afrika", I, 418-426.

³⁴ Dursun, "Afrika", I, 418-426.

³⁵ Dursun, "Afrika", I, 418-426.

topraklarına katan Târık b. Ziyâd, Kuzey Afrika'yı Bizans hâkimiyetinden kurtarıp İslâm egemenliği altına almıştır.³⁶

Osmanlı dönemi; Kuzey Afrika'daki devletlerin (Mısır, Trablusgarp, Cezayir, Tunus vb.) Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı eyaletler olarak yönetildiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu eyaletler, Osmanlı İmparatorluğu tarafından atanan valiler veya mutasarrıflar tarafından idare edilmekteydi. Bu atanmış valiler ve mutasarrıflar, bölgedeki tasavvuf ve ilim ehli ile işbirliği yaparak onların faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün azalmasıyla birlikte bu eyaletler ile İstanbul arasındaki bağlantı da zayıflamış ve ayrılıkçı hareketler ortaya çıkmıştır. Bu menfi gelişme, bölgedeki ilim ve tarikat ehlinin hizmetlerini olumsuz etkilemiştir.³⁷

Sömürgeciler Dönemi: XVIII. yüzyılda Avrupa'da Sanayi İnkılabı'nın etkisiyle artan üretim, ham madde ihtiyacının karşılanması ve ürünlerin pazarlanması amacıyla yürütülen sömürgecilik faaliyetlerinin hızlandığı bir dönemi ifade etmektedir. Afrika kıtası, zengin yer altı kaynaklarına sahip olması sebebiyle Avrupalı devletlerin özellikle sömürgeleştirme hedeflerinin odak noktası haline getirmiştir. Bu dönemde, sömürgeciler, bölgedeki ilim ve tasavvuf ehlinin etkisinden faydalanarak bölge halkı üzerinde nüfuz oluşturma amacı taşımışlardır.³⁸ Özellikle İslam'ın yoğun olarak yayıldığı bölgelerde, bu çabalar daha da yoğunlaşmıştır.³⁹

Ancak, tasavvufi gruplar ve yerel kabile liderleri, sömürgecilerin etkilerini sınırlamak ve kendi halklarını korumak amacıyla örgütlenmiş ve direniş hareketlerini başlatmışlardır. Bu direnişler sırasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, birçok Müslüman şehit edilmiş ve sonuçta birçok yerel direniş grupların mağlubiyetle sonuçlanmıştır.⁴⁰ Sonuç olarak, tüm Afrika kıtası kısa bir zaman dilimi içinde Avrupalı devletlerin egemenliği altına girmiştir.⁴¹

³⁶ Dursun, "Afrika", I, 418-426.

³⁷ Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk- Fransız Rekabeti*, Erzurum 1970, 77-103; Dursun, "Afrika" I, 418-426; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, der. Mümtaz Türköne, Ankara 1997, 4-21.

³⁸ Kemal Kahraman, *Çağdaş Sömürge İmparatorluğu*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, 157.

³⁹ Kadir Özköse, *Libya'da Tasavvufi Hayat*, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2000, II, 24-25.

⁴⁰ Dursun, "Afrika", I, 419.

⁴¹ İmâdüddin Halil, *Afrika Dramı*, ter. Mehmet Keskin, İnsan yayımları, İstanbul 1985, 57-65.

B. İlmî Yapısı

Afrika Kıtasındaki ilmî faaliyetler, XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar büyük ilerleme kaydetmiş ve etkili bir konuma ulaşmıştır. Yapılan ilerlemeye “Hafsiler” adı verilen bir grup, çeşitli medreselerin inşası ve bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi yoluyla katkıda bulunmuştur.⁴² Aynı zamanda Tunus'taki “Zeytuniye Medresesi,” kuruluşundan itibaren devlete bağlı olarak çeşitli bilimsel çalışmalar yürütmüştür. Bu medrese, Kur'an'ı Kerim, Hadis-i Şerif ve İslam Fıkhı gibi alanlarda eğitimler sunmanın yanı sıra tefsir ve fıkıh konularında birçok eserin yazılmasına da katkı sağlamıştır.⁴³

Ancak, Kuzey Afrika'da yürütülen bu ilmî faaliyetler, XIX. yüzyıldan itibaren siyasî etkenler ve teknolojik gelişmeler gibi nedenlerle sekteye uğramıştır. Bu dönemde, birçok bilim insanı mevcut eserlere şerhler yazmakla meşgul olmuş ve yeni bilimsel eserler üretme çabalarından uzak kalmıştır. Hatta bazı ilim insanları, siyasî ve dünyevî çıkarlar nedeniyle batıl inançlar ve hurafelerle mücadele etmekten kaçınmışlardır.⁴⁴

Bölgede bilimsel etkisi bulunan “el-Ezher Üniversitesi” mensupları, kendi ilimleri dışındaki bilimleri görmezden gelmiş ve yapılan yeniliklere karşı direnmişlerdir. Hatta daha ileri giderek, yenilikçi düşünceleri benimseyenleri ya tekfirle suçlamışlar ya da ölümle tehdit etmişlerdir.⁴⁵ Örneğin, Mısırlı Hıdivi İsmail, İslam hukuku alanında bazı yenilikler yapma düşüncesini el-Ezher ulemâsına iletmiştir. Ancak el-Ezher ulemâsı bu düşünceyi kabul etmemiş ve düşünce sahibini tekfirle suçlamıştır.⁴⁶ Öte yandan, Karaviyyin Üniversitesi gibi Fars'ta bulunan üniversiteler, yenilikçi düşünceleri benimseyerek matematik, fizik, kimya, sağlık ve astronomi gibi bilimleri dinî ilimlerle birleştirerek öğretmişlerdir.⁴⁷

⁴² Türköne, 19. Asırda Batı'nın Gözüyle Siyasî İslâm ve Pan İslâmizm, 8.

⁴³ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken yayınları, İstanbul 1994, IV, 24.

⁴⁴ Ahmet Sıddık Decânî, Hareketü's-Senüsiyye, Kahire 1976, 24.

⁴⁵ Özköse, Libya'da Tasavvufî Hayat, 29.

⁴⁶ Özköse, Libya'da Tasavvufî Hayat, 29.

⁴⁷ Emîr Şekip Arslan, Hâzirü'l- âlemi'l-İslâmî, thk. Salih Okur, el-Mektebet'ul Asriyye, Beyrut 2020, II, 40.

C. Dinî ve Tasavvufî Yapı

İslâm coğrafyasında genel olarak, siyasî otoritenin etkisi nedeniyle bazı siyasî ve dinî akımlar, ülkelerin merkezi yönetimi tarafından pek değer görmemişlerdir. Bu nedenle, şehir merkezlerinden uzak olan kırsal alanlarda kendi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak Kuzey Afrika'da durum tamamen farklıdır; İslâm, bu bölgede daha çok şehir merkezlerinde etkili olmuşken kırsal bölgelerde pek yaygınlaşamamıştır. Şehir merkezlerindeki yayılmalarda ise tüccarlar, ilim ve tasavvuf ehlinin etkisi büyük bir rol oynamıştır.⁴⁸ Özellikle bölgede en yaygın olan Ehl-i Sünnet mezheplerinden biri olan Mâlikî Mezhebi'ne mensup âlimler, İslam dinini putperest toplumlar arasında yayma konusunda başarı elde etmişlerdir.

Afrika Kıtası, Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girdikten sonra, Mâlikî Mezheb'inin yanı sıra Hanefî Mezhebi'ne mensup âlimler de önemli çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.⁴⁹

Kuzey Afrika Kıtası'ndaki tasavvufî gruplar, son derece etkin faaliyetlerde bulunarak önemli başarılar elde etmişlerdir. Özellikle XVIII. yüzyılda gerçekleştirdikleri ilim ve irfan hizmetleriyle birlikte sömürgecilerle mücadele ederek bölge halkının sevgi ve saygısını kazanmışlardır. Bu başarılı çalışmaların temelinde, diğer İslam ülkelerinde görülen tekke ile medrese arasındaki çatışmanın aksine, ilim ve tasavvuf taraftarlarının uyum ve işbirliği içinde hareket etmelerinin etkili olduğu çoğu araştırmacı tarafından belirtilmiştir.⁵⁰ Ayrıca, kıtada yaşayan Müslümanlar, ehl-i batıl ve ehl-i hak gibi ayrımlarla birbirlerine karşı kutuplaşmamışlardır.⁵¹ Asıl amaçları, yayılcılık ve misyonerlik faaliyetleri yürüten Avrupa devletlerine karşı büyük bir direniş göstererek İslâm dinini putperest toplumlar arasında yaymak olmuştur.⁵² Bu faaliyetlerin sonucunda İslâm dini, Senegal, Güney Sahra, Nijer, Mali, Kenya ve Gana gibi ülkelerde yayılmıştır. Öte yandan, Şâzeliyye, Ticaniyye, Senûsiyye ve Kâdiriyye

⁴⁸ Özköse, *Libya'da Tasavvufî Hayat*, 31.

⁴⁹ Özköse, *Libya'da Tasavvufî Hayat*, 30.

⁵⁰ Afrika Kıtasında bulunan tekke ve zaviyeler; yurt, yardımlaşma yeri, okul ve yetimhane olarak kullanılmıştır. Çok amaçlı kullanılan bu mekânlar toplum nazarında büyük değer ve önem kazanmıştır. Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınları İstanbul 1964, 443.

⁵¹ Birlik ve beraberlik oluşturma düşüncesiyle eğitim kurumları olan tekke, zaviye, cami ve medreseler bir arada ve aynı müstemilat içerisinde inşa edilmiştir. Dursun, "Afrika", I, 419; Özköse, *Libya'da Tasavvufî Hayat*, 31.

⁵² Fazlurrahman, *İslâm*, cev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Sencuk Yayınları, Ankara 1992, II, 293.

tarikatlarına mensup takipçilerin çabaları sayesinde, Batılı devletlerin misyoner faaliyetlerine rağmen Ekvator bölgesinde İslâm'ın yayılması başarılı bir şekilde gerçekleşmiştir.⁵³

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed, Afrika kıtasında tekke ile medrese arasındaki birlikteliğin temel nedenlerini şu şekilde açıklamıştır: “Sosyal ve dinî görevlerin büyük ölçüde tarikat mensupları tarafından yerine getirilmesi, tarih boyunca âlimler ile sûfiler arasındaki anlaşmazlık ve rekabetin nispeten az olması, Tarikat ehli ile şeriat ehlinin bir arada barış içinde varlıklarını sürdürmeleri ve Afrika kıtasında Şii mezhebinin yayılma fırsatı bulamaması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.”⁵⁴

D. Tarikatların Oluşumu ve Yayılışı

İslâm tarihinde tasavvufun evrimi, zühd, tasavvuf ve tarikatlar dönemlerinde şekillenmiştir. Bu dönemler, İslâm toplumlarında mânevî derinlik arayışının farklı aşamalarını temsil eder.

Zühd Dönemi: İslâm'ın ilk yıllarında, Hz. Muhammed'in liderliğindeki sahâbe topluluğu, zühd anlayışını benimsemiştir. Bu dönemde, Müslümanlar maddi dünya nimetlerine karşı ölçülü bir tavır alarak sade bir yaşam tarzını tercih etmişlerdir. Bu davranış, İslâm toplumunda dünya malına karşı itidalli bir tutumun temellerini atmıştır.⁵⁵

Tasavvuf Dönemi: VIII. yüzyıldan itibaren tasavvuf, İslâm dünyasında belirginleşmeye başlamıştır. Bu dönemde, Müslüman âlimler ve sufiler, İslâm'ın içsel boyutlarına vurgu yaparak mânevî bir derinliği keşfetmeye çalışmışlardır. Tasavvuf, Allah'a yaklaşma ve kişisel gelişim amacıyla zikir, meditasyon, dua gibi uygulamalar bu dönemde önem kazanmıştır.⁵⁶

⁵³ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, 223.

⁵⁴ Şehbenderzâde Ahmed Hilmi Filebeli, *Senûsiler ve Onüçüncü Asrın En Büyük Mütefikiri Seyyid Muhammed es-Senûsî*, haz. İsmail Cömert, Ses yayınları, İstanbul 1992, 19-20.

⁵⁵ Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul 1994, III, 124; Dilâver Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, 39; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2015, 73; Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Emin Yayınları, Bursa 2016, 15-20; H. Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2019, XXIX, 81-82.

⁵⁶ Gürer, 39-41; Türer, 76; Tek, 65; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 108.

Tarîkatlar Dönemi: Ortaçağ boyunca, İslâm dünyasında tarîkatlar ortaya çıkmıştır. Sûfî şeyhler liderliğindeki bu cemaatler, öğrencilerine tasavvufî öğretileri aktarmış ve mânevî rehberlik sağlamışlardır. Tarîkatlar, organize bir yapı içinde zikir, meditasyon ve diğer mânevî uygulamaları benimsemiştir.⁵⁷

İlk başlarda, Suriye, Irak, Orta Asya ve İran gibi bölgelerde doğup ve gelişen bu tarîkatlar, daha sonra, etki alanlarını genişletmek amacıyla alt kollarıyla birlikte Afrika kıtasına ulaşmış ve düşüncelerini iletebilecekleri yeni bölgeler keşfetmişlerdir. Bu yeni bölgelerde, başlangıçta düşünce ve fikirlerini şeyhler ve halifeler aracılığıyla yaymaya çalışan tarîkatlar, zaman içinde bu bölgelerde büyümüş ve güçlenmiştir. Bu noktada, kıtadaki misyonerler, putperestler ve Hristiyanlara karşı Müslüman topluluklarını korumak için siyasî ve askerî güçlerini artırmışlardır. Tarîkat mensuplarının bu özverili çalışmalarına, bölgede etkili olan İslâm âlimleri tarafından büyük destek sağlanmış ve toplum içinde bu destek büyük bir öneme sahip olmuştur.⁵⁸

E. İlk Dönem Tarîkat Kolları ve Sûfî Şahsiyetler

İslam'ın VI/XII. yüzyılında, tasavvuf akımının etkisiyle bir dizi tarîkat ortaya çıkmıştır. Bu dönemde öne çıkan tarîkatlar arasında Kâdiriyye, Rifa'iyye, Yeseviyye ve Nakşibendiyye gibi gruplar öne çıkmaktadır.⁵⁹

Her bir tarîkat, kendine özgü öğretiler, ritüeller ve disiplinlere odaklanarak, özgün bir mistik yol izlemiştir.⁶⁰ Nakşibendiyye, öğrencilerini zikir ve mânevî disiplin üzerinde derinleştirmeye yönlendirirken,⁶¹ Kâdiriyye, mürşit-mürîd ilişkilerine ve ahlaki prensiplere ağırlık vermiştir.⁶² Şazeliyye ise özellikle İslâm hukukuna bağlılık ve ritüeller konularında öne çıkmıştır.⁶³

Bu tarîkatlar, İslam toplumlarında mânevî rehberlik ve bireysel gelişim amacı taşımış olup, farklı öğretiler ve uygulamalarla çeşitlenmişlerdir. Her bir tarîkat, kendi

⁵⁷ Tek, 71-73; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 87-126.

⁵⁸ Özköse, *Libya'da Tasavvufî Hayat*, 27-28.

⁵⁹ Gürer, 45; Türer, 154.

⁶⁰ Türer, 90.

⁶¹ Gürer, 39-41; Türer, 90.

⁶² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 242.

⁶³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 250.

tarihsel ve kültürel bağlamında öne çıkan bir rol üstlenmiş ve bu süreçte İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde etkili olmuştur.⁶⁴

Afrika kıtasındaki erken dönemde etkili ve güçlü olan tarikat kolları arasında Rifâiyye,⁶⁵ Desûkiyye,⁶⁶ Kâdiriyye, Bedevîyye⁶⁷ tarikatlarını zikredebiliriz. Bu tarikatlar, Afrika kıtasına düşünceleri ve fikirleriyle etki eden önemli sûfî şahsiyetleri barındırmıştır. Ahmed Bedevî, Hasan eş-Şâzelî,⁶⁸ İmam Gazzâlî⁶⁹, Zünnûn el-Mısırî⁷⁰ ve

⁶⁴ Özköse, *Libya'da Tasavvufi Hayat*, 23.

⁶⁵ Rifâiyye tarikatının kurucusu Ahmed er-Rifâî, Bağdat'ın Batâih yöresinde bir köyde hicri 512 yılında doğmuştur. Ahmed er-Rifâî'nin ehl-i beyt soyundan geldiği konusunda kaynaklar arasında genel bir mutabakat vardır. Babasını genç yaşta kaybeden Ahmed er-Rifâî, dayısı tarafından yetiştirilmiştir. Kur'an okuma ve ezberleme eğitimini tamamladıktan sonra, dönemin önemli âlim ve müritlerinden Fazl el-Vâsîti ve diğer bazı âlimlerden dini ilimler öğrenmiştir. İlim ve tasavvuf icazetini ustası el-Vâsîti'den almış ve hocasının kendisi için söylediği şu veciz sözle onurlandırılmıştır: "Herkes üstadıyla iftihar ederken, ben talebemle iftihar ediyorum." er-Rifâî'nin erkek ve kadınları aynı zikir meclislerinde bir araya getirerek zikir yaptırdığı iddiası, dönemin padişahına şikâyet edilmiştir. Ancak padişah, bu suçlamaların asılsız olduğunu anlayarak er-Rifâî'nin hizmetlerine engel olmamıştır. Rifâî, ishal hastalığı sonucunda hicri 578 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Mezarı, Vasit bölgesine yakın bir kabristana defnedilmiştir. Mustafa Tahralı, "Ahmed er-Rifâî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 127-130; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 25-27; Tek, 298; Yılmaz, 244; İz, 179.

⁶⁶ Desûkiyye tarikatının lideri İbrahim ed-Dessûkî, hicri 633 yılında Mısır'da doğmuştur. Soyu Hz. Ali'ye kadar uzanır ve dört büyük kutuptan biri olarak kabul edilir. Hayatının büyük kısmını doğduğu Desûk kasabasında geçirmiştir. Toplum içinde, büyüdüğü kasabanın adıyla tanınmaktadır. İlim eğitimini ile tasavvufi yolculuğunu tamamladıktan sonra bağımsız bir tarikat kurmuştur. Mehmet Demirci, "Desûkiyye", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 212-213; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 29-30; İz, 92; Tek, 373; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 256.

⁶⁷ Bedevîyye tarikatının kurucusu olan Ahmed Bedevî, hicri 596 yılında Fas'ta doğmuştur. Kur'an'ı Kerim'i hıfz ettikten sonra çocukluk döneminde zahiri ilimlere yönelmiştir. İlim eğitimini tamamladıktan sonra dünya işlerinden uzaklaşarak işaretlerle iletişim kurmayı tercih etmiştir. Ahmed Bedevî'nin tasavvufi yaşamında önemli bir özelliği, hareketsiz bir şekilde güneşe karşı durarak güneşe bakmasıdır. Bedevî, tarikat silsilesi Ahmed Rifâî'ye dayanmaktadır. Ahmed Rifâî ise Şâzelî tarikatının kurucusu olan Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin müridi olduğu belirtilmektedir. Bedevî'nin Mısır ile birlikte Kuzey Afrika'nın dini ve tasavvufi yaşamında önemli izler bıraktığı görülmektedir. Aynı zamanda Tasavvuf literatüründe dört büyük "aktâb"tan biri olarak kabul edilir. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 28; Türer, 177; Tek, 309-310; Yılmaz, 254.

⁶⁸ Şâzelîyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şâzelî, Tunus'un ünlü Zafran Dağı'nın yakınlarında bulunan Şâzilî adı verilen bir yerde doğmuştur. Hayatı İşrakî ekol mensuplarının yanında geçtiği için onların etkisi altında kalmıştır. Tarikat liderliği dışında siyasi bir role talip olması, onu Mısır'a kaçmak zorunda bırakmıştır. Ahmet Murat Özel, "Şâzelîyye" *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 387-390; Türer, 172; Tek, 272.

⁶⁹ İmam Gazzâlî, 1058 yılında Tus'ta doğmuştur. İlim öğrenimi için Nişabur ve Cürcan'a gitmiş ve dönemin büyük âlimlerinden olan "İmamü'l Haremeyn" lakaplı Cüveynî'den dersler almıştır. Gazzâlî, Bağdat'ta bulunan Nizamiye Medresesinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Bu dönemde Bağdat ve çevresinde büyük bir ilim sahibi olarak tanınmıştır. Methiyelerden rahatsızlık duyduğu için müderrislik görevinden ayrılarak Şam'da bulunan Emevi Camii'nde inzivaya çekilmiştir. Dış dünyadan soyutlanarak mânevî dünyaya yönelmiştir. Tasavvufi seyrini tamamladığında "Hüccetü'l-İslâm" unvanıyla anılmıştır. Onun tasavvufi düşüncesinde akıl önemli bir yer tutar, çünkü dini emirler akıl tarafından anlaşılır. Mustafa Çağrıncı, "Gazzâlî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 530-534; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 24; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015, II, 94; Tek, 285.

⁷⁰ Zünnûn el-Mısırî, doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen bir sûfidir. Vefat tarihi ise hicri 245 olarak kaydedilmiştir. Kendi döneminde edep, takva, ilim ve irfan alanında önde gelen bir şahsiyettir. Zünnûn el-Mısırî'nin en çok vurguladığı temel prensipler ilahi aşk ve marifettir. Uzlet fikrine bağlı olan Zünnûn el-

Ebû Medyen⁷¹ gibi büyük sûfiler, Afrika kıtasında önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca Ebû Medyen, günümüzde Kuzey Afrika'da genel olarak saygı ve hürmetle anılan bir sûfi olarak kabul edilmektedir.⁷²

F. Kıta Üzerinde Etkin Olan Tarikatların Yayılışı

Kâdiriyye Tarîkatı

Kâdiriyye tarikatının kurucusu olan Şeyh Muhammed Muhiddin Abdulkadir b. Ebî Salih (740-1077), Cîlan şehrinde doğmuştur. İlim ve irfan merkezi olarak kabul edilen Bağdat'a giderek ilmî eğitimini tamamlamıştır (488-1095). Dinî ilimleri tamamladıktan sonra şeyhi ve kayınpederi olan Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbas aracılığıyla tasavvufa intisap etmiştir. Abdulkadir Geylânî, bir süre dinî ilimlerde müderrislik yapmış, ancak daha sonra bu görevinden ayrılarak inzivaya çekilmiştir. Yaklaşık yirmi beş yıl süren inziva döneminden sonra Ebû Saîd Mübârek tarafından şeyhlik mührünü alarak irşad görevine başlamıştır.

Abdulkadir Geylânî'nin yaklaşık elli eseri bulunmakta olup, en yaygın olarak bilinen eserleri arasında Fethû'l-Gayb, Fethu'r-Rabbânî ve el-Gunye yer almaktadır. Bu eserler aynı zamanda Türkçe'ye de tercüme edilmiştir.⁷³

Kâdiriyye Tarikatı, İslam dünyasında önemli bir tasavvufî tarikattır. Temel amacı, mânevî derinleşme, Allah'a yaklaşma ve ahlaki olgunlaşma üzerine odaklanan tasavvufî

Mısır'ın hayatı genellikle seyahatlerle doludur. Bazı çevreler tarafından zındıklıkla suçlanarak dönemin halifesi Müvekkil'e götürülmüş ve kelepçelenmiştir. Zünnûn el-Mısırî'nin ifadesi halife tarafından alındığında, yapılan suçlamaların yanlış olduğu anlaşılmıştır. Necdet Tosun, "Zünnûn el-Mısırî", *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 575-576; Türer, 70; Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, X, 97; İz, 92; Türer, 70; Tek, 134-135.

⁷¹ Medyen, Endülüs'te hicri 515 yılında doğmuştur. Küçük yaşta yetim kalarak ağabeylerinin himayesine girmiştir. İlim okumaya büyük bir hevesle başlayan Ebû Medyen, Tanca, Merakeş ve Fas gibi yerlerde ilim tahsili yapmıştır. Özellikle İmam Malik'in "el-Muvatta" ve Tirmizî'nin "el-Müsned" eserlerine odaklanmıştır. Zahirî ilimlerin yanı sıra batınî ilimlerin de önemli olduğunu düşünerek Ebû'l-Hasan İbn Hirzihim'den tasavvuf ilmiyle ilgili klasik eserler okumuştur. Hac farızasını yerine getirirken Arafat Dağı'nda Abdulkadir Geylani ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Hac görevini tamamladıktan sonra tasavvufî sohbetler ve dersler vermeye başlamıştır. İlmî ve manevî olarak birçok yerde etkisi yayılan Ebû Medyen, Merakeş'e giderken yolculuk sırasında hastalanmış ve Ubad köyünde vefat etmiştir. Tahsin Yazıcı, "Ebû Medyen", *DİA*, İstanbul 1994, X, 186-187; İz, 181; Türer, 172.

⁷² İz, 181; Türer, 172.

⁷³ Gürer, 55-58; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 35; Türer, 156-157; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 256.

öğretileri benimsemiştir. Tarikat, öğrencilerini zikir (zikrullah), meditasyon ve ahlaki disiplinle yönlendirerek mânevî yükselişi teşvik eder.⁷⁴

Kâdiriyye'nin öğretileri, Kur'an'ın yorumlanması, hadislerin anlaşılması ve kişisel mânevî deneyimlerin vurgulanması gibi temel İslami konulara dayanır. Şeyh Abdulkadir Geylânî'nin öğretileri, tarikatın ana geleneğini oluştururken, zaman içinde farklı coğrafi bölgelerde ve liderlerin etkisiyle çeşitlenmiş alt kollar ortaya çıkmıştır.⁷⁵

Tarikatın yayılması, özellikle Kuzey Afrika bölgesinde daha hızlı gerçekleşmiştir. Bu hızlı yayılışın nedeni, güvensiz bir ortamda yaşayan kabilelerin, tarikatın yayılmasıyla birlikte huzurlu bir ortamın oluştuğuna şahit olmalarıdır. Dolayısıyla, elde edilen huzurlu ortamın etkisi, tarikatın yayılmasını olumlu yönde etkilemiştir.⁷⁶

Kâdiriyye tarikatının Kuzey Afrika'daki yayılışında etkin çaba sarf eden sûfiler şu şekilde özetlenebilir;

Ebû Medyen hac görevini eda ettikten sonra Bağdat'ta gidip Şeyh Abdulkadir ile görüşüp ve Kâdiriyye tarikatına intisap etmiştir.⁷⁷ Memleketine döndüğünde müntesibi olduğu tarikatı Merâkeş'te yaymaya çalışmıştır. Bu nedenle Kâdiriyye tarikatı, Sûfi Ebû Medyen (1126-1198) vasıtasıyla Merakeş bölgesine girmiştir.⁷⁸ Bölgede güçlenen ve gelişen tarikat, yüzyıllar boyunca Fas'ın sosyal ve dinî hayatında önemli bir rol oynamış ve yeni tasavvufî düşünceler için uygun ortamlar oluşturmuştur.⁷⁹

Senegal'ın el-Havza bölgesinden başlayıp Fulta bölgesinin güneydoğusuna kadar uzanan bölgede Kâdiriyye tarikatının yayılışı, Deyyûle kabilesine mensup sûfilerin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Bu yayılış süreci, Kâdiriyye tarikatının öğretilerini benimseyen ve tarikatın önderleri arasında yer alan Şeyh Abdullah Sika'nın⁸⁰ üstün gayretleriyle hız kazanmış ve Kanu şehri başta olmak üzere Hevsâ ülkesinin geneline

⁷⁴ bkz. Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayati Eserleri Görüşleri*, 382-392.

⁷⁵ bkz. Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayati Eserleri Görüşleri*, 349-360.

⁷⁶ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 36.

⁷⁷ Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayati Eserleri Görüşleri*, 338; İz, 181; Türer, 172.

⁷⁸ Yazıcı, "Ebû Medyen" İstanbul 1994, X, 186-187; Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayati Eserleri Görüşleri*, 334; İz, 181; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 122; Türer, 172.

⁷⁹ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 36; Gürer, *Abdulkadir Geylânî Hayati Eserleri Görüşleri*, 341-342; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁸⁰ Şeyh Abdullah Sika, Fes şehrinde doğmuştur. Eğitimi, bölgenin tanınmış âlimlerinden olan Şeyh Şemsuddin Necib b. Muhammed Ebû Şemman'ın yanında tamamlamıştır. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 38.

yayılmıştır.⁸¹ Ayrıca, tarîkatın Hevsâ ülkesindeki yayılışında Şeyh Muhammed b. Abdülkerim el-Muğîlî'nin büyük katkıları olmuştur.⁸²

Kâdiriyye tarîkatının Kanem ülkesine ulaşması, Kuzey Afrika üzerinden gerçekleşmiştir. Bu yayılış sürecinde, ünlü şair ve Kâdiriyye tarîkatının mensuplarından olan Kanemli İbrahim b. Yakub'un, Muvahhitler devletinin lideri Ya'kup el-Mensurî ile olan dostane ilişkisi önemli bir rol oynamıştır. Bu ilişki sayesinde tarîkatın temel ilkeleri Kanem ülkesinde hızla yayılmıştır.⁸³ Tarîkatın Ngala'e girişi ise Şeyh Muhammed Emin el-Kanemî'nin üstün gayretleriyle gerçekleşmiştir.⁸⁴

Kuzey Afrika'da Kâdiriyye tarîkatının yayılışı, başlangıçta belirli bir sistematığa bağlı olmaksızın bireysel veya toplumsal çalışmaların bir sonucu olarak gerçekleşirken, Sokoto İslâm Devleti'nin kurucusu Şeyh Osman b. Fûdî'nin liderliğinde bu yayılış sistemli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Osman b. Fûdî, Torodobe halkından büyük destek alarak Kâdiriyye tarîkatını Batı Afrika'da güçlendirmiştir.⁸⁵

Torodobe topluluğu, İslâm esaslarına göre hareket eden ve İslâm dininin yayılması için çalışan bir topluluktan oluşmuştur. Hatta bazı insanlar, bu çalışmaları inançlarının ötesinde kendi halklarının genel bir kültürü haline getirmişlerdi. Ancak bu toplum içinde, yalnızca ilahî rızâya dayanarak çalışan insanların sayısı daha da fazla olmuştur. Yürütülen çalışmalar sonucunda İslâm dini ile birlikte Kâdiriyye tarîkatı, Foto Tora bölgesinde hızlı ve sistemli bir şekilde yayılmıştır.⁸⁶

Doğu Afrika'da Kâdiriyye tarîkatının yayılışı, İslâm ülkeleri ile Doğu Afrika şehirleri arasındaki ticari ilişkiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Somali ve Eritre'ye yayılan tarîkat, Şerif Ebû Bekir b. Abdullah el-İd⁸⁷ aracılığıyla Harar'a ulaşmıştır.⁸⁸ Aynı zamanda Somali şeyhleri aracılığıyla Etiyopya ve Arus'ta yaşayan

⁸¹ Abdullah Abdürrezak, *et-Tariketü's-Sûfiye fî'l-kareti'l-İfrîkiyye*, Daru's-sekâfe li'n-neşri't-Tevzi', Kahire 2004, 33; Güner, *Abdulkadir Geylânî Hayati Eserleri Görüşleri*, 342.

⁸² Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 122; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 38.

⁸³ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 39; Güner, *Abdulkadir Geylânî Hayati Eserleri Görüşleri*, 342-343.

⁸⁴ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 39.

⁸⁵ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁸⁶ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 40; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁸⁷ Şerif Ebû Bekir b. Abdullah el-İd, Harar bölgesinin önemli âlim ve sûfilerindendir. Şerif Ebû Bekir, 909/1503 yılında vefât eder. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 48.

⁸⁸ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 48.

Müslümanlar arasında yayılan Kâdiriye tarîkatı, Doğu Afrika bölgesinde güçlü bir konuma gelmiştir.⁸⁹ Bölgenin doğusunda ise Bağdat medreselerinde eğitim almış olan Şeyh Avîs'in⁹⁰ çabalarıyla yayılma göstermiştir. Yapılan çalışmalar neticesinde Şeyh Avis'e bağlı tarîkat mensubu sayısında büyük bir artış gerçekleşmiştir.⁹¹ Gelişen ve güçlenen tarîkat, Somali sınırları dışındaki bölgelere de ulaşmıştır.⁹²

Sonuç olarak, Kâdiriyye tarîkatı, Şeyh Avîs'in çabaları ve gayretleriyle Zengibar, Berave, Tancanika ve Doğu Afrika'nın birçok bölgesine yayılarak bölgede ki en güçlü ve etkili tarîkat konumuna gelmiştir. Böylece bölgede güçlenen tarîkatın siyahi Araplar arasında yayılması hızlanmıştır.⁹³

Şâzeliyye Tarîkatı

Şeyh Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah eş-Şazeli tarafından kurulan Şâzeliyye tarîkatının Afrika kıtasında farklı kolları bulunmaktadır. Şazeli, Tunus'un ünlü Zafran Dağı'nın yakınlarında doğmuş olup, hayatı İshrâkî ekolu mensupları ile mücadele içerisinde geçmiştir.⁹⁴ Tarîkat liderliği ile birlikte siyasi faaliyetlerde de bulunması nedeniyle Tunus'un siyasî yönetiminin baskılarına maruz kalıp Mısır'a hicret etmek zorunda kalmıştır.⁹⁵

Şâzeliyye tarîkatı, Kevcali b. Abdurrahman'ın (v. 1743) çabalarıyla Afrika kıtasının bazı bölgelerine yayılmıştır. Ancak gerçek anlamda önemli bir yayılış, Kevcali b. Abdurrahman'dan sonra hilâfet görevini üstlenen oğlu Ahmed'in altmış yıl süren hilâfeti döneminde gerçekleşmiştir. Şâzeliyye tarîkatı, Şeyh Muhammed Ma'ruf b. Şeyh Ahmed'in gayretleriyle Doğu Afrika'nın Komor adalarını aşarak Anjouan, Moheli ve Büyük Komor'a ulaşmıştır.⁹⁶

⁸⁹ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 49.

⁹⁰ Şeyh Avîs Berâva yöresinde yaşayan Tunni kabilesindendir. Şeyh Avîs'i babası el-Hac Muhammed b. Beşir Berrâve medreselerine gönderip okutur. Şeyh bu medreselerden birinin müderrisi olan Şeyh Muhammed Tabîni'den Kâdiriyye evrâdını alır. Daha sonra Mustafa b. Süleyman Geylânî'nin gözetiminde tasavvuf eğitimini tamamlar. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 49.

⁹¹ Ahmed Ebu Bekir, *ed-Da 'vetu'l-İslâmiyetu'l-muassara fi'l-karni'l-İfrikyye*, Riyad 1405, 132-133;

Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 49.

⁹² Ahmed Ebu Bekir, 132-133.

⁹³ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 49.

⁹⁴ Tek, 302; Türer, 174.

⁹⁵ Ahmet Murat Özel, “Şâzeliyye” *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 387-390.

⁹⁶ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 110.

Daha sonrasında tarikat, Semmâniyye, Müridiyye ve Mirgâniyye gibi farklı kollara ayrılmış olsa da günümüzde Sudan'ın en büyük ve Doğu Afrika'nın en etkili tarikatı olarak öne çıkmaktadır.⁹⁷

Ticâniyye Trikatı

Milâdî takvime göre 1737 yılında Ahmed b. Muhammed b. Muhtar et-Ticânî⁹⁸ tarafından kurulan Ticâniyye tarikatı, Afrika'nın birçok bölgesine yayılmıştır.⁹⁹ Özellikle tarikatın halifelerinden el-Hac Ömer el-Fûtî'nin,¹⁰⁰ çabalarıyla Ticâniyye tarikatı önce Batı Afrika ve Hevsâ'ya ulaşmıştır. el-Fûtî, Ticâniyye tarikatını yaymakla birlikte, Fransız işgaline karşı müridlerini kendi komitesi altında bir araya getirerek vatan savunması mücadelesi vermiştir.¹⁰¹

Bu mücadele sonucunda Ticâniyye tarikatı, Senegal'den Borno'ya, Batı ve Orta Sudan'a kadar geniş bir alana yayılmıştır. Ayrıca, İbrahim er-Reyyâhî ve Seyyid Muhammed el-Menaî gibi bilginlerin çabaları sayesinde Ticâniyye tarikatı Tunus'a kadar ulaşmıştır.¹⁰² Fakat Fransızların, Ticâniyye tarikatının şeyhlerinden Muhammedü'l-Abdi'yi devlete karşı isyan etmeye teşvik etmeleri sonucunda, tarikat Tunus'ta etkili olamamıştır.¹⁰³

Kuruluşu Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî dönemine kadar uzanan Ticâniyye tarikatı, asıl yayılma ve güçlenme sürecini Sîdî Muhtar'dan sonra yaşamış ve Afrika'nın en büyük tarikatlarından biri haline gelmiştir. Tarikatın yayılmasında Muhammedü'l-Hafız b. el-Muhtar'ın¹⁰⁴ gayret ve çabalarının yanı sıra Adeve kabilesinin aracılığıyla

⁹⁷ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 110.

⁹⁸ Ahmed b. Muhammed b. Muhtar et-Ticânî⁹⁸ (m. 1737) de Cezayir'in Ayn Mâdî köyünde dünyaya geldi. Ahmed et- Ticânî 'nin ulu dedelerinden biri Ticiani kabilesine mensup bir kızla evlenmesi nedeniyle Ticânî kabilesinin ikamet ettiği Ayn Mâdî köyüne yerleşir. Bu ikametden sonra Ahmed et- Ticânî'nin ulu dedesi Ticânî lakabıyla anılır. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 53-54.

⁹⁹ Ahmed es-Sukeyriç, *Cenayetü'l-müntesib fîma nesebehu bi'l-kizb li 'şeyhi't-Ticanî*, Kahire 1389, 21; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 57.

¹⁰⁰ el-Hac Ömer el-Fûtî, Moritanya-Senagal sınırında bulunan Pador'a bağlı Halvar köyünde doğmuştur. On bir yaşında Kur'an hıfzını tamamlamıştır. *Müslim* ve *Sahih-i Buhârî* okuduktan sonra tasavvuf ilmine yönelmiş, on beş yaşlarına gelince ilmî ve tasavvufî araştırmalar yapmış, 1833 yılında Abdülkerim b. Ahmed el-Maghîlî el- Futa'dan Ticâniyye virdini alır. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 58.

¹⁰¹ el-Hâc Ömer, Ömer b. Saîd b. Osman el-Fûtî et-Tekrûrî, *Rimâhu hizbi'r-rahîm 'alâ nübhûri hizbi'r-recîm*, Kahire 1961, 97.

¹⁰² el-Hâc Ömer, *Kitabü'r-rimâh hızbı'r-Rahim 'ala nahuri hizbi'r-racim*, 97; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 61

¹⁰³ Şevki Cemil, *el-Meğîbü'l-arabi'l-kebir fi'l-asri'l-hâdis*, 292-295.

¹⁰⁴ Muhammedü'l-Hafız b. el-Muhtar, Hacca giderken Fas'a uğrayıp Ticâniyye tarikata intisap eder. Daha sonra Fes şehrine geçip Ahmed et-Ticânî'yle tanışıp naiplik görevi alır. Aldığı bu görevden sonra

Moritanya, Batı Afrika ve Güney Sahra'ya ulaşmıştır.¹⁰⁵ Ayrıca, Ticâniyye tarîkatı, Merakeşli Kasım Şerçî¹⁰⁶ ve el-Geylânî ez-Zehrûnî'nin Mısır'a girişiyle genişlemiştir.¹⁰⁷ Sudan'da ise Batı Afrika halklarından Ömer Ganbu ve Alfa Hamiş aracılığıyla yayılmıştır.¹⁰⁸ Tarîkatın yayılmasında önemli rol oynayan biri olan el-Hac Yusuf ise tarîkatın Habeşistan, Gera, Somali, Guma ve Gomma'da yayılmasını gerçekleştirmiştir.¹⁰⁹

Ticâniyye tarîkatının yayılması için tarîkat üyelerinin çabaları ve gayretleri devam ederken, Avrupalı sömürgeciler bazı tarîkat liderlerini kendi yanlarına çekmek amacıyla maddi kaynaklar sağlamışlardır. Ancak, teklifleri reddeden tarîkat büyükleri sömürgeciler tarafından sürgüne gönderilmiştir. Bu sürgünler, tarîkatın liderlik kadrosunu etkilemeyi amaçlayan bir taktik olarak kullanılmıştır.¹¹⁰

Senûsiyye Tarîkatı

Senûsiyye tarîkatı, Muhammed b. Ali es-Senûsî tarafından kurulmuştur. es-Senûsî, Vehhâbilik düşüncesinin hüküm sürdüğü bir ortamda yaşamış olmasına rağmen, geleneksel tasavvufî düşüncenin yayılması için kararlı bir şekilde mücadele etmiştir.¹¹¹ Kurmuş olduğu tarîkatın temel prensiplerinden biri, işgal güçlerine karşı direniş göstermektir. Bu sebeple, tarîkata ait mekânlar sadece bir zaviye olarak kullanılmamış; aynı zamanda vatan savunması için çeşitli amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır.¹¹²

Muhammed b. Ali es-Senûsî, Mekke'de Vehhâbî düşüncesine sahip ulemânın baskı ve kıskançlığından rahatsız olarak Afrika'ya hicret etmiştir.¹¹³ Gittiği kıtada dinî, siyasî ve tasavvufî mücadele çalışmalarına başlamıştır. İslâm toplumunun uyanışı ve

tarikatın evrad ve prensiplerini Batı Afrika'ya yayar. Şevki Cemil, *el-Ezher ve devrehü's-siyâsî ve'l-hadârî fi'l-İfrikyye*, Kahire 1988, 108.

¹⁰⁵ Şevki Cemil, *el-Ezher ve devrahü's-siyâsî ve'l-hadârî fi'l-İfrikyye*, 108.

¹⁰⁶ Kasım Şerçî, Mısır'a gidip zaviye olarak kullanılması için bir ev inşa eder. İnşa edilen zaviyenin naiplerinden el-Geylânî ez-Zehrûnî, tarikatın Mısır'da yayılması için büyük gayretler sarf eder. Bkz. Abdülkerim Attâr, *Târihü't-tarîkatî't-Ticâniyyeti'l-müşerrafe fi'l-bilâdi'l-Mısıriyye*, Kahire 59-68.

¹⁰⁷ Abdülkerim Attâr, 59-68.

¹⁰⁸ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 65.

¹⁰⁹ Ezher Dergisi, 35. yıl, *Cemadu'l-Ula* 1373, sayı. 637, 5.

¹¹⁰ Ezher Dergisi, 35. yıl, *Cemadu'l-Ula*, 637, 5. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 68.

¹¹¹ Senûsî, 34; Muhammed Fuâd Şükrü, *es-Senûsiyye dînün ve devletün*, Kahire 1948, 16-20.

¹¹² Ahmet Abdurahman Mustafa, *Hareketü't-tecdîdî'l-İslâmî fi'l-âlemi'l-Arabî'l-hadis*, Kahire 1971, 41; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 71.

¹¹³ Ahmed Sıdkı ed-Deccânî, *el-Hareketü's-Senûsiyye, neşitühâ ve nümüvvühâ fi'l-karnî't-tâsî'aşer*, Kahire 1967, 58.

halkın bilinçlendirilmesi için çeşitli bölgeleri dolaşmıştır.¹¹⁴ Ayrıca, yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla kurduğu tarikatın düşüncelerini putperest kabileler arasında yaymıştır. Tarikatın etkinliğini artırmak amacıyla Arûfele ve Zevile bölgelerinde zaviyeler inşa etmiştir. Yürütülen çalışmalar sonucunda Senûsî hareketi, Arabistan yarımadasının batısında ve Kuzey Afrika'da yayılma başarısı elde etmiştir.¹¹⁵

Afrika kıtasında, Kâdiriyye, Şâzeliyye, Ticâniyye ve Senûsiyye gibi büyük tarikatlar olduğu gibi, bu tarikatlardan türeyen bazı münferit tarikatlar da bulunmaktadır. Meşhur olan münferit tarikatlar arasında Fâdiliyye,¹¹⁶ Meczûbiyye,¹¹⁷ Hammâliyye,¹¹⁸ Semmâniyye,¹¹⁹ Reşîdiyye,¹²⁰ Mürîdiyye¹²¹ ve Mirgâniyye¹²² tarikatları yer almaktadır.

¹¹⁴ Deccânî, 133; Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 75.

¹¹⁵ Muhammed b. Ali es-Senûsî'nin vefatından sonra, oğlu el-Mehdî liderliği devralmıştır. el-Mehdî'nin yönetiminde, tarikata ait zaviyeler dört katına çıkmıştır. Ancak, büyüyen tarikatın yayılmasını engellemek amacıyla Fransız güçleri, tarikata bağlı olan Bi-r-Ala zaviyesine saldırarak Senûsî güçlerini Kanem bölgesinden çekilmeye zorlamıştır. Bu ağır yenilgiye üzülen el-Mehdî altı ay sonra hayatını kaybetmiş ve yerine Seyyid Ahmed eş-Şerîf geçmiştir. Tarikatın yeni lideri olan Ahmed eş-Şerîf, Fransızlarla mücadeleye ilk iş olarak başlamıştır. Dokuz yıl süren mücadele sonucunda, Vaday'ın güney kısmını Fransızlara bırakmak zorunda kalmıştır. Celâl Yahya, *el-Mağribu'l-Arabi'l-hadis ve'l-muâsir*, İskenderiyye 1973, 18; Senûsî, 5; Deccânî, 246.

¹¹⁶ Fâdiliyye, Kâdiriye tarikatına mensup olan Şeyh Muhammed Fâdıl tarafından kurulan bir münferit tarikattır. Şeyh Fâdıl'ın vefatına kadar tarikat, Fâdiliyye adıyla anılmıştır. Ancak Şeyh'in ölümünden sonra, en küçük oğlu Muhammet Mustafa Mâûlayneyn babasının yerine geçmiş ve tarikatta önemli değişiklikler yapmıştır. Şeyh Mâûlayneyn, çeşitli ilim dallarında üç yüzden fazla kitaba sahip olduğu belirtilmektedir. Fadiliyye tarikatı Moritanya, Fes, Merâkeş ve İspanya sahrasında yayılmıştır. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 102; Muhammed Mustafa Rabah, *Kurratü'l-Ayneyn fi kerâmâti's-Şeyh Mâûlayneyn*, Mektubetü'l-Vataniyye, Mikrofilm-94, Ribat.

¹¹⁷ Meczûbiyye, Sudan'ın Damir bölgesinde Şâzeliyye tarikatına mensup olan Hamid b. Muhammed el-Meczûb el-Kebîr tarafından kurulan bir tarikattır. Tarikata Ca'liyyîn, Şevkiyye ve Hüseyîne kabileleri üyedir ve ana merkezi Damir şehrinde yer almaktadır. Şeyh Hamid, bu şehirde büyük mutasavvıfların yetişmesine vesile olur. Şeyhin vefatından sonra, tarikatın liderliğini Muhammed Meczûbü's-Sağîr üstlenmiştir. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 112-113.

¹¹⁸ Hammâliyye, Ticânî tarikatının bir üyesi olan Şeyh Hamallah tarafından kurulmuştur. Şeyh Hamallah, bozulan Ticânî tarikatının yapısını düzeltmek amacıyla bu tarikatı kurarak Ticânî ruhunu canlandırmayı hedefler. Şeyh Hamallah, tarikatın yapısını düzeltme çabalarıyla birlikte Fransızlara karşı gösterdiği direnişler nedeniyle halk arasında büyük destek ve takdir kazanmıştır. Tarikat, Kabi, Niyaro, Valata, Name ve Moritanya'nın bazı bölgelerine yayılmıştır. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 98.

¹¹⁹ Semmâniyye, Şeyh Ahmed Tayyib b. Beşîr tarafından kurulan bir tarikattır ve Sudan bölgesinde yayılmıştır. Tarikatın mensupları genellikle Halvin ve Kevahile kabilelerinden oluşmaktadır. Daha sonra Hamer kabilesinin katılımıyla birlikte tarikat, Nil Nehri boyunca ve Kerdifan bölgesinde yayılmıştır. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 113.

¹²⁰ Reşîdiyye tarikatı, Cezayir'de Seyyid Ahmed Reşîd tarafından kurulmuştur. Seyyid Ahmed'in ölümünden sonra tarikatın liderliği, ailesinden İbrahim Reşîde ed-Duveyhi'ye devredilmiştir. İbrahim Reşîd'in vefatından sonra, amcasının oğlu Muhammed Salih liderliği üslenmiştir. Tarikat, Sudan'ın yanı sıra Hicaz ve Hindistan'da da yayılmıştır. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 113-114.

¹²¹ Mürîdiyye tarikatı, Şeyh Ahmet Bamba tarafından Senegal'da kurulmuş ve Batı Afrika ülkelerine yayılmış bir tarikattır. Başlangıçta Kâdiriyye tarikatının bir kolu olarak faaliyet gösteren Mürîdiyye, daha sonra müstakil bir tarikat haline gelmiştir. Mürîdiyye'nin en önemli prensiplerinden biri, şeyhe bağlılığın zorunlu olması ve nefsin arındırılmasıdır. Bkz. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 89.

V. SÎDÎ MUHTAR'IN YAŞADIĞI DÖNEM

Demografik ve Sosyal Yapı

Sîdî Muhtar, üst düzey kültürel seviyeye sahip bir aileye mensup olmasına rağmen, sahra bölgesinde bedevî geleneklerinin icra edildiği bir ortamda büyümüştür. Onun yaşadığı Azavad bölgesinin demografik yapısı karmaşık ve belirli bir düzenin olmadığı farklı kabilelerden oluşmaktaydı. Çünkü Azavad bölgesi, düzgün bir idari yönetimin bulunmadığı ve çeşitli savaşçı kabilelerin hâkim olduğu bir bölgeden ibaretti.¹²³

Sîdî Muhtar'ın mensup olduğu Küntî kabilesinin doğusunda savaşçılığıyla ün salmış “Eyiru İlmidin” kabilesi ile kendi içinde belirli kurallara bağlı olarak yönetilen “Burûnu Prensliği” bulunmaktaydı. Küntî kabilesinin kuzeyinde “Yaman Savaşçılar” olarak bilinen “Hecar” kabilesi yer almaktaydı. Küntî kabilesinin güneyinde ise Nijer Nehri boyunca uzanan, nisbi bir yönetim ve hükümete sahip olan siyahi topluluklardan oluşan bir devlet mevcuttu. Batıda, Moritanya topraklarından başlayıp Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan bölgede birçok Arap kabilesi ve bazı prenslikler bulunmaktaydı.¹²⁴

Bu kabileler ve toplumlar, uzun bir süre boyunca savaşçı bir ruhla yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Çünkü bu bölgede savaş bilmeyen toplumun, başka bir kabile veya toplumun her türlü baskı ve zulmüne maruz kalması kaçınılmazdı.¹²⁵

Bu düşünce ve yapıya sahip olan kabile ve toplumlar kendi aralarında bir kısım sınıflara ayrılarak çeşitli tabakalar oluşturmuşlardı. Oluşturdukları sınıf ve tabakaları şu isimlerle adlandırmışlardı:

¹²² Mirgâniyye tarikatı, Şeyh Abdullah Mirgânî el-Meczûb'un torunu olan Muhammed b. Osman el-Mirgânî tarafından kurulmuştur. Şeyh Muhammed, sırasıyla Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Cüneydiyye ve son olarak Şâziliyye tarikatlarında çeşitli virtler ve icâzetler almıştır. Afrika kıtasında bulunan zaviyelerin yanı sıra Taif, Medine ve Cidde gibi yerlerde de şubeleşme faaliyetleri yürütmüştür. Şeyhin vefatından sonra yerine oğlu Tâci's-Sır geçmiştir. Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 114.

¹²³ Ahmet Bukârî, *el-Ehyâu ve 't-tecdîdi's-Sûfî bi'l-Meğrib*, Menşurati vezâratı'l-elkaf ve Şuûni'l-İslâm 2006, 121.

¹²⁴ Şeyh Sîdî Muhtar Küntî eş-Şınkıtı, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve 'l-memdûd*, thk. Muhammed Ahmed, Mektebetü'l-sikâfedi'l-Dîniyye, Kahire, 2002, 11; bkz. Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve 'l-meşaihu's-sûfîyye bi Azavad*, 27-29.

¹²⁵ Bukârî, *el-Ehyâu ve 't-tecdîdi's-Sûfî bi'l-Meğrib*, 121.

Birinci Tabaka, el-Arabu'l-muhâribûn (العرب المحاربون) “Savaşçı Araplar” olarak adlandırılan bir gruptan oluşuyordu. Bu tabakada yer alan bireyler, isim olarak Savaşçı Araplar olarak anılsa da, Arap olup olmamaları önemli değildi. Bu tabakaya, silah tutabilen ve savaş becerilerine sahip her birey dâhil olma yetkisine sahipti.

İkinci Tabaka, Yemtehnûne'l-ilim (يُمْتَهِنُونَ العلم) “İlim Ehli” olarak adlandırılan gruptan oluşuyordu. Bu tabakadaki bireyler, her an savaş durumuna hazır olabilmek için savaş tekniklerini öğrenen ve aynı zamanda ilmi eğitim alan kişilerdi. İlim ehli olanlar, aldıkları eğitimin yanı sıra savaş becerileri kazanmak için belirli bir eğitimden de geçerlerdi. Bu tabakadaki kişilerin de Arap ırkına mensup olup olmamaları önemli değildi.

Üçüncü Tabaka, Ri'âtu'l-mâşiye (رعاية الماشية) “Hayvancılıkla Uğraşanlar” olarak adlandırılan kişilerden oluşuyordu. Bu tabakada, hayvancılık mesleğine aşına olan her birey, bu tabakaya dâhil olma hakkına sahipti. Savaşçılar veya ilim ehli tabakasından yer alan kişiler, kendi mesleklerinde başarılı olamadıkları takdirde, başlarında bulunan lider veya müderrisler tarafından bu üçüncü tabakaya sürülürdü. Bu tabaka da diğer tabakalar gibi, kişinin Arap olup olmaması önemli değildi.

Dördüncü Tabaka, ez-Zenûcu'l-müsta'rabûne'l-lezîne ye'tenûne biz-zirâ'e (الزروع) (المستعربون الذين يعتنون بالزراعة) “Ziraatla Uğraşan Araplaşmış Siyahlar” olarak adlandırılan gruptu. Bu tabaka, genellikle siyahi kökenli insanlardan oluşan ve tarım işleriyle uğraşan yetenekli bireylerden seçilirdi.¹²⁶

Bu taksimatın dışında, devlet düzenini tanımayan çıkarıcı ve yağmacı anlayışla yaşayan her türlü durumda, kaba güç kullanmaktan çekinmemeyi ilke edinen zalim bir sınıf da mevcuttu. Bu sınıfa dâhil olan gruplar, bölgede sebepli veya sebepsiz birçok savaşın çıkmasına neden olmuşlardı.¹²⁷

Ayrıca Sahra halkı arasında, X. yüzyıldan bu yana ilimle uğraşarak bölgeyi bir ilim merkezi haline getirmek amacıyla çeşitli ilim dallarında dinî eğitim veren kişiler de bulunmaktaydı. Bu grup özellikle tefsir, hadis, fıkıh, sarf, nahif, beyan ve mantık gibi

¹²⁶ Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri feẓâli'l-meşâyiḥ ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹²⁷ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 13.

ilim alanlarında uzmanlaşmıştı. Onlar bölgede karmaşık yapıya sahip gruplardan birçok âlimin ve mürşidin yetişmesine sebep olmuşlardı.¹²⁸

Sîdî Muhtar, bu karmaşık yapıli ortamda dünyaya gelmesiyle birlikte çocukluğu, ilim tabakasına mensup grup içinde geçmiştir. O, ilim tabakasındaki varlığına rağmen, savaşçı bir ruhun etkisiyle büyümüş ve bu tabakanın etkisiyle savaş becerileri kazanmıştır. Bu nedenle İslâm'a adanmış bir hayat süren Sîdî Muhtar, ilim ve irşad faaliyetlerinin yanı sıra kabile liderliğini üstlenmiş ve birçok savaş ve barışta aktif bir rol üstlenmiştir.¹²⁹



¹²⁸ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 14; Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹²⁹ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 13; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad, (Hayatu's-Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî es-siyasiyye ve'l-ilmîyye)* Daru Kavâfil, Moritanya, 2017, 29.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÎDÎ MUHTAR b. AHMED'İN HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ

Sîdî Muhtar'nın hayatına dair bilgi vermeden önce, bir noktayı açıklığa kavuşturmalıyız. Anadolu coğrafyası ve İslâm âleminde, rabbânî âlimler ve ruhânî sufilere duyulan saygı nedeniyle isimlerinin başına “hazret”, “şeyh” ve “baba” gibi unvanlar eklenir. Afrika kıtasında özellikle Küntî kabilesi içinde, bu unvanlarla birlikte veya ayrı olarak, (efendi/beyefendi) anlamına gelen “Sîdî” unvanı da kullanılmıştır. Bu sebeple, çalışmamızda bahsedeceğimiz birçok ilim ve irfan sahibi kişilerin isimlerinin başında “Sîdî” unvanı yer alacaktır.

1.1. HAYATI

İslâm tarihi, tasavvuf alanında topluma yön veren ve tarihe damga vuran sûfilerle doludur. Bu sûfilerden biri, Milâdî XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ve XIX. yüzyılın başlarında Afrika kıtasında ilim ve irşad hizmetlerinde bulunan Sîdî Muhtar'dır. Sîdî Muhtar, Küntî ailesinin liderliğini üstlenirken aynı zamanda yüzlerce mürid ve ilim ehli yetiştirmiştir. Bu bölümde onun hayatı, eğitimi, tasavvufa intisabı, irşad faaliyetleri, kişiliği, kerâmetleri, halifeleri ve eserleri ele alınacaktır.

1.1.1. Doğum Yeri

Sîdî Muhtar, 1142/1729 yılında¹³⁰ Büyük Sahra'nın güneyinde, Azavad¹³¹ olarak bilinen bölgede yer alan Kesîbüügâl'da¹³² doğmuştur.¹³³ Sîdî Muhtar'ın oğlu

¹³⁰ Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Vafî, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 1. (mahdud)

¹³¹ Azavad, sadece bir yerleşim yerinin adı olmayıp, Moritanya'nın doğusundan başlayarak Nijer Nehri'nin kuzeyine, Cezayir'in güneyine ve Nijer Cumhuriyeti'nin batısına kadar uzanan geniş bir bölgenin adıdır. Bu bölge aynı zamanda Şinkit şehrini de içermektedir. Günümüzde, Azavad bölgesi, Moritanya devleti sınırları içerisinde yer almaktadır. Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹³² Kesîbüügâl, idari olarak Mali Devleti'ne bağlı ve Batı Afrika'nın çöl bölgesinde yer almaktadır. Günümüzde kuraklık ve yaşam koşullarının elverişsiz olması nedeniyle yerleşim bulunmayan bir bölgedir. Ancak, yaşama koşullarının elverişsiz olmasına rağmen Batı Afrika tarihinde birçok olaya ve sosyal hadiseye ev sahipliği yapmıştır. Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 9; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 15-16; Cuder Necat Fetuşî

Muhammed Halife babasının doğum tarihini ve doğduğu günde görülen kerâmetini “*ed-Derâif ve ’t-telâid fî menâkibi ve kerâmâtî’s-şeyhân, el-vâlîde ve ’l-vâlid*” isimli eserinde detaylı bir şekilde ele almıştır.¹³⁴

Sîdî Muhtar’ın hayatını anlatan birçok kaynakta, doğum tarihiyle ilgili olarak şu beyitlere yer verilir:

قَدْ وُلِدَ الْمُخْتَارُ نَجْلُ أَحْمَدَ سَيِّدُنَا الْكُنْتِي عَالِ الْمُحَمَّدِ

فِي سَنَةِ اِثْنَيْنِ وَ اَرْبَعِيْنَ مِنْ بَعْدِ اِخْدَى عَشْرَةِ مَنِيْبًا.¹³⁵

Bin yüz kırk iki yılında,

Küntîlerin değerli saygın efendisi,

Muhtar b. Ahmed doğdu

Sîdî Muhtar, dört yaşına geldiğinde annesi Ümmü Bâreke binti Bâdî vefat etmiştir. Küçük yaşta yetim kalan Sîdî Muhtar’ın bakımını amcası Muhammed üstlenmiştir.¹³⁶ Annesinin vefatından sonra babası ikinci evliliğini Haticetü’r-Rahmûniyye ile gerçekleştirmiştir. Bu evlilikten bir erkek ve iki kız kardeşi dünyaya gelen Sîdî Muhtar, on yaşına geldiğinde, babasının vefatıyla ikinci ve daha büyük bir acı yaşamıştır.¹³⁷

Sîdî Muhtar, babasının vefatından sonra annesi tarafından dedesi olan Abdulkadir Bâdî b. Sîdî Muhammed b. Sîdî Ali b. Sîdî Muhammed’in yanına gitmek zorunda kalmıştır. Dedesi, torununu sevgiyle karşılamış ve ona sahip çıkmıştır. Torununu zeki

Esmâ, *eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu’l-’ilmiyye fî’s-Sehrâi’l-Kubrâ*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Cilâli Bune’ame Üniversitesi, 2015-2016.

¹³³ Abdullah Abdülaziz, *el-Mûsû’etü’l-meğrib*, 34; Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiye ve’n-nefhetü’l-kâfiye*, 15; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-’ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 106.

¹³⁴ Sîdî Muhtar’ın oğlu Muhammed Halife, babasının hicrî 1142 yılında Azavad bölgesinin yakınlarında olan Ūğal’da doğduğunu belirtir. O, doğum sırasında bazı mucizelerin meydana geldiğini ifade eder. Bu mucizelerden biri, babasının doğduğu ilk gün sarılı olduğu kundak bezinin üzerinde yüzüne örtülen peçeyi kaldırması ve önünde uzun boylu, sakallı ve beyaz elbiseli adamlar görmesidir. Bu adamların kendi aralarında “işte bu çocuk, o çocuktur” dediklerini aktarır. Bu kişilerin kendi isimlerini Sîdî Muhtar’a söylediğini, ancak Sîdî Muhtar’ın bu isimleri unuttuğunu belirtir. Ayrıca babasının ilk sözlerinin “vadde” (dost) ve “kediye” (muhtaç) kelimeleri olduğunu ifade eder. Muhammed Halife, b. Şeyh Sîdî el-Muhtar el-Küntî, *ed-Derâif ve ’t-telâid fî menâkibi ve kerâmâtî’s-şeyheyni, el-vâlidetü ve’l-vâlid*, Vahran Ünivrsitesi 2011, 97-98.

¹³⁵ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹³⁶ Bul Marty, *Küntetü’s-Şerkiyün*, Tercüme Muhammed Mahmut Velet, Zeyd b. Sabit Matbaası, Dımaşk, Suriye 1985, 40; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-’ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 106.

¹³⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-’ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 106.

ve akıllı biri olarak gören dedesi, zaman zaman torununun başını göğsüne alarak, “Bu kafanın içerisinde ne büyük cevherler çıkacaktır” demiştir.¹³⁸

1.1.2. İsmi Nesebi ve Künyesi

Sîdî Muhtar'ın ismi, bazı eserlerde “Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî el-Vâfî” olarak geçmektedir.¹³⁹ Diğer eserlerde ise ismi, nesep (silsile) ile birlikte şu şekilde verilmektedir: “Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Habîbullah b. el-Vâfî b. Şeyh Sîdî Ömer eş-Şeyh b. Sîdî Ahmed el-Bekkâî (Ebû Dam'a) b. Sîdî Muhammed el-Küntî b. Sîdî Ali b. Yahyâ b. Osman (Abdullah) b. Amir (Yehse) b. Verd (Duman) b. Verd (Şâkir) b. Yakup b. Âkib b. Ukbe b. Nâfî'dir.”¹⁴⁰ Bir kısım eserlerde ise ismi, uzun methiye metinleriyle birlikte şu şekilde verilmiştir:

هو من شوامخ أعلام الواصلين وصدود أعيان الأولياء المحققين، القطب الرباني، العارف الوارث، أحد العلماء الصوفية المجمع على جلالته، هو الغوث الصمداني، الولي الصالح ذوا البركات الشهيرات، وشيخ الأشياخ السادات، من ظهرت بركاته شرقاً وغرباً، ومناقبه في الناس جمعاً وعرباً، ساقى المريد، وعمدة أهل التوحيد، شيخ المحققين، ومربي السالكين، أبوا المواهب السنية صاحب الأخلاق المرضية، ذوا الكرامات الظاهرة، السيد الأسنى، والذخيرة الحسنى، الشيخ سيدي المختار بن أحمد بن أبي بكر الكنتي ثم الوافي رحمهم الله تعالى¹⁴¹

(O, vusul etmiş kişilerin seçkinleri arasında yer alan ve muhakkik velilerin öncüleri arasında bulunan bir şahsiyettir. Önemli sûfî şahsiyetler arasında öne çıkan, arif, kutup ve rabbânî bir kişiliğe sahiptir. Sonsuz derinliklerin gavsı, meşhur bereketlerin sahibi, salih veli bir kul olarak bilinir. Doğuda-batıda bereketleri ortaya çıkaran şeyhlerin şeyhidir. Onun menkıbeleri, halk arasında sıkça anılan niteliktedir. Müridine rehberlik eden, tevhid ehlinin temsilcisi, muhakkiklerin şeyhi ve saliklerin terbiyecisi olarak tanınmaktadır. Ehl-i sünnet çizgisine bağlı, ahlaki değerleri yüksek, açıkça görülen kerametlere sahip, güzel ahlaki özellikler taşıyan, yüce ilhamların

¹³⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 21; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 106.

¹³⁹ Ahmed el-Hamdî, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrîkiya*, 93.

¹⁴⁰ Ebû Bekr b. Ahmed Mustafa el-Mahcubî, *Menhi'r-Rabbi'l-Gafûr fî zikri mâ ehmele sâhibi fethu's-şekûr*, thk. Hâdî el-Mebrûk ed-Dâlî, Daru'l-Kutubi'l-Vadaniyye, Bingazi 2001, 8; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 105; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 40; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 16; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-sûfî 'inde's-Şeyh Sidi el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁴¹ el-Burtelî el-Velatî, *Fethu's-şekur fî mârifeti e'yanî 'ulamâi't-tekrur*, 152; Ahmed b. Emin Şinkıtı, *el-Vesîd fî teracimi edübbâi Şinkîti*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire 1989, 36; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 93.

kaynağı olan Şeyh Muhtar bin Ahmet bin Ebubekir bin (Nafiye kadar uzanan) el-Küntî'dir.)

Sîdî Muhtar'ın nesebi, geniş bir coğrafyada faaliyet gösteren ve Batı Afrika'da Senegal, Cezayir, Nijer, Mali ve Moritanya bölgelerine yayılan el-Küntî kabilesine dayanmaktadır. Bu kabilenin kökeni, Afrika Fatihî ve Kayrevan şehrinin kurucusu Ukbe b. Nâfi'ye¹⁴² kadar uzanır.¹⁴³

Sîdî Muhtar'ın nesebi Ukbe b. Nâfi'den Sîdî Muhtar'a kadar kaynaklarda şu şekilde verilir:

- Ukbe b. Nâfi¹⁴⁴
- Âkib b. Ukbe b. Nâfi¹⁴⁵
- Yakub b. Âkib¹⁴⁶

¹⁴² Ukbe b. Nâfi'nin biyografisi birçok kaynakta şu şekilde geçmektedir: Ukbe b. Nâfi b. Abdukays b. Lukeyd b. Amir b. Umeyye b. Zereb b. El-Haris b. Fehr b. En-Nedr b. Malik el-Fehrî el-Kureyşî. İbn Asâkir, Ebû'l-Ksım Alî b. el-Hasen b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. Muhyeddin ebî Said Ömer b. Ğarame el-Ömerî, Daru'l-Fıkr lil-Deba't ve'n-Neşr ve't-Tavzi', Beyrut, Lübnan 1996. 40, 525.

¹⁴³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 105; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁴⁴ Ukbe b. Nâfi, Afrika tarihinde büyük bir İslam komutanı ve Kayrevan şehrinin kurucusu olarak tanınır. Amr b. As tarafından Nûbe'ye ordu komutanı olarak gönderilen Ukbe b. Nâfi, Trablusgarp, Nûbe ve Mısır'ın fetihlerini gerçekleştirir. Sonrasında Hevvâre, Levâte ve Berber bölgelerini savaşırsız bir şekilde İslam hâkimiyeti altına alır. Daha sonra görevden alınan Ukbe b. Nâfi, Muaviye b. Ebû Süfyâ'nın iktidarı ele geçirmesiyle tekrar ön plana çıkar. Trablusgarp'ın güneyindeki Gadâmis şehrine yönelik bir sefer düzenler ve büyük ganimetlerle birlikte şehri ele geçirir. Ukbe b. Nâfi, İslam ordusuna üs olacak ve bölge güvenliğini sağlamak amacıyla Kayrevan şehrinin kurmaya karar verir. Şehir inşası sürerken Mağrib'in fethi için Berberi ve Bizans güçlerine karşı seferler düzenler. Ancak seferini tamamlayamadan görevden alınır. Yerine atanan yeni İfrîke valisi Ebû'l-Mühacir Dînâr tarafından zincire vurularak zindana atılır, ancak daha sonra serbest bırakılır. Ukbe b. Nâfi, I. Yezid döneminde İfrîke Valiliği'ne atanır. Bu yeni görevinde Mağrib'in en büyük şehri olan Münestîr'i ele geçirir. Batıda Okyanus, güneyde Anti Atlas Dağları'na kadar uzanan Berberi bölgelerini hâkimiyeti altına aldıktan sonra, okyanusun kıyısına gelerek şu ifadeyi kullanır: “Rabbim! Eğer bu okyanus benim önüme engel koymasaydı, İskender-i Zülkarneyn gibi nice ülkeleri fethetmek için kâfir toplumuyla savaşırdım. Mustafa Hamidî b. Ahmet el-Kürdî el-Balûvî ed-Dimeşkî, *Kalaidü'z-zeheb fî mârifetü ensabi kabâilu'l-Arab* thk. Kamil Selman el-Cebûrî, Daru Mektebe'tül-hilâl, Beyrut, Lübnan 2000, 60; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 41; Mustafa Hamidî, *Kalaidü'z-zeheb fî mârifetü ensabi kabâilu'l-Arab*, 60.

¹⁴⁵ Akib, birçok liderlik ve yöneticilik görevini üstlenmiş bir kişidir. Babasının ölümünden sonra yaşamını Moritanya Devleti'nin doğusundaki “Velate” şehrinde geçirmiştir ve orada vefat etmiştir. Kabri, bir mescidin müstemilatı içerisinde yer almaktadır. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sidi el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁴⁶ Yakup b. Akib, babası Akib b. Ukbe'nin ardından kabilenin liderliğini üstlenir ve bu görevi hayatının sonuna kadar sürdürür. Yakup, hayatının sonuna kadar ez-Zap mevkiinde yaşar ve orada vefat eder. Günümüzde, Yakup'un türbesi Küntî kabilesi için mânevî bir öneme sahiptir. Aile fertleri, zaman zaman bu türbeyi ziyaret etmek için toplantılar düzenlerler. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh*

- Şâkir b. Ya'kûb¹⁴⁷
- Âmir b. Şâkir¹⁴⁸
- Ömer b. Âmir, (Dam'a lakabıyla tanınır).¹⁴⁹
- Osman b. Ömer¹⁵⁰
- Yahyâ b. Osman¹⁵¹
- Âla b. Yahyâ (Diğer bir adıyla Ali'dir).¹⁵²
- Muhammed el-Küntî¹⁵³

Sîdî el-Muhtâr Küntî, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁴⁷ Şâkir b. Yakup, “*el-Medhel*” kitabının yazarıdır. Şâkir babasının efatından sonra kabilenin liderliğini üstlenir. Günümüzde Şâkir'in kabri, Kayrevan şehrinin önemli türbelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁴⁸ el-Abidyün kabilesi, İklim bölgesine yerleştikten sonra, Yehse lakabıyla tanınan Amir, bu kabile tarafından “Serficedid” bölgesine sürgün edilir. Yehse, gittiği bu bölgede bir âlim, mürebbi ve eğitici şeyh olarak görev yapar. Daha sonra Tilimsân'a, Ebi-Anna'nın yönetiminde olan bölgeye göç eder ve hayatının geri kalanını orada geçirir. Yehse'nin, Musteganim bölgesinde bulunan türbesi, önemli bir ziyaret yeri olarak kabul edilir. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir,

¹⁴⁹ Ömer, Azavad bölgesinde bilge, sakın, sevecen ve eğitimci bir kişilik olarak tanınır. “Fitnetü ibn'l-Ahmer” olarak bilinen iç karışıklık dönemlerinde, Tevât şehrine gitmek üzere olan bir yolculuk sırasında ez-Zab şehrinde vefat eder. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁵⁰ Osman, babasının vefâtından sonra, hilafet postuna oturur ve çok sayıda hafız ve muhaddis yetiştirmenin yanı sıra irşad görevini de yürütür. Tevât şehrinin Aza köyünde metfundur. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁵¹ Yahya b. Osman, Küntî kabilesinin mânevî lideri olan babası Osman'dan sonra hilafet görevini üstlenir. Yahya, bulunduğu yörede bir âlim, hafız, sufi ve eğitimci olarak tanınır ve birçok öğrenci yetiştirir. Yetiştirdiği talebelerini farklı bölgelere eğitimci ve irşad görevlisi olarak gönderir. Öğrencilerine şu tavsiyede bulunur: “Nerede olursanız olun, son zamanlarınızın benim yanımda olmasına çalışın. Kabrinizin benim kabrimin bulunduğu yere yakın olmasına önem verin.” Bu vasiyeti, öğrencileri büyük bir hassasiyetle uyguladılar. Her biri farklı bölgelere dağılarak eğitim ve irşad görevlerini yerine getirdikten sonra, hocalarının kabrinin bulunduğu yerleşim yerine gelirler ve ölümü beklerler veya cenazelerinin şeyhlerinin kabri yanına defnedilmesini vasiyet ederler. Genel olarak, bu öğrenciler şeyhlerinin kabri yanına defnedilme onurunu yaşamışlardır. Günümüzde, bu mezarlık önemli bir ziyaret yeridir ve Sîdî Yahya ziyaretgâhı olarak bilinir. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011; el-Bürtelî, *Fet'hu's-şekûr fî ma'rifeti a'yani't-Tekrûr*, 29.

¹⁵² Sîdî Âla, zeki ve çağdaş bir eğitimci, mürşit ve kendi döneminde örnek alınan bir liderdir. Öğrenci ve müritleri sadece halk tabakasıyla sınırlı değildi; çeşitli üst düzey devlet yöneticileri, emirler, sultanlar ve padişahlar da onun müridleri arasındaydı. İbni Fâris eyaletinin lideri tüm devlet işlerini yapmadan önce şeyhi Sîdî Âla, dan icazet aldıktan sonra yapardı.

Sîdî Âla, ileri yaşına rağmen İbdûkel kabilesinin lideri Muhammed b. Elem b. Kunte b. Zemme'nin kızı Havva ile evlenir. Bu evlilikten Allah, ona Küntî kabilesinin gavısı ve selefin halefi olarak tanınan Muhammed Kunte'yi bahşeder. Sîdî Âla'nın liderliği altında, Küntî kabilesi sadece eğitim ve irşad faaliyetleriyle sınırlı kalmaz, aynı zamanda kabile içinde hiyerarşik bir yönetim modeli oluşturularak idare edilir. Sîdî Âla, Tevât şehrine bağlı “Aza” köyünde vefat eder ve babasının kabrinin yanına defnedilir. Sîdî Âla'nın, çeşitli ilim, irşad ve devlet yöneticileriyle yaptığı anlaşmalara dair binlerce belge bıraktığı söylenmektedir. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

- Ahmed el-Bekkâî (Ebî Düm'a lakabıyla tanınır.)¹⁵⁴
- Ömer eş-Şeyh Vâfî,
- Habîbullah b. Ömer eş-Şeyh Vâfî
- Muhammed b. Habîbullah
- Ebû Bekir b. Muhammed
- Ahmed b. Ebû-Bekir
- Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî¹⁵⁵

Sîdî Muhtar'ın silsilesinde yer alan dedelerinin biyografilerini incelediğimizde, genel olarak ilim ve irşad faaliyetleriyle meşgul olduklarını görmekteyiz. Bu dedeler, Afrika kıtasının çeşitli bölgelerinde İslâm dininin yayılmasında önemli bir rol üstlenmişler ve Kâdiriyye tarikatının yayılması için büyük çaba sarf etmişlerdir. İlim ve irşad alanlarında aktif bir şekilde faaliyet göstermeleri, İslâm dininin bölgenin genelinde hızla yayılmasına katkı sağlamıştır.¹⁵⁶

Ahmed b. Emin eş-Şinkîdî, Sîdî Muhtar b. Ahmed'in soyunun (şeceresinin) Ukbe b. Nâfî'ye kadar uzandığını aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

قال البكاي أي بيد بن عبد الله	مبتدئا باسم الله جل
لا إله إلا الله الحمد له	صلى على محمد وأرسل مبتدئا
وآله وصحبه والمقتدي	تاريخ كننة باختصار مقصد
محمد الكنتي اليه تنتمي	كننة التي ترى الإسلام غنما
ابن علي ابن يحيى ابن عثمان	ابن عمر ذاك المعروف دومان
بن عبد الله بهيم ذي المناقب	بن شاكرب بن يعقوب بن عاقب
بن عقبة الفهري الصحابي المشهور	بن نافع بن عبد قيس للجمهور
ابن لقيط ابن عامر أمي	بن ضارب بن حارث فهر كمي
والشيخ سيدي محمد الكنتي	ذاك الولي القطب الكامل الثبت
عقب نجله من كثرة البكا	سمي ذو الدمعة أحمد البكا

¹⁵³ Muhammed el-Küntî, dayılarından Küntî isminin alıp kendi kabilesine lakap olarak kazandıran şahıstır. Kabri es-Sakıyetü'l-Hamra ile Tiras arasında bulunan Sahra'da dır. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁵⁴ Ahmed el-Hamdî, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrîkiya*, Vüzeratu's-Sekafî, ISSN 1263, 2008, 93.

¹⁵⁵ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁵⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 105; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

وذا منه تفتت كنتة القبيل
وقال لا يزال في أولادي
وقال هاتف للشيخ لا تموت
وقال أنتم المعنون هاتفه
والشيخ قال يأتي دهر للمعتدين
ولا يبقى على إسلام سوى
فمن عاداها من الناس قاطبة
وهي بالنصر لا تزال في امتداد
وهذا في كتب الشيخ سلم
تكفي الإشارة من شاهد الحالات
واله وصحبه ومن تلاه
بدئي ختامي لا إله إلا الله¹⁵⁷

Başta Allah'ın adıyla sözüne başlayan el-Bukayî, yani Didi bin Abdullah, şöyle der:

“Hamd O'na layık ve O'ndan başka ilâh olmayan Allah'a aittir. Gönderilen resule salâtüselâm olsun. Bu beyitlerin maksadı, küntî tarihini kısaca anlatmaktır. Allah, ona ve âline, ashâbına rahmet etsin. O küntî ki İslâm'ı ganimet olarak bilmiştir. Zira Muhammed el-Küntî de bu kabileye mensuptur. O Muhammed Küntî, (Duman lakaplı) Ömer b. Ali b. Yahya b. Osman oğludur. O, da Şakir b. Yakub b. ‘Akıb b. (menakıbeleri çokça dolaşan) Abdullah b. Nâfi‘ b. Abdulkays (meşhur sahâbe) b. Ukbe b. Nafi'nin oğludur. O da Darib b. Fehrikemli Haris b. Lugayt b. Ümmi Amır'ın oğludur.

İşte bu veli zat, kutup olan Şeyh Muhammed Küntî'dir. Onunla tanınan Küntî kabilesi, kutuplar ve âlimler arasında meşhurdur. Ahmed el-Bekkaî olarak adlandırılmasının sebebi ise oğlunun ardından döktüğü gözyaşından dolayıdır. Hem insanları hem beldeleri himaye eden bir gavs olup, halen evlatları arasında olduğunu ifade etmiştir. Zira burada söylenmeyen şey, insanlar arasında olmasıdır ve şeyhini çağırının ölmez olduğunu belirtmiştir.

Taha, der ki: “Onlar, yani ölmüş Allah dostları, hâlâ bir taife olarak mevcutturlar. Yeter ki siz onlara seslenin.” Araplar ve diğer gruplar dinden dönerken, şeyh ise “Haddi

¹⁵⁷ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sidi el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

aşanların dönemi geldi” diyordu. Onun imandan zırhı güçlü bir silahı vardı ve ondan başka İslâm üzerinde kimse kalmadı. İnsanlardan ona düşmanlık edenler kötü bir akıbetle yok oldular. Bana göre yetenek, hâlen daha zaferlerle birlikte geri dönmektir.

Unutma ki, Şeyh Ağlayanların efendisidir. Bu, şeyhin kitaplarından da anlaşılabilir. Allah'a hamd, Rasûlüne salât olsun; zaten hallere şahitlik edene tek bir işaret de kâfidir. O'nun âline, ashabına ve onların peşinden gelenlere de selam olsun. Sözümün başı da sonu da “Lâ ilâhe illallah” olsun.”

Arap toplumu ve Kuzey Afrika halkları arasında, bir kişiyi methetme amacıyla genellikle künyeler kullanılmıştır. Sîdî Muhtar için kullanılan övgü dolu künye ise aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

“Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Beki (el-Vâfî) Yehse b. Ömer (Dûmân) b. Verd (Şâkir) b. Ya'kûb b. Âkib b. Ukbe b. Nâfî el-Fehri el-Kureyşî Fatihu'l-İfrîkyâ banî Kayrevan.”

Bu künye, Sîdî Muhtar'ın soyunu ve aidiyetini göstermektedir. Sîdî Muhtar, Ahmed'in oğlu, Ebû Beki'nin torunu, Yehse'nin soyundan gelirken, ayrıca Dûmân, Verd, Şâkir, Ya'kûb, Âkib, Ukbe ve Nâfî'nin torunu olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda, Kureyşî kökenli olarak bilinen Ukbe b. Nâfî, İfrîkyâ'nın fethini gerçekleştirmiş ve Kayrevan şehrini kuran kişi olarak da tanınmaktadır.¹⁵⁸

1.1.3. Evlilik Hayati, Çocukları ve Kabilesi

Sîdî Muhtar, 1171/1757 tarihinde Lâlete Ayşetü'l-Ezrekî ile evlenmiştir.¹⁵⁹ Lâlete Ayşe'nin babası el-Muhtar b. Emin, annesi ise Lâlete Asiye binti Muhammed'dir. Lâlete

¹⁵⁸ Ahmet Caferi, *Cerid ve İhsai'l-mahdudati'l-Cezairiyye fi Moritanya ve Nijirya*, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, Âdrâr, Cezayir 2014, 113-114; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşihatü's-sûfiyye bi Azavad*, 105.

¹⁵⁹ Lâlete Ayşe'nin silsilesi aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır: Lâlete binti, Muhtar b. Emin b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hac el-Bûkayî'dır. Bkz. Muhammed b. Berike, *Zevâlû'l-ilbâs fî tardi's-şeytânî'l-hannâs*, 191; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 3; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye li-mücedidi asrihi ve ferideti dehrihi eş-şeyhü'l-esatizi'mürebbi Ebû Zeynel Abidin*, 16.

Ayşe'nin soyu, anne ve baba tarafından, tüm Küntî kabilesinin kollarının birleştiği “et-Taki” kabilesinin atası olan Ahmed el-Bukayî'ye kadar uzanmaktadır.¹⁶⁰

Lâlete Ayşe evlenmeden önce bir kısım dinî ilimler öğrenmişti. Azavad bölgesindeki sahra kamplarında, kız çocukları erkek çocuklarından ayırt edilmeden küçük yaşlardan itibaren bazı dini ilimleri öğrenirlerdi.¹⁶¹ Ancak, Lâlete Ayşe'nin zeki ve çalışkan olması nedeniyle ailesi, onun ilmi eğitimini kesintisiz olarak sürdürmesini arzu etmiş ve başka işlerle meşgul etmemiştir.¹⁶²

Lâlete Ayşe, evlendikten sonra da aldığı ilimlerle yetinmemiş ve kocası Sîdî Muhtar'ın yanında dinî ilimler ve tasavvuf derslerine devam etmiştir. Kocasından ilim ve tarikat icazeti alan Lâlete Ayşe, kocasıyla birlikte ilim ve irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Hatta Azavad bölgesindeki erkekler ilim ve irşad hizmetini Sîdî Muhtar'dan alırken, bayanlar ise eşi Lâlete Ayşe'den almışlardır. Yapılan bu faaliyetlerin neticesinde, Lâlete Ayşe, Azavad bölgesindeki kadınlar arasında önemli bir ilim ve irşad önderi konumuna yükselmiştir.¹⁶³

Lâlete Ayşe'nin 1225/1810 tarihinde vefat etmesi, Küntî kabilesi içinde ve dışında büyük bir hüznün ve elem yaratmıştır. Özellikle onun vefatı, bölgedeki bayanların ilim ve irfan eğitiminde büyük bir boşluk oluşmasına neden olmuştur. Lâlete Ayşe'nin vefatından derin üzüntü duyan Sîdî Muhtar da, sadece altı ay gibi kısa bir süre sonra vefat etmiştir.¹⁶⁴

1.1.3.1. Çocukları

Sîdî Muhtar, ardında sekiz erkek evlat bırakmıştır.¹⁶⁵ Bu evlatlardan birçoğu, Âdrâr, Timbuktu, İfûgâs, Deng ve Gurmün gibi bölgelere kadar uzanan yerlere İslâm dini ve Kâdiriyye tarikatını yaymak amacıyla hicret etmişlerdir.¹⁶⁶ Diğer bir grup çocukları ise önce el-Havda'ya göç etmiş ve burada bir süre kaldıktan sonra, Tekânet,

¹⁶⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 112; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁶¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 112.

¹⁶² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 19-22.

¹⁶³ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁶⁴ Sîdî Muhtar, *Zevâlü'l-ilbâs fî tardi's-şeytânî'l-hannâs*, 194. (mahdut)

¹⁶⁵ Ahmed Hamdi, *el-Muhtar el-Kebîr el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrikya*, 99.

¹⁶⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 112.

Âdrâr, Lubrâkne ve Gorgul gibi geniş bir alanı kapsayan bölgelere yayılmışlardır.¹⁶⁷ Bahsedilen yerler ve bölgeler, Kuzey Afrika'nın önemli yerleşim alanları arasında yer almaktadır.

Sîdî Muhtar'ın çocuklarıyla birlikte torunları da aynı şekilde ilim, irfan ve tasavvuf alanında hizmetlerde bulunmuşlardır. Her biri yaşadığı bölgede İslâm dininin yayılmasına ve insanların mânevî gelişimine katkı sunmuşlardır. Bu nedenle biz çocuklarının isim ve hizmet ettikleri bölgelerin tanıtımıyla beraber Sîdî Muhtar'ın soyundan gelen torunlarının da aile geleneğini sürdürerek yaptıkları önemli hizmetleri tanıtmaya çalışacağız.

Zeynelâbidîn: “Bekri't-Tahâret” lakabıyla tanınan Zeynelâbidîn, Sîdî Muhtar'ın büyük oğludur. Zeynelâbidîn, çocukları Bâbâ Ahmed, Muhammed ve Muhtar ile birlikte Lümeydır ve Kasrû'l-Hille bölgesinde uzun bir süre ilim ve irşad hizmetleri sunmuşlardır. Zeynelâbidîn'in çocuklarının ardından, torunları bu görevi kesintisiz olarak yıllarca sürdürmüşlerdir. Bu aile, nesiller boyunca ilim ve irşad alanında aktif bir şekilde faaliyet göstermiş ve bölgedeki insanlara rehberlik etmişlerdir.¹⁶⁸

Muhammed el-Bekkâî: el-Bekkâî, Azavad bölgesinde ilim ve irşad görevini yerine getiren önemli bir zâttır. Muhammed el-Bekâî'nin ölümünden sonra, çocukları Hadârî, Hamâdî ve Âbidîn, babalarının yerine geçerek bu hizmet görevini üstlenmişlerdir. İlk olarak Azavad bölgesinde bu görevlerini sürdüren aile, daha sonra Tîrîs bölgesine taşınmış ve uzun yıllar boyunca burada hizmetlerine devam etmişlerdir.¹⁶⁹

Hammete'l-Emîn: el-Havda bölgesinde yaşayan ve yedi çocuğa sahip olan bir kişidir. Çocukların isimleri sırasıyla Âbidîn, Bâbâ, Hamâdî, el-Bekâî, Muhammed, Sîdiyâ ve Bâdî'dir. Bazı çocuklar, babalarının yaşadığı el-Havda'yı terk etmemişken,

¹⁶⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 112; Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁶⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 112.

¹⁶⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 113; Necat Cuder, Esmâ Fetuşî, *eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l-'ilmiyye fî's-Sehrâi'l-Kubrâ*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Cilâli Bune'ame Üniversitesi, 2015-2016.

diğer bir grup çocukları ise el-Havda'dan ayrılarak Muhammed el-Bekâî'nin çocuklarının yaşadığı Tîrîs bölgesine göç etmişlerdir.¹⁷⁰

Muhammed Halife: Muhammed (1179/1765), genç yaşlardan itibaren sâlih ve müttaki bir kişiliğe sahip olmuştur. Bu özellikleri sayesinde babasının kalbinde yer edinmiş ve sevgisini kazanmıştır. Dahası, babası hayatta iken Muhammed'i kendisinden sonra ilim ve irşad görevini yürütmek için halife olarak seçmiştir. Babasının bu kararı sonucunda, Muhammed toplum içinde “Muhammed Halife” olarak tanınmıştır. Babasının vefatından sonra (m. 1811), Muhammed halifelik makamına geçmiş ve bu görevi on beş yıl boyunca başarıyla sürdürmüştür.¹⁷¹

Muhammed Halife, gayretli çalışmalarıyla birlikte birçok eser telif etmiştir. Tarih ve kültür alanında önemli eserler ortaya koymuş ve bu eserleriyle tanınmıştır. Telif ettiği eserler arasında “*Tarihu'l-Küntê*” ve “*Tarihu's-Sahra*” isimli eserleri özellikle Küntî kabilesi ve Sahra bölgesinin tanınması açısından büyük önem taşımaktadır. Bir diğer önemli eseri ise “*ed-Derâif ve't-telâid fî menâkibi ve kerâmâtî's-şeyhân, el-vâlîde ve'l-vâlid*” adlı eseridir. Bu eserde, babasının seyr-ü sülûk yöntemi ve tarîkat âdâbıyla ilgili yaptığı uygulamalara detaylı bir şekilde yer vermiştir.¹⁷² Bu eserler, Muhammed Halife'nin bilgi birikimini ve kültürel katkılarını yansıtmaktadır.

Ömer: Ömer, yaşamını Deng şehrinde sürdürmüş ve orada vefat etmiştir. Kendisinden sonra gelen çocuklarının çoğu da babalarının yaşadığı şehirde kalmıştır. Ancak bazı çocukları, Deng şehrinden ayrılarak Küntetü's-Şerkiyün olarak bilinen diğer Küntî ailesinin yanına yerleşmişlerdir.¹⁷³

Emuhammed: Emuhammed'in üstün çabaları sonucunda Kûreme ve el-Berkâne şehirlerinde ilim ve irşad faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu şehirlerde ikamet eden Küntî topluluğunun büyük bir çoğunluğunun Emuhammed'in soyundan geldiği ifade edilmektedir. Kûreme ve el-Berkâne şehirleri, bölgedeki diğer yerleşim birimleriyle

¹⁷⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 113; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁷¹ Ahmed Hamdî, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrîkya*, 101.

¹⁷² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 113; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dîne'l-merîd*, 23-24; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 22.

¹⁷³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 114; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

karşılaştırıldığında en yüksek konumda bulunmakta ve en kaliteli havaya sahip olarak nitelendirilmektedir. Coğrafi olarak, bu şehirler doğu yönünde Nijer Nehri boyunca uzanırken batı yönünde Moritanya sınırlarına kadar devam etmektedirler.¹⁷⁴

Hîbellah: Hîbellah, kardeşler arasında Azavad şehrinin doğu ve batı yönlerinde yerleşen en kalabalık aileye sahiptir. Günümüzde, ailenin bazı üyeleri Nijer Nehri'nin kuzeyinde ve Kûreme şehrinde yaşamaktadır.¹⁷⁵

Bâbâ Ahmed: Bâbâ Ahmed, Hamâdî, Emuhammed, Bâbâ, Hîbellahu's-Sağır ve el-Bekâî olmak üzere beş çocuğa sahipti. Günümüzde, el-Havda bölgesindeki bedevîler Hamadî'nin soyundan gelmektedir. Emuhammed'in çocuklarından ikisi Tekânet şehrine yerleşmiştir. Geri kalan üç çocuk ise el-Havda bölgesinde bulunan Küntetü's-Şerkiyün adıyla anılan kabile fertlerinin yanına yerleşmiştir.¹⁷⁶

Çalışmamızda, Sîdî Muhtar'ın erkek çocukları ve bazı torunları hakkında detaylı bilgiler sunulmuş, ancak kızları ve kız torunları hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu durum, Küntî kabilesinin aile yapısını ele alan kitap ve eserlerde erkek aile fertlerine dair ayrıntılı bilgilerin bulunmasına karşın, kadınlar hakkında herhangi bir bilgi sunulmamasından kaynaklanmaktadır. Yapılan araştırmalar, bu durumun kabilenin ve bölgenin karakteristik bir özelliği olduğunu göstermektedir. Kuzey Afrika'da genellikle hanımların bireysel olarak değil, genel bir ifadeyle tanıtıldığı bir gelenek benimsenmiştir.¹⁷⁷

Ancak belirtmek gerekir ki, bu kabile ve bölgenin tutumu kadınlara karşı ayrımcılık yapma niyetiyle değildir. Zira Sîdî Muhtar'ın türbesinin girişinde eşinin mezarı bulunmaktadır. Ayrıca, birçok kabile üyesinin türbe ve mezarlıklarının yanında eşlerinin ve kız çocuklarının mezarları da bulunmaktadır.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmîyye ve 'l-meşaihu 's-sûfiyye bi Azavad*, 114.

¹⁷⁵ Bul Marty, *Küntetü's-Şerkiyün*, 79.

¹⁷⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmîyye ve 'l-meşihatu 's-sûfiyye bi Azavad*, 114; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁷⁷ Ahmed Hamdi, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve 'l-İlmü bi Azavad-i İfrîkya*, 101.

¹⁷⁸ Ahmed Hamdi, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve 'l-İlmü bi Azavad-i İfrîkya*, 101; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

1.1.3.2. Kabilesi

Sîdî Muhtar, Afrika kıtasında Küntî adıyla bilinen bir kabileye mensuptur. “Küntî” kelimesi, şiddet, güç ve kuvvet anlamlarını içeren bir kavramdır.¹⁷⁹ Afrika kıtasında güçlü insanlar için bu isim kullanılmıştır.¹⁸⁰

Şeyh Sîdî Muhammed er-Rekkâd, “*el-Kâmûs*” adlı eserinde, الكنتي kelimesinin kâf harfinin zammesi ve nûn harfinin sükûnüyle okunması durumunda, bu kelimenin “güç, kuvvet ve şiddet” anlamlarını içerdiğini ifade etmektedir.¹⁸¹

Küntî lakabı, Hicrî VIII. asrın sonu ve IX. Aşırın başında yaşayan ve kabilenin büyük atalarından olan Şeyh Sîdî Muhammed el-Küntî için ilk defa kullanılmıştır.¹⁸² Bu lakabın kabileye verilmesinin nedeni şu şekilde anlatılmaktadır:

Sîdî Muhammed el-Küntî¹⁸³ anne tarafından Abdukâl et-Tarâkiyeh¹⁸⁴ kabilesine mensup Muhammed b. Kunteh b. Ezme’i’nin torunudur. Şeyh Sîdî Muhammed’in çocukluğu ve gençliği dayılarının yanında geçmiştir. Sîdî Muhammed, güçlü ve kuvvetli yönleriyle dayılarına benzediği için dedesi tarafından çok sevilmiş ve dedesi

¹⁷⁹ Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri feẓâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁸⁰ Necat Cuder, Esmâ Fetuşî, eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l-'ilmiyye fi's-Sehrâi'l-Kubrâ, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Cîlâlî Bune'ame Üniversitesi, 2015-2016.

¹⁸¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 114; Sîdî Muhtar *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 10; Necat Cuder, Esmâ Fetuşî, eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l-'ilmiyye fi's-Sehrâi'l-Kubrâ, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cîlâlî Bune'ame Üniversitesi, 2015-2016.

¹⁸² Sîdî Muhammed, Moritanya'nın kuzeyinde bulunan bir yerleşim yeri olan “Fesek”te medfundur. Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 114; Sîdî Muhtar *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 10; Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri feẓâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

¹⁸³ Sîdî Muhammed, genç yaşta babası Sîdî Âla'yı kaybetmesi üzerine, dayılarına gitmiştir. Dayılarıyla geçirdiği süreçte, dedesi Muhammed b. Kunteh b. Ezme’i’nin himayesi altında çeşitli dini ilimlerden eğitim almıştır. Bölgede tanınmış birçok âlimden ders alan Sîdî Muhammed için, hayatına yön veren ve özel bir yer tutan hoca olarak öne çıkan isim ise ibn'i-Abbas el-Sebtî'dir.

İbn Abbas el-Sebtî, Sebtî'de doğmuş (h. 524) ve Merakeş'te vefat etmiştir (601). Sîdî Muhammed, ilim ve eğitimi tamamladıktan sonra, öğrencileri ve Beni-Hasan kabilesiyle birlikte es-Sakıyetü'l-Hamra ile Tîrîs arasındaki Sahra bölgesine yerleşmiş ve bu bölgede ilim irşad göreviyle meşgul olmuştur. Bkz. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

¹⁸⁴ Abdukal kabilesi, Lomtûne'de bulunan Tarikiye kabilesinin bir koludur. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

tarafından Küntî lakabı verilmiştir. Sîdî Muhammed ile başlayan bu lakap daha sonra kabilenin geneli için kullanılmıştır.¹⁸⁵

Farklı kaynaklarda, bu lakabın kabileye nasıl verildiği değişik şekillerde anlatılrsa da, tüm kaynaklar Sîdî Muhammed el-Küntî'nin bu ismi verdiği konusunda hemfikirdir.¹⁸⁶ Diğer bir ortak nokta ise, Küntî lakabının kabilenin ulu atası Sîdî Muhammed döneminde başladığı ve günümüze kadar bu isimle anıldığıdır. Sîdî Muhammed el-Küntî'den önce kabile, 'Ukbe b. Nâfi'ye atfen "Ukbiye" ismiyle anılmıştır.¹⁸⁷

1.1.3.2.1. Kabilenin Hicreti

Arap kabileleri arasında önemli bir yere sahip olan Küntî kabilesi, fetih ve İslâm dinini yaymak amacıyla Mısır ve Arap Yarımadası'ndan Afrika kıtasının çeşitli bölgelerine göç etmiştir.¹⁸⁸ Bu ünlü kabile ilk zamanlarında Tervât¹⁸⁹ bölgesinden, Zender¹⁹⁰ bölgesine kadar olan bir alana yerleşmiştir. Daha sonraları, batı yönünde Büyük Sahra'dan başlayan Tervât, Âdrâr, Moritanya, Tekânet¹⁹¹ dağları, Lu'sâbe¹⁹²

¹⁸⁵ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-Vvakad fî zikri fezaili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar Küntî, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 11.

¹⁸⁶ Araştırmacı Es-Sadık Hacı Ahmet, *A'lamî et-turas el-Küntî* isimli kitabında Küntî ismiyle ilgili açıklamasında şu ifadeye yer verir. Küntî lakabını aileye kazandıran ilk kişi Sîdî Muhammed el-Kebir'dir. Bkz. Necat Cuder, Esmâ Fetuşî, *eş-Şeyh el-Muhtar el-Kebir el-Küntî ve Devruhu'l-'İlmiyye fi's-Sehrâi'l-Kubrâ*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Cîlâlî Bune'ame Üniversitesi, , 2015-2016. Küntî kabilesi üzerine araştırma yapan Ba Ahmed Ömer Demmeh *ez-Zaviye'l-Küntîyye* isimli kitabında Küntî lakabının kabileye verilmesini teferruatlı şekilde anlatır. Onun anlatımlarında ortaya çıkan neticede kabilenin büyük atası Sîdî Muhammed'den önce kabile "Ukbiye" ismiyle anılmıştır. Sîdî Muhammed'le birlikte kabile Küntî lakabıyla anılmaya başlamıştır. Ba Ahmed devamında şunları ifade eder: "Sudan Devleti'nin bazı bölgeleri ile Senegal Devleti sınırları içinde kalan bazı yerler Küntî ismiyle bilinmektedir. Bunun nedeni Küntî kabilesi bu yörelerde yaşadıklarından dolayı kendilerine nispet edilen isim o bölgelere isim olmuştur" ifadelerine yer vermiştir. Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁸⁷ Necat Cuder, Esmâ Fetuşî, *eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l-'ilmiyye fi's-Sehrâi'l-Kubrâ*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Cîlâlî Bune'ame Üniversitesi, , 2015-2016.

¹⁸⁸ Ba Ahmed Ömer Demmeh el-Küntî el-Fehri, *ez-Zaveye'l-Küntîye'l-e'lamiyye ve '-coğrafiye'n-neyâmî*, 4.

¹⁸⁹ Tervât, başlangıçta Tesâbet, Tekân, Hedbet, Tadimât ve Vadi Mes'ud bölgelerinin adı iken, daha sonra yerleşim yerinin adı olmuştur. Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁹⁰ Zender, Nijer devletin güneyinin genel ismidir. Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁹¹ Tekânet kelimesi, orman anlamına gelir. Bu bölge, her iki yönde dağlarla çevrili olduğundan dolayı, bu alana "Tekânet'in dışları" denilmiştir. Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

dağları, el-Havda bölgesi, Nijer nehri etrafına kadar hatta Hevsâ'ya¹⁹³ kadar olan bölgeye yayılmışlardır. Doğu yönünde ise Nicer nehrinden başlayıp Dâvuh'e¹⁹⁴ kadar olan bölgeye etki etmişlerdir.¹⁹⁵ Günümüzde bu kabile, Moritanya, Cezayir, Nijer, Somali, Tunus, Mali ve Nijerya gibi ülkeleri içine alan geniş bir coğrafyada ilim ve irşad açısından etkili olan bir kabile konumundadır.¹⁹⁶

İlk başlarda tek bir kol olarak varlığını sürdüren Küntî kabilesi, daha sonra kendi içinde Küntetü's-Şerkiyun (Doğu Künte) ve Küntetü'l-Ğarbiyun (Batı Künte) veya Küntetü'l-Havda olarak bilinen iki ana kola ayrılmıştır. Bu ikiye ayrılan ana kolların günümüzde Afrika kıtasının genelinde birçok alt kol ve grupları bulunmaktadır.¹⁹⁷

Küntetü's-Şarkiyyun adıyla bilinen bu kolun mensupları arasında Bûbekir Küntî'ye nispet edilen Hammâl aşireti, Ezrak aşireti ile Sîdî Ömer'e nispet edilen Feyrem, Rekkâd ve Vafî kolları bulunmaktadır.¹⁹⁸

Küntetü'l-Ğarbiyyun (Küntetü'l-Havda) koluna mensup olanlar, Sîdî Muhammed Küntî es-Sağır'ın soyundan gelen Tekânet, İğân ve Dân küntileridir. Afrika kıtasında Küntî kabilesinin en yaygın kolu, Küntetü'l-Ğarbiyun veya Küntetü'l-Havda olarak bilinen Küntî koludur.¹⁹⁹

Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁹² Asâbe, güney yönünde Mukeydire bölgesine, kuzeyde Moritanya surlarına kadar uzanan dağların adıdır. Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁹³ Hevsâ, Keşâne ve Kuber Üniversitelerinin bulunduğu bölgeye Hevsâ bölgesi denir. Günümüzde bu bölgenin büyük bir kısmı Nijerya devleti sınırları içerisinde yer alırken, küçük bir kısmı ise Nijer devleti sınırları içerisinde yer almaktadır. Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁹⁴ Dâveh, Gao ve Cao isimleriyle de bilinen bir şehirdir. (400/1009) yılları arasında Senegal devletine başkentlik yapmıştır. Günümüzde ise Mali devletinin önemli şehirlerinden biridir. Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁹⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 92; Bul Marty, *Küntetü's-Şerkiyyün*, 9.

¹⁹⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 92; Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-ilmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

¹⁹⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 94.

¹⁹⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 94.

¹⁹⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 94; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

1.1.3.2.2. Kabilenin Oluşum Safhaları

Küntî kabilesiyle ilgili gerçekleştirilen araştırmaların çoğunda, kabilenin tarihi süreç içerisindeki kuruluş, yükseliş ve yayılış aşamalarından oluşan üç ayrı döneme ayrıldığı gözlemlenmektedir. Her bir dönemin karakteristik özelliklerini kısa bir şekilde incelememiz, Küntî kabilesinin geçmişini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Kuruluş Dönemi: Kuruluş Dönemi olarak adlandırılan bu dönem, Milâdî altıncı asırdan başlayarak on beşinci asrın başlarına kadar devam etmiştir. Küntî ailesiyle ilgili birçok doğru ve yanlış bilgiler bu döneme aittir. Bu bilgiler arasında ailenin kabile yapısı, ilmî çalışmaları ve Afrika'da bulunan diğer kabilelerle yaptığı savaşlar yer almaktadır. Aynı şekilde, bazı kabilelerle dostane komşuluk ilişkileri hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler, farklı kaynaklarda farklı şekillerde anlatılsa da sonuç olarak bu dönemin Küntî ailesi için oldukça hareketli bir dönem olduğu görülmektedir.

Yükseliş Dönemi: Gelişim Dönemi olarak adlandırılan bu dönem, Milâdî on beşinci asrın başlarından başlayarak Sîdî Muhtar el-Küntî'nin doğum tarihine (m. 1730) kadar devam etmiştir. Küntî ailesi, bu dönemde bazı olumsuz olaylar ve kabilelerle savaşlar yaşamış olsa da genel olarak kabileler arasında etkili olmuş ve bölge barışına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, asıl hedefleri olan ilim ve irfan faaliyetlerini aksatmadan sürdürmüşlerdir.²⁰⁰ Bu dönemdeki bilgiler, birinci döneme göre daha sağlam kaynaklara dayanmaktadır.

Yayılış Dönemi: Bu dönem, Sîdî Muhtar el-Küntî'nin doğumuyla başlamaktadır. Bul Marty,²⁰¹ Sîdî Muhtar'ın sadece bir velî, âlim, sâlih, muttaki ve kerâmet ehli olmakla kalmayıp aynı zamanda keskin bir zekâyâ sahip olduğunu belirtir. Sîdî Muhtar'ın, kabilenin siyasî ve mânevî liderliğini başarıyla yürüttüğünü ve bu özelliklerine dayanarak kabilesinin birçok bölgeye yayılmasında etkili bir rol oynadığını

²⁰⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-'ilmiyye ve 'l-meşîhatu 's-sûfiyye bi Azavad*, 103; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²⁰¹ Bul Marty, Fransız asıllı olup Küntî kabilesi üzerine bir kısım araştırmalar yapar. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

ifade eder. Ayrıca, bu dönemde kabile liderleri ve devlet yöneticilerinin, Sîdî Muhtar'a karşı büyük bir saygı duyduğunu vurgular.²⁰²

1.1.3.2.3. Kabilenin Dinî ve Tasavvufî Faaliyetleri

Küntî kabilesi, Arap Yarımadası'ndan Tevât vahasına hicret ettiklerinde, Kâdiriyye tarîkatının öğretilerini de bu bölgeye taşımıştır. Böylece Küntî kabilesiyle birlikte Kâdiriyye tarîkatı da XV. yüzyılın son çeyreğinde Tevât'a girmiştir.²⁰³ Kabile lideri ve şeyhi olan Seyyid Ali el-Küntî önderliğinde Tevât bölgesinde tarîkatın aktif faaliyetleri başlamıştır. Başlangıçta Mali Sahrası'nda bulunan Azavad şehri, tarîkatın çalışmaları için merkez haline getirilmiştir. Bu merkezden yetişen müridler ve kabile üyeleri, mensup oldukları tarîkatın öğretilerini farklı bölgelere ve yörelere hicret ederek yaymışlardır. Uzun bir süre Küntî kabilesi adı altında tek bir merkezden devam eden bu irşad faaliyetleri, daha sonra kabilenin kendi içinde ikiye ayrılmasıyla tarîkat faaliyetleri bu iki alt kol üzerinden devam etmiştir.²⁰⁴

- Birinci kol, Şeyh Sîdî Ahmed el-Bekâî (Budüm'e)ye nispet edilen “Bekâiyye” kolu olarak adlandırılır.²⁰⁵
- İkinci kol ise çalışma konumuz olan Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî'ye nispet edilen “Muhtariyye” koludur.²⁰⁶

el-Bekâî; el-Bekâî olarak bilinen, Şeyh Sîdî Ahmed el-Bekâî tarafından, “Timbuktu” şehrinde tarîkatın merkez zaviyesi kurulmuştur. Zaviyede gerçekleştirilen ilim ve irşad faaliyetleri sayesinde tarîkat, Cezayir'in batısı ve güneyine yayılmıştır. Sîdî Ahmed el-Bekâî, Küntî kabilesinin ruhanî liderliğinin yanı sıra kabilenin siyasî liderlik görevini de üstlenmiştir. O'nun kabile liderliği döneminde Küntî kabilesi, Sahra kabileleri arasında etkili bir kabile konumuna yükselmiştir. Ayrıca onun çabalarıyla İslâm dini ve Kâdiriyye tarîkatı, Okyanus'tan Cat Gölü'nün doğusuna kadar yayılmıştır.

²⁰² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 105; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²⁰³ Selah Müyüdî'l-'Ekabî, *et-Tariketü's-sûfiyye ve'z-zevaya bi'l-Cezayir tarihîha ve neşatuha*, 145.

²⁰⁴ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²⁰⁵ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 124.

²⁰⁶ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 122-124; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

Başarılı çalışmalarından dolayı günümüzde o bölgede Kâdiriyye tarîkatı, onun ismine nispetle “el-Bekâî” tarîkatı olarak anılmaktadır.²⁰⁷

Şeyh Sîdî Ahmed el-Bekâî, Kâdiriyye tarîkatının virdlerinde herhangi bir değişiklik yapmadan tarîkat öğretilerini sürdürerek devam etmiştir. O'nun ardından kabile liderliği ve hilâfet görevini üstlenen oğlu Sîdî Ömer (v. 1130/1717), ünlü İslâm davetçisi Şeyh Abdülkerim el-Muğîlî²⁰⁸’den aldığı Kâdiriyye Tarîkatı’nın virdini, yöre halkının mizaç ve kabiliyetine uygun şekilde oluşturarak, Sahra ve Sudan’daki tekke ve zaviyelerde uygulamıştır.²⁰⁹

Sîdî Ömer, Şeyh Abdülkerim el-Muğîlî’nin önemli talebelerinden biri ve müridlerindendir. Hocasının yanında eğitimini tamamladıktan sonra kendisini ilim ve irşad görevine adanmıştır. Sîdî Ömer, ziyaret ettiği her yerleşim yerinde insanlara tarîkatın evrâdını öğretmiş ve onları irşad etmiştir. Ayrıca, Bekâiyye zaviyelerinin Tevât, Timbuktu ve diğer yörelerde kurulmasına da öncülük etmiştir.

Yürüttüğü bu gayretli ve başarılı çalışmalar sayesinde Kâdiriyye tarîkatı Batı Sudan’da dönemin tarihsel ihtişamını yaşamıştır. Sîdî Ömer’in öğretisi ve irşad faaliyetleriyle tarîkatın etkisi genişlemiş, böylece Batı Sudan’da Kâdiriyye tarîkatı daha da güçlenmiştir.²¹⁰

Sîdî Ömer’den sonra tarîkatın liderliğini oğlu Şeyh Ahmed el-Feyrem üstlenmiştir. Ahmed el-Feyrem, XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve 1552 yılında vefat etmiştir. el-Feyrem’den sonra tarîkatın yayılması için büyük çaba sarf eden oğlu Sîdî Muhammed Rekâd tarîkatın lideri olmuştur. Sîdî Muhammed Rekâd’ın başarılı çalışmaları nedeniyle

²⁰⁷ Mübârek b. es-Sâfi Caferî, *el-‘Alâkâtü’s-sekâfiye beyne Tevât ve’s-Sûdân*. Vüzeratu’s-Sekâfi, Cezayir 2009, 269.

²⁰⁸ Sîdî Muhammed b. Abdülkerim el-Muğîlî el-Tilimsânî, Cezayir’in batısında bulunan Tilimsân şehrinde doğmuştur. Küçük yaşta hafız olan şeyh el-Muğîlî, çok sayıda eser yazmıştır. İslami değerleri koruyarak Yahudi ve putperestlere karşı mücadele etmiştir. Sîdî Muhammed b. Abdülkerim el-Muğîlî, hicri takvime göre 940 yılında vefat etmiştir. Muhammed Halife, *ed-Derâif ve’t-telâid*, 148; Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 132.

²⁰⁹ Ebû’l-Kasım Sa’dullah, *Tarihu’l-Cezayir es-sekâfi*, Daru’l-Ğarbi’l-İslâm, Beyrut 1998, I, 279; es-Sâfi Caferî, 269; Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 124; Zeynep Musadife, *el-Fikru’s-Sûfî ‘inde’s-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²¹⁰ Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 125; Zeynep Musadife, *el-Fikru’s-Sûfî ‘inde’s-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

“el-Bekâî” olarak anılan tarîkat, Sîdî Muhammed Rekâd'dan sonra “Rekkâdiye” olarak adlandırılmıştır.²¹¹

el-Muhtariyye: XVIII. yüzyılda Kuzey Afrika'nın dört bir yanına Kâdiriyye tarîkatının yayılması ve kıtanın en büyük tarîkatı haline gelmesi için çaba sarf eden Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'ye nispet edilir. Sîdî Muhtar, gerçekleştirdiği başarılı faaliyetler sayesinde, tarîkat müntesipleri ve yöre halkı tarafından Kâdiriyye tarîkatını Muhtar b. Ahmed'e atıfta bulunarak “Muhtariyye” olarak adlandırılmıştır.²¹² Aynı zamanda çalışma konumuz olan bu şahsın faaliyetleri hakkındaki bilgiler, “Sîdî Muhtar'ın Tasavvufî Şahsiyeti” başlığı altında sunulacaktır.

1.1.3.3.4. Kabilenin İnşa Faaliyetleri

Küntî kabilesi, asırlar boyunca İslâm dininin ve Kâdiriyye tarîkatının yayılmasını etkinleştirmeyi hedefleyerek çeşitli hizmetler sunduğu görülmektedir. Bu hizmetler arasında, özellikle kabile uleması tarafından yazılan eserler başta olmak üzere, çeşitli ilmî eserlerin bulunduğu kütüphaneler inşa etme faaliyetleri yer almaktadır. Günümüzde inşa edilen kütüphanelerde, kabile uleması ve Sîdî Muhtar b. Ahmed'e ait birçok el yazması ve basılı eserler önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserler, Küntî kabilesinin birikimini ve bilimsel çalışmalarını yansıtırken, geçmişin mirasını günümüze taşıyan önemli kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Kabile fertleri tarafından inşa edilen kütüphanelerden bazılarının içerikleri ve inşa edildiği yerler hakkında kısa bilgiler vermeye sınırlı tutulacaktır.

Ahmed Rakkâd Kütüphanesi

Hicrî IX. yüzyılda Sîdî Ahmed Rakkâd tarafından geniş bir alana inşa edilen kütüphanede, önemli sayıda el yazması eser bulunmaktadır. Bu mevcut yazma eserler arasında, çeşitli tefsir, hadis, nahiv, tasavvuf ve fıkıh kitapları yer almaktadır. Bu yazma

²¹¹ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²¹² Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

eserler, hem dönemin ilmî birikimini yansıtan hem de gelecek kuşaklara aktarılan değerli kaynaklar olarak kabul edilmektedir.²¹³

Ebû Nuâme el-Hâmelî el-Akbâvî Kütüphanesi

Hicrî XV. asırda Şeyh Sîdî Muhammed b. Abdürrahim b. Ebû Nu'ame el-Akbâvî el-Küntî tarafından İkbil'in yakınında bulunan bir nahiyede inşa edilen kütüphane, sadece dinî ilimlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda çok önemli fennî ilimleri içeren çeşitli eserlere ev sahipliği yapmaktadır. Bu eserler, farklı disiplinlerden kaynaklara erişimi sağlamaktadır. Günümüzde kütüphanenin başkanlığını Şeyh Sîdî Habib b. Muhammed Emin Akbâvî üstlenmiştir. Kütüphane, Vahran Üniversitesi'ne bağlı “Doğu Afrika İslâmî Araştırmalar Enstitüsü” tarafından eserlerin incelenmesi ve fihrist hazırlanması amacıyla bazı araştırmacılar görevlendirilmiştir. Bu araştırmacılar, kütüphanedeki zengin içeriği analiz ederek, farklı alanlarda yapılan çalışmalar için önemli bir referans kaynağı olan eserlerle ilgili bilgi toplamak ve belgelemektedirler.²¹⁴

Şeyh Heyde b. Hamdi el-Küntî Kütüphanesi

Şeyh Heyde, çalışmamızın konusu olan Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'ye akraba bağı en yakın olandır. Bu kütüphane Şeyh Heyde tarafından, Âdrâr şehrinin batı yakasında bulunan bir mahallede inşa edilmiştir. Kütüphanede bulunan eserler arasında Şeyh Heyde'ye veraset yoluyla ulu dedeleri ve yakın akrabalarından intikal eden eserler de bulunur. Ayrıca Küntî kabilesine mensup şeyh ve yöneticilerin yörede bulunan bir kısım yönetici ve şeyhlere gönderdikleri mektup ve risâleler de bu kütüphanede muhafaza edilir. Bunlar dışında bazı kabileler arası antlaşma metinleri, senet ve tapular da mevcuttur. Cezayir üniversitesi “Dil ve Edebiyat Fakültesi” tarafından kütüphanede

²¹³ Rıkâd Kütüphanesi'nde bulunan fıkıh kitaplarının çoğunluğu Mâlikî Mezhebi'ne ait olması, Küntî Ailesi'nin bu mezhebe bağlı olduğunu göstermektedir. Ne var ki, günümüzde kütüphanedeki yazma eserlerin çoğu yenilenmemiş ve bakımları yapılmamış durumda olduğundan okunamaz hale gelmiştir. Bu sebeple, bazı araştırmacılar tarafından bu eserler için bir fihrist hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra, Cezayir Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi'nde kurulan komisyonun başkanlığını Abdullah Kentavî b. el-Haci 'Ala yapmaktadır. Bu komisyon, mevcut eserlerle ilgili dijital bir fihristin hazırlanması için çalışmaktadır. Bu sayede, kütüphanedeki eserlerin içeriği hakkında daha geniş bir bilgiye erişmek ve dijital ortamda erişilebilirliklerini artırmak hedeflenmektedir. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011

²¹⁴ es-Sadık Hacı Ahmet el-Muğîlî, *Min alami't-Turas el-Küntî el-mahdud Şeyh Muhamed Badi el-Küntî hayatuhu ve asaruhu*, Daru'l-Ğarb, Vehran Cezayir 19.

bulunan tüm eser ve evrakların incelenmesiyle birlikte mevcut eserlerin fihristinin çıkarılması için araştırma komisyonu görevlendirilmiştir.²¹⁵

Hazâinu Kunte bi-Azavâd Kütüphanesi

Şeyh Sîdî Ömer b. Şeyh Sîdî Muhammed ailesine ait olan bu kütüphane, Milâdî 19. yüzyılda Şeyh Sîdî Ömer tarafından inşa edilmiştir. Günümüzde bu kütüphanenin bir şubesi İfoğâz'da, diğer bir şubesi Edrâr'da bulunmaktadır. Bu kütüphane, ailenin mirası ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli bir merkez olarak faaliyet göstermektedir. Kütüphane, bilgi paylaşımı ve bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi amacıyla önemli bir rol oynamaktadır.²¹⁶

Şeyh Muhammed b. Bâdî Kütüphanesi

Kütüphanede, çok değerli yazma kitapların yanı sıra, bölgenin en saygın âlimlerinden biri olan Şeyh Muhammed'in eserleri de bulunmaktadır. Şeyh Muhammed, bölgede “ilmin deryası” lakabıyla tanınan önemli bir kişilik olarak bilinmektedir. Eserleri, geniş bir ilmî birikimi ve derin bilgi içeren içerikleriyle tanınmaktadır. Günümüzde kütüphanenin yönetimi, Şeyh Muhammed'in oğlu tarafından sürdürülmektedir. Şeyh Muhammed'in oğlu, kütüphanenin faaliyetlerini yönetirken, değerli eserlerin korunması, düzenlenmesi ve kullanıcılara erişilebilir hale getirilmesi gibi sorumlulukları üstlenmektedir. Bu şekilde, kütüphane, Şeyh Muhammed'in mirasını yaşatarak, bölgedeki bilgi ve kültürel birikimi desteklemektedir.²¹⁷

Ehli Bekâî Kütüphanesi

Şeyh Sîdî Emin'in çocuklarından Sîdî Muhammed b. Bekâî tarafından inşa edilen bu kütüphane, günümüzde yazılmış eserlerin yanı sıra birçok yazma ve eski eseri bünyesinde barındırmaktadır. Kütüphanenin zengin içeriği, farklı dönemlere ait kaynakların bir araya gelmesiyle değerli bir koleksiyon oluşturulmasını sağlamaktadır. Şeyh Sîdî Muhammed b. Bekâî'nin oğlu olan Şeyh Bâdî ise el-Ezher Üniversitesi mezunu bir bilgin olarak, kütüphanenin bakımından sorumlu olmakla birlikte, kütüphanenin yanında bulunan medresede müderrislik görevini de sürdürmektedir. Bu

²¹⁵ el-Muğîlî, *Min alami't-Turas el-Küntî el-mahdud Şeyh Muhamed Badi el-Küntî hayatuhu ve asaruhu*, 19.

²¹⁶ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²¹⁷ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

şekilde, hem kütüphane hem de medrese aracılığıyla, bilimsel eğitim ve kültürel mirasın korunması ve aktarılması hedeflenmektedir. Şeyh Bâdî'nin yönetiminde, kütüphanenin etkili bir şekilde işletilmesi ve değerini koruması sağlanmaktadır.²¹⁸

Küntî kabilesi tarafından inşa edilen ve isimlerini verdiğimiz kütüphaneler dışında, kabileye ait birçok irili ufaklı kütüphane günümüzde de mevcuttur. Çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak, bu kütüphanelerin isimlerini vermekle yetineceğiz:

- Âbidîn b. Şeyh Sîdî Muhammed Kütüphanesi
- Şeyh Âlâvete Kütüphanesi
- Şeyh Sîdî Ömer Kütüphanesi
- Şeyh Muhammed Emin Kütüphanesi
- Sîdî Bâbâ Ahmed Kütüphanesi
- Şeyh Sîdî Muhtar et-Tâyî Kütüphanesi
- Ehl-i Meymûne b. Hamâdî el-Emîr Kütüphanesi
- Ehl-i Âbidîn Veleddî el-Ferdî Kütüphanesi
- Ehl-i Bâbâ Ahmed b. Âsîrîyye Kütüphanesi
- Sîdî Ömer Demme b. Habibullah Kütüphanesi
- Ehl-i Hâdârî Kütüphanesi
- Bâdî b. Sîdî Muhammed Hâdârî Kütüphanesi
- Ehl-i Bâbâ b. Şeyh Mâmeh Kütüphanesi
- Ehl-i Zeynel Âbidîn Bekir Kütüphanesi
- Ehl-i Ömer el-Vedâ' Kütüphanesi
- er-Rekâbe Kütüphanesi
- Ehl-i Ezrâk Kütüphanesi
- Mânetû b. Sîdî Hamme Kütüphanesi
- Küntî Kütüphanesi
- Şeyh b. Muhammed b. Bâdî Kütüphanesi
- Şeyh Hacı Muhammed b. Hacı Âbidîn Kütüphanesi
- Şeyh Bâdî b. Suldân Kütüphanesi.²¹⁹

²¹⁸ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

Değerlendirme: Kütüphane kavramı, ülkemizde genellikle çeşitli bilim dallarında binlerce hatta on binlerce kitabı içeren mekânları ifade etmektedir. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda Kuzey Afrika bölgesinde kütüphane terimi, ülkemizdeki kütüphanelerin özelliklerini taşıyan mekânlar için kullanıldığı gibi, medrese, tekke, zaviye ve şahısların özel kütüphaneleri için de kullanılmaktadır. Küntî kabilesine ait kütüphanelerin bir kısmı halka açık ve ülkemizdeki kütüphanelerin özelliğini taşıırken diğer bir kısmı medrese, tekke ve zaviyelerin müstemilatı içinde bulunmaktadır. Bu özel kütüphaneler, ilim tahsil eden öğrenciler ve tarikat dersleri gören müridlerin faydalanması amacıyla kurulmuştur.²²⁰

1.1.4. Tahsil Hayâtı ve Hocaları

Sîdî Muhtar, küçük yaşlardan itibaren üstün zekâsıyla akranları arasında öne çıkmış bir bireydir. Ailesi ve özellikle anne tarafından büyük bir potansiyele sahip olduğu ve ilim ve irfan alanında büyük başarılarla imza atacağı öngörülmüştür. Özellikle anne dedesi Muhammet b. Künteh b. Ezmeysi, Sîdî Muhtar'ın gelecekte büyük bir âlim ve düşünür olacağının farkına varmıştır. Bu nedenle dedesi, zaman zaman torununu kucaklamış ve şu veciz sözleri dile getirmiştir: “Yemin ederim, benim ardımdan bu torunumun bilgisi ve irfanı, İksir-i ekber ve kibrit-i ehmer gibi değerli olacaktır.”²²¹ Bu veciz ifade, dedenin torununa olan inancını ve gelecekteki başarılarını dile getiren bir ifadedir.

Küntî kabilesinin genel eğitim düzenine göre, küçük çocuklara Kur'an'ı Kerîm eğitimi ilk olarak aile fertleri tarafından verilmekteydi. Sîdî Muhtar da Kur'an'ı Kerîm eğitimi amcası Muhammed ve anne dedesi Muhammet b. Künteh'den almıştır. Ancak başlangıçta oyun ve eğlenceye daha çok ilgi duyan Sîdî Muhtar, sadece ailesinin yanında Kur'an'ı Kerîm eğitimi alabilmiştir. İlim öğrenmenin özel bir önem ve ilgi gerektirdiğini anlayan Sîdî Muhtar, ailesini Sahra'da bırakarak ilim tahsili için el-

²¹⁹ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²²⁰ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²²¹ Bûl Marty, *Küntetü's-Şerkiyün*, 41; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

Mebrûk olarak bilinen bir yere gitmiştir.²²² Bu kararıyla Sîdî Muhtar, ilim öğrenmeye olan tutkusunu ve özverisini ortaya koymuştur.

Sîdî Muhtar, Mebrûk'ta bulunan yaşlı bir şeyhin sohbetine iştirak etmiştir. Bu sohbet, onun ruhunda derin bir etki bırakmış ve hayatında önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Ayrıca, şeyhin ifadeleri, onun iç dünyasındaki rehavet ve oyun hevesinin, ilim arzusuyla dolu bir tutkuya dönüşmesine vesile olmuştur.²²³

Muhammed Halife, babasının yaşadığı bu değişimle birlikte, ilim ve mârifet ehli hocalara ulaşmanın önemini kavradığını ifade eder.²²⁴ Bu sebeple babasının ilk fırsatta bir deveye binerek doğu yönüne doğru hareket ettiğini ve şu duayı ettiğini belirtir: “Allah'ım, üzerine bindiğim bu deveyi kendi hâline bırakıyorum. Senin yardımın ve ihsanıyla, bu deve beni aradığım ilim ehline ulaştırırsın.” Babasının bu duayı ettikten sonra devesinin doğu yönünde yol almaya başladığını ifade eder. Yolculuk sırasında ilk karşılaştığı yerleşim yeri olan “el-Memûn” şehrine varır. Bu şehirde, Meczup lakabıyla tanınan Sîdî Ahmed b. Abdullah b. Muhtar ile karşılaşır. Allah dostu olan bu kişiye niyetini ve talebini anlatarak onun hayırlı dualarını almanın şerefine erişir.²²⁵ Muhammed Halife, babasının bu yolculuğunun Gellenbülûs olarak bilinen yerleşim yerine kadar devam ettiğini ve orada bir medreseye yerleşerek eğitimine başladığını ifade eder.²²⁶

²²² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 106; Sîdî Muhammed, *el-Küntî, ed-Derâif ve't-telâid*, 98; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²²³ Muhammed Halife, babasının yaşadığı olayı şu şekilde aktarır: “Babam, el-Mebrûk medresesindeki eğitimine devam ederken günlük ders programını düzenli bir şekilde takip eder. Derslerin ardından medresede bulunan diğer öğrencilerle oyunlar oynayarak eğlenir. Ancak bir gün, medresenin önünde arkadaşlarıyla oynayan babama yaklaşan yaşlı bir şeyh, 'Sen bu amaç için yaratılmadın ve emredilmedin' der. Şeyhin bu uyarısı, babamın kalbinde bir kılıç gibi etkili bir şekilde yer eder. Babam, ona ne amaçla yaratıldığını ve emredildiğini sorar. Şeyh, 'Sen ilim öğrenerek Rabb'ine ibadet etmeye yönelip O'nun bilgisine erişmek için yaratıldın' der. Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 106.

²²⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 106.

²²⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 106.

²²⁶ Muhammed Halife, babasının Gellenbülûs medresesinde önemli bir olay yaşadığını dile getirir. Babasının bir gün talebelerle birlikte dışarıda oyunlar oynadıktan sonra medreseye döndüğünü aktarır. Medreseye döndüklerinde her talebenin sıkılmadan kitabını okuduğunu ve babasının da bu okumaları hayranlıkla izlediğini belirtir. Babasının talebelerin okumalarını izledikten sonra artık kendisine oyun oynamayı haram kıldığını ifade eder. Bundan sonra babasının tüm çabasını ve gayretini derslerine vererek çalışmaya yönlendirdiğini vurgular. Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 106; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 107; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

Muhammed Halife, babası Sîdî Muhtar'ın kendi döneminde, İslâmî ilimler alanında birçok saygın âlimin rehberliğinde ders aldığını belirtir.²²⁷ Ancak, bu çalışmada babasının tüm hocalarını tanıtmak mümkün olmadığından, özellikle ilim ve irfanlarıyla öne çıkan bazı âlimleri ve babasının bu âlimlerin yanında geçirdiği tahsil hayatını ele almaya çalışacağız.

1.1.4.1. Şeyh Ahmed b. Şeyh

Sîdî Muhtar, Şeyh Ahmed b. Şeyh'ten hadis dersleri almıştır. Şeyh Ahmed b. Şeyh, ilmiyle tanınmış ve özellikle hadis ilminde öne çıkan bir âlimdir.²²⁸ Şeyh Ahmed, öğrencilerine birçok metni ezberleterek okutma yöntemini benimsemiştir. Kendisi, Timbuktu'nun ünlü âlimlerinden olan Muhammed b. Muhammed Beğî b. Muhammed Kûrî'den mükemmel bilgi birikimi edinmiştir. Muhammed b. Muhammed ve dönemindeki diğer büyük âlimler, öğrencilerine derslerini hıfzettirerek okutma geleneğini sürdürmüşlerdir.²²⁹

Muhammed Kûrî, Şeyh Ahmed b. Şeyh, Muhammed b. Muhammed Beğî ve benzeri âlimler, etkili bir ilim tahsil yöntemini şu şekilde belirlemişlerdir:

- Düz yazıyla öğrenilen ilimler, çaba ve zaman israfından başka bir şey değildir.
- İlim, ezberlenerek öğrenilmelidir. Bu amaçla, düz yazı yerine nazımlı (şiişel) metinler oluşturulmalıdır. Çünkü şiişel kelimeler, daha nağmeli ve etkileyici olmanın yanı sıra daha kalıcıdır.
- Ezberlenen metinler daha kolay tekrar edilebilir.
- Bu yöntemle ilim öğrenen kişi, zengin bir ilim hazinesine sahip olur ve geri dönüşüm noktasında verimli ve etkili bir şekilde kullanabilir.²³⁰

²²⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 106.

²²⁸ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sidi el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²²⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-'ilmiyye ve 'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 107.

²³⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-'ilmiyye ve 'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 107; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

1.1.4.2. Muhammed Ahmed el-Yeltemâtîhî

Sîdî Muhtar, Azavad bölgesinde bulunan Küntî kabilesinin çadırları arasında dolaşırken Şeyh Muhammed Ahmedi el-Yeltemâtîhî ile karşılaşır. Sîdî Muhtar, şeyh ile yaptığı sohbetten etkilenir ve Şeyh'ten talebeliğe kabul edilmesini rica eder. Şeyh tarafından talebeliğe kabul edilmesi Sîdî Muhtar için büyük bir sevinç kaynağı olur. Şeyhin yanında, bölgede yaygın olarak okunan “*Muhtasar Halîl*” kitabı, “*Menzûmetü İbn-i Âsım*” ve bazı fıkıh metinlerini okumuştur.²³¹ Ancak buradaki ilim tahsiline uzun süre devam etmemiştir. O, içindeki mârifet ehlini bulma hayaliyle batı yönüne doğru ilim seferine çıkmıştır.²³²

1.1.4.3. Şeyh Ehe el-Kelharmî

Şeyh Ehe el-Kelharmî, Nijer'deki Ehe el-Kelharmî kabilesine mensuptur. Bu kabile, hafızlık, ilim ve sûfilik alanlarında tanınmış bir kabiledir. Sîdî Muhtar, bir süre bu şeyhin yanında kalarak fıkıh dersleri almıştır. Özellikle daha önce Muhammed Ahmed el-Yeltemâtîhî'nin yanında okuduğu “*Muhtasar Halîl*” kitabını tekrar okumuştur. Günlük aldığı derslere ek olarak, çeşitli ilimlerde yedi sayfa yazıp ezberlemiş ve her bir sayfayı tefsir ederek açıklamıştır. Ayrıca kendi derslerinin dışında diğer derslere katılarak öğrenciler için faydalı olmuştur. Sîdî Muhtar, bu medresede bulunan öğrenciler arasında görüşlerine başvurulanan bir öğrenci olarak kabul edilmiştir.²³³

Sîdî Muhtar, hocası Şeyh Ehe el-Kelharmî'nin medresesinin bulunduğu yerleşim yerinde yaşayan “Kulli's-Sûk” kabilesine büyük bir sevgi beslemiştir. Bu derin sevgi, kabileyi övmek ve onlara olan hayranlığını ifade etmek amacıyla şiir ve methiyeler yazmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Sîdî Muhtar'ın kaleme aldığı bir methiyeyi paylaşmak, nun duyduğu sevginin derinliğini daha iyi anlamamıza katkı sağlayacaktır:

فَلَوْ كُنْتُ بَوَّابًا عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ لَقُلْتُ لِأَهْلِ السُّوقِ أَنْتُمْ لَهَا أَهْلًا²³⁴

Eğer cennet kapısının görevlisi olsaydım,

²³¹ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²³² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 110.

²³³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 108; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²³⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 108.

Sûk kabilesine siz buraya layıksınız derdim

Bu dizelerde, Sîdî Muhtar “Kulli's-Sûk” kabilesini cennetin kapısına yakışan değerli bir topluluk olarak betimlemekte ve onların güzelliklerini övmektedir. Methiyede kullanılan dil ve anlatım, Sîdî Muhtar'ın sevgi ve hayranlık dolu duygularını etkileyici bir şekilde yansıtmaktadır.

Sîdî Muhtar, Şeyh Ehe el-Kelharmî'nin yanında eğitim gördüğü dönemde, ilim sahibi bazı kişiler ve çevreler tarafından kıskanılmıştır. Bu kıskançlık zamanla nefrete dönüşmüş ve bazıları tarafından aşırı düzeylere taşınmıştır. Hatta zaman zaman ders halkalarından uzaklaştırılma veya engelleme gibi aşamalara kadar ilerlemiştir. Bu kıskançlığın bu seviyeye ulaşması, Sîdî Muhtar'ın hocası Şeyh Ehe el-Kelharmî'yi ²³⁵ de derinden üzmüştür. Hocası, Sîdî Muhtar'a yapılan bu kıskançlık ve haksızlığın aşırı bir noktaya ulaştığını fark ettiğinde, başka medreselere giderek ilim tahsil etmesini önermiştir.²³⁶

Sîdî Muhtar, ilim tahsilinin ve hocası Şeyh Ehe el-Kelharmî ile geçirdiği dönemin, ilmin lezzetine varma açısından en sevdiği dönem olduğunu belirtir. Hocası Ehe el-Kelharmî'nin yanında aldığı ilim ve üstün muhâkeme gücü sayesinde, Sîdî Muhtar gözde bir öğrenci konumuna yükselmiştir.²³⁷

1.1.4.4. Şeyh Ali b. Necib

Şeyh Ali b. Necib, Küntî kabilesi için Şeyh Sîdî Emin Zî'n-Nikab'dan sonra en büyük âlim ve lider olarak kabul edilmiştir. Şeyh Sîdî Emin Zî'n-Nikab aynı zamanda

²³⁵ Birgün Şeyhi Ehe el-Kelharmî, Sîdî Muhtar'ı yanına çağırıp: “sana karşı yapılan bu kıskançlık ve haksızlık öyle bir seviyeye ulaştı ki artık ben de seni korumaktan aciz kaldım” diyerek nasihat eder. Hocasının nasihatinden sonra o medreseden ayrılıp Timbuktu şehrine gider. Gittiği şehrin havasının sertliği Sîdî Muhtar'ı hasta eder. Hastalığı fazla devam etmeden iyileşen Sîdî Muhtar, ilim talebi için Timbuktu şehri içinde birkaç gün ve gece dolaşır durur. Timbuktu halkı Sîdî Muhtar'ı tanımadığı için misafir eden de olmaz. Taki el-Küveynehîni isminde birisiyle karşılaşınca kadar. Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 108. Muhammed Halife babası Sîdî Muhtar'ın yaşadığı bu olayı şöyle ifade eder: “Günlerce babamı misafir eden olmaz. O, şehir içerisinde dolaşır kalır, taki Allah el-Küveynehîni isminde birini onun karşısına çıkarıncaya kadar. Babam o kişiyle tanışıp onun evinde bir müddet misafir kalır. Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 27; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 108.

²³⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 108.

²³⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 51; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 108; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

Şeyh Ali b. Necib'in hocası ve mürşididir. Şeyh Ali b. Necib, ilmiyle amel eden, sâlih müttaki ve donanımlı bir mürşitti. Aynı zamanda Allah dostu ve sünnet ehli olan Şeyh Ali b. Necib, 1156/1743 tarihinde yanına aldığı Sîdî Muhtar'ı yetiştirmiştir. Sîdî Muhtar, ilmi eğitimiyle birlikte Kâdiriyye tarikatına göre seyr-ü sülûkunu tamamlamış ve şeyhinden ilim ve tarikat icâzetlerini birlikte almıştır. İcâzetini aldıktan sonra şeyhi tarafından Küntî kabilesine mürşid olarak görevlendirilmiştir.²³⁸

Muhammed Halife, babası tarafından Şeyh Ali b. Necib'den tarikat dersleriyle birlikte çeşitli ilim dallarında dersler aldığını ifade eder. Babasının Şeyh Ali b. Necib'in yanında okuduğu eserlerin isim listesini “*ed-Derâif ve 't-Telâid*” adlı kitabında şu şekilde sunar:

“*Tefsîrû'l-Celâleyn*”, “*el-Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*”, “*Me'âlimü't-tenzîl*”, “*el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*”, “*Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*”, “*Envârü't-tenzîl*”, “*el-Verakât fî usûli'l-fıkh*”, “*Câmi'u'l-Usûl li-ehâdisi'r-Resûl*”, “*Cem'u'l-cevâmi*”, “*el-Câmi'u's-sağîr ve el-Cami'u'l-kebîr*”, “*el-Kâfiye*”, “*eş-Şifâ bi-ta'rifî hukukî (fî şerefi) 'l-Mustafâ*”, “*Tenkîhu'l-fusûl fî'l-usûl*”, “*Keşfü'l-gumme 'an cemî'i'l-ümme*”, “*Kütüb-i Sitte'nin*”, “*et-Terğîb ve et-Terhîb*”, “*el-Ecrûmiyye ve el-Ferîde*” eserleridir.²³⁹

Sîdî Muhtar, Şeyh Ali b. Necib'in medresesindeki öğrenciler içerisinde üstün başarıları ve nitelikleri ile seçkin bir öğrenci olarak tanınmıştır. Ayrıca, günlük ilmi eğitimini tamamladıktan sonra nefis terbiyesi için insanlardan uzaklaşarak inzivaya çekilmeyi bir görev olarak benimsemiştir.²⁴⁰

Sîdî Muhtar'ın dikkate değer bir özelliği, farklı müderrislerden icâzetler almasıdır. Zira icâzet, onun için ilmin güvenilirliğini gösteren en büyük referans olarak kabul edilmiştir. Tasavvuf icâzeti konusunda ise şu özlü ifadeyi kullanır: “İcâzet teselsül yoluyla kişiyi büyük evliyâlara ulaştıran bir bağ olduğu için, şeyhimden aldığım en

²³⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid* 138; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 109; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²³⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid* 27; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 109; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁴⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 27.

büyük hediye ve müşridimden aldığım güvendir.”²⁴¹ Bu düşünceye uygun olarak, Sîdî Muhtar, ilim ve tasavvuf alanlarında icâzetlerini şeyhi ve ustadı olan Şeyh Ali b. Necib'den almanın kendisini son derece mutlu ettiğini ifade eder.²⁴²

1.1.4.5. Şeyh Ende Abdillâh-i Velâtî

Asıl adı Ende Abdillâh b. Ahmed b. Ende Abdillâh b. Şeyh el-Velâtî el-Mahcubî olan bu kişi, ilim, irşad ve kadılık döneminde verdiği şeri hükümlerle tanınmıştır. Dünya mülküne sahip olmaktan uzak duran ve asla dünya için kaygılanmayan bir duruşa sahip olmuştur.²⁴³

Kadî Ervan Seneypır, Abdillâh-i Velâtî için şu ifadeleri kullanmaktadır: “O, kendisini Allah'a adayan, muhakkik bir âlimdi. Hükümlerinde adalet terazisinin sabit dengesi vardı. Fıkıh usulünü en iyi bilen ve fetvalarını nas kurallarına dayandıran bir zâttı. Zayıf bir delile dayanan fetvası dahi, ince zekâsının ve üstün anlayışının sonucu olarak ortaya çıkan doğru bir kararın ürünüydü. Akli kavrayışını nakli rivayetlerle birleştirip, muhakeme sonucunda bir karara varandı. Sadece rivayetleri ezberlemek yerine araştırır, tahkik eder ve muhakeme sonucunda karar verirdi. Sonuç olarak, sadece kuru bir nakilci değildi.”²⁴⁴

Ende Abdillâh'ın, “*Lâmiyetü'z-Zekkâk*” ismindeki eserine “*Fekkü'l-Vesâk ala Lamiyetü'z-Zekkâk*” isminde geniş bir şerh yazmıştır. Muhammed b Ali es-Senûsî bu şerh üzerine “*İmdâdu'd-deyyâe fi üfûki akâidü'l-esfiya*” adında ayrıntılı bir şerh yazmış, ancak ömrü bu kitabı tamamlamaya yetmemiştir.²⁴⁵

Sîdî Muhtar, Şeyh Ende Abdillâh el-Velâtî'nin yanında çeşitli eserler okumuştur. Bu eserler arasında el-Cüveynî'nin “*el-Verakât fî usûli'l-fıkh*” İbnü's-Sübkî'nin

²⁴¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 27.

²⁴² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 26; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 109; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁴³ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Süfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²⁴⁴ Muhammed Muhtar Veldi Ebâhe, *Derâsâti fî târihi't-teşri'l-İslâmî fî Moritanya*, el-Matbaatu'l-Resmiyye lil Cumhuriyeti Tunus 1981, 45-46; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 110.

²⁴⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 111; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

“*Cem ‘u’l-cevâmi*“ İbnü’l-Hâcib’in “*el-Kâfiye*” Karâfi’nin “*Tenkîhu’l-fusûl fî’l-usûl*” “*Kavâ’idu’l-Mencûrî*” kitapları bulunmaktadır. Sîdî Muhtar’ın eğitim hayatında özellikle tanınmış hocalardan Şeyh Ali b. Necib’in ardından son üstadı olarak Şeyh Ende Abdîllah el-Velâtî²⁴⁶ önemli bir rol oynamıştır. Şeyh Ende, 1172/1758 tarihinde vefat etmiştir.²⁴⁷

Kaynaklar ve araştırmalar, Sîdî Muhtar’ın eğitim sürecinin yukarıda bahsedilen hocalarla sınırlı olmadığını göstermektedir. Bu hocalar, Sîdî Muhtar’ın ilim, irfan ve tasavvufî açıdan en çok faydalandığı önemli âlimlerdir. O, yeteneklerini geliştirmek ve çeşitli ilim ehlinin kendilerine özgü yöntemlerini öğrenmek için birçok âlimden istifade etmiştir. Ancak bu âlimler arasında Sîdî Muhtar’ın hayatına yön veren ilmî rehberliğinin yanı sıra mürşidi olan Şeyh Ali b. Necib özel bir yer tutmaktadır. Sîdî Muhtar, şeyhinin ilmi derinliğinden etkilenerek daha önce okuduğu kitapları, hocası ve mürşidi Şeyh Ali b. Necib’in rehberliğinde tekrar okuma ihtiyacı duymuştur. Şeyhinin eğitim halkasında ilim almayı en yüksek bir fazilet olarak görmüştür.²⁴⁸

Sîdî Muhtar, ilmî eğitimini bitirdikten ve tasavvufî yolculuğunu tamamladıktan sonra Azavad’a geri dönmüştür. Ancak, bu yeni dönem onun için zorluklarla doludur. Uzun yıllar boyunca Azavad’dan uzak kalan Sîdî Muhtar, ilim erbabı arasında pek tanınmamaktadır. Bu durum, başlangıçta âlimler arasında olumsuz tutumlar ve tepkilerle karşılaşmasına sebep olmuştur. Ancak kısa bir süre içinde, ilmî ve tasavvufî kişiliğiyle öne çıkan Sîdî Muhtar, Azavad’daki âlimlerin dikkatini çekmiştir. Kendi alanında uzmanlığını kanıtlaması ve istikrarlı çalışmaları, Azavad’da ilmî ve tasavvufî yönden güçlü bir konum edinmesine yardımcı olmuştur. Bu şekilde, Sîdî Muhtar ilim ve tasavvuf alanında verdiği değerli katkılarla tanınan ve saygı duyulan bir âlim olarak Azavad’da iz bırakmıştır.²⁴⁹

²⁴⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-’ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 111.

²⁴⁷ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁴⁸ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁴⁹ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

1.1.5. Tarîkata İntisâbı

Sîdî Muhtar'ın Kâdiriyye tarîkatına intisabı, hocası Şeyh Ali b. Necib'in rehberliğiyle gerçekleşmiştir. Hocasının yanında aldığı ilmî eğitimle birlikte, Kâdiriyye tarîkatının seyr-u sülûkunu tamamlayarak ilim ve halifelik icâzetlerini almıştır. İcâzetini aldıktan sonra, şeyhi tarafından Küntî kabilesine mürşid olarak görevlendirilmiştir.²⁵⁰

1.1.6. Tarîkat Silsilesi

İslâm tarihinde, Hz. Resûlullah'ın (s.a.v) vefatından sonra, İslâmî ilimlerde tedvin dönemi başlamıştır. İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında faaliyet gösteren ilim erbabı, kendi görüş ve fikirlerini Hz. Peygamber'den aldıklarını ispatlamak amacıyla silsileler oluşturmuşlardır. Her âlim, ortaya koyduğu bilgi ve düşüncelerini, bu silsileler üzerinden Kur'an ve Sünnete dayandırarak temellendirmeye çalışmıştır. Bu düşünce yaklaşımı, isnâdın İslâm medeniyeti içerisinde yer edinmesine neden olmuştur. Tasavvuf alanında oluşturulan bu silsile, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali üzerinden Hz. Resûlullah'a dayandırılmıştır.²⁵¹

Sîdî Muhtar'ın müntesip olduğu Kâdiriyye tarîkatının Hasan-ı Basrî üzerinden Hz. Peygambere ulaşan silsilesi şu şekildedir:

1. Hz. Muhammed (s.a.v)
2. İmam. Ali b. Ebi Talip (v. 40/661)
3. el-Hasan'ul-Basrî (v. 110/728): Tabiin döneminin meşhur âlimlerinden biridir. Hicrî 21 tarihinde Medine'de doğmuştur. Tefsir ve kıraat ilimlerinde önemli bir ekoldür. “*ez-Zühâ*”, “*el-İstığfârâtü'l-münkize mine'n-nâr*”, “*Şurutul imâme*”, “*el-Ferâ'iz*”, “*et-Tefsîr*”, “*Risâle ilâ 'Abdülmelik*”, “*Risâle fî fazlı Mekke*” adında eserler kaleme almıştır.²⁵²

²⁵⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid* 138; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 109; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²⁵¹ Hamdi Kızıler, *Ahmed Câhidî Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2004, 83.

²⁵² Uludağ, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 293-301; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 163.

4. Maruf-i Kerhî (v. 200/815): Bağdat'ta doğup Bağdat'ta vefat etmiştir. Kendi zaviyesinin içine defnedilen Maruf-i Kerhî'nin kabri üzerine bir cami inşa edilmiştir.²⁵³
5. Serî es-Sakatî (v. 253/867): Hicrî 155 tarihinde Bağdat'ta doğmuş bir zahiddir. Zühd ve takvâ yaşantısıyla tanınan Serî es-Sakatî'nin kabri, Cüneyd el-Bâğdâdî'nin kabrinin yanında yer almaktadır.²⁵⁴
6. Cüneyd-i Bağdadi (v. 297/909): Bağdat şehrinde doğan Cüneyd-i Bağdadi'nin cenaze namazına 60.000 kişinin katıldığı rivayet edilmektedir.²⁵⁵
7. Ebû Bekir eş-Şiblî (v. 334/946): Sâmârâ'ya bağlı olan Şibliye'de doğmuştur.²⁵⁶
8. Şeyh Muhammed eş-Şenbekî (?): Şeyh Ebû'l-Vefâ ve eş-Şeyh Âzâz gibi önemli âlimlerin hocası ve mürşididir.²⁵⁷
9. Şeyh Tacu'l-Ârifin Ebû'l-Vefâ el-Bâğdâdî (v. 501/1107): Irak'ın Kusan şehrinde hicrî 417 tarihinde doğmuştur. “*er-Risâle*” ve “*Hulâsatu'l-tevhîd fî kavâ 'idi't-tasavvuf*” isimli iki kitabı olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.²⁵⁸
10. Abdulkâdir-i Geylânî (v. 561/1166): Hazar Denizi yakınındaki Gılân'a bağlı Neyfte doğmuştur. Yaklaşık bin kadar eseri olduğu rivayet edilmektedir. Tasavvuf alanında “*el-Gunye*”, “*el-Fethu'r-râbbânî ve'l-feyzu'r-rahmânî*” ve “*el-füyüzâtü'r-râbbânîye fî evrâdi'l-Kâdiriyye*” gibi eserleri bulunmaktadır.²⁵⁹
11. Şeyh Ali b. Heyte (v. 580/1185): Şeyh Ebû Necîp es-Sühreverdî ve ibni Müsafir gibi önemli âlimlerin hocasıdır.²⁶⁰
12. Şeyh Sefau'd-dîn b. en-Necîp es-Sühreverdî (v. 563/1168): İran'ın Sühreverd kasabasında doğmuştur. Dicle nehri kenarında bulunan medresesinin müstemilatına defnedilmiştir.²⁶¹

²⁵³ Reşat Öngören, “Şeyh Ma'rûf-i Kerhî”, *DİA*, Ankara 2003, XXIX, 67-68; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 163; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁵⁴ Uludağ, “Serî es-Sakatî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XXXVI, 564-565; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 162; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁵⁵ Süleyman Ateş, “Cüneyd-i Bâğdâdî”, *DİA*, İstanbul 1993, IIX, 119-121; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 162; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁵⁶ Güner, “Şiblî Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 125-126. Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 161; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁵⁷ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 161.

²⁵⁸ Ahmet Yaşar Ocak, “Ebû'l-Vefâ el-Bâğdâdî” *DİA*, İstanbul 1994, X, 347-348; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 159; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁵⁹ Uludağ, “Abdulkâdir-i Geylânî” İstanbul 1988, 234-239; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 155; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶⁰ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 157.

13. Şeyh Muhyeddin b. Arabî el-Hatemî (v. 638/1241): Hicrî 560 tarihinde Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğmuştur. Osman Yahyâ tarafından yapılan doktora çalışmasında, yaklaşık 850 esere sahip olduğu tesbit edilmiştir. Bu eserlerin 245 tanesi günümüze ulaşmıştır. Tasavvuf alanında önemli eserleri arasında “*el-Fütûhâtü'l-Mekkiye*” ve “*Fusûlü'l-Hikem*” bulunmaktadır. Dimaşk'ta vefat eden Şeyh Muhyeddin, Kâdi ibnû'z-Zekî kabristanına defnedilmiştir. Daha sonra Yavuz Sultan Selim, kabrinin üzerine türbe ve yanına cami ile tekke inşa ettirmiştir.²⁶²
14. el-Kutub Abdüsselam b. Meşîş (v. 623/1226): Hz. Hasan'ın soyundan geldiği söylenen bir zâttır. İbn Ebû Tavâcîn taraftarları tarafından şehit edilen Abdüsselam b. Meşîş'in türbesi, Fas'ın sarp bir bölgesinde bulunmaktadır. Kabrin bulunduğu yer, bir nevi harem bölgesi olarak kabul edildiği için gayri Müslimlerin türbeye yaklaşımlarına izni verilmemektedir.²⁶³
15. Ebû'l-Hasan eş-Şâzelî (v. 656/1258): Kuzey Afrika'nın Gamâre şehrinde doğmuştur. Şâzeliyye tarikatının kurucusu olan Hasan eş-Şâzelî kendi adına herhangi bir eser kaleme almamıştır. “Niçin hiç eser telif etmediniz?” sorusuna “Benim eserlerim dostlarım ve müridlerimdir” şeklinde cevap vermiştir.²⁶⁴
16. Şeyh Ebî Hamid b. Muhammed el-Gazalî (v. 505/1111): İran'ın Tûs şehrinde doğmuştur. Yaklaşık beş yüz eser telif ettiği söylenir. Önemli eserleri arasında “*İhya-u Ulumi'd-Din*”, “*el-Münkizu mine'delale*”, “*Mekaasidü'l-Felasife*” ve “*Kimyâi saadet*” bulunmaktadır.²⁶⁵
17. Şeyh Ebû Mûsâ b. Yusuf Nasiru'd-din el-Meşeddâlî (v. 620/1223).²⁶⁶
18. Şeyh Muhammed b. Ebû Bekir et-Ticîbî (v. 781/1379): İbni Mezrûk lakabıyla da tanınmaktadır. Önemli eserleri arasında “*el-Müsnedü's-şahîhu'l-Hasan*”, “*Tusîru'l-merâm fi şerhi umdeti'l-ahkâm*” ve “*Şerhu's-Şifa*” yer almaktadır.²⁶⁷

²⁶¹ Öngören, “Sühreverdî Ebû'n-Necîp” İstanbul 2010, XXXVIII, 35-26; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 155-156. Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶² Muhammed Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî Muhyiddin”, *DİA* İstanbul 1999, XX, 520-521; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 155; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶³ Uludağ, “Abdusselâm b. Meşîş el-Hasenî” *DİA* İstanbul 1988, 302; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 155; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶⁴ Özel, Şâzeliyye, XXXVIII, 387-390. Tek, 301-304; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 151; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶⁵ Çağrı, “Gazzâlî”, İstanbul 1996, XIII, 515-516; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 150; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 150; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

19. Ebû Bekir b. Arabî (v. 543/1149): Yaklaşık olarak seksen sekiz eser kaleme aldığı rivayet edilmektedir. Bu eserler arasında “*Ahkâmü'l-Kur'ân*”, “*Ârızâtü'l-ahvezî*” ve “*Kânûnü't-te'vîl*” isimli eserler bulunmaktadır.²⁶⁸
20. Ebî'l-Abbâs Sîdî Abdurrahman es-Sa'lebî (v. 820/1417): Sa'lebî kabilesine mensup bir âlim ve sûfîdir. İlim tahsili ve tarîkat dersleri almak amacıyla Mısır, Hicaz, Şam, Mekke ve Medine'ye seyahatlar gerçekleştirmiştir. İlim tahsilinden sonra hayatının sonuna kadar Afrika'da ilim ve tarîkat dersleri vermiştir. Günümüzde Sa'lebî'nin türbesi, Afrika'nın önemli ziyaret yerlerinden biri olarak bilinmektedir.²⁶⁹
21. el-Hafız Celâleddin es-Seyid Abdurrahman b. Ebîbekir es-Süyûtî (v. 911/1505): Yaklaşık altı yüz eseri olduğu rivayet edilmektedir. Bu eserler arasında “*el-Burhan fî 'ulümu'l-Kur'an*”, “*el-İtkan fî 'ulümu'l-Kur'an*”, “*ed-Durru'l-mensur fî't-tefsîr bi'l-me'sur*”, “*Cem'ul Cevâmî*”, “*el-Câmi'u's-sağîr*” ve “*el-Cami'u'l-kebir*” gibi önemli eserler yer almaktadır.²⁷⁰
22. Sîdî Muhammed b. Abdülkerim el-Muğlî et-Tilimsânî (v. 940/1534): Cezayir'in batısında yer alan Tilimsân şehrinde doğmuştur.²⁷¹
23. Sîdî Ömer eş-Şeyh (v. 960/1553): Toplum içerisinde “eş-Şeyh” lakabıyla tanınan bir şahsiyettir.²⁷²
24. Şeyh Sîdî Ahmed el-Feyrem (v. 950/1543): İnsanlar ve cinlerden talebelerinin olduğu rivayet edilen âlim bir zâttır.²⁷³
25. Şeyh Sîdî Muhammed er-Rekkâd (v. 994/1586): Annesi büyük âlim ve sûfî olan Sîdî Ahmed b. Sîdî Ebubekir b. Sîdî Ahmed el-Bekkaî'nın kızıdır.²⁷⁴
26. Sîdî Ahmed b. Sîdî Muhammed er-Rekkâd (v. 1006/1598): Tevât şehrinde Küntî kabilesine ait en büyük zaviyeyi inşa etmiştir. “*el-İrşad*” isimli eser, önemli çalışmalarından biridir.²⁷⁵

²⁶⁷ Saffet Köse, “İbn Mezrûk el-Hattîb”, *DİA* İstanbul 1999, XX, 186-187; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 150; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶⁸ Ahmet Baltacı, “İbnü'l-Arabî Ebû Bekir”, *DİA* İstanbul 1999, XX, 491-492; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 149; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁶⁹ Muhammed, *ed-Derâif ve't-telâid*, 149.

²⁷⁰ Halit Özkan, “Süyûtî “ *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 188-190; M. Suat Mertoğlu, “Süyûtî “ *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 201-202; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 148-149; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁷¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 148; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁷² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 148; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁷³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 145; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

²⁷⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 145; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 132.

27. Şeyh Sîdî Ali b. Sîdî Ahmed b. er-Rekkâd (v. 1119/1707).²⁷⁶
28. Şeyh Sîdî Ahmed Halife b. Sîdî Ömer (v. 1092/1681).²⁷⁷
29. Şeyh Sîdî Emin zî'l-Nikâb b. Sîdî Ömer b. Sîdî Ahmed (v. 1116/1704).²⁷⁸
30. Şeyh Sîdî Ali b. Necib b. Muhammed (v. 1170/1757).²⁷⁹

Bu tasavvuf silsile zinciri incelendiğinde dikkat çeken önemli bir husus göze çarpmaktadır. Sîdî Muhtar'ın isim ve nesebi başlığı altında sunulan atalarından bazılarının tasavvuf silsilesinde de yer alması, Sîdî Muhtar'ın soyunun ilim ve tasavvuf alanında yetkin ve liyakat ehli bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Özellikle, Şeyh Sîdî Ömer'den başlayarak Şeyh Sîdî Emin b. Ömer'e kadar uzanan tarîkat zinciri, Küntî kabilesi mensupları ve Sîdî Muhtar'ın büyük dedelerini içermektedir. Bu durum, Sîdî Muhtar'ın ailesinin, tasavvuf geleneğini başarılı bir şekilde sürdürdüğünü ve ilim ile irfan konularında öne çıkan köklü bir aile geleneğinin varlığını ortaya koymaktadır.

1.1.7. Halife ve Öğrencileri

İlim ve tarîkat geleneğinin sürekliliği için öğrenci ve halife yetiştirmek, büyük bir öneme sahiptir. Bu bilince sahip olan Sîdî Muhtar, birçok öğrenci ve halife yetiştirme gayreti içinde olmuştur. Yetiştirdiği talebeler sayesinde Kâdiriyye tarîkatı ve medrese eğitimi, Afrika kıtasında günümüze kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Sîdî Muhtar, halîfelerini ilim ve tasavvuf konusunda kâmil olan kişiler arasından seçmesiyle, ilim ve tarîkatın sürekliliğini daha da güçlendirmiştir. Özellikle tarîkat hilâfetini ilim ehline verme konusunda son derece hassas davranmıştır. Kaynaklarda, hilâfet verdiği kişilerin sayıları net olarak belirtilmemekle birlikte, Sîdî Muhtar'ın yanında ilim tedrisatı ve tarîkat sülûkünü tamamlayarak icâzet sahibi olan önemli talebelerinden sadece birkaç tanesini hakkında bilgi vermeye yetineceğiz.

²⁷⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 142; Muhammed Halife, *Cünnetü 'l-mürîd düne 'l-merîd*, 132.

²⁷⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 140.

²⁷⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 140.

²⁷⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 139.

²⁷⁹ 'Akbânî, *en-Nefahâtü 'l-bahiye fî efnai 'ş-Şecereti 'l- Küntîyye*, 67; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 138; Muhammed Halife, *Cünnetü 'l-mürîd düne 'l-merîd*, 132; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde'ş-Şeyh Sîdî el-Muhtar Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

1.1.7.1. Muhammed el-Halife el- Küntî

Muhammed, zeki ve takvâ sahibi olması nedeniyle küçük yaşlardan itibaren babasının sevgisini kazanmıştır. Bu özellikleri sebebiyle, babası hayattayken onu kendisine halife olarak atamıştır. Sîdî Muhtar'ın (1226/1811) vefatıyla birlikte Küntî kabilesinin siyasî ve mânevî liderlik görevi Muhammed Halife'ye geçmiştir. O, bu görevi on beş yıl boyunca sürdürmüş ve 1241/1826 tarihinde vefat etmiştir.²⁸⁰ Muhammed Halife'nin hayatıyla ilgili daha fazla bilgi “Sîdî Muhtar’ın Çocukları” başlığı altında vermiştik.

Muhammed Halife, babası Sîdî Muhtar gibi kendisinden sonra birçok eser ve mürid bırakmıştır.²⁸¹ Muhammed Halife'nin yazdığı ve günümüze ulaşan önemli eserler şunlardır:

- “*et-Terâif ve’t-Telâid fî menâkibî’ş-şeyheyni el-vâlid ve’l-vâlidat*”: Bu eserde Muhammed Halife, kerâmet konusuna ve özellikle babası ve annesinin gösterdiği kerâmetlere geniş bir şekilde yer vermiştir. Ayrıca, babasının tasavvufî görüşlerinden bazılarını da bu eserde paylaşmıştır.²⁸²
- “*er-Risâletü’l-Ğalâviyye*”: Bu eserde, Küntî kabilesinin tarihi ve Kuzey Afrika'da bulunan bazı kabilelerin tarihçesi ele alınmıştır.²⁸³
- “*er-Ravdü’l-hasîb fî şerhi nefhi’t-tayyibe fî’s-selâti ala’n-Nebiyyi’l-Habîb*”
- “*“İlmi’l-yakîn ve sünenü’l-müttekîn*”
- “*Cunnetü’l-mürîd düne’l-merîd*”: Bu eser, Muhammed Halife'nin tasavvufî görüşlerini içermektedir.²⁸⁴
- “*el-Fütûhâtü’d-diniyye bi-şerhi’t-tesliyyeti’n-nâsırıyye*”
- “*Risâle fî neshi be’dü’l-velâte*”
- “*er-Risâle ile’l-emîr Ahmed el-Fulânî*”

²⁸⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetü’l-ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 116; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâilî’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁸¹ Sîdî Muhtar, *Keşfü’n-nikâb ‘an esrâri Fâtihati’l-Kitâb*, 11; Zeynep Musadife, *el-Fikru’s-Sûfi ‘inde’ş-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

²⁸² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve’t-telâid*,

²⁸³ Şeyh Sîdî Muhammed Halife b. Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî el-Vafi, *er-Risâletü’l-Galeviyye ve Risâletü fî nesbi İdo eş-Şerkîyîn*, thk. Abdullah b. Sîdî Mahmud el-Hacî, Muhammed el-Hamisî es-Süveysî Üniversitesi Afrika Ensütüsü, Matba’atu Kûser, er-Ribat Afrika 2003.

²⁸⁴ Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*.

- “*en-Nebzetü’ d-Daḡḡiyye*”
- “*el-Fevâidü’n-nûrâniyye*”
- “*el- ‘Akdu’n-Nezîm*”²⁸⁵

Sîdî Muhtar, oğlu Muhammed Halife'ye ilim tahsili yapması ve ilim için her türlü zorluğa karşı sabır göstermesi yönünde vasiyette bulunmuştur. Bu vasiyete uyması halinde Muhammed Halife'nin ilmî cihadını başarılı bir şekilde yerine getirmiş olacağını ifade etmiştir.²⁸⁶ Ayrıca, sözlü vasiyetin yanı sıra yazılı olarak da şu metni kaleme almıştır:

“Oğul, hayatta öncelikli olarak değer vermek en önemli unsur ilimdir. İlimle yoğun bir şekilde meşgul olduğun sürece, diğer hiçbir şeyin sana sağlayamayacağı bir lezzet elde edersin. İlimdeki hedefin, öğrendiğin bilgiyi pratiğe dönüştürmek ve daha da önemlisi, bu çabalarında ihlâslı olmaktır. Bu samimi gayretle hareket ettiğin takdirde, hedeflerine ulaşacak ve işlerinde başarı elde edeceksin. Ben de her zaman senin için şu duayı yapacağım: 'Allah'ım, ona doğru yolu göster ve o yolda sebatkâr kıl. Onu yanlış yollardan uzak tut. İlimle yapılan çabadan hoşnut ol ve zaferine yaklaştır. Ölünceye kadar ilim, rehberlik ve İslâm dini hizmetinde güçlü kılınması için ona yardım et.’”²⁸⁷

Muhammed Halife, babasının yazılı vasiyetnamesini en büyük hediye ve kutsal bir emanet olarak gördüğünü belirtir ve bu metni yanında sakladığını söyler.²⁸⁸

1.1.7.2. Sîdî Ebberî

Sîdî Ebberî b. Muhtar b. el-Heybe el-Ebberî el-İnşâî, Kible mıntıkasında Milâdî 1770 yılında hayata gözlerini açan bir şahsiyettir. Tendeğ kabilesine mensup olan Sîdî Ebberî, Evladî İnteşâyeyte kabilesinin bir kolu olan bir aileden gelmektedir. Ailesinin

²⁸⁵ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri feẓâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁸⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 42.

²⁸⁷ Hârûn b. eş-Şeyh Sîdiyâ Bâbe, *Kitabu'l-ahbâr*, thk. Bâbe b. Hârûn, Neşru'l-Matbaatu's-Sarî'a, Nevâkeşûd 1998, 161; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 116-117; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 42.

²⁸⁸ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 28-32.

ilim ve irşad konularında uzman olmaları sebebiyle, küçük yaşlardan itibaren ilim ve tasavvufî hayata yönelmiştir.²⁸⁹

Sîdî Ebberî, ilk eğitimini Şeyh Harem b. Abdilcelil el-'Ulvî'nin rehberliğinde almaya başlamıştır. Sîdî Ebberî, hocasının yanında temel kitapları okuduktan sonra, ilmi uzmanlık kazanma amacıyla otuz sekiz yıl süren bir ilim yolculuğuna çıkmıştır. Bu süre zarfında farklı ilim dallarında çeşitli âlimlerden eğitim alan Sîdî Ebberî, ilmi ve hilafet icazetini önce Sîdî Muhtar'dan, ardından ise Sîdî Muhtar'ın oğlu Sîdî Muhammed Halife'den almıştır.²⁹⁰

Sîdî Ebberî, Sîdî Muhtar'ın yanında on altı yıl geçirerek onun ilim halkasından geçmiştir. Eğitim süresi boyunca en çok mutlu olduğu şey, hocasından tasavvuf eğitimi alması ve Kâdiriyye tarikatına intisap etmesidir. Hocası ve mürşidi Sîdî Muhtar'ın vefatının ardından, ilim ve irşada hocasının oğlu Muhammed Halife'nin gözetiminde devam etmiştir.

Sîdî Ebberî, mürşidi ve hocası Sîdî Muhtar ile Muhammed Halife hakkında şu ifadeleri kullanır: “Allah'a şükürler olsun ki yıllar süren ilmi tahsilimin ardından, Sîdî Muhtar'ın rehberliğinde geçerek tam bir olgunluğa eriştim. Sîdî Muhammed Halife'nin gözetimi altında ise ilim ve irfanın zirvesine tırmanma fırsatını yakaladım.”²⁹¹

Sîdî Ebberî, sevgisiyle dolu olduğu üstadı Sîdî Muhtar'a olan bağlılığını ve ulaştığı ilim seviyesini şu beyit ile ifade etmiştir:

طَلَعْتُ بُرْجَكَ الْتَبَرِيَّةَ أَسْعَدَ أَيَّامَ جَدِّكَ الزَّمَانُ الْأَجُودَ²⁹²

Zamanın sana cömertçe verdiği günler neticesinde

Sende bulunan yüce kulelere sayende ulaştım.

²⁸⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 117; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 11; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁹⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 117; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

²⁹¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 117.

²⁹² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 117; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

Bu beyitte “zaman” ifadesi, Sîdî Ebyerî'nin Sîdî Muhtar'ın eğitim halkasında geçirdiği on altı yıllık süreyi temsil etmektedir. “Yüce kuleler” ise, üstadının ilim ve irşad alanındaki birikimine atıfta bulunmaktadır.

Uzun yıllar süren ilim tedrisatın ardından (1243/1827) yılında, memleketi Kible'ye dönen Sîdî Ebyerî, öncelikle tarîkat mensupları için bir zaviye, ilim ehli için ise bir medrese inşa etmiştir. İnşa ettiği bu mekânlarda insanları eğitip irşad etmek amacıyla faaliyet göstermiştir. Yürüttüğü çalışmalar sayesinde bölgede sevilen ve saygı gören bir âlim olarak öne çıkmıştır. Memleketin önde gelen âlimleri ve siyasî kişileri, Sîdî Ebyerî'nin faaliyetlerine destek sunmuşlardır.²⁹³

Sîdî Ebyerî, kırk bir yıl süren ilmi, irfani ve irşadi hizmetin ardından (1284/1868) yaşamını yitirmiştir. Türbesi, Bûğâbe kabristanlığı içerisinde bulunmaktadır. Bugün, Sîdî Ebyerî'nin kabri, Müslümanlar tarafından sıklıkla ziyaret edilen önemli türbelerden biri haline gelmiştir.²⁹⁴

Sîdî Ebyerî, kendisinden sonra birçok eser bırakmıştır. Bölgedeki medreseler ve âlimler tarafından önemli kabul edilen eserleri şunlardır:

- “*Tuhfetü 'l-etfâl alâ lâmiyeti 'l-ef'âl*”
- “*Risâle fî hukmi te 'limi 'n-nisâ*”
- “*Şerhu 's-suğrâ li 's-Senûsî*”
- “*Şezâratü 'l-ezkâr el-Mesâhabetu li 'l-evzân*”
- “*Fetevâ Mecmû 'a*”
- “*Dîvânu 'ş-şî 'ir*”

Bu eserler, Sîdî Ebyerî'nin bilgi ve düşüncelerini içeren önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.²⁹⁵

²⁹³ Ahmed b. Emin Şinkıtı, *el-Vesîd fî teracimi edübbâi Şinkîti*, 361; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmîyye ve 'l-meşîhatu 's-sûfiyye bi Azavad*, 118.

²⁹⁴ Ahmed b. Emin Şinkıtı, *el-Vesîd fî teracimi edübbâi Şinkîti*, 361; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmîyye ve 'l-meşîhatu 's-sûfiyye bi Azavad*, 118.

²⁹⁵ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

1.1.7.3. Hanne b. Emtâl

Asıl adı Muhammed b. Muhammed el-Muhtar olan Hanne b. Emtâl,²⁹⁶ ilim ve irfan konularındaki katkılarıyla tanınmış bir şahsiyettir. Ayrıca, (XIII/19.) asrın aynası lakabıyla anılmıştır. Muhammed b. Muhammed, kendi döneminde birçok âlim ve ilim ehli tarafından saygı ve hürmetle karşılanmıştır. Toplum içinde ise büyük bir sevgi ve saygı görmüştür.²⁹⁷

Hanne b. Emtâl, Sîdî Muhtar'ın önemli talebelerinden biridir ve diğer talebeler gibi sadece ilim eğitimi almamıştır. O, hocasından dinî ilimlerin yanı sıra seyr-ü sülûk dersleri de almıştır. Hocasının faziletlerini anlatırken, onu “âlimlerin ârifî, şeyhlerin mürşidi, eğitimin en seçkin örneği ve toplumun lideri” gibi ifadelerle övmüştür. Hanne b. Emtâl, yöredeki fık ehlinin hocasına etki edemeyeceğini ve ancak onun yanında gerçek bir hayat bulacağını belirtmiştir. Herkesin şeyh ve tarikat lideri olabileceğini, ancak kendi şeyhinin onların gavsı konumunda olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁸ Bu ifadeler, Hanne b. Emtâl'ın şeyhine olan bağlılığını ve saygısını göstermektedir.

1.1.7.4. el-Âlimü'l-Cerârî

Asıl adı Yahya b. Abdullah b. Mes'udü'l-Bekrî olan el-Cerârî, Sûse bölgesinde doğmuş ve orada büyümüştür. Sîdî Muhtar'ın himayesinde hadis ve fık ilimleriyle ilgili kitaplar okuduktan sonra Kâdiriyye tarikatına intisap etmiştir. Seyr-ü sülûkunu, Sîdî Muhtar'ın rehberliğinde tamamlayan el-Âlimü'l-Cerârî, 1260/1844 tarihinde vefat etmiştir.²⁹⁹

1.1.7.5. Abdullah b. Mahmud

Abdullah b. Mahmud, çocukluk yıllarından itibaren ilimle yoğun bir şekilde meşgul olmuştur. Aşırı bir arzu ve istekle, geceleri uykusuz kalarak ve gündüzleri ilimle uğraşarak, ilmi alanında derinlemesine bir çalışma içerisine girmiştir. Abdullah b.

²⁹⁶ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 11.

²⁹⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 119.

²⁹⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 119.

²⁹⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 119; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 11.

Mahmud'un mürşidi konusunda farklı görüşlere rastlanmaktadır. Muhammed Halife'nin “el-Ğaleviyye” ve “el-Vesî” kitaplarında, Abdullah b. Mahmud'un babasının müridi olmadığı belirtilmiştir. Ancak, birçok kaynakta, Sîdî Muhtar'ın halifelerini sıralayan bilgilerde Abdullah b. Mahmud'un Sîdî Muhtar'ın halifesi olduğu ifade edilmektedir. Abdullah b. Mahmud, 1255/1839 tarihinde vefat etmiştir.³⁰⁰

1.1.7.6. Ahmed b. Hamâdî b. Bûbû

Ahmed b. Hamâdî b. Bûbû, 1190/1767 yılında doğmuştur. İlmi tahsilini birçok âlimin yanında gören Ahmed b. Hamâdî b. Bûbû, yirmi yaşında hafız olma başarısını göstermiştir. Tahsil ettiği ilim dalları arasında fıkıh, belâgat ve kelâm ilimlerine özel bir ilgi duymuş ve bu alanlarda derinlemesine çalışmıştır. İlim icazetini, üstadı Sîdî Muhtar'ın yanında üç yıl eğitim gördükten sonra almıştır.

Ahmed b. Hamâdî, hak ve adalet prensiplerine büyük bir sevgi beslemiş, kibir ve riyadan ise nefret etmiştir. Hür ve köle arasında asla ayırım yapmamış, herkesi eşit görmüştür. Kendisine ikram edilmesini istememiş, mütevazı bir hayat sürmüştür. Herhangi bir kötülüğe maruz kaldığında öfke duymamış ve hasımlarıyla polemige girmekten kaçınmıştır. Dinî ve ilmî meselelerde müzakere ederken, nazik bir üslup kullanarak alçakgönüllü bir ses tonuna dikkat etmiştir. Bu özellikleri sayesinde insanlar, onun toplum içinde barış ve uzlaşma konularında gösterdiği başarıya hayranlık duymuştur.

Latif fitratına sahip olmanın yanı sıra, Allah yolunda cihad ve kelimetullâhın yüceltilmesi için büyük bir çaba harcamıştır. Hakkı hak olarak bildiği gibi, batılı da batıl olarak tanıyıp uzak durmuştur.³⁰¹

³⁰⁰ Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 11.

³⁰¹ Muhammed Halife, *Evseki 'ara'l-i'tisâm lil ümerâi ve'l-vüzerâi ve'l-hükemâi*, thk. Bâdî b. Bâî b. Bâbâ, Şeriketi'l-Medineti'l-Münevvere lil Dabâ'at ve'n-Neşir, Cidde 2000, 18; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 120; Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 11.

1.1.7.7. Muhammed el-Mâmî

Asıl adı Muhammed b. el-Buhârî olan Muhammed el-Mâmî, 1206-1791 yılında doğmuştur. Sîdî Muhtar'ın yanında çeşitli ilimler okumuş ve bu alanlarda uzmanlaşarak âlimler arasında meşhur bir şahsiyet olmuştur. İmâm-ı Âzam'ı kendine örnek alarak ictihad kapısının açık olduğunu savunmuş ve birçok konuda ictihadlarda bulunmuştur.³⁰²

Muhammed el-Mâmî'nin telif ettiği önemli eserler arasında şunlar bulunmaktadır:

- “*Kitâbü'l-Bâdiye*”: Abdullah b. Hacı İbrahim'in yazdığı “*Kitâbü'l-Bâdiye*” ile aynı konuları içermektedir. Fetvalarının birbirine çok yakın veya benzer olması nedeniyle zaman zaman bu iki kitap birbiriyle karıştırılmıştır.
- “*Cemâni'l-Bâdiye*”
- “*ed-Delfeyniye*”
- “*el-Fetavâ*”: Muhammed el-Mâmî, çeşitli konular üzerine verdiği fetvaları toplayarak kitap haline getirmiştir.

Muhammed el-Mâmî, özellikle fetva konusunda son derece hassas ve isabetli fetvalar verme yeteneğine sahip olmuştur. Yöre âlimleri, Azavad bölgesinde fetva konusunda ondan daha isabetli ictihadlarda bulunan başka birinin olmadığını belirtmiştir. Özellikle Mâlikî Mezhebi üzerine yaptığı ictihadlar, yöre âlimlerinin takdirini kazanmıştır. Eserleri, Azavad bölgesinde başvurulacak temel kaynaklar arasında yer almıştır. Fetvaları ve görüşleriyle ekol olma niteliği taşıyan Muhammed el-Mâmî, 1282/1865 tarihinde 74 yaşında vefat etmiştir.³⁰³

Yukarıda adı ve kısa biyografisi verilen öğrenci ve müridlerin yanı sıra, Sîdî Muhtar'ın rahleyi tedrisatından geçen birçok öğrenci ve mürid bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın kapsamı düşünüldüğünde, bu kişilerin biyografilerine bu çalışma içerisinde yer vermek mümkün değildir. Bu nedenle sadece bazı talebeleri ve halifelerinin isimlerini vermekle yetinilecektir:

- Şeyh Sîdî Abdullah Alevî

³⁰² Muhammd en-Nâbeğ el-Galâvîye, *Bûdalihîyye*, thk. Yahya b. el-Berâe, el-Mektbetü'l-Mekkiye ve Müessesetü'r-Reyyane, Beyrut 2004, 18; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³⁰³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 121.

- Şeyh Mustafa b. Arabî
- Şeyh Kâdî b. el-Haci el-Feğeh
- Şeyh Sîdî Muhammed b. Üveysî
- Şeyh b. Emennâ (ez-Zeynebî)
- Şeyh Bâb el-Hây b. Muhammed b. eş-Şeyh (Ebdûklî)³⁰⁴
- Şeyh Muhtar es-Sebâ'î ed-Demeysî
- Şeyh Ebât b. et-Tâlip³⁰⁵
- Şeyh Ömer el-Barû
- Ahmed Muhammed b. Dânil³⁰⁶

Verilen bu bilgiler ışığında, Sîdî Muhtar'ın hayatının çok yönlü ve hizmet ehli bir karaktere sahip olduğu anlaşılmaktadır. O, medresede müderrislik görevinin yanı sıra, tekkede mürşitlik yapmış, kendi kabilesi üzerinde liderlik rolü üstlenmiş ve yaklaşık üç yüz eser kaleme almış bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır.

1.1.8. Kerâmetleri

Tasavvuf ehlinin hayatına bakıldığında, her sûfinin hayatında birçok kerâmetinin olduğu görülmektedir. Hatta bazı sûfîlerin yüzlerce ve binlerce kerâmeti olduğu ifade edilmektedir. Menâkıb kitaplarında, Muînüddîn-i Çiştî'nin dört bin civarında kerâmete sahip olduğu belirtilmektedir.³⁰⁷

Sîdî Muhtar'ın kerâmetlerinin çeşitliliği ve çokluğu öğrencileri ve özellikle oğlu ve halifesi Muhammed Halife'nin eserlerinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır.³⁰⁸ Ancak, onun menâkıb ve kerâmetlerinin tümünü bu çalışma içerisinde sunmak mümkün değildir. Bu nedenle, sadece bazı kerâmetlerine kısmi olarak yer vermekle yetineceğiz.

³⁰⁴ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 15.

³⁰⁵ Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³⁰⁶ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfîyye bi Azavad*, 124; Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³⁰⁷ Hâdım Hasan Şâh Zübeyrî, *Muînü'l-ervâh, mühyi'l-evkâf*, Ecmîr 1983, 315.

³⁰⁸ Sîdî Muhammed, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 65; Sîdî Muhammed, *ed-Derâif ve't-telâid*, 288.

1.1.8.1. Şeyh Ahmed Sîrî'nin Tayy-ı Mekânî

Nebhânî, “*Câmi ‘u-Kerâmâtî ‘l-Evliyâ*” isimli eserinde, Sîdî Muhtar'ın halifesi olan Şeyh Ahmed Sîrî'nin şu menkıbesine yer verir: Şeyh Ahmed Sîrî, bir gün şeyhinin zaviyesinde otururken, memlekette bıraktığı akraba ve dostlarını özlemle düşünmüştür. İçinde bulunduğu bu özlem ve düşüncelerini hocası Sîdî Muhtar'a aktarır. Sîdî Muhtar, Ahmed Sîrî'nin anlattıklarını dinledikten sonra onun başını hafifçe sıkarak. Hocası tarafından yapılan bu hareketten sonra Şeyh Ahmed Sîrî, kendisini memleketteki akraba ve dostlarıyla birlikte hisseder ve özlem giderdiğini ifade eder. Özlemi giderildikten sonra tekrar kendisinin zaviyede ve hocasıyla birlikte olduğunun farkına varır.

Nebhânî, Şeyh Ahmed Sîrî'nin bu olayı yaşadığı mekân ile memleketi arasındaki uzaklığın yaklaşık kırk mil olduğunu belirtir.³⁰⁹

Nebhânî, bu kerâmeti teyit etmek için kitabında şuna da yer verir: “Sîdî eş-Şerîf Muhammed Abdülhay el-Fasî, hac dönüşü uğradığı Beyrut'ta etrafında bulunan topluluğa şöyle anlatır: 'el-Celâlî el-Değdûğî şeyhi ve hocası olan Şeyh Ahmed Sîrî'nin, kendi mürşidi Sîdî Muhtar'dan gördüğü “tayy-ı mekân” kerâmetini biz öğrencilerine anlattı ve şeyhini hasretle yâdetti.”³¹⁰

1.1.8.2. Ölen Hayvanın Diriltilmesi

Sîdî Muhammed Abdülhay, Fas'taki Daru'l-Beyda'da, Muhammed b. el-Medenî tarafından aktarılan bir olayı ifade eder. Muhammed b. el-Medenî, Sîdî Muhtar ile birlikte yürürken, anneleri ölmüş ve cesedinin yanında sahipsiz kalan hayvan yavrularını gözlemlediklerini aktarır. Sahipsiz kalan yavruların durumunun onları derinden üzdüğünü ifade eder. Yaşanan bu üzüntüden sonra Sîdî Muhtar'ın ellerini açıp dua ettiğini anlatır. Gerçekleşen dua esnasında, ölmüş hayvanın dirildiğini ve kalkıp yavrularına sahiplik ettiğine şahit olduğunu dile getirir.³¹¹

³⁰⁹ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

³¹⁰ Nebhânî, Kâdî Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâil b. Yûsuf eş-Şâfiî en-Nebhânî, *Câmi ‘u-kerâmâtî ‘l-evliyâ*, thk. İbrahim ‘Etûf, Daru'l-ma'rife, Beyrut, II, 460.

³¹¹ Nebhânî, 461.

1.1.8.3. Avuç İçine Bakarak Fetva Verme

Muhammed Halife, bölgede bulunan diğer âlimler arasında fikhî bir mesele ortaya çıktığında, insanlar babası Sîdî Muhtar'a başvurarak konu hakkında bilgi almayı tercih ettiklerini ifade eder. Muhammed Halife, sorulan soru veya çözümü istenen mesele ne türden olursa olsun, babasının hemen cevap verdiğini belirtir. Zira babasının sağ elinin avuç içine, sorulan sorunun cevabının mânevî olarak yazıldığını söyler. Muhammed Halife, çocukluk döneminde bir fetvanın babasının sağ eli içine yazıldığına şahit olduğunu ifade eder. Ancak o küçük yaşta olduğu için bu mânevî yazının anlamını çözemediğini belirtir.

Muhammed Halife daha sonra, bu yazının aslında Allah tarafından babasına bahşedilen bir kerâmet olduğunu anladığını ifade eder. Bu olay, babasının ilmî ve mânevî bilgeliğiyle ilgili çevresindeki insanlar tarafından bir lütuf ve özel yetenek olarak kabul edildiğini belirtir.³¹²

1.1.8.4. Kuşlar Gibi Uçma

Muhammed Halife, babası Sîdî Muhtar'ın kuşlar gibi uçabildiğini ifade eder. O, bir gün, tanımadığı bir kişinin babası Sîdî Muhtar'a meydan okuyarak şu isteği dile getirdiğini söyler: “Ben kuşlar gibi uçuyorum, aranızda benimle yarışabilecek biri var mı?” Bu isteği üzerine babası Sîdî Muhtar, yarışı kabul ettiğini belirtir. İkili arasında belirli bir yarış günü ve saati belirlenir. Belirlenen yarış gününde babası, başlangıçta normal bir yürüyüşle yarışa başladıktan sonra uçmaya başladığını ifade eder. Diğer kişinin ise yarış parkurunda bir süre koştuktan sonra uçmaya başlayabildiğini ve geride kaldığını söyler. Bir süre sonra, babasının uçuş hızını artırdığını ve rakibi ile arasındaki mesafeyi açtığını ifade eder. Yarış müsabakası dört kez tekrarlandığını ve her seferinde babasının rakibine büyük bir fark attığını belirtir. Özellikle son turu tamamladıktan sonra, rakibin yarış parkurunu tamamlaması için oldukça uzun bir süre beklemek zorunda kaldığını söyler. Muhammed Halife, bu kişinin yarışın ardından “Kuşlardan daha hızlı uçtuğumu düşünüyordum. Bir insanın beni geçeceğini hiç düşünmemiştim.

³¹² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 244.

Ancak artık inanıyorum ki Sîdî Muhtar gerçekten kerâmet sahibidir” şeklinde söylediğini ifade eder.³¹³

1.1.8.5. Muhammed Halife'nin Gördüğü Rüya

Muhammed Halife, basıyla birlikte çıktığı bir yolculuğun ilk gecesinde virdini okuduktan sonra uyuduğunu söyler. Rüyasında, etrafında uçan büyük bir yeşil kuşun kendisine “Sen burada bulunanlar içinde en hayırlısısın” dediğini ifade eder. Rüya sırasında, bu kuşun şeytan olduğunu düşünerek ondan uzaklaşmaya çalıştığını belirtir. Sabah uyandıktan ve cemaatle sabah namazını kıldıktan sonra babasının tebessüm ederek “Muhammed, bu gece gördüğün rüyayı anlatır mısın?” dediğini ifade eder. Muhammed, gördüğü rüyanın pek önemli olmadığını babasına iletse de babasının rüyanın anlatılması gerektiğini söylemesi üzerine rüyayı olduğu gibi anlattığını ifade eder. Babası, anlatılan rüyayı dinledikten sonra “Muhammed, gördüğün şeytan değil melektir. Yolculuk ve yorgunluk hâlinde bile virdini terk etmediğin için bu makama eriştin” dediğini belirtir. Ardından, babasının müridlere dönerek şu sözleri söylediğini aktarır: “Ben Muhammed'in gördüğü rüyayı sizlerin de duyması için anlattırdım ki virdin ne kadar önemli olduğunu bilin” der.

Muhammed Halife, babasının bu rüyayı açıklamasının onun kerâmeti olduğunu ifade eder. Bu olaydan sonra, babasıyla ilgili gördüğü diğer kerâmetleri bir kitap haline getirme kararı aldığını belirtir.³¹⁴

Sîdî Abdulhay, Kâdiriyye tarikatının Küntî kabilesi temsilciliğiyle Fas'ın en ünlü tarikatı haline gelen bir tarikat olduğunu ifade eder. Bu tarikatın mürşidi olan Sîdî Muhtar'ın, Fas ve Sudan'da en büyük evliyâlar ve açık kerâmetlerin sahibi olduğunu belirtir. Ayrıca, Sîdî Muhtar'ın kerâmet ehli olarak kabul edildiğini ve ilim ve tasavvuf ehli tarafından büyük saygı gördüğünü söyler.³¹⁵

Sîdî Muhtar'ın belirttiğimiz bu kerâmetlerin yanı sıra, birçok kerâmetinin olduğu bilinmekte ve bu kerâmetlerin bir kısmı oğlu Muhammed Halife'nin eserlerinde

³¹³ Bûl Marty, *Küntetü's-Şerkiyün*, 51; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011; Bûl Marty, *Küntetü's-Şerkiyün*, 51.

³¹⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 112.

³¹⁵ Nebhânî, 461; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

anlatılmaktadır. Ayrıca, Muhammed Halife'nin babası ve annesinden gördüğü kerâmetlerle ilgili olarak “*ed-Derâif ve't-telâid fî menâkibi ve kerâmâtî's-şeyhân, el-vâlîde ve'l-vâlid*” isimli ve büyük hacimli bir eser yazmıştır.

1.1.9. Mezhebi

Mezhep tassubu, Şinkît şehri ve Azavat bölgesindeki âlimler arasında uzun dönem önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışma, dinî emir ve hükümlerin nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiği konusunda farklı görüşleri içermektedir.

el-Müceydîrî³¹⁶ ve takipçileri, dini emir ve hükümlerin Kur'an ve sünnet tarafından açıkça belirlendiğini ve açıklandığını savunmuşlardır. Bu perspektife göre, herhangi bir mezhebe bağlı olmanın gerekli ve zorunlu olmadığı düşünülmüştür. Bu âlimlere göre, dinî hükümleri anlamak için doğrudan Kur'an ve sünnete başvurmak mümkündür.

el-Müceydîrî, mezhepler arasındaki ihtilafların doğru bir durum olmadığını savunmuştur. Ona göre, toplumda yaygın olan “Ümmetin arasındaki ihtilaflar rahmettir”,³¹⁷ “müctehidler fûru'larda isabet etmiş”,³¹⁸ “âlimleri taklit kişiyi selâmete götürür” gibi hadisler, Kur'an'ın ilkelerine aykırıdır ve geçerli değildir.

el-Müceydîrî, özellikle kendi dönemindeki âlimlerin taassupları nedeniyle insanları bir mezhebe çağırıp mezhepçilik yaptıklarını belirtmiştir. Bu tür davranışların Allah tarafından kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, İmam Şâfi, İmam Hanefî, İmam Mâlik ve İmam Hanbel gibi büyük imamların hayatta olmaları durumunda, bu görüşleri savunanlara karşı büyük tepki göstereceklerini söylemiştir. el-Müceydîrî, bu büyük imamların görüşlerinin iddia edilenlerden farklı olduğunu savunmuştur.

³¹⁶ el-Müceydîrî b. Habibullah 1204/1790 asıl adı Muhammed'dir. Afrika'da Muhammed ismi genellikle Muhammez olarak kullanıldığından, bu âlime Müceydîrî isminin yanında çoğunlukla Muhammez de denilmiştir. Yöre halkı ve diğer âlimler topluluğu, ilmi mükemmelliği sebebiyle Müceydîrî'yi dört büyük âlimden biri olarak tanımıştır. Muhtar b. Bûno, Müceydîrî için “hak ettiği değere yükseltilmesi ve saygı görmesi gereken bir âlimdir” ifadesini kullanmıştır. Muhtar b. Bûno, Yakubi kabilesinden olup Müceydîrî'nin seçkin talebelerinden biridir. Bkz. Şinkîti, *el-Vesid fî teracimi edübbai Şinkîti*, 218-219.

³¹⁷ Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Ali el-Münâvî el Haddâdî, *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, thk. Hamdî ed- Demertâş Muhammed, Mekke-Riyad 1998, I, 210-212; Cüveynî, Ebu'l-Me'âli Abdülmelik b. Abdullâh, *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh* thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, I-II, Mansûra 1997, 30.

³¹⁸ Abdülazîz el-Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr 'an usûli fahril İslâm el-pezdevî*, Beyrut 1414/1994. II, 381.

Ayrıca, mezhep taraftarlarının uygulamakta oldukları “Bir mezhepten diğer mezhebe geçme, aynı anda dört mezhebi taklit etme, bir konuyu bir mezhebe göre taklit etme ve başka bir konuyu başka bir mezhebe göre taklit etme” gibi davranışların caiz olmadığını ifade etmiştir.³¹⁹

Öte yandan, Mâlikî Mezhebi'ne mensup olan Muhammed el-Mamî³²⁰ ve Muhammezen Fâle b. Metâlî³²¹ gibi âlimler, âyetlerin ve hadislerin en iyi şekilde tefsir ve yorumlanmasının müçtehit imamlar tarafından gerçekleştirilebileceği görüşünü benimsemişlerdir. Bu âlimlere göre, dinî hükümlerin anlaşılması ve yorumlanması konusunda uzmanlaşmış ve yetkin olan müçtehit imamların rehberliği ve mezhebi yaklaşımı gereklidir. Bu görüşe sahip olan âlimler, mezhebin önemini vurgulamışlardır.³²²

Ayrıca Muhammed el-Mamî, savunduğu görüşünü desteklemek amacıyla İmam-ı Azam'ın “âyet ve hadisin ikamesiyle birlikte içtahat kapısı açıktır”³²³ ifadesini delil olarak göstermiştir. Bu ifadeye dayanarak, âyet ve hadislerin sadece zâhirine bakarak hüküm vermenin yeterli olmadığını ve hukukî ihtiyaçların da dikkate alınması gerektiğini savunmuştur.³²⁴

Sîdî Muhtar, bu iki görüşün arasında orta bir yol izlemiştir. O, mezheplerle ilgili düşüncesini şu şiiyle ifade etmiştir:

³¹⁹ Muhammed Said el-Kaşat, *E'lam mine's-Sahra*, Müessesetü Zî-kar, Libya, 1999, II, 60; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad 191-192*; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³²⁰ Barkile kabilesine mensup olan Muhammed el-Mamî el-Muhtar, 1206/1791 yılında doğmuş ve 1228-1865 tarihinde vefat etmiştir. Sadece büyük bir âlim olmanın ötesinde edebî yönüyle de tanınmış bir şairdir. Muhammed el-Mamî, çeşitli ilim dallarında eserler kaleme almıştır. Bkz. Ahmet Hamdi, *el-Muhtar el-Küntî el-Kebir*, 173.

³²¹ Muhammezen Kale b. Metali, sâlih, takva sahibi ve âlim bir kişidir ve bulunduğu yörenin tüm âlimleri tarafından ilmi kabul görmüştür. Farklı zaviye mensupları, onun ilim ve irfanından istifade etmişlerdir. Zorluk ve korku içinde bulunan kişiler, ona başvurduklarında, her türlü sıkıntı ve korkuları için çözümler bularak yardımcı olmuştur. Birçok kişi, onun ilminden büyük ölçüde faydalanmıştır. Vefat tarihi net olarak belirlenemeyen bu âlim, on üçüncü yüzyılda yaşamıştır. Bkz. Ahmed b. Emin Şınkı, *el-Vesîd fî teracimi edübbâi Şınkîti*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire 1989, 341-342.

³²² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 190.

³²³ es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsîdül-l-hasene*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1405/1985, 69-70; Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlül-'ilbas*, Hadis Tetkikleri Dergisi, II/1, 2004. 86-87; Ali Toksarı, “İslâm'da ihtilafın yeri”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1987, IV, 295-97.

³²⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 191; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

قَبَضْتُ عَلَى دِينِي بِهَدْيِ رَسُولِي تَمَسَّكْتُ بِالْأَصْلَيْنِ آيَةً وَسُنَّةً
 عَلَى أَنِّي وَالْحَمْدُ لِلَّهِ لَمْ أَكُنْ فَمَا هُوَ إِلَّا جَامِعُ الْمَذْهَبِ الَّذِي
 وَتِلْكَ لِعَمْرِي حُجَّتِي وَدَلِيلِي فَلَمْ أَكْ أَصْغِي فِيهِمَا لِعُذُولِ
 لِأَتْرُكَ بَيْنَ النَّاسِ نَصْ خَلِيلِ نَهَاهُ إِلَى الْأَصْلَيْنِ كُلَّ نَبِيلِ³²⁵

Resûlümün hidâyetiyle dinime sarıldım Aslolan âyet ve Sünnet'e bağlandım
Bana düşen Allah'a hamd etmektir Tüm mezhepler kabulümdür
Bu ömrümün delil ve hüccetidir Bunlardan asla vaz geçemem
İnsanlara Nasu Halîl'i bırakıyorum, Tüm (kaynaklar) bu iki delile vardırır

Sîdî Muhtar, şiirinde, Kur'an ve Sünnet'e sıkı bir şekilde bağlı olduğunu açıkça ifade etmiş ve onların dinin esas ve şeriatın temel kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, temel esasları belirledikten sonra Mâlikî Mezhebi'nin kaynaklarından olan İshak b. Halîl'in "Muhtasar" kitabını insanlara önermiştir. Bu önerisinin nedeni, Azavad bölgesindeki halk için bu kitabın farklı bir değer ve önem taşımasındandır. Sîdî Muhtar, bu eserin önemine dikkat çekerek üzerine birçok şerhlerin yazıldığını belirtmiştir.³²⁶

Sîdî Muhtar, el-Müceydî'nin mezheplerle ilgili eleştirel görüşlerini reddetmektedir. O, İmam Mâlik'in sünnetin önde gelen temsilcilerinden biri olup daru'l-hicretin âlimi ve ümmetin imamı olduğunu söyler. Sîdî Muhtar, el-Müceydî'nin İmam Mâlik'i hakkıyla anlamadığını belirtir.³²⁷

Ayrıca, Sîdî Muhtar, el-Müceydî'nin ümmetin ihtilafa düşmesini yasaklayan âyetleri, ehl-i sünnet mezheplerine karşı delil olarak sunduğunu ifade eder. Ancak, bu âyetlerin aslında ehl-i sünnet dışındaki gruplar, özellikle Şîa ve Rafıziler gibi farklı görüşlere sahip olanlar için yorumlanması gerektiğini belirtir. Yani, el-Müceydî'nin bu âyeti, ehl-i sünnet mezheplerine karşı bir delil olarak kullanması yanlış bir yaklaşımdır.

Sîdî Muhtar, âlimlerin yapması gerekenin selef-i sâlihinin yolunda gitmek ve onlara hayırlı dualar etmek olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, dört büyük mezhep

³²⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 191; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³²⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 191; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³²⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 192.

İmamlarının Allah'tan bir basiret üzerinde olduklarını savunmaktadır. Bu, onların dinî hükümler konusunda derin bir anlayışa ve basirete sahip olduklarını ifade etmektedir.³²⁸

Bu şekilde Sîdî Muhtar, el-Müceydî'nin eleştirilerine cevap verirken İmam Mâlik'i ve ehl-i sünnet mezheplerini savunmakta ve âlimlerin doğru yol üzerinde ilerlemelerini vurgulamaktadır.

Sîdî Muhtar, el-Müceydî'nin taklitçilik hakkındaki eleştirilerine katılmadığını ifade etmektedir. Ona göre, dinin temel delillerine dayandırılmayan bir konunun taklit edilmesi tüm mezhep sahipleri tarafından reddedilmektedir. Delilsiz ve kaynaksız olarak ortaya atılan görüşlere karşı her müslümanın tepki göstermesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, sadece tepki göstermekle kalmayıp kendi imkânları doğrultusunda yanlışlıkları düzeltmek için çaba sarf etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, sağlam delillerle desteklenmiş görüşlerin kabul edilebildiğini ifade etmektedir.³²⁹

Sîdî Muhtar, kendi dönemindeki ictihad ve mezhep görüşlerini reddedenlere karşı ilmî delillerle cevap verme gerekliliğine inanarak bir kampanya başlatmıştır. O, sadece dinin ana prensipleriyle yetinip diğer bilim ve görüşlere karşı kendini geliştirmiyenlerin, bilimsel gelişmeler ve felsefeciler karşısında tatmin edici cevaplar sunamadıklarını belirtir. Bu nedenle ilmî alandaki görüşlerin, Kur'an ve Sünnet süzgecinden geçirildikten sonra mezhep görüşlerini de göz ardı etmeden verilmesi gerektiğini vurgular.

Sîdî Muhtar'a göre, doğru ve sağlam cevapların sunulabilmesi için ilmî prensiplere sıkı bir bağlılık gereklidir. Bu temel prensiplere dayalı olarak sunulan cevaplar ve görüşlerin isabetli olacağını vurgular. Bu yaklaşım, dinî ilimlerin çağın gelişen şartlarına uygun bir biçimde anlaşılması ve yorumlanması gerektiğini savunurken, aynı zamanda temel dinî değerlerin ve ilkelerin korunmasına da özel bir önem atfeder.³³⁰

³²⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-'ilmiyye ve 'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 192-193.

³²⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-'ilmiyye ve 'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 192-193; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019

³³⁰ Sîdî Muhammed, *el-Küntî, ed-Derâif ve 't-telâid*, 288; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-'ilmiyye ve 'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 194.

Bu kampanya ile Sîdî Muhtar, bilimsel gelişmelere ve diğer düşünce akımlarına açık olmanın, dinî bilgi ve düşüncelerin daha sağlam temellere dayandırılmasını sağlayacağını düşünmüş ve ilmî bir yaklaşımla bilgi üretme ve iletişimde bulunmanın önemine vurgu yapmıştır. Bu şekilde, çağının ihtiyaçlarına uygun ve güvenilir bilgilerin yayılmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

1.1.10. Vefâtı

Sîdî Muhtar, hayatını ilim ve irfan hizmetine vakfederek yaşamıştır. O, İslâm dininin emir ve yasaklarını toplum içerisinde uygulamak amacıyla, toplum ve bireylere karşı bazen hoşgörölü, bazen celâlli bir şekilde irşad görevini icra etmiştir. İlim, irşad ve Kâdiriyye tarikatını Afrika kıtasına yaydıktan sonra 1226/1811 yılında cemâziyelevvel ayının beşi çarşamba günü kuşluk vakti, 84 yaşında ruhunu teslim etmiştir. Türbesi Mali devletinin kuzeyinde, Moritanya devletinin doğusunda bulunan Bû'l-Envar adıyla anılan bölgededir.³³¹

Sîdî Muhtar'ın doğum ve ölüm tarihi konusunda farklı kaynaklarda çeşitli bilgiler mevcuttur. Birçok kaynak, onun 84 yaşında olduğunu ve vefat tarihini 1226/1811 olarak belirtirken, diğer bazı kaynaklar ise ölümünün yaklaşık seksen yaş civarında olduğunu ifade etmektedir. Bu farklılığın temel nedeni, muhtemelen milâdî ve hicrî hesaplamalar arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır.

Şeyh Sîdî Bayî b. Ömer el-Küntî, Sîdî Muhtar'ın vefat tarihi konusunda genel kabul gören görüş ve kayıtlardan farklı bir tarih sunmuştur. Kendisinin yazdığı eserde, Sîdî Muhtar'ın 1224/1809 tarihinde Rabîülâhir ayının sekizi çarşamba günü vefat ettiği belirtilmektedir. Ancak, bu tarih diğer kaynaklarda ve tercümelerde yer almamaktadır.

Verilen bu farklı vefat tarihleri ile ilgili yaygın görüş, Şeyh Sîdî Bayî'nin eserindeki bu tarihin, nasîh (yazıcı) tarafından yanlışlıkla eklenmiş olabileceği

³³¹ Emâl Tîbî, *el-Kevkebû 'l-vakad fî zikri fezzâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtar Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

yönündedir. Çünkü aynı eserin başka bir nüshası, farklı bir nasih tarafından yazılmış olup vefat tarihini 1226/1811 olarak belirtmiştir.³³²

Şeyh Muhtar b. Ahmed Küntî'nin vefatından sonra, şu şiir müridleri, öğrencileri ve sevenlerinin dilinde sık sık tekrarlanmıştır:

وَذَلِكَ عَامٌ قَعَشَ فِيهِ الْهَجْرَةَ وَعَامٌ وَكَرَّشَ مَضَى الْجَنَّةَ
رَوَّالُ الْأَرْبَعَاءِ خَامِسُ جُمَادَى الْأَوَّلَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بَارِئُ الْجُمَادِ
وَعُمُرُهُ دَقٌّ وَفِيهِ جَدًّا مَا كَانَ دَارِسًا مِنْ أَعْلَامِ الْهُدَى³³³

Ve o yıl hicret yılıydı Cennete giden bir şahsın yılıydı
Cemâziyelevvel'in beşi çarşambaydı Ölülere dirilten Allah, ondan razı olsun
İlerlemiş yaşında bile Hidâyet alâmetleri onda yeniydi

Bu beyitlerde, Şeyh Muhtar'ın vefat tarihine ve önemine atıfta bulunmaktadır. Hicret yılı ve cennete giden bir şahsın yılı olarak nitelenen dönem ile Şeyh Muhtar'ın vefat ettiği anlatılmaktadır. Ayrıca, vefatının çarşamba günü gerçekleştiği ve Allah'ın ondan razı olduğu ifade edilmektedir. Şeyh Muhtar'ın yaşına rağmen hidâyet alametlerini taşıdığı vurgulanarak, onun ilmî ve mânevî etkisi üzerinde durulmaktadır.

1.2. ESERLERİ

Sîdî Muhtar, ilim-irşad ve telif faaliyetlerini bir arada sürdürmüştür. O, seksen dört yıllık hayâtının “sadece 22 yıl hariç” tamamını telif ile geçirmiştir. Yaşının ilerlemesine rağmen eser yazma işine nokta koymamıştır. Yapmış olduğu bu çalışmalar neticesinde kaynaklarda üç yüz civarında eserinin olduğu belirtilir. Ayrıca onun kütüphanesi kabile kütüphanesinden ve hatta bölgedeki İslâmî eserler bulunduran birçok kütüphaneden daha zengin olduğu söylenir. Bununla birlikte ifadelerinin açık ve anlaşılır olması, araştırmacıların onun kütüphanesinde inceleme yapmalarını celp

³³² Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri feẓâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³³³ Muhammed b. Berike (el-Buzidî el-Hüseynî), *Zevâlu'l-ilbas fî terdi'l-vesvasi'l-hennas*, li's-Şeyh el-Muhtar el-Küntî el-Kebir, 191-192.

etmiştir. Bu nedenle hicrî XII. ve XIII. asırlarda birçok inceleme çalışmaları bu özel kütüphanede gerçekleşmiştir.³³⁴

Kaynaklarda Sîdî Muhtar'ın telif ettiği üç yüz eserden seksen tanesinin günümüzde var olduğu bilgisi verilir. Ama birçok kaynakta bu eserlerden sadece kırk civarında eserin ismi geçer. Fakat biz yaptığımız araştırmalar ve “Muhtar b. Ahmed Küntî Vakfı” mensuplarıyla kurduğumuz iletişim neticesinde altmışa yakın eserin varlığı veya ismine ulaşabildik. Bu eserler Küntî kabilesine ait olan değişik kütüphanelerde bulunup ve kahir ekserisi yazma eserlerdir.

Sîdî Muhtar'ın eser telifiyle ilgili yöntemi, her bir eserin ana temasına göre o eserin besmele, hamdele ve salvele terkiibini oluşturmasıdır. Bu da Musannifin ilmî derinliği ve konulardaki hâkimiyetini ortaya koymaktadır. Biz çalışmamızda onun telif yöntemini göz önünde bulundurarak eserleri incelemeye çalışacağız.

1.2.1. Akaid ile İlgili Eserler

1.2.1.1. *Kitâbü'l-Minne fî i'tikâdi Ehli's-Sünne*

Eser diğer bir adıyla “*el-İrşâd fî hidâyeti ile's-sadâd ve husnul itikâd*”tır.”³³⁵ Büyük hacimli bu eserde terkip edilen hamdele ve salvele, içerdiği konularla mutabik (uyumlu) yazılmıştır. الحمد لله جعل قلوب العلماء مفاتيح لحل أقفال المشكلات، فاطر البريات ومحبي الأموات، المنشئ العظام الرفات، والصلاة والسلام على منبع الرحمت، وعلى آله وأصحابه البررة الهداة³³⁶ “Âlimlerin kalblerini sorunların çözümü için anahtar kılan, tabiatı yaratan, ölüyü diriltten ve çürümüş kemikleri canlandıran Allah'a hamd olsun. Allah'ın rahmeti ve selâmeti rahmetin kaynağı, Ehl-i beyt ve sâlih arkadaşlarının üzerine olsun.”

Müellif, eserin giriş kısmında şu ifadelerle yer verir: “Önceleri Allah'ın birliğiyle ilgili kısa bir risâle yazmayı düşünmüştüm. Amacım, Allah'ın birliği hakkında bilgi vermek ve Müslümanların peygamberlerin ve velîlerin izinde ilerlemelerine rehberlik etmektir. Fettâhu'l-alim olan Allah'ın yardımıyla, bu düşüncem ve isteğimden daha

³³⁴ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 14.

³³⁵ Sîdî Muhtar, *Neḥḥu't-tayyip fî's-selâti 'ale'n-Nebîyyi'l-Habîb*, 9; Emâl Tîbî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri feẓâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

³³⁶ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 70.

fazlası gerçekleşti. Zira düşündüğüm konuların yanı sıra farklı alanları da kapsayan bir eseri yazma fırsatını elde ettim. Temennim, bu eserden erkek, kadın ve çocuk dâhil toplumun her kesiminden bireyin faydalanmasıdır.”³³⁷

Eserin içeriği şu ana bölümlerden oluşmaktadır:

- Müslümanları tekfirle ta‘zir edenler hakkında âyet ve hadisler,
- Peygamberler hakkında uygun olmayan ifadeleri kullananların küfrü,
- Dinde aşırılığın yasaklanması ve bid‘at ehlinin vasıfları,
- Zikrin faydaları ve Ehl-i beyt’in fazileti ve kerâmetleri,
- Allah'a tevekkül edilmesi, “حسبي الله ونعم الوكيل” lafzının fazileti ve faydaları,
- Kulun Allah'ı, Allah'ın da kulunu sevmesinin hakikati, Allah kulunu sevmedikçe kulun Allah'ı sevmeyeceği ifadesinin açıklanması gibi konular üzerinde durulmuştur.

Kitabın hatimesinde şu dua yer almaktadır: “Allah'tan iyilik dilerim. Bu kitabı okuyan ve az da olsa faydalanmak isteyen tüm kişilerin, fazileti yüce olan Allah'tan faydalanmasını niyaz ederim. Allah'ım! Bu çabamı sadece kendi rızân için kabul et. Allah'ım! Bu kitabı adaletin nuruyla nurlandır.”³³⁸ Eser yazma olarak Ribat'ta bulunan ve yazma kitapların muhafaza edildiği merkez zaviye olan el-Hazânetu'l-Âmme de 935 ك, nolu kayıt altında yer almaktadır.³³⁹

1.2.1.2. *Ecûbe ‘alâ ‘iddeti mesâil fî't-Tevhîd*

Eserde, Allah'ın vahdâniyeti hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra, tevhidin farklı makamları açıklanmıştır. Musannif, bu makamların toplamda altmışaltı olduğunu belirtmiştir.³⁴⁰

³³⁷ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 70.

³³⁸ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 70.

³³⁹ Özel, “Küntî”, II, 107-109; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 70-71; Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-İlmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018.

³⁴⁰ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

Eser, Timbuktu'da yer alan Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi'nde, Tarihi Eserler ve Belgeler Bölümü'nde muhafaza edilmektedir. Bu eser, 487/5 numaralı kayıt altında bulunmaktadır.³⁴¹

1.2.1.3. *Nudârü'z-zeheb fî külli fennin müntehab*

Eserde genellikle akait konuları ele alınmakla birlikte bazı tasavvufi konulara da değinilmiştir.³⁴²

1.2.2. Fıkıh ile İlgili Eserler

1.2.2.1. *Fıkhü'l-a'yân fî hakâiki'l Kur'an ve's-sünne*

İki ciltten oluşan eserin diğer bir adı “*Lübbü'l-elbâb fî hakâiki's-Sünne ve'l-Kitâb*”tır. Bu eser, başta fıkhi konular olmak üzere, meteoroloji, gayb âleminin mahiyeti, nefsin hileleri, şeytanın vesvesesi, seyahatin önemi, tıbb-ı nebevî ve Kur'an'ı Kerim'in içerdiği birçok ilmi konuyu kapsamaktadır. Ayrıca, müellifin talebeleri tarafından yağmur ve yağmur bulutlarının mahiyetiyle ilgili sorulan sorulara verilen cevapları da içermektedir.³⁴³

1.2.2.2. *el-Ecvibetü'l-mühimme li-men lehû bi emri dînihi himme*

Müellif, Sahra ehlinin karşılaştığı zorlu sorulara cevaplar sunmak amacıyla eserini telif ettiğini ifade etmektedir. Eserde fıkıh alanında birçok önemli sorunun cevaplandığı görülmektedir. Aynı zamanda halkın yaşadığı sorunlara çözüm yolları sunması nedeniyle bölge âlimleri arasında önemli bir eser olarak kabul edilmektedir.³⁴⁴

Kitabın mukaddemesi şu metinle başlamaktadır: “المحمد لله الذي أوجب التمسك بالكتاب” yani “Kitaba tutunmayı vacip kılan

³⁴¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 34.

³⁴² Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebîyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

³⁴³ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 33; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

³⁴⁴ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 74-75.

Allah’a hamd olsun. Allah’ın rahmeti sevgili nebisinin ve zevî’l-elbab olan sahâbeleri ve Ehl-i beyt’inin üzerine olsun.”³⁴⁵

Eserde cevaplanması gereken sorular arasında talim ve terbiye ile ilgili esaslar ve alışverişte uyulması gereken durumlar ve kazançlar, evlenmenin dinî hükümleri ve âdâb-ı muâşeret, hâkimlerin hükümlerindeki sorumlulukları, süt kızkardeşle musâfaha, konuşma ve halvetin câiz olup olmadığı gibi konular bulunmaktadır.

Bu konulara cevap verildikten sonra, hata, mubah ve müstahap arasındaki fark ve sınırlara açıklık getirilmiştir.³⁴⁶ Eser yazma olarak Ribat şehrinde bulunan el-Hazânetu’l-Âmme’de 2541÷1429 nolu kayıtlarda yer almaktadır.³⁴⁷

1.2.2.3. *Hidâyetü ’t-tullâb*

Mâlikî Mezhebi’ne göre yazılmış olan bu kitap, muhtasar bir fıkıh kitabıdır. Halil b. İshak el-Cündî’nin “*el-Muhtasar*” kitabından esinlenilerek yazılan bu eser, ondan daha anlaşılır ve daha açıktır. Temel düşünceleri ele alırken, “*el-Muhtasar*” kitabında tartışmalı görüşlere girilmemiştir. Sîdî Muhtar, daha sonra bu kitap üzerine “*Fethu’l-vehhâb fi beyâni elfâzi Hidâyeti’t-tullâb*” adında dört ciltten oluşan bir şerh yazmıştır.³⁴⁸ Emâl Tîbî, “*el-Kevkebü’l-Vakad fi Zikri Fezaili’l-Meşâyih ve Hakâiki’l-Evrâd*” adlı çalışmasında, bu şerhin normal kalınlıkta ciltlere ayrıldığında yaklaşık yedi cilt hacminde bir kitap olabileceğini belirtir.³⁴⁹

1.2.2.4. *Fetâvâ fıkhiyye*

Bu eser, çeşitli fıkhi konularda sorulan sorulara verilen cevapları içermektedir. Bu küçük cep kitabı aynı zamanda fetvalar risâlesi olarak da bilinir. Aynı soru ve cevapları içeren “*Nevâzil fi’l-fıkıh*” ve “*Ecvibe fi’l-fıkıh*” adında başka risâleler de mevcuttur. Sîdî

³⁴⁵ Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 74-75.

³⁴⁶ Zeynep Musadife, *el-Fikru’s-Süfi ’inde’s-Seyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

³⁴⁷ Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 74-75.

³⁴⁸ Sîdî Muhtar, *Neḥḥu’t-tayyip fi’s-selâti ’ale’n-Nebiyyi’l-Habîb*, 9; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fi zikri feẓâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

³⁴⁹ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fi zikri feẓâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

Muhtar, daha sonra bu risâlelerin tamamını “*Ecvibe fî'l-Fıkıh ve's-Siyâse*” isimli bir risâlede birleştirerek bir kitap haline getirmiştir.³⁵⁰

1.2.2.5. *Risâle fî şurûti't-tahâret ve's-selât*

Bu eserde, İslâm dininde temizliğin önemi anlatıldıktan sonra temizlik ve namazın şartları açıklanmaktadır.³⁵¹ Eser, Timbuktu’da bulunan Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi’nin tarihî eserler ve belgeler bölümünde, 534/5 numaralı kayıta yer almaktadır.³⁵²

1.2.2.6. *Fethu'l-vehhâb fî beyâni elfâzi hidâyeti't-tullâb*

Bu çalışma, müellifin “*Hidâyetü't-tullâb*” adlı eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir. “*Hidâyetü't-tullâb*” eserinde yer alan konular daha geniş bir perspektifle ele alınmıştır.³⁵³

1.2.2.7. *el-Halâl-u ve'l-Haram*

Müellif, eserde bir kısım helâl ve haram konularını ele alarak Mâlikî Mezhebi iştihadına göre açıklamaya çalışmıştır.³⁵⁴

1.2.2.8. *el-Bürdü'l-müveşşâ fî kat'i'l-metâmi' ve'r-rüşâ*

Tefsir, hadis ve fıkıh konularını içeren büyük hacimli bir eser olan bu çalışma, Sîdî Muhtar'ın önemli ilmî çalışmalarından biridir. Eser, iki ciltten oluşmakta olup çeşitli ilim dallarında değişik görüşleri karşılıklı olarak sunmakta ve ardından musannifin kendi görüşünü belirterek konuya açıklık getirmektedir.³⁵⁵

³⁵⁰ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

³⁵¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 34.

³⁵² Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 34.

³⁵³ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

³⁵⁴ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 8.

³⁵⁵ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 34.

Genel olarak, eserde aşağıdaki konular üzerinde durulmuştur:

- Hâkimlik makamında bulunan kişinin adâletten uzaklaşması durumunda toplumun üzerine düşen sorumluluklar.
- Adâlet, adillik ve emânete sadakat göstermenin kişi üzerindeki mesuliyeti.
- Helâl ve haramlara karşı hassasiyet göstermenin sorumluluğu.
- Yöneticilerin sorumluluklarını bilmesi ve hâkimlerin hükümlerinde adâleti sağlama mecburiyeti.
- Yalan şahitlik ve rüşvetin ağır mesuliyeti.³⁵⁶

Eserin nüshalarından biri Ribat'ta bulunan el-Hazânetu'l-Âmme'de 2453³⁵⁷ nolu kayıta mevcuttur. Diğer nüsha ise Ribat'ta bulunan el-Hazânetu'l-Hasaniyye'de 824 nolu kayıta yer almaktadır.³⁵⁷

1.2.2.9. *el-İrşâd fî mesâlihi'l-'ibâd*

İki ciltten oluşan bu eserde, üç temel konuya odaklanılmıştır. İlk olarak, dindar kişilerin uyması gereken kurallar incelenmiştir. Bu bölümde, dinî öğretilere uygun bir yaşam sürmenin gereklilikleri ve prensipleri ele alınmıştır.

İkinci olarak, Müslümanları tekfirle suçlamanın sakıncaları üzerinde durulmuştur. Hangi durumlarda bir kişinin tekfirle suçlanabileceği, tekfirin gerektirdiği şartlar ve bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlar detaylı olarak ele alınmıştır.

Son olarak, çeşitli mezheplerin düşünce yapıları incelenmiş ve bu mezheplerin görüş ve fikirleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde, farklı mezheplerin öğretileri, tartışmaları ve farklılıkları üzerinde durulmuştur.³⁵⁸ Eser, Timbuktu'daki Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi'nin tarihi eserler ve belgeler bölümünde bulunmaktadır ve 131/2 nolu kayıt altında yer almaktadır.³⁵⁹

³⁵⁶ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

³⁵⁷ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dîne'l-merîd*, 34; Özel, "Küntî", II, 107-109.

³⁵⁸ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Özel, "Küntî", II, 107-109.

³⁵⁹ Özel, "Küntî", II, 107-109.

1.2.3. Tefsir ile İlgili Eserler

1.2.3.1. *el-Hüccetü'l-bâhire alâ tekrîri ma'ne'l-besmele*

Müellif, kitabın mukaddemesine şöyle başlar: *الحمد لله الذي هدانا للإيمان والإسلام، وحط عنا* “Bizi İslâm ve imanla hidâyetlendiren, ayaklarımızı sabit kılan ve sıkıntılarımızı gideren Allah’a hamd olsun. Nimet ve hidâyetine şükürler olsun. Allah’ın rahmeti ve selâmeti beşeriyetin efendisi olan Hz. Muhammed (s.a.v) üzerine olsun.”³⁶⁰

Musannif, eseri kaleme alma sebebini şu şekilde açıklar: Bölgemiz ve yöremizde çeşitli ilim dallarında sayısızca eser yazılmış olsa da, ilmin âdâbı ve vucubiyetine göre her ilim ve bilimin olmazsa olmaz başlangıcı olan “besmele” ile ilgili bir eserin olmaması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Bu eksikliği giderme düşüncesiyle, “Yerin göğün hükümdarı ve allâmü'l-guyûb olan Hz. Allah'tan yardım dileyerek, bu düşüncemin gerçekleşmesi için zihin berraklığı ve ilim kapısının açılmasını niyaz ettim. Aynı zamanda böyle bir eseri yazarak, Ahmed el-Halife b. en-Nehrir ve Ali b. Muhammed Mustafa er-Rekad gibi âlimlerin, bu tür bir eser yazmam için yaptıkları isteklerine de cevap vermiş olma bahtiyarlığına ulaşmış oldum. Tevekkülüm fettâhu'l-guyûb olan Hz. Allah'a dır.”³⁶¹

Sîdî Muhtar, telif ettiği eserde öncelikle besmelenin Kur'an'da bir âyet mi değil mi konusundaki ihtilâflara değinmiştir. Daha sonra, besmelede yer alan her bir kelime ve harfin içerdiği anlamları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Kendi görüşlerini belirterek verdiği anlamları sınırlandırmamış, aynı zamanda başka görüşlere de yer vermiştir.

Ayrıca, besmeledeki kelime ve harflerin işârî ve sırî anlamlar taşıdığını vurgulayarak, tasavvuf ehlinin besmele üzerindeki görüşlerini de açıklamıştır. Bu bağlamda, tasavvuf geleneğinin besmeleyle yüklediği mânevî derinlik hakkında bilgi sunmuştur.

³⁶⁰ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 33; Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmet b. Ebîbekir el-Küntî, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyi'l-Habîb*, thk. Muhammed Siyâm, Darul Hakike, Kahire 2017, 9; Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-İlmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6; Özel, “Küntî”, II. 107-109.

³⁶¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 60-61.

Bu eser, “*Keşfü’n-nikâb ‘an esrâri Fâtihati’l-Kitâb*” isimli eserle birlikte tahkik işlemi gerçekleştirilerek sunulmuştur. Tahkik işleminin nerede ve kim tarafından yapıldığı belirtilmemiş olup, eserin asıl nüshası yazma olark Ribat şehrinde bulunan el-Hazanetu’l-Âmme kütüphanesinde 3456 ۛ, numaralı kayıta yer almaktadır.³⁶²

1.2.3.2. *Keşfü’n-nikâb ‘an esrâri Fâtihati’l-Kitâb*

Müsannif, Fâtiha Sûresi üzerine yazdığı bu eser için her bir âyeti yedi günden daha uzun bir süre boyunca çalışarak kaleme aldığını belirtmektedir.³⁶³ Eserde, müsannifin diğer eserlerinde olduğu gibi özgün bir yöntem kullanarak besmele, hamdele ve salvele ile giriş bölümünü oluşturduğu görülmektedir. Eserin devamında ise telif amacını, eserin ismini ve yedi bölüme ayrılma sebebini açıklamaktadır. Eser şu bölümlerden oluşmaktadır:

- Mukaddime bölümünde, tefsir ile tevil arasındaki fark, Kur’an’ı Kerîm’in okunmasına başlamadan önce eûzü besmele çekmenin önemi ve gerekliliği üzerinde durulmuştur.
- I. Bölümde, besmele Fâtiha sûresinin bir âyeti mi yoksa Kur’an’ın diğer âyetlerinden bir âyet mi olduğu açıklanmıştır. Ayrıca sûreler arasında ayırım yapmak için besmele’nin kullanılması konusu ele alınmıştır.
- II. Bölümde, Fâtiha sûresinin fazileti ve sırları açıklanmıştır. Bu konuyla ilgili rivayetlere ve farklı görüşlere yer verilmiştir.
- III. Bölümde, Fâtiha sûresinin ismi, sûrenin Mekkî ya da Medenî mi olduğu, bir veya iki seferde mi nazil olduğu hususlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca selef imamları arasındaki ihtilaflar ve Muavvizeteyn sûrelerinin Kur’an’ın içinde olup olmadığı tartışması üzerinde durulmuştur.
- IV. Bölümde, Fâtiha’nın anlamıyla ilgili hadisler ve selef imamlarının rivayetleri, Fâtiha’nın sırları ve özellikleri açıklanmıştır.

³⁶² Muhammed Halife, *Cünnetü’l-mürîd düne’l-merîd*, 61.

³⁶³ Sîdî Muhtar, *Neşhu’t-tayyip fî’s-selati ‘ale’n-Nebiyyi’l-Habîb*, 9; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü’n-nikâb ‘an esrâri Fâtihati’l-Kitâb*, 6; Özel, “Küntî”, II. 107-109.

Hatime bölümünde, yapılan tüm çabaların Allah'ın rızasına uygun olmasını ve çalışmanın okuyanlara fayda ve bereket getirmesini temenni eden bir dua yer almaktadır.³⁶⁴

Eserin bir nüshası, yazma olarak Ribat şehrinde bulunan el-Hazânetu'l-Âmme kütüphanesinde 343 د numaralı kayıta bulunmaktadır. Diğer bir nüshası ise Ribat şehrinde bulunan el-Hazânetü'l-Alâlu'l-Fasî kütüphanesinde 828 ع numaralı kayıta yer almaktadır.³⁶⁵

1.2.3.3. *Letâifü'l-kudsî fî fedli Âyete'l-Kürsî*

Müsannif, bu eserde Âyete'l-Kürsî'nin fazileti ve faydalarını açıklamaya çalışmıştır.³⁶⁶ Eserin hamdele bölümü, kitabın ana temasına uygun olarak şu şekilde oluşturulmuştur:

الحمد لله الذي الحي القيوم، القادر الحليم، العليم العظيم، الجبار القهار، الذي لا يعتریه قصور ولا تأخذه “Hayyu'l-kayyûm olan Hz. Allah'a hamd olsun. O, kâdir olan halimdir, âlim olan azîmdir, cebbâr olan kakhârdır. Hiçbir eksiği olmayan ve uyku ve uyuklaması olmayandır. Ölme ve yok olma ihtimali olmayandır.”

Eserin içeriği şu konulardan oluşmaktadır:

- Hz. Allah'ın ismi celâli anlatıldıktan sonra, Âyete'l-Kürsî'nin fazileti üzerinde durulmuştur.
- Hz. Allah'ın lavza-i celâl ve “لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ” nun anlamı üzerinde durulmuştur.
- Âyete'l-Kürsî'de geçen kelimeler ve tekrarlarıyla birlikte harf sayısı ve sayıların fazileti açıklanmıştır.

Kitabın devamında, İmam Gazzâlî'nin “*el-Maksadü'l-esna fî şerhi (me'ânî) esmâ'illahi'l-hüsna*” kitabının bazı yerlerine alıntı yapılarak üzerine şerh yazılmıştır.³⁶⁷

³⁶⁴ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 56-57.

³⁶⁵ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 56-57; Özel, “Küntî”, II. 107-109.

³⁶⁶ Sîdî Muhtar, *Neşhu't-tayyip fî's-selâti 'ale'n-Nebîyyi'l-Habîb*, 9; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 8.

³⁶⁷ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 64-65.

Eser yazma olarak Ribat şehrinde bulunan el-Hazanetü'l-Hasan kütüphanesinde 5493 numaralı kayıta yer almaktadır.³⁶⁸

1.2.3.4. *Bezlu'l- vasi' fi tefsîri'l-âyâtî't- tis'e*

Müellif, kitabın giriş bölümünde, bir kısım âlimlerin dokuz âyet üzerindeki ihtilâflı görüşlerini gidermek amacıyla kaleme aldığını ifade etmektedir.³⁶⁹

Mukaddeme kısmında ise şu şekilde başlamaktadır: “ الحمد لله الملك الوهاب، مخصص من شاء من عباده بالفتح في السنة والكتاب، حتى يسهل عليه ما توعد، فيزيل عن مشكلاتها منيع النقاب، والصلاة والسلام على النبي الأواب، وعلى آله وصحبه المنتخبين سبيل الصواب،³⁷⁰ ”yani vehhâb olan -Mâlikü'l-Allah'a hamd olsun. Kitap ve Sünnet sırrına mazhar olmayı kullarından istediğine vermiştir ki onu rahat bir şekilde anlayıp müşkülâtında perdeyi kaldırılsın. Allah'ın rahmeti ve bereketi nebisinin üzerine olsun. Seçkin yolu seçmiş olan Ehl-i beyt'inin üzerine olsun.”

Müsannif, dokuz âyet ile ilgili ihtilâflı görüşleri âyet, hadis ve selef âlimlerinin görüşleriyle açıklamaya çalışmıştır.

Bu âyetler ise şunlardır: “âyetlerin açıklandığı yer”

- 1. Âyet: Bakara süresi 19. âyet:

أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ تَجْعَلُونَ أَصَابِعُكُمْ بِقُوَّةٍ فِى عَادَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ
بِالْكَافِرِينَ³⁷¹

- 2. Âyet: Bakara süresi 93. âyet:

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَنشَرُونَا فِي قُلُوبِهِمْ
الْعَجَلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ يَبْتَغَىٰ رَبُّكُمْ بِهٖ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ³⁷²

- 3. Âyet: Ali İmran Suresi'nin 79. âyetinde geçen iki cümlelin hakikati ve olumsuzluk harfinin etkisi açıklanır.

³⁶⁸ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 65.

³⁶⁹ Sîdî Muhtar *Ulûğu'l-vadî' âle'l-ayati tis'a*, thk. Muhammed Mahmud Veleddi Vedadi, Matbaatu Zeyt b. Sabit, Dîmeşk 2010. Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fi's-selati 'ale'n-Nebiyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

³⁷⁰ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 66.

³⁷¹ Bakara, 2/19.

³⁷² Bakara, 2/93.

مَا كَانَ لِیَسِّرَ أَنْ یُؤْتِیَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ یَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِّیْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا كُنُوا رَبَّانِیِّیْنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ³⁷³

- 4. Âyet: Yusuf Suresi'nin 81. âyetinde, Hz. Yusufun kardeşi Bünyamin'i yanında tutup göndermemesinin sebebi ve Hz. Yakup'un oğullarına sorduğu soruya verilen cevap açıklanır.

فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ إِيَّاكَ سَرَقَ³⁷⁴

Hız. Yakup bu cevabı aldıktan sonra onlara verdiği cevabı hikmeti açıklanır:

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا³⁷⁵

- 5. Âyet: Nahl Suresi'nin 92. âyetinde, “(أُنْكَثَا)” kelimesinin çoğul olmasına rağmen “(عَزَلَهَا)” kelimesinin tekil halde olması konusundaki çelişki giderilmeye çalışılır.

وَلَا تَكُونُوا كَلَّتَى نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَغْدٍ قُوَّةً أَنْ كَانَتْ³⁷⁶

- 6. Âyet: Nur Suresi'nin 49. âyetinde, yargılanmadan önce gerçeği bilip bilmedikleri ve gerçeğin ortaya çıkmasından önce veya sonra razı olup olmadıkları konusu ele alınır. Bu soruya cevap verilmeye çalışılır.

وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ³⁷⁷

- 7. Âyet: Kasas Suresi'nin 15-16. âyetlerinde, Hz. Musa'nın hatası ve duasıyla ilgili olarak, hatanın ve duanın risâlete (peygamberlik görevine) ait zamanlardan önce mi yoksa sonra mı gerçekleştiği sorusuna cevap verilmeye çalışılır.

هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ (قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ³⁷⁸

الرَّحِيمُ

- 8. Âyet: Taha Suresi'nin 22. âyetinde, Hz. Musa'nın elini koltuğunun altına koyduğunda beyazlaması ve tekrar koltuğunun altına koyduğunda beyazlığın gitmesinin sebebi açıklanmaya çalışılır.

³⁷³ Ali imran, 3/79.

³⁷⁴ Yusuf, 12/81.

³⁷⁵ Yusuf, 12/83

³⁷⁶ Nahl, 16/92.

³⁷⁷ Nûr, 24/49.

³⁷⁸ Kasas, 28/15-16.

وَأَصْنَمُ يَدُكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجُ بَيِّضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ³⁷⁹

- 9. Âyet: Vakıa Suresi'nin 63-67. âyetleriyle ilgili olarak, âlimlerin ihtilâflı görüşlerine cevap verilmeye çalışılır.

(أَقْرَأْتُمْ مَا تُحَرِّثُونَ) (ءَأَنْتُمْ تَنْزِرُ غَوْنَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ) (لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلُّنْتُمْ تَفَكَّهُونَ) (إِنَّا لَمُعْرِضُونَ)
(بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ)³⁸⁰

Eserin tahkiki, Muhammed Mahmud Velîdi Vedadî tarafından yapılmıştır. Tahkiki yapılan eser, Dimeşk'te bulunan Zeyd b. Sâbit Matbaasında bulunmaktadır.³⁸¹

1.2.4. Tasavvuf ile İlgili Eserler

Sîdî Muhtar, tasavvufî eserlerini kaleme alırken tamamını Arapça dilinde yazmıştır. Bu dil tercihi, Sîdî Muhtar'ın bir medrese âlimi olması ve muhatap kitlesinin çoğunlukla Arap olmasıyla bağlantılı olabilir. Ayrıca, Arapça dilinin İslam kültürü ve tasavvuf literatürü içinde özel bir öneme sahip olması, Sîdî Muhtar'ın eserlerinin bu dilde kaleme alınmasındaki tercihlerini etkileyebilir.

1.2.4.1. *el-Kevkebü'l-vekâd fî zikri'l-fedli'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd*

Müellif, eserinde virdin temel kaynağının Kur'an ve sünnet olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca nebilerde bulunan velîlik makamının mahiyetini açıklamış ve nebilerde görülen mucizelerin velîlerde zuhur ettiğinde kerâmete dönüşmesinin nedenlerini delilleriyle açıklamıştır.

Kitapta verilen konu başlıkları:

- Virdin anlamı ve hakikati,
- Kâdiriyye tarîkatında çekilen vird lafızları ve virdlerin kitap ve sünnetten alındığının delilleri,
- Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirilmesinin fazileti,
- Darb-ı meselin (geçmişte olan olayların) faydaları,

³⁷⁹ Tâhâ, 20/22.

³⁸⁰ Vakı-a 56/63-67.

³⁸¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 68-69; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

- Hakikat ilmiyle şeriat ilminin hakikati açıklanmıştır. Her biri açıklanmak için onlarca âyet ve hadis örneği verilmiş ve bu bilgilerin Kur'an ve hadislerden alındığı vurgulanmıştır.
- Havf, recâ, duanın yapılış şekli ve duanın âdâbı gibi konulara yer verilmiştir. Kısa da olsa gece namazı, şeytan ve cinlerle ilgili konulara da değinilmiştir.³⁸²

Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların bir kısmı Ribat'ta bulunan el-Hazânetu'l-Âmme'de 1661 ÷ 3827 ÷ 3389 ÷ 2695 ÷ numaralı kayıtlarda bulunmaktadır. Diğer nüshalar ise yine Ribat'ta bulunan el-Hazânetu'l-Hasaniyye'de 6099, 828, 9942, 12514, 1736 numaralı kayıta yer almaktadır.³⁸³

1.2.4.2. *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefhetü'l-kâfiyye*

Müellif, kitabın giriş hamdelesine, الحمد لله الذي جعل قلوب أوليائه معدنا للمصافات، ومركزا وينبوعا للعلوم الظاهرة والحقائق الخفية “Hamd âlemlerin Rabb-i olan Allah'a olsun ki evliyâların kalbini saflığın madeni, keşfin merkezi, gizli hakikatin ve zâhir ilminin kaynağı kıldı”³⁸⁴ ifadeleriyle başlar.

İki ciltten oluşan kitabın birinci cildinde şu konular ele alınmıştır:

- Allah için halvet ve peygamberlerin halvete girme şekilleri,
- Nefsin terbiyesi ve ruhun tezkiyesi için sâlikin uyması gereken kurallar,
- Allah dostlarının faydaları ve nefis terbiyesi yapmalarının nedenleri,
- Sâlik için zikrin önemi, kitap, sünnet ve Allah dostlarına bağlılığının fazileti,
- Kulun ibadetteki makamı ve istikamet mertebeleri ele alınmıştır.

İkinci ciltte ise şu konular yer almaktadır:

- Allah'tan umut kesilmemesi, Kur'an okuma ve okutmanın faydaları,
- Ölülere telkin verilmesinin dindeki hükmü,
- Anne ve baba hakkı, komşu hakkı ve güzel sözlerin fazileti,

³⁸² Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fi's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 43-44; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

³⁸³ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 43-44.

³⁸⁴ Ebû Abdullah el-Bürtelî, *Fet'hu's-Şekûr fi ma'rifeti a'yani't-Tekrûr*, 14; Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fi's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fi zikri fezaîli'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

- Kalbin mânevî tedavisi ve velîlerin varlığı,
- Kıyamet günü ve nizam terazisi,
- Cennet ehlinin sıfatları, adam öldürme ve faiz yemenin günahları gibi konuları içermektedir.³⁸⁵

Eserin nüshaları yazma olarak Ribat'ta yazma kitapların bulunduğu merkez zaviye olan el-Hazânetu'l-Âmme'de 2578 ÷ 360 ك numaralı kayıtlarda bulunmaktadır.³⁸⁶

1.2.4.3. *Zevâlü'l-îlbâs fî tardi's-şeytânî'l-hannâs*

Eserde, şeytanın hileleri ve vesvesesine vurgu yapılmıştır. Kitapta şeytanın insanları nasıl aldatıcı tuzaklarla kandırdığı ve kötü düşüncelerle vesvese verdiği üzerinde önemle durulmuştur.³⁸⁷

Eserin bir nüshası, yazma formatında Mektebetu'l-Gana'nın 172 numaralı kaydında bulunmaktadır. Diğer nüshalar ise Timbuktu'da bulunan Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi, tarihi eserler ve belgeler bölümünde, 2/729 numaralı kayıta yer almaktadır. Üçüncü nüsha ise Cezayir'de bulunan Daru'l-Hikem'de 2007 numaralı kayıt altında muhafaza edilmektedir.³⁸⁸

1.2.4.4. *Keşfü'l-lebs fî mâ beyne'r-rûh ve'n-nefs*

Eserde, nefis ve ruhun tanıtımı yapılarak, onların mâhiyetleri üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. İnsanın işlediği günahların, mârifet ve ibadet yönünü engelleyen sebepleri açıklanmıştır. Aynı zamanda, tevhid ve vahdâniyet konularıyla birlikte Allah'ın isim ve sıfatlarına geniş bir yer verilmiştir. Eserde, kişide bulunması gereken takvâ ve mâhiyeti gibi konuların önemi üzerinde durulmuştur.³⁸⁹

³⁸⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, thk. Muhammed veledü's-Şeyh, 2216.

³⁸⁶ Özel, "Küntî", II, 107-109.

³⁸⁷ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

³⁸⁸ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 43-44; Özel, "Küntî", II, 107-109.

³⁸⁹ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 39-40; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 19; Özel, "Küntî", II, 107-109.

1.2.4.5. *er-Risâle fî 'ilmi't-tasavvuf*

Eser, Sîdî Muhtar'ın müridlere yönelik tavsiyelerini içermektedir. Yedi sayfadan oluşan bu eser, müridlerin terbiye ve davranış şekillerini detaylı bir biçimde ele almaktadır.³⁹⁰

Eser, Timbuktu'da yer alan Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi'nde tarihi eserler ve belgeler bölümünde muhafaza edilmektedir. Bu risâle, 380/5 numaralı kayıt altında bulunmaktadır.³⁹¹

1.2.4.6. *Kitabu'l-Ahzab*

Müsannif, eserinde mensup olduğu Kâdiriyye tarikatının evrâdına bazı dua ve salâvat eklemeleri yapmıştır. Bu evrâdlar, musannifin çeşitli eserlerinde aynı isim altında veya farklı isimlerle yer almaktadır. Musannif, eserinde çeşitli insanlara verdiği cevaplar ve öğütlerin yanı sıra müridlere yönelik tavsiyelerde de bulunmuştur. Ayrıca, kabile liderleri ve önemli şahsiyetlere yazdığı mektuplar da eserin sonunda sunulmuştur.³⁹²

1.2.4.7. *Cezvetü'l-envâr fi'z-zebbi 'an menâşibi evliyâ'i'llâhi'l-ahyâr*

الحمد لله الذي نَعَمَّ قلوب أوليائه بأسرار خفيت عن مدارك العيون، ودَبَّرَ الخليفة كيف شاء بما شاء في الحركات والسكون. Sîdî Muhtar, kitabın hamdelesinde evliyânın kalbinin sırr-ı ilâhiyle nimetlendiğini ifade eder. Bu eserde, velîlerin varlığının inkâr edilmesinin sakıncalarını ve onların mânevî kişiliklerine zarar verecek davranışlardan kaçınmanın gerekliliğini açıklar.³⁹³ Ayrıca, evliyânın varlığını âyet, hadis ve büyük âlimlerin sözleriyle

³⁹⁰ Sîdî Ahmet, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebîyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7; Özel, "Küntî", II, 107-109.

³⁹¹ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, thk, Muhammed Velel; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 36; Özel, "Küntî", II, 107-109.

³⁹² Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Özel, "Küntî", II, 107-109.

³⁹³ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebîyyi'l-Habîb*, 9; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

delillendirerek ispatlamaya çalışır. Özellikle Muhtar b. Bûne el-Cegani³⁹⁴ ve Müceydî³⁹⁵ gibi isimlerin evliyânın varlığını ve mezheplerin gerekliliğini inkâr etmelerine karşı onlara cevap verme ve görüşlerinden vazgeçmeleri için tövbe etmelerini önerir.³⁹⁶

Müsannif, bu eserde evliyânın varlığı ve hak oluşlarını üç başlık altında ispatlamaya çalışır.³⁹⁷ İlk başlıkta, “Velîliğin şartı ve hak oluşlarının delilleri” verilerek evliyâların gerçekliği ve nitelikleri açıklanır. İkinci başlıkta ise, “Allah'ın seçmiş olduğu velîlerin varlığını inkâr etmenin sakıncaları” detaylı bir şekilde ele alınır. Üçüncü başlıkta ise, “Şeriat ehli olan âlimler ile tasavvuf ehli olan âlimler arasındaki fark” anlatılır.³⁹⁸ Eser yazma olarak Ribat'ta bulunan ve yazma eserlerin muhafaza edildiği merkez zaviye olan el-Hazânetü'l-Âmme'de 2579 nolu kayıt altında yer almaktadır.³⁹⁹

1.2.4.8. *Kitabu'l-Ed'îye*

Sîdî Muhtar, çeşitli duaları derleyerek bir araya getirdiği bir eserdir. Kitapta yer alan dualar, farklı niyetlere, ihtiyaçlara ve durumlara yönelik olarak düzenlenmiştir. Müellifin dua etme yöntemini anlamak amacıyla aşağıdaki dua örneğini vermek yeterli olacaktır:

اللهم! حققني بحقائق العبودية تحقيقاً تحقق به عني كل حجاب، حتى أخلومعك في حضرة قدسك خلوة يخلو بها قلبي من كل شبهة، ويقع بها تلج اليقين على نار الهم والاهتمام والحرص والالتزام، لأكون معك في كل ذلك على ما تريد كما تريد بأن لا أريد تعجيل ماأجلت، ولا تأجيل ما عجلت، اللهم! إني أسألك ذل العبودية، وأسألك بذل العبودية عز الربوبية، فإنه لا مذل لمن أنت ربه، ولا معز لمن غيرك حزبه⁴⁰⁰

“Allah'ım! gerçek kulluğun hakikatini bana bildir. Benden tüm perdeleri kaldır. Kalbimi her türlü şüpheden arındır, kutsiyetin huzurunda seninle baş başa kalana kadar heva, heves ve suçlama ateşinden ikna edici bir serinliğe düşür. Senin, benim hakkımda ertelediklerine acele etmeden seninle birlikte olmaktır gayretim. Allah'ım! Senden biricik kulluğumun kabulünü istiyorum. Yüce Rubûbiyetin karşısında hakkıyla kul

³⁹⁴ Muhammed b. Ebû Bekir Sıddık el-Bürteli el-Velati *Fethu's-Şekur fî Mârifeti 'Ayani Ulemâi't-Tekrur*, trc. Muhammed İbrahim Hacı, Daru'l-Ğarbû'l-İslâm, Beyrut 1981, 141.

³⁹⁵ el-Bürteli, *Fethu's-Şekur*, 214.

³⁹⁶ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dune'l-merîd*, 38-39.

³⁹⁷ Özel, “Küntî”, II, 107-109; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dune'l-merîd*, 38-39.

³⁹⁸ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dune'l-merîd*, 39.

³⁹⁹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dune'l-merîd*, 39-40.

⁴⁰⁰ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dune'l-merîd*, 83.

olmayı arzuluyorum. Zâtî ilahlığını kabul edenler için zillet yoktur. Sana kul olanların dışındakiler için teselli bulacakları bir güç yoktur.”

Eserin nushalarından biri, Ribat'ta bulunan el-Hazânetu'l-Âmme kütüphanesinde 253 numaralı kayıt altında yer almaktadır. Diğer nüshalar ise Ribat'ta bulunan el-Hazânetu'l-Hasaniyye kütüphanesinde 1130 ve 1053 numaralı kayıtlarda bulunmaktadır.⁴⁰¹

1.2.4.9. *Fevaidu nûrâniye ve feraidu seriyyetu'r-Rahmâniye*

Sîdî Muhtar'ın “İsm-i Azam” adlı risâlesinin üzerine yaptığı şerhtir. Eserde müellif, İsm-i Azam'ın ilahî isimler arasındaki yüceliğini ve kudretini vurgulamak için çeşitli açıklamalar ve yorumlar yapmıştır.⁴⁰²

1.2.5. Arap Dili ve Edabiyatıyla İlgili Eserler

1.2.5.1. *Elfiye fî lugati'l-arabiyye*

Bu eser, Sîdî Muhtar'ın İbn Mâlik'e ait olan “*Elfiye*” adlı eserin üzerine yazdığı bir şerhtir. Eser, Me'mun Muhammed Ahmed tarafından tahkik edilmiş ve birçok farklı nüshası bulunmaktadır.⁴⁰³ Bu nüshaların bazıları el-Hazânetu'l-Âmme'de 2940 ve 2572 nolu kayıtlarda mevcuttur. Diğer nüshalar ise el-Hazânetu'l-Hasaniyye'de 1957, 8378, 11415, 12192 nolu kayıtlarda bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Tahtâvî, bu eserin İbn Mâlik'in Elfiye'siyle birleştirildiğini ifade etmektedir. Eser, Mescidi Nebevî Kütüphanesi'nde bulunmakta olup Şeyh el-Muhtar el-Küntî ismiyle kaydedilmiştir.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 43-44.

⁴⁰² Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9.

⁴⁰³ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

⁴⁰⁴ Me'mun Muhammed Ahmed, *Şerhu'l-Elfiye*, Mektebetu's-Sekafiyetü'd-Diniyye, Kahire, 2002, I. 45; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 34; Zehra el-Hâmil-Esmâ İkrîmî, *el-İshâmâtü'l-İlmiyye li Âli Küntî fî Garbi İfrîkiyâ*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Dirâye Üniversitesi, Cezayir 1439/2018; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

⁴⁰⁵ Hamahullah b. Salim, *el-İslâm ve's-Sakefetü'l-Arabiyye fî Sahrai'l-Kübra*, Külliyyetü'l-Âdâb, Nevâkuşûd, Moritanya 2007, 114.

1.2.5.2. *Kasidetü'l-feyziyye ve Şerhu'l-kasidetü'l-feyziyye*

Şairin, tasavvufî terimlerle ilahî muhabbetin dereceleri ve kısımlarına vurgu yaptığı kasidedir. Bu eser, sadece bir şiir ve ilahîler mecmuası değildir. Aynı zamanda şairin kendi iç dünyasının yansımalarını ve kalbindeki ilahî muhabbet duygularını kaleme aldığı bir eserdir. Bu duygu ve ruhla oluşturulan şiirlerin, tasavvufî kelime ve kavramlardan soyutlanması düşünülemez. Zira tüm sûflerin divan ve kasidelerine bakıldığında, bu derunî ifadelerin sıklıkla görüldüğü fark edilecektir. Şair, divanında kendine özgü üslubuyla, ilahî muhabbetin derinliklerine işaret ederken, tasavvufî terimler ve anlatımlarla zengin bir anlam dünyası oluşturmuştur.⁴⁰⁶

1.2.5.3. *İhtisaru'l-Hazreciyye*

Sîdî Muhtar, İbn Hişâm'ın “urud ve kâfiye ilmi” üzerine yazdığı “*Kasidetü'l-Hazreciyye*” adlı eserini “*İhtisaru'l-Hazreciyye*” adıyla kısa ve özlü bir şekilde yeniden düzenlemiştir. Bu işlemle, orijinal eserin ana fikirleri ve önemli unsurları korunmuş ve daha öz ve özlü bir hale getirilmiştir. Bu sayede Sîdî Muhtar, ilgili konunun anlaşılmasını kolaylaştırmış ve eseri daha anlaşılır hale getirmiştir.⁴⁰⁷

1.2.6. Diğer Eserleri

1.2.6.1. *Nefhu't-tayyib fi's-salâti 'ale'n-nebiyyi'l-habîb*

Eserde, Hz. Resûlullah'ın üzerine salât ve selâm getirmenin faydası ve önemi üzerinde durulmuştur.⁴⁰⁸ Eserin üzerine Sîdî Muhtar'ın oğlu Muhammet Halife tarafından “*er-Razsu'l-hasib fi şerhi nefhu't-tayyib fi selati 'ale'n-nebiyyi'l-habîb*” adında bir şerh yazılmıştır.⁴⁰⁹ Muhammed Siyâm tarafından yapılan eserin tahkikinde, Sîdî Muhtar'ın hayatı ve 38 tane eserinin ismi verilmiştir. Bu şerh el-Hazânetu'l-Hasaniyye'de 11796 nolu kayıta yer almaktadır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fi's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 10.

⁴⁰⁷ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 8.

⁴⁰⁸ Özel, “Küntî”, II, 107-109; Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fi's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

⁴⁰⁹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 80.

⁴¹⁰ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fi's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*

Abdüsselam b. Muhammed b. el-Ya'za el-Fasî, ikinci bir şerh olan “*Nüzhetü'l-ebrar ve riyazü'l-envar ve'l-ezhar ve sırrı nûri'l-envar ve'l-esrar fî asli yenbu'i şerefi atyebi't-tayyibi 'ale's-selati'l-müsemmat*” isimli hacimli bir eser yazmıştır. Bu ikinci şerhin bir nüshası el-Hazânetu'l-Hasaniyye'de 2814-5728 numaralı kayıta bulunmaktadır. Diğer bir nüsha ise el-Hazânetu'l-Âmme'de 222 ك numaralı kayıta yer almaktadır.⁴¹¹

1.2.6.2. *Nüzhetü'r-râvî ve bugiyetü'l-hâfî*

Eserin, İslâm mirası açısından büyük bir değere sahip olduğu ifade edilmektedir. Sîdî Muhtar'ın oğlu Muhammed Halife, kitabın tanımını ve içeriğini babasının mukaddemesine çok fazla girmeden asıl amacını vermeye çalışarak yazdığını belirtmektedir. Bu eserin, diğer eserlerine nazaran daha önce uygulanmamış bir yöntemle kaleme alındığı belirtilmektedir. Muhammed Halife, bu eserin içerdiği bilgilerin son derece önemli olduğunu vurgulayarak, babası tarafından yazılan diğer eserlere kıyasla bu eserin kuşluk vaktindeki güneşin parlaklığına benzediğini ifade etmektedir.⁴¹²

Eserin içerdiği konu başlıkları:

- Allah'ın birliği, Cennet ve Cehennem'in tanımı,
- Vahyin başlangıcı, Mirac'ın gerçekleşme şekli (cismânî mi? ruhânî mi?)
- Mirac'ta Allah'ın cemâlinin görülmesi,
- Peygamberlerin mücizeleri,
- Peygamberlik ve Rabbânî hükümlerin anlatılması,
- Hz. Peygamber'in isminin tekrarlanmasıyla birlikte salât ve selâmın tekrarının gerekip gerekmediği konusunda âlimlerin ihtilafı,⁴¹³

Musannif, kitabın sonunda Hz. Peygamber'e uzun bir salât ve selâm metnine yer vermiştir.⁴¹⁴

⁴¹¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 80.

⁴¹² Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 78.

⁴¹³ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 78-79: Özel, “Küntî”, II, 107-109.

⁴¹⁴ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 79-80.

Eserin nüshaları, yazma olarak Ribat'ta bulunan el-Hazânetu'l-Âmme'de 1517, 1327 ك nolu kayıtlarda bulunmaktadır. Diğer nüshalar ise Ribat'ta bulunan el-Hazânetü'l-Haseniyye'de 92, 412, 1429, 2513, nolu kayıtlarda bulunmaktadır.⁴¹⁵

1.2.6.3. *Yetimetü'l-âli fi'r-reddi alâ ulemai't-tenyalî*

Eserde, müellifin Vehhâbîlik düşünce ve görüşlerine karşı verdiği beyânât ve açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca, el-Muhtar Veled-i Bûna el-Cekanî'nin kerâmet ve evliyânın varlığını kabul etmeyen görüşlerini âyet ve hadislerle delillendirerek çürütmeye çalışmıştır.⁴¹⁶

1.2.6.4. *Dîvânü'l-mülûk fi selâtîni's-Sûdân*

Eserde, Sudan'ın siyasî, idarî, adlî ve sosyal alanlarıyla ilgili kısa bilgiler sunulduktan sonra, Sudan'ın tarihinde devlet yönetiminde görev alan bazı liderlerin biyografilerine yer verilmiştir.⁴¹⁷

Eser, Timbuktu'daki Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi'nin tarihi eserler ve belgeler bölümünde bulunmakta ve 2/268 nolu kayıt altında yer almaktadır.⁴¹⁸ Bu kaynak, Sudan'ın tarihine dair önemli bir referanstır.

1.2.6.5. *er-Risâle ilâ ebnâi Ebî Nu'ame*

Eserde Ebî Nu'ame kabilesi hakkında detaylı bilgiler sunulmaktadır. Kabileye dair tarihî, sosyal, kültürel ve coğrafi özellikler, toplumsal yapı, göç hareketleri ve diğer önemli ayrıntılar ele alınmaktadır. Bu bilgiler, kabileden gelen liderlerin etkisi, kabileden kaynaklanan tarihî olaylar ve diğer ilişkili konular üzerinde odaklanarak geniş bir perspektif sunmaktadır.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 80.

⁴¹⁶ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fi's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Muhtar b. Ahmet Küntî, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6; Ahmed b. Emin Şinkıtı, *el-Vesîd fi teracimi edübbai Şinkîti*, 218-219; Özel, "Küntî", II, 107-109.

⁴¹⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 249.

⁴¹⁸ Özel, "Küntî", II, 107-109.

⁴¹⁹ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9.

1.2.6.6. *Süllemü'r-rıdvân bi-zevki halâveti'l-îmân*

Eserde eğitim ve öğretim konularına ağırlık verilmiştir. Ayrıca, eğitimin tüm aşamaları ve âdâbıyla ilgili detaylı bilgiler, müellifin diğer kitapları içinde özel başlıklar altında da sunulmuştur.⁴²⁰

Kitabın hamdelesi: الحمد لله الذي علم بالقلم علم الإنسان ما لم يعلم والصلاة والسلام على من خصص بالجوهر والكرم “İnsanoğlu bilgisizken kalemle bildiren Allah’a hamdolsun. İyilik ve cömertlikte mütehasıs olan Resul’üne salât ve selâm olsun. “ Eserde, eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra, hâkimlerin verdikleri hükümlerde adâleti terk edip rüşvet ve adam kayırma yoluyla karar vermelerinin cezasının ağırlığına vurgu yapılmıştır.”⁴²¹

Kitap, birçok başlık ve fasıldan oluşmaktadır. Oluşturulan başlık ve fasıllar:

- Eğitim ve öğretimin önemi ve âdabı,
- Allah'ın yasaklarına uymayıp insanların rızâsına uyanların eleştirilmesi,
- İnsanlara karşı şefkat ve merhametli olmanın faydaları,
- İlim ve ilim ehlinin fazileti, âlimler meclisi ve ilim için yapılan seferlerin fazileti,
- Tövbe ve istiğfarın faydaları, selefin fazileti, faydasız ve amelsiz ilmin zararları,
- Kazanç ve rızıkın talebi ve mal sevgisinin zararları,
- Dindarların evliliğe teşviki ve eşler arasında adâletin sağlanması,⁴²²

Sîdî Muhtar'ın farklı konulara değindiği bu eserin bir nüshası Ribat'ta bulunan el-Hazânetü'l-Âmmе'de 2450 ve 523 nolu kayıt bulunur. Diğer bir nüshası ise Ribat'ta bulunan el-Hazânetü'l-Haseniyye'de 824 nolu kayıttta yer almaktadır.⁴²³

1.2.6.7. *Ehâdîs fî fedli Ehli'l-beyt*

Eserde, Ehl-i beyt'in fazileti ve kerâmetleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, Hz. Zeynel Abidin'in Hz. Peygamber'den Ehl-i beyt hakkında yaptığı

⁴²⁰ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

⁴²¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 51.

⁴²² Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 51.

⁴²³ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 53-54.

rivayetlere de yer verilmiştir.⁴²⁴ Eser, Mevali Abdullah eş-Şerif Bozanî'nin mescidinin kütüphanesinde, 314 numaralı kayıt altında yer almaktadır.⁴²⁵

1.2.6.8. *Nezhetu'l-esmâ' bi enva'i's-sema'*

Müellif, yazmış olduğu bu eseri daha sonra “*el-Ecvibetu'l-Ebatiyye*” adlı kitabıyla birleştirmiştir. Bu kitap, önceki eserinin kapsamlı bir değerlendirmesi ve genişletilmesini içermektedir.⁴²⁶

1.2.6.9. *el-Hısnü'l-menî' fi't-teveddüdi ile'l-habîb*

Bu eser beş küçük kitapçıktan oluşmaktadır.⁴²⁷ Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi'nde bulunan Timbuktu'da tarihi eserler ve belgeler bölümünde, 82/3 numaralı kayıt altında yazma olarak yer almaktadır.⁴²⁸

1.2.6.10. *Ahkâmüz-ziyâfe*

Bu risâle, içeriğinde yeme ve içmenin âdâbı hakkında bilgi veren birkaç sayfadan oluşmaktadır.⁴²⁹ Risâle, Timbuktu'da bulunan Ahmed Baba Yazma Eserler Merkezi'nin tarihi eserler ve belgeler bölümünde 55 numaralı kayıt altında yer almaktadır.⁴³⁰

1.2.6.11. *el-Memzûc*

Sîdî Muhtar, eserde şeriatla hakikat arasını cemetmek ve zâhire delâlet eden farzların bâtına delâlet etme yönlerini delillerle ispatlamaya çalışmıştır.⁴³¹ Eser, Rıbat'ta bulunan Fihrisü Yazmaâtı'n-Ni'me de 230 nolu kayıtta yer almaktadır.⁴³²

⁴²⁴ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9.

⁴²⁵ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9.

⁴²⁶ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9.

⁴²⁷ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fi zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019

⁴²⁸ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 34.

⁴²⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 12.

⁴³⁰ Özel, “Küntî”, II, 107-109; 18.

⁴³¹ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fi zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019 . Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Özel, “Küntî”, II, 107-109.

⁴³² Özel “Küntî”, II, 107-109.

Adı geçen eserler dışında, yaklaşık yüz kadar mektup, kaside, şiir ve çeşitli konularda verilen fetva metinlerinin varlığından bahsedilmektedir. Bu yazılı metinlerin birçoğu kütüphanelerde bulunmamakta olup, halkın bireysel olarak ellerinde teberrüken sakladığı ifade edilmektedir.⁴³³

Bahsedilen eserlerin yanı sıra, isimleri belirtilmemiş birçok eserin varlığına ve bu eserlerin günümüze ulaşmamış olmasına dair notu çalışmamız içerisinde belirtmiştik. Bu durum, Sîdî Muhtar'ın kaleme aldığı eserlerin tamamının henüz bilinmediğini ve mevcut olanların sadece bir kısmının günümüze kadar ulaşabildiğini göstermektedir.

1.2.7. Kaynaklarda Zikredilen Ancak Günümüze Ulaşmayan Eserler

- *Fatihû ifrîkya ve Mülûkuhâ ve Kabailühâ* ⁴³⁴
- *el-Ecvibetu 'ş-Şâfiyye li 'l-Muhtar fî hakîketi 't-takvâ ve 'l-iman* ⁴³⁵
- *Kitabu 't-taaruf fî ahbari ehli 'z-zemân* ⁴³⁶
- *Nasihetü 'l-mübsiretü 'l-müteattife*, diğer bir ismi *en-Nasîha li 'n-nisâ* ⁴³⁷
- *el-Berâetu 'l-Meymune* ⁴³⁸
- *Müt 'etu 'l-hallâs* ⁴³⁹
- *Cezvetü 'n-nûraniyye tebyinu mâ yü 'red li 's-Sâlik* ⁴⁴⁰
- *Fethu 'l-vedûd Şerhu 'l-Maksûr ve 'l-memdûd* ⁴⁴¹

⁴³³ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴³⁴ Sîdî Muhtar, *Nefhu 't-tayyip fî 's-selati 'ale 'n-Nebiyyi 'l-Habîb*, 9; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *el-Cür 'atü 's-sâfiye ve 'n-nefhetü 'l-kâfiye*, 18; Sîdî Muhtar, *Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb*, 7.

⁴³⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür 'atü 's-sâfiye ve 'n-nefhetü 'l-kâfiye*; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb*, 9.

⁴³⁶ Sîdî Muhtar, *Nefhu 't-tayyip fî 's-selati 'ale 'n-Nebiyyi 'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb*, 8; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁴³⁷ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb*, 8; Özel, "Küntî", II, 107-109.

⁴³⁸ Sîdî Muhtar, *Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb*, 7.

⁴³⁹ Sîdî Muhtar, *Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb*, 7.

⁴⁴⁰ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü 'l-vakad fî zikri fezâili 'l-meşâyih ve hakâiki 'l-evrâd li 'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Sîdî Muhtar, *el-Cür 'atü 's-sâfiye ve 'n-nefhetü 'l-kâfiye*, 19; Sîdî Muhtar, *Keşfü 'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati 'l-Kitâb*, 9.

- *Cezvetu nûraniyye fî'l-ferkî beyne mâ mine'r-Rahmân ve beyne mâ mine's-şeytan*⁴⁴²
- *el-Tezyîlü'l-celîl*⁴⁴³
- *ez-Zehebu'l-ibrîzu alâ Kur'an-il-Azîz*⁴⁴⁴
- *er-risâletu't-Tenvâciye*.⁴⁴⁵
- *es-Şemûsü'l-Ahmediye fî'l-'akâidi'l-ahadiye*⁴⁴⁶
- *Keşfü'l-ğümme*⁴⁴⁷
- *er-Risâle fî'l-effâk ve'l-esrâr*.
- *el-İlmü'n-nâfi*⁴⁴⁸

Muhammed Halife, babasının uzun bir süre boyunca çeşitli ilim dallarında eser telif etme faaliyetiyle meşgul olduğunu ifade eder. Bu eserler, sadece belirli bir ilim dalı ile sınırlı olmayıp, farklı ilim dallarına ait olduğunu dile getirir. Ayrıca, telif edilen eserlerin bazılarının oldukça hacimli ve çok sayıda cilde sahip olduğunu belirtir.⁴⁴⁹

Bul Marty, “Küntetü's-Şerkiyün” adlı eserinde, Sîdî Muhtar'ın ilmiyle ilgili şu değerlendirmede bulunmaktadır: “Sîdî Muhtar'ın ilmi, kesbi ilimlerle elde edilmiş bir bilgi düzeyi olarak değerlendirilemez. Çünkü onun fıkıh, nahiv, hadis, tefsir, akaid, tasavvuf, tarih ve şiir gibi çeşitli ilim dallarında üç yüz civarında eser yazmış olması, sadece kesbi ilimle açıklanamaz; aynı zamanda ledünî ilmin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, tasavvuf alanında olağanüstü irşad kabiliyetine sahip bir mürşid-i kâmilin, ledünî ilimden soyutlanması da düşünülemez.”⁴⁵⁰

⁴⁴¹ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

⁴⁴² Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 10; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

⁴⁴³ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

⁴⁴⁴ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 10; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

⁴⁴⁵ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 9.

⁴⁴⁶ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 6.

⁴⁴⁷ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 18; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 8.

⁴⁴⁸ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 9; Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 7.

⁴⁴⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşihatü's-sûfiyye bi Azavad*, 122; Muhammed, *el-Küntî, ed-Derâif ve't-telâid*, 230.

⁴⁵⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşihatü's-sûfiyye bi Azavad*, 123.

1.3. ŞAHSİYETİ

Allah'ın velî kulları, İslâm dinini sevdirmek amacıyla dinî prensiplerden taviz vermeden bulundukları toplum ve yaşadıkları zamanın şartlarına göre hareket ederler. Dolayısıyla yaşamlarına bakıldığında, bazen irşad bazen de cihad ederek insanlara hizmet etmeyi Hakk'a hizmet etme düsturuyla hayatlarına nakşetmişlerdi. Bu görev, her bireyin yapabileceği sıradan bir vazife değildir. Çünkü şeyh tarafından bir yörenin irşadıyla görevlendirilen derviş, fitratı ve yapısı göz önünde bulundurularak o bölgenin şartlarına göre yetiştirilip gönderilirdi. Hizmet sahası Kuzey Afrika gibi bir yanda putperestlerin yoğunlukta yaşadığı toplumlar, diğer taraftan hak hukuk tanımaz bedevî kabilelerin bulunduğu bir ortamda yaşayan Şeyh Sîdî Muhtar b. Ahmed'in sadece irşad göreviyle yetinmesi düşünülemezdi. İlim ve irşad hizmetlerinin yanı sıra bir kabile lideri olarak çeşitli cihad ve mücadelelere katılması kaçınılmazdı. Onun dinî ve tasavvufî şahsiyeti, ilmî ve edebî şahsiyeti ile siyasî, içtima'î ve toplumsal şahsiyeti gibi yönlerini incelediğimizde, kendisini daha iyi tanımış olacağız.

1.3.1. Dinî ve Tasavvufî Şahsiyeti

Sîdî Muhtar, tasavvufî kişiliğiyle öne çıkan bir şahsiyettir. Kendisi sâlih bir kişi olarak tanımlanır ve çocukluk döneminden itibaren ibadetlerine büyük bir özenle yerine getirmeye çalışan müttaki bir kişi olarak tanınmıştır. Tasavvufun temel ilkelerine bağlılık göstermiş ve “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” prensiplerine sıkı sıkıya uymuştur. Bu prensipleri hayatının merkezine yerleştirmiş ve öğrencilerine de benimsetmiştir.

Sîdî Muhtar'ın dünyevî hedefleri, ahiretini riske atmaktan uzak bir şekilde şekillenmiş; tamamen mânevî kazanımlara odaklanırken, sadaka verme ve fakir fukarayı himaye etme gibi hayır işlerine büyük bir önem vermiştir. Toplumun faydasına yönelik hayır işlerine liderlik yapmış ve çevresindekilerin de bu tür faaliyetlere katılımını teşvik etmiştir. Tasavvufî bir bakış açısıyla yaşamını sürdürmüş ve Ahlâkî değerlere özen göstermiştir.⁴⁵¹

⁴⁵¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-'ilmiyye ve 'l-meşîhatu 's-sûfiyye bi Azavad*, 208.

Sîdî Muhtar hakkında yapılan değerlendirmelerde, “ahlâk-i marziye ve kerâmet-i zâhire sahibi” olarak nitelendirilmiş ve övgülerle anılmıştır. “*el-Vasıt*” kitabında ise, onun velâyetinin toplumda geniş bir kabul gördüğü belirtilir. Eserlerini okuyan ve inceleyen kişilerin büyük bir mânevî feyz ve bereketle karşılaştığı ifade edilir.⁴⁵²

Ayrıca, Sîdî Muhtar'ın mânevî yaşantısından ve nefis muhasebesinden hiçbir zaman taviz vermediği ve nefsânî arzularını sürekli ve düzenli olarak oruç tutarak bastırmaya çalıştığı vurgulanır.⁴⁵³ Bu durum, onun tasavvufî disipline olan bağlılığını ve mânevî olgunluğunu gösteren önemli bir özelliktir.

Abdullah el-Bürtelî,⁴⁵⁴ Sîdî Muhtar'ın ilimde derin bilgisi, takvâsıyla tanınan bir âlim olduğunu ve dünyevî arzulara sırt çeviren bir kişi olduğunu ifade eder. Ayrıca, Sîdî Muhtar'ın şeyhler arasında yüksek mevkii olan sadat konumunda olduğunu belirtir. Mânevî bereketinin doğudan batıya, kuzeyden güneye ve özellikle Kuzey Afrika yöresine kadar yayıldığını ifade eder. Kerâmetleri ve menkıbeleri ise Arap ve bedevî topluluklar arasında geniş bir şekilde anlatıldığını söyler.

Ayrıca Abdullah el-Bürtelî, Sîdî Muhtar'ın nefsi merziye makamına yükselmiş bir mürşid-i kâmil olduğunu ifade eder. Sîdî Muhtar'ın eserlerini okuyan ve inceleyen her bireyin büyük bir feyz aldığını ve her bölgeden ve kesimden insanların ona mürid olmak için geldiğini belirtir.⁴⁵⁵

Muhammed Halife, babası Sîdî Muhtar'ın Allah'ın emirleri ve Resûlullah'ın sünnetine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu ifade eder. Ayrıca, babasının tasavvuf alanında da son derece hassas bir duruşa sahip olduğunu belirtir. Muhammed Halife, kendisinin dokuz-on yaşlarına geldiğinde babası tarafından günlük olarak Hz. Resûlullah'a binlerce salât ve selâm gönderme görevi verildiğini ifade eder. Bu görev sırasında gördüğü sırların ve keşiflerin babası tarafından gizli tutulması gerektiği konusunda uyarıldığını söyler.

⁴⁵² Ahmed b. Emin Şınkıtı, *el-Vesîd fî teracimi edübbai Şınkîti*, 356.

⁴⁵³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 209; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁵⁴ Abdullah Burtelî, Kuzey Afrika bölgesindeki âlimler üzerine araştırma yapan ve özellikle Küntî kabilesine mensup âlimlerin hayatlarını inceleyen araştırmacıdır. el-Bürtelî, *Fethu's-Şekur fî Mârifeti e'yanî 'ulamâi't-tekrur*, 152.

⁴⁵⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 209; el-Bürtelî, *Fet'hu's-Şekûr fî Ma'rifeti Ayani't-Tekrûr*, I, 152.

Uzun bir süre bu görevi yerine getirdikten sonra, babası tarafından tasavvufî dersler ve Kâdiriyye tarikatının seyr-ü sülûk dersleri aldığını belirtir. Babasının, müridlere tarikat dersleri vermeden önce böyle bir uygulama yapmasının sırrını ve hikmetini, Hz. Resûlullah sevgisini kalbinde taşıması ve tarikat derslerinin herkese rastgele verilerek sıradan derslere dönüşmemesi düşüncesine dayandığını ifade eder.⁴⁵⁶

Sîdî Muhtar, Hz. Resûlullah'a olan aşkı ve tasavvuf konusundaki hassasiyetiyle bilinen bir kişidir. Şeyh Ali b. Necib aracılığıyla Kâdiriyye tarikatına intisap eder ve hocasından aldığı icazet ve hilâfet ile Küntî kabilesinin mânevî ve siyasî lideri olarak görevlendirilir.⁴⁵⁷ Bu görevlerle çeşitli alanlarda yenilikler yaparak hizmet etmeye çalışır. Ancak hizmetlerinin başında ilim öğretimi ve tarikat hilâfeti yürütmek gelir. Ayrıca yürüttüğü tarikat hilâfet görevinde duyarlı olduğu konu, ilim sahibi olmayanlara tarikat hilâfetinin verilmemesidir.⁴⁵⁸

Sîdî Muhtar, sadece ilim ve irşad görevleriyle sınırlı kalmayıp toplum içindeki sorunların çözümüne de büyük önem veren bir şahsiyettir. Fas'ta bulunduğu dönemde, tasavvuf ehli arasındaki anlaşmazlıkları giderme ve selefi düşünceye mensup kişilerin tasavvuf ehline yönelik düşmanlıklarını bertaraf etme çabası içinde olmuştur. Zira selefi gruplar, tasavvuf ehlini batıl yolları izleyen ve şirke suçlanan kişiler olarak görmekteydiler. Oysa tasavvuf ehli, kendilerini sünnete bağlı ve Allah'a yönelen bir yol üzere hareket eden kişiler olarak nitelendirir ve ehli hak olarak tanımlarlardı. Ancak bu düşünce, selefi gruplar tarafından kabul görmemekteydi.⁴⁵⁹

Sîdî Muhtar, mevcut ihtilafların ve düşmanlıkların kesinlikle çözüme kavuşturulması gerektiği görüşündedir. Ona göre, tarikatlar farklı çeşmelerden beslenen, ancak aynı kaynaktan çıkan sular gibidir ve hepsi aynı amaca hizmet etmelidir. Bu düşünceyle, Sîdî Muhtar, tarikatlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için özverili çalışmalar gerçekleştirir. Bu başarılı çabaların ardından, tarikatları ve hakikatlerini reddeden felsefecilere karşı ilmi bir mücadeleye girişir. Sîdî Muhtar, tarikatların Kur'an

⁴⁵⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 209; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁵⁷ Hüseyin Muhsin, *et-Tarikatu's-sûfiyye ve esrehâ fî neşri'l-İslâm*, Mektebetu's-sekafetü'd-diniyye, Mısır 2000, I, 56,

⁴⁵⁸ Hüseyin Muhsin, *et-Tarikatu's-sûfiyye ve esrehâ fî neşri'l-İslâm*, 56.

⁴⁵⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 74; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

ve sünnetten beslendiğini ve bu temel kaynaklardan sapmadığını sağlam delillerle kanıtlamaya çalışır.⁴⁶⁰

Bu iki sorunu çözüme kavuşturduktan sonra, kendisinin “büyük tehlike” olarak nitelediği Vehhâbîlik düşüncesine karşı mücadeleye girişir. Vehhâbîlik düşüncesini yanlış ve zararlı olarak değerlendirir ve bu konuda ağır eleştirilerde bulunur. Yazdığı eserlerde, Vehhâbîlik zihniyetinin tasavvuf ehlinin hizmetlerini ve inancını göz ardı eden bir yaklaşım olduğunu ifade eder.⁴⁶¹

Sîdî Muhtar, Vehhâbîlik düşüncesini ele aldığı eserlerinde eleştirilerde bulunarak şu ifadelerle yer verir: “Tasavvuf ehli, hicrî üçüncü asırdan başlayarak on birinci asra kadar dünyanın dört bir tarafına yayılarak hak ve hakikat ehli olarak hizmet etmişlerdir. Bu hizmetleri, gönül hoşnutluğu ve içtenlikle yerine getirmeye çalışmışlardır. Ancak Muhammed b. Abdülvehhâb'ın⁴⁶² Vehhâbîlik zihniyetiyle ortaya çıkmasıyla, bu zihniyet sahipleri, tasavvuf ehlinin çalışmalarını engellemeye veya yok etmeye çalışmışlardır.”⁴⁶³

Sîdî Muhtar, ikinci ağır eleştirisini tasavvuf inkârcıları hakkında dile getirirken şu ifadeleri kullanır: “Bu ilmi kabul etmeyen ve karşı çıkanları şaşkınlıkla karşılar ve onların Hz. Allah'ın lütfundan yoksun olduklarını düşünürüm. Çünkü bu ilmin temelinde nefsin iğvalarından ve kusurlarından korunarak kalbin tasfiyesi gerçekleşir. Söz konusu iğvalar, içinde kıskançlık, kin, haset, hile, kibir, ikiyüzlülük, itibarsızlık, açgözlülük ve cimrilik gibi olumsuz duyguları barındırmaktadır.”⁴⁶⁴

Bu eleştirileriyle Sîdî Muhtar, tasavvuf düşüncesine ve ilmi kabule yönelik muhalefetin yanı sıra, tasavvufun insanın nefsiyle mücadele ederek olgunlaşma ve arınma süreci olduğu düşüncesini vurgular. Ayrıca, Vehhâbîlik düşüncesini Hz. Allah'ın

⁴⁶⁰ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁶¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 160-161.

⁴⁶² Muhammed b. Abdülvehhab b. Süleyman b. Ali et-Temimî, 1115-1703 tarihlerinde Necd şehrine bağlı el-'Ayniyet köyünde doğmuş ve 1206/1792 tarihlerinde vefat etmiştir. Vehhabilik düşüncesinin temelini oluşturan kişi olarak bilinir. Bkz. Salih el-Fevzan, *Şerhu kitabi keşfuş-şubehat, mûsisetu'l-Risâlet*, Beyrut, 2000, 4.

⁴⁶³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 160-161.

⁴⁶⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 162.

nuruna zarar verecek bir yaklaşım olarak değerlendirir ve tasavvuf ehlini asırlardır süregelen hak ve hakikat ehli olarak gördüğünü ifade eder.⁴⁶⁵

Özet olarak Sîdî Muhtar, tasavvuf alanında büyük başarılarla imza atmıştır. Özellikle tarikatlar arasındaki ihtilâfların çözümü ve tasavvufçulara karşı düşmanlık güden felsefecilerin etkisiz hale getirilmesi gibi önemli hizmetlerde bulunmuştur. Kendi ifadesiyle “İslâm için en büyük tehlike” olarak nitelendirdiği Vehhâbîlik düşüncesinin Kuzey Afrika'da etkili olmaması da onun çabalarının bir sonucudur. Bu hizmetlerin sonucunda Kâdiriyye tarikatı, Kuzey Afrika'da en önde gelen ve en yaygın tarikat haline gelmiştir. Sîdî Muhtar'ın öncülüğünde gerçekleşen bu başarılar, hem tarikatların birlik ve beraberliğini sağlamış hem de tasavvufun önemini ve etkisini Kuzey Afrika toplumunda güçlendirmiştir.

Sîdî Muhtar'ın ölümünden sonra, ilim, telif ve irşad alanında babasından hiçbir eksiklik taşımayan oğlu Muhammed Halife, Milâdî 1811 yılında tarikatın şeyhliğini üstlenmiştir. Bu görevi on beş yıl boyunca sürdüren Muhammed Halife, Milâdî 1826 yılında vefat etmiştir. Muhammed Halife'nin ardından oğlu Sîdî Muhtar Halife (v. 1848), tarikatın liderliğini devam ettirmiştir. Sîdî Muhtar ile Muhtar Halife'nin isimlerinin karıştırılmaması için Sîdî Muhtar (dedeye) Muhtar el-Kebîr, (toruna) ise Muhtar es-Sağîr isimleri kullanılmaktadır. Muhtar es-Sağîr'den sonra tarikatın şeyhliği kardeşi Ahmed el-Bekkaî (v. 1869)'ye geçmiştir. Ahmed el-Bekkaî'nin büyük gayretleri ve mânevî etkisiyle Kâdiriyye tarikatı Sukûtû ve Cad Gölü'ne kadar olan bölgeye yayılmıştır.⁴⁶⁶

1.3.2. İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Sîdî Muhtar, Azavad bölgesinde yetiştiği genel eğitim sisteminde, dinî ilimlere yönelik bilgi edinme amacıyla gramer ilmine büyük önem verilmekteydi. Bu ilim dalı aracılığıyla Kur'an'ı Kerîm başta olmak üzere hadis, fıkıh ve temel dinî kitaplara vakıf

⁴⁶⁵Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 161; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁶⁶Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtar Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

olunacağı bilinciyle eğitim verilmekteydi.⁴⁶⁷ Ancak, Sîdî Muhtar sadece Azavad bölgesinin eğitim metoduna bağlı kalmayarak farklı bölgelerdeki medreseleri ziyaret etmiş ve dönemin önde gelen âlimlerinden eğitim almıştır. Bu âlimler arasında özellikle Ali b. Necib, Muhammed Beğîğ ve Muhammed Endeğ b. Muhammed gibi Timbuktu'nun önde gelen büyük âlimleri bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra, Sîdî Muhtar, Şeyh Muhammed Abdülkerim el-Müğîlî'nin ilmî ve tasavvufî düşüncelerinden de faydalanmayı ihmal etmemiştir.⁴⁶⁸

Sîdî Muhtar'dan önce Küntî kabilesi, Kuzey Afrika bölgesinde uzun yıllar boyunca ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetler özellikle Sahra çölünde yer alan Tevât, Fecîc, Dar'a, Sûse ve Tâfilâlet gibi bölgelerde etkili olmuştur. Sîdî Muhtar'ın mânevî liderlik rolünü üstlendiği dönemde ise bu ilmî faaliyetler daha da genişlemiş ve Merâkeş, Fâs, Keyrevân ve diğer alanlara kadar yayılmıştır. Özellikle 18. yüzyılda, Sîdî Muhtar'ın ilim ve irşad çalışmaları Kuzey Afrika'da büyük etkiler yaratmış ve bölge tarihinde önemli bir yer edinmiştir.⁴⁶⁹

Sîdî Muhtar, ilmî çalışmalarının yanı sıra Kâdiriyye tarikatının Afrika kıtasında yayılması için büyük çaba harcamıştır. Bu çabaları yalnızca kendi tarikatına hizmet etmekle sınırlı değildir. O, tarikat öğretilerini yaymayı hedeflerken, aynı zamanda ehl-i bidat görüşünün ortadan kaldırılması ve Ehl-i Sünnet düşüncesinin yayılması çabası içerisinde olmuştur. Bu düşünce ve çabaları sayesinde, hem tarikat üyeleri hem de tarikat üyesi olmayan tüm Müslümanlar tarafından sevgi ve saygı görmüştür.⁴⁷⁰

1.3.2.1. Güncel Meselelere Çözüm Geliştirmesi

Sudan Sahrası'nda Sîdî Muhtar tarafından kurulan “Muhtariye Medresesi,” güncel dini düşünceleri sistemli bir biçimde ilk kez ele alan önemli bir merkezdir. Bu medresenin liderliğini yürüten Sîdî Muhtar, ortaya çıkan yeni düşünceleri âyet ve hadislerin süzgecinden geçirerek İslâm dünyasına yeni bir perspektif sunmaya çabalamıştır. Bu yaklaşım, sahâbe ve tabiin dönemlerinde olduğu gibi, ortaya çıkan yeni

⁴⁶⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 57; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁶⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 115; Halife, *Cünnetü'l-mürîd dûne'l-merîd*, 128.

⁴⁶⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 115.

⁴⁷⁰ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 14.

olaylar karşısında Müslümanların doğru ve gerçek İslâm anlayışından uzaklaşmamasını hedeflemiştir.⁴⁷¹

İslâm tarihine bakıldığında, her dönemin kendine özgün dinî sorunları olduğu açıkça görülmektedir. Bu sorunların çözüm sorumluluğu da o dönemin ilim ve irşad ehline düşmüştür. Bazı âlimler ve müşidler, mevcut sorunlara tefrika yaratmadan üstün zekâlarını kullanarak çözüm yolları bulmuşlardır. Ancak bu başarı her zaman elde edilememiştir. Başarı elde edilmeyen sorunlar olsa da, çaba gösteren tüm ilim ve irşad ehlinin amacı ve gayesi, gerçek İslâm anlayışını insanlara kazandırmak olmuştur.

Milâdî XVIII. yüzyılda da Afrika kıtasında ortaya çıkan güncel dinî konular, Sîdî Muhtar'ın çabalarıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Sîdî Muhtar'ın kurduğu Muhtariye Medresesi, dinî meselelerin çözümünü ve topluma faydalı olacak her bilim dalında yeni fikirler üretmeyi amaçlamıştır. Bu devrim niteliğindeki fikri gelişmeler, her bilim dalının kendi alanında yenilikler yaparak, katkıda bulunma amacını hedeflemiştir.⁴⁷²

Sîdî Muhtar, el-Muhtariye medresesinin çalışma hedeflerini belirlediği maddelerle⁴⁷³ açıklamış ve bu doğrultuda belirlenen amaçlara ulaşmak için öncelikle ilim ehlinin yetiştirilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir. Ona göre, toplumda mevcut olan toplumsal ve mânevî bozulmanın düzeltilmesi ancak ilim ehlinin gayretli çalışmalarıyla mümkün olacaktır. Bu nedenle el-Muhtariye medresesinde dinî ve fennî ilimlere ağırlık verilerek öğretim yapılmıştır.

⁴⁷¹ Ahmed el-Bûkârî, *el-Ehyâ ve't-tecdidi's-sûfî fi'l-Mağrib*, Vuzerati'l-evkaf ve'n-nuşûni'l-İslâmiye, II, 120-121.

⁴⁷² Muhammet Halife, *ed-Derâif ve't-telâid* 139; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁷³ Hâkimler ve yargıçlar, yargı alanında yenilikler ve düzenlemeler yapmalıdır.

Yöneticiler ve amirler, yeni kararlar alarak çeşitli değişiklikler gerçekleştirmelidir.

Müfessirler, Kur'an'ın hüküm ve adabına bağlı kalarak tefsir alanında yeni ifade ve söylemler geliştirmelidir.

Muhaddisler, zapt ve muhafaza yoluyla sahih hadisleri uydurma hadislerden ayırt etmeye çabalamalıdır.

Fıkıhçılar, yeni güncel meseleler karşısında helal ve haram ayrımını naslar ışığında cevaplamalıdır.

Tasavvufçular, nefisin hileleri ve dünyanın cazibeli çekiciliğine karşı insanların korunması gereken yöntemleri belirlemelidir.

Ayrıca, Sarf, Nahiv, Beyan, Belagat ve İcazul Kuran ilimlerinde yeni gelişmelerin yapılması hedeflenmektedir. Muhammet Halife, *ed-Derâif ve't-telâid* I, 139; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

Özellikle dinî dersler arasında tefsir dersleri önemli bir yer tutmuş ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin "*Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*," Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin "*Hakâiku't-Tefsîr*," Nimetullâh Nahcivânî'nin "*el-Fevâtihü'l-ilahiyye ve'l-mefâtihü'l-gaybiyye*" ve Abdülkerim Kuşeyrî'nin "*Letâ'ifü'l-İşârât*" gibi işârî tefsirler bu derslerde okutulmuştur.

Ayrıca, Kuzey Afrika'daki Müslümanlar arasında önemli olan Abdurrahman Sa'lebî'nin görüşlerini içeren eserler de bu medresede okutulmuştur.⁴⁷⁴

Hedeflenen çalışmanın maddelerini incelediğimizde, gözlemlediğimiz şey, bu çalışmanın sadece zaviye şeyhlerinin literatürüyle sınırlı kalmayıp çeşitli bilim dallarındaki ilim adamlarının katkılarıyla gerçekleştirilen kapsamlı bir yenilenme fikri olduğudur. Ayrıca çalışmanın, altyapısı âlimler ve şeyhler tarafından hazırlanmış olsa da siyasî şahıslar tarafından desteklenerek devrim niteliğinde bir çalışma olduğunu göstermektedir.

Sîdî Muhtar Medresesi, çalışmalarının temel ilham kaynağını Hz. Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadisinden almaktadır:⁴⁷⁵ "إِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةِ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا" - "Şüphesiz ki, Allah her yüzyılın başında bu ümmete dinî işlerini yenileyecek bir müceddid gönderecektir." Bu hadis, her yüz yılın başında bu ümmete bir din yenileyicisi gönderileceğini ifade etmektedir. Buradaki "من" tekil olarak bir kişi anlamı taşıdığı gibi çoğul anlamda da kullanılarak çeşitli ilim dallarını kapsar. Bazı âlimler tarafından bu hadis, sadece fakihlerle sınırlı olarak düşünülmüş olmasına rağmen, genel görüş tüm ilim dallarını içine aldığı yönündedir. Sîdî Muhtar Medresesi ise bu hadisin genel bir ifade olduğu inancıyla tüm alanlarda yenilenme çalışmalarının gerekliliğine inanmış ve bu doğrultuda tüm ilim dallarında çalışmalar başlatmıştır.⁴⁷⁶

Medrese, ilk aşamada siyasileri ve ilim irfan sahibi âlimleri bu düşünce etrafında birleştirmeyi başarmıştır. Elde edilen bu birlikle, farklı görev ve hizmetlerde yer alan bireylerin kendi uzmanlık alanlarına yönelik katkılar sunmaları teşvik edilmiştir.

⁴⁷⁴ Ahmet Hamdi, *el-Muhtar el-Küntî el-Kebir*, 165-166; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁷⁵ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2011. 4291; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnî'dü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Târik b. İvazullah-Abûlmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Kahire, 1995, 6527.

⁴⁷⁶ el-Kaşat, *et-Tevarik Arebu's-Sahra*, Libya, II, 40.

Zamanla yapılan çalışmalar, her bireyin kendi ilim dalında katkı sunmakla sınırlı kalmayıp, birbirlerinden faydalanarak çalışmalara çok yönlü bilimsellik kazandırmıştır.⁴⁷⁷

Sîdî Muhtar, siyasî ve dinî yenilenmenin aynı anda gerçekleştirilmesinin zorlu bir görev olduğunu ve bu görevin sadece müceddidlere özgü olduğunu dile getirir. O, müceddidlerin mânevî başarılarının sonucunda bu makama yükseltildiğini belirtir. Çünkü onların amacının, Müslümanlar arasındaki sorunları çözerek İslâm'a hizmet etmek olduğunu ifade eder. Bu hizmeti gerçekleştirirken, kendilerinin asla müceddid olarak anılmak istemediklerini belirtir.⁴⁷⁸

Sîdî Muhtar, bu ifadelerle yalnızca mücedditlerin bu işi yapması gerektiğini söylemek istememiştir. Aksine, siyasî ve bilimsel yeniliklerin birlikte başarıya ulaşması durumunda büyük bir devrim gerçekleşeceğini ve bu çalışmayı yapanın müceddidlik makamına yükselebileceğine dikkat çekmiştir. Bu şekilde yaptıkları çalışmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur.

1.3.2.2. Reddiyeci Yönü

Sîdî Muhtar'ın hayatını incelediğimizde, kişiliği ve doğal yapısının ilmî reddiyeler yazma ve eleştirel bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir. Ancak, ilmî veya itikadî yönden yanlış ve eksik gördüğü düşünceleri düzeltme amacıyla sınırlı sayıda reddiye yazmıştır. En önemli reddiyesi, Vehhâbî düşünce ve görüşlerine karşı verdiği beyanat

⁴⁷⁷ Sîdî Muhtar liderliğindeki Muhtariye Medresesi, yenilikler için görev dağılımı ve alınan kararları şu şekilde sıralamaktadır:

Siyasi Yenilik:

Ulû'l-emr, yenilikçi işlerin başında olmalıdır, çünkü güç ve otoriteye sahiptir. Ayrıca meşru siyaseti ve kanunları koruyarak adaleti ve hakkaniyeti tesis eder.

Hâkim ve kadılar, birey ve toplum arasındaki çatışmaları çözerek hukuki düzenlemeler yapmalı ve fertlerin refahını sağlamalıdır.

Siyasiler, hukuk ve adaletin eksik olduğu yerlerde toplumun bozulmasından kaçınmalı ve dünya çıkarları uğruna adaletsizliklerden sakınmalıdırlar.

İlmi Yenilik:

İlim ehli olan müfessirler, hadisçiler ve fıkıhçılar, âyet, hadis ve dinin temel prensiplerine bağlı kalarak yeni hükümler çıkarmalıdır. Bu hükümler, Tasavvuf ve ilim irfan ehli tarafından topluma anlatılmalıdır.

Alınan kararlar ve yapılan siyasi ve dinî yeniliklerin birleştiği nokta, en yüksek zirvede gerçekleşir. Bu yeniliklerle ülkelerin kalkınması ve dinî hükümlerin uygulanmasıyla toplum içinde adalet ve hukukun sağlanacağı belirtilir. İslam devletinin kurulması için siyasi ve dinî yenilenmenin aynı anda gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanır. Muhammet Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, II, 140; el-Kaşat, *et-Tevarik Arebu's-Sahra*, Libya, II, 40.

⁴⁷⁸ Aziz Betrân, *et-Tarikatu'l-Kâdiriyye fî İfrîkiya ve's-Sahrai'l-garbiyye, hayatı eş-Şeyh Muhtar el-Küntî (m. 1729-1811)*, er-Ribat 2001, I, 877.

ve açıklamalardır. Bu beyanat ve açıklamalar dışında, kerâmet ve evliyânın varlığını kabul etmeyen görüşleri, âyet ve hadislerle çürütmeye çalışmıştır. Yazmış olduğu reddiyelerin bir kısmını “*Yetimetü’l-âli fi’r-reddi alâ ulemâi’t-tenyalî*” isimli risâle de toplamıştır. Ancak bu eserin telifi, Tevât bölgesinde bulunan bazı âlimlerle ihtilafa düşmesine sebep olmuştur.

Sîdî Muhtar’ın ihtilafa düştüğü âlimler arasında en önemli isimlerden biri el-Muhtar Veled-i Bûna el-Cekanî’dir. Bu ihtilafın ortaya çıkmasının ardından Sîdî Muhtar, bölgede bulunan âlimler ve tasavvuf ehli büyüklerini belirlemek amacıyla “*el-Ulemâ*” adında bir isim listesi oluşturmuştur. Ancak, el-Cekanî’ye bu listede yer vermemiştir. “*el-Ulemâ*” listesine dâhil edilmeyen el-Cekanî, Sîdî Muhtar’a karşı tavır alarak hiciv içerikli şiirler yazmıştır.⁴⁷⁹ İkili arasındaki bu çekişme, daha sonra arabulucuların çabası ve mektuplaşmaları sonucunda sevgi ve iltifata dönüşmüştür.⁴⁸⁰

1.2.2.3. İtikadi Yönü ve Görüşleri

Sîdî Muhtar, şer’i ilimlere ve özellikle İslâm akidesine büyük önem veren sûfidir. Yazdığı eserlerin birçoğunda İslâm akidesine odaklanmıştır. Hicaz bölgesinden gelen ve İslâm dünyasını etkileyen Vehhâbîlik düşüncelerine kayıtsız kalmamıştır. Ehl-i Sünnet çizgisinden uzak olan ve hoşuna gitmeyen bu görüşlere karşı eleştirel reddiyeler yazmıştır. O, mezhep imamlarının görüşlerine bağlı kalarak ve Ehl-i Sünnet çizgisinden sapmadan kendi görüşlerini ifade etmiştir.⁴⁸¹

Sîdî Muhtar’ın itikadi görüşü, İslâm akidesinin temel esası olan “*لا اله إلا الله محمد*” - “*Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah*” akidesi üzerine kurulmuştur. Bu akidenin açıklanması amacıyla “*el-Minne fi’l-’tikadi ehl’s-sünne*” isimli bir eser kaleme

⁴⁷⁹ Ahmed b. Emin Şınkıtı, *el-Vesîd fi teracimi edübbai Şınkîti*, 218-219; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-’ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 124.

⁴⁸⁰ el-Cekanî ve Sîdî Muhtar arasında kurulan barış ve sevgi ortamını pekiştirmek amacıyla “Tekânet” şehrinde bir görüşme ve buluşma planı yapılmıştır. Ancak, belirsiz bir nedenden dolayı bu anlaşma gerçekleştirilmemiştir. Bazı görüşlere göre, Sîdî Muhtar, Azavad’dan Tekânet’e doğru yola çıktıktan sonra beklenmedik bir karar değişikliği yaparak seyahatten vazgeçmiştir. Bu vazgeçme durumuyla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-’ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 124-124; Emâl Tîbî, *el-Kevkebû’l-vakad fi zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁸¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-’ilmiyye ve’l-meşîhatu’s-sûfiyye bi Azavad*, 124.

almıştır.⁴⁸² Ayrıca bu eserde, İslâm akidesinde ihtilaf konusu olan “büyük günahların faili ve cebir” konusunu, Ehl-i Sünnet çizgisine bağlı kalarak ele almış ve yanıtlamaya çalışmıştır.⁴⁸³ Bunun yanı sıra, Sîdî Muhtar, yaşadığı dönemde Müslümanlar arasında itikadi konularda ortaya çıkan ihtilafları, Kur'an ve Sünnet'in belirlediği çerçeveden ayrılmayan müçtehitlerin görüşleriyle cevaplamaya gayret etmiştir.⁴⁸⁴

1.3.2.4. Tefsirci Yönü

Sîdî Muhtar, tefsir çalışmalarında i'râp (gramer), terkip (cümle yapısı), nüzûl sebebi, nâsîh ve mensuh gibi konulara odaklanmıştır. Onun en belirgin özelliği ise Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etmesidir.⁴⁸⁵ Tefsir alanında kaleme aldığı eserlerinde çeşitli müfessirlerin görüşlerine de yer vermiştir.

Benimsediği yöntemi şu şekilde açıklar: “Kur'an'ı tefsir eden müfessirlerin anlayış ve kavrayışlarının mükemmelliğiyle birlikte her birinin kalbindeki nûr ve re'yin Kur'an ve Sünnet ile çelişmediği kanısındayım. Çünkü bunların temel düşünceleri, Kur'an'ın lafızları dışına çıkmadan mânalarında isabet etmeye çalışmaktır.” Müfessirlerin yaptıkları çeşitli tefsir ve görüşlerinin önemine dikkat çeken bu ifadeleriyle, kendi eserlerinde bu görüşlere yer vermiştir. Bu yöntemini eleştirenlere ise şu şekilde cevap verir: “Kim Allah'ın kitabının zâhirî anlamı dışında bir anlamı yok derse, o kişi Allah'a iftira etmiş ve Kur'an'ın prensipleriyle ters düşmüştür.” Bu

⁴⁸² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 130; Osman b. Abdillâh el-Beşîr, *'Invanu'l-mecd fî tarihi Necd*, thk. Abdurrahman b. Abdullatif b. Abdillâh Âli's-şeyh, Matbaatu'd-Dâretu'l-Melik el-'Aziz, Riyat 1982, bsk. IV, I, 45-46.

⁴⁸³ Ahmed el-Hamdi, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrîkya*, 116-117.

⁴⁸⁴ Sîdî Muhtar, Allah ve iman hakkındaki görüşlerini şu şekilde tanımlar:

a) Allah; Birdir, Ferd'dir, Samed'dir, Kadim'dir, Âlim'dir, Kâdir'dir, Hay'dir, Semî'dir, Basar'dir, 'Azîz'dir, 'Azîm'dir, Cemîl'dir, Kebîr'dir, Cevvad'dir, Reûf'tur.

b) İman; ne çok çalışmayla elde edilebileceği ne de karşı çıkmayla red edilebileceği erdemlerden biridir. Onun bu görüşlerinde eş'ari etkisini açık şekilde görmek mümkündür.

Sîdî Muhtar, ilahi sıfatlar hakkında farklı görüşler olduğunu belirtir. Sıfatların, zati, selbi, mânevî ve mecazi sıfatlar olarak isimlendirenler olduğunu ifade eder. Ancak Hz. Muhammed tarafından böyle bir ayırım yapılmadığını ve Sahâbe'den gelen bir rivayetin de olmadığını söyler. Aynı şekilde, önemli görüşlere sahip olan tabiîn büyüklerinin de bu konuda bir rivayet sunmadığını belirtir. Bu konunun incelenmesi ve araştırılması gerektiğini ve hiç kimsenin bu konuda meydan okuma hakkına sahip olmadığını ifade eder. Ancak görüş beyan etmek isteyenlerin görüşlerini temel kaynaklara dayandırarak açıklamaları gerektiğini söyler. Sîdî Muhtar, sunulan görüşlerin eksikliklerini ve yanlışlıklarını ortaya koyduktan sonra kendi görüşünü kısaca şu şekilde açıklar: İlâhi Zat, tüm sıfatlardan münezzehtir ve sıfatlarla ilgili yapılan değişikliklerden uzaktır. O, varlığıyla kayyım olması gereken vahdaniyet sıfatıyla tasavvur edilir. Bkz. Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 130-131; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilü'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁸⁵ Ahmed el-Hamdi, *et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrîkya*, 153-154.

düşünceye sahip olan Sîdî Muhtar, özellikle “*Keşfü’n-nikâb an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*” isimli eserinde birçok tefsir ekolünün görüşlerine yer vermiştir.⁴⁸⁶

1.3.2.5. Fıkıhçı Yönü

Sîdî Muhtar, fıkıh alanında Mâlikî Mezhebi görüşlerine dayanan eserler kaleme almış ve fetvalar vermiştir. Ancak, bazı ibadet ve muâmelât konularında ortaya çıkan yeni meselelerle ilgili olarak diğer mezhep imamlarının görüşlerinden de faydalanmıştır. Örnek olarak, tütün ve tütün ürünlerinin kullanımının, dinen caiz olup olmadığı konusunu diğer mezhep imamlarının görüşlerini dikkate alarak cevaplamıştır.⁴⁸⁷

Sîdî Muhtar, öğrencilerine İmam Mâlik'in görüşleri üzerinde yoğunlaşmalarını tavsiye etmiştir. Özellikle Fas ve Endülüs'te bulunan Mâlikî ekollerin görüşlerini inceleyip bu alanda uzmanlaşmalarını önermiştir. Bu bağlamda, İbn Abdulber⁴⁸⁸ adıyla tanınan ve Mâlikî Mezhebi âlimlerinden olan şahsın bilgisini ve doğru görüşlerini övgüyle ifade etmiştir. Aynı şekilde, İbn Rüşd'ün görüşlerini de önemli kabul etmiş ve öğrencilerini bu kişilerin görüşlerini tetkik etmeye teşvik etmiştir.⁴⁸⁹

Sîdî Muhtar, o âlimlerin önemini şu şiiriyle dile getirir:

وَحَذِرُ الشُّيُوخِ مِنْ إِجْمَاعٍ عَنْ إِبْنِ عَبْدِ الْبَرِّ فِي السَّمَاعِ
وَحَذَرُوا أَيْضاً مِنْ إِتِّفَاقٍ عَنْ إِبْنِ رُشْدٍ عَالِمِ الْأَفَاقِ
لَكِنَّ أَقَلَّ ذَلِكَ الْجُمُهورِ كَمَا أَقَلَّ ذَا هُوَ الْمَشْهُورِ

⁴⁸⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 183-184.

⁴⁸⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 183-184; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri feẓâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁸⁸ İbn Abdulber, milâdî 978 yılında Kurtuba'da doğmuştur ve ilk eğitimini Abdurrahman b. Ebân ve Abbas b. Asbağ el-Hemedânî'den almıştır. Daha sonrasında tefsir, hadis, fıkıh ve diğer dini ilimleri Endülüs'ün önemli âlimlerinden tahsil etmiştir. Rivayetlere göre, 107 âlimden icazet almış olan İbn Abdulber, İslami ilimlerin yanı sıra tıp, coğrafya, astroloji ve matematik gibi çeşitli ilimleri de okumuş ve öğretmiştir. Özellikle Mâlikî Mezhebi'nde olmak üzere tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinde bir ekol haline gelmiştir. İbn Abdulber, (m. 1071) şubat ayında Şatîbe şehrinde vefât etmiştir. Bkz. Leys Suûd Casimî, İbn. Abdulber en-Nemerî “*DÎA*” İstanbul 1999, XIX, 269-272; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri feẓâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁸⁹ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri feẓâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

وَحَذَرُوا مِنَ الْخَلَفِيَّاتِ أَيُّ مَا مِنَ الْبَاجِي مِنْهَا يَأْتِي⁴⁹⁰

<i>İçma ‘ konusunda şeyhleri uyar</i>	<i>Abdulber’den duydukları zaman</i>
<i>İttifak ederek yine uyarın!</i>	<i>Ufukların âlimi İbn Rüşt hakkında</i>
<i>Meşhurların az olduğu gibi</i>	<i>Üzerinde ittifak edilenler de azdır</i>
<i>Bacî’i den gelen ihtilâflar</i>	<i>Konusunda da uyarın</i>

Sîdî Muhtar, bu şiirinde Fas ve Endülüs bölgelerindeki Mâliki Mezhebi ekollerinden olan İbn Abdülber ve İbn Rüşt’ün fikhî görüşlerinin sıradan görüşler olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca, İbn Bâcce olarak bilinen İbn Abdulber’in ihtilâflı görüşlerinin de değerli olduğunu ve bu görüşlerin onun üstün kavrayışının bir ürünü olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, ona ait olan görüşlerin incelenmesini öğrenci ve müridlerine önermiştir.

1.3.2.6. Nahiv ve Tarihci Yönü

Sîdî Muhtar, kaleme aldığı birçok metinde Arapça gramer konularına detaylı bir şekilde değinmektedir. Öyle ki, kaside ve şiirleri arasında dil kurallarına uygun nazım oluşturduğu göze çarpmaktadır. Nahiv ilmindeki bu ustalığına rağmen, Arapça gramerin öğrenilmesiyle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Arapça gramer ilmi, İslâm hukukundaki farzı kifaye prensibine benzer bir şekilde değerlendirilmelidir. İnsanların bir kısmının icrasıyla toplumun tamamının muaf olduğu gibi, Arapça dil kurallarının temel prensiplerinin bilinmesi, tali kuralların tamamına yetmektedir. Gramer ilmindeki temel amaç, Arapça kelimelerin yapısal özelliklerinin anlaşılmasıdır. Bunun ötesi gereksiz bir ayrıntıya odaklanmaktır. Mübteda’nın ref’ ediciliğini ve zarfların nasb ediciliğini bilmek gibi bir durumdur. Ancak, ilim ehli Arapça dilinin temel kurallarını bilmeksizin nahiv ilminden muaf tutulamaz. Çünkü ilim ehlinin Arapça’nın temel kurallarını bilmek, vazgeçilmez bir gerekliliktir.”⁴⁹¹

Sîdî Muhtar, tarihle ilgili bir kısım eser telif etmiş ve bu eserlerde çeşitli tarihi konulara değinmiştir. Özellikle Sudan, Azavad, Endülüs ve Batı Afrika tarihine

⁴⁹⁰ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁹¹ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddimetu ibn Haldûn*, Daru ibnu’l-Cevzi, Kahire 2010. bsk. I, 756; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü’l-vakad fî zikri fezâili’l-meşâyih ve hakâiki’l-evrâd li’l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

odaklanarak bu bölgelerle ilgili önemli bilgiler sunmuştur. Bunun yanı sıra, savaşçı bir ruha sahip olan Beni Hasan kabilesinin tarihine dair bir defter ve notlar bırakmıştır. Bu notlar içinde, Azavad bölgesinde gerçekleşen siyasî, idarî, adlî ve sosyal olaylara dair belgeler de bulunmaktadır. Sîdî Muhtar'ın eserleri, söz konusu bölgelerin tarihi hakkında önemli bir kaynak teşkil etmektedir.⁴⁹²

Sîdî Muhtar âlim, mürşid ve ilim ehli olmasının yanı sıra aynı zamanda bir şair ve edebiyatçıdır. Arapça kaleme aldığı “*Kasidetü'l-feyziyye*” gibi şaheseri, üstün edebî yeteneklerine işaret etmektedir. Bu eserlerinde tasavvufî ifadelerle nazım yaparken belâğat, isti‘are ve beyan kaidelerine önem vermiştir. İçerdiği ilim dallarına göre incelendiğinde, Sîdî Muhtar'ın ne denli belîğ bir ifadeye sahip olduğu açıkça görülebilir.⁴⁹³ Günümüzde “*Kasidetü'l-feyziyye*”, Afrika kıtasında bulunan Kâdiriyye mensupları arasında büyük bir öneme sahiptir.⁴⁹⁴

“*Kasidetü'l-feyziyye*” nin tüm şiirlerini çalışmamızın içerisinde verip içerdiği ilim dallarına göre tahlil etmek mümkün değildir. Bu nedenle, yazmış olduğu şiirlerden bir kıta ele alarak Sîdî Muhtar'ın edebî yönünü ele alacağız.

شغف الفؤاد بحب ذات الواحد والسر أنبأ عن مقر جاحد

وبسر سر السر طلسم رمزه وبسر سويداء لب واجد⁴⁹⁵

Kalb, Vâhid olan zatın aşkıyla yandı,

Sır ise inkârcının yerini ifşa etti

Sırrın sırrının sırrıyla (alâmeti) nişanesi belirir

Lübbün (kalbin) derinliklerinin karanlığı açıklanır

Yukarıda verilen “*Kasidetü'l-feyziyye*” şiirinin tasavvufî anlam ve ifadeleri üzerinde ayrıntılı olarak durmayacağız. Çünkü her kelimenin içerdiği işârî anlam nedeniyle, şiirin her bir satırı tasavvufî bir derinliğe sahiptir. Bu sebeple, Sîdî Muhtar'ın tasavvufî görüşler bölümünde, kasideye yüklenen tasavvufî anlam ve ifadeleri

⁴⁹² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 249; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁴⁹³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 340.

⁴⁹⁴ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁴⁹⁵ Sîdî Muhtar, *Şerhu'l-Kasidetü'l-Feydiyye*, 437; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

incelemeye çalışacağız. Burada ise şiirlerin beyan, belâgat, istiare ve terkip yönlerini ele alarak Sîdî Muhtar'ın edebî kişiliğine odaklanacağız. Şiirde işlenen her bilim dalı, kendi içindeki ilim ve sanat unsurlarına uygun olarak tasavvufî düşüncelerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu da Sîdî Muhtar'ın edebî yönünün ne denli belîğ ve icaz sahibi olduğunu göstermektedir. Tasavvufî ifadelerle şekillendirilen şiirin yapısına bakacak olursak:

Şiirin Yapısı; “Kasidetü'l-feyziyye” adlı eserin temel teması, vahdet düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Sîdî Muhtar, ilahî muhabbeti vahdet düşüncesi çerçevesinde ele almıştır. Bu düşünceyi ifade ederken, kasidenin sözcük, şekil ve ezgisi arasında sıkı bir bağ kurmuştur. Bu durum, kasidenin heyecan, duygu ve düşüncelere etkili bir şekilde hitap ettiğini göstermektedir. Kısaca Sîdî Muhtar, ilahî muhabbetine duyduğu tutkuyu, arzularını ve manevî duygularını nağme ve kafiyeli şiir ritimleriyle ifade etmeye çalışmıştır.⁴⁹⁶

Şiirin Üslubu; Şiir anlamlı, duygulu, düşünceli ve deneyimli bir tasvirle ele alınmıştır. Bu etkileyici tasvir, oluşturulan nazım sayesinde dinleyicinin ruhunda bir haz uyandırmaktadır. Bu da şairin duygularını etkileyici ve düşündürücü bir tarzda ortaya koyduğunu göstermektedir.⁴⁹⁷

Şiirin cümleleri; şiirde geçen her bir lafız, güçlü ifadeleri, derin anlamları ve mükemmel sırları içeren iyi bir terkip ile donatılmıştır. Aynı şekilde, seçilen tüm kelimeler ve harfler, şiirin teması ve fikirleriyle uyumlu ve uygun bir biçimde yer almıştır. Anlamları daha etkili hale getirmek için belâgat,⁴⁹⁸ me'anî,⁴⁹⁹ bedî',⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁴⁹⁷ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁴⁹⁸ İslâmî ilimler içerisinde ve Arap dil bilimcileri nezdinde, belagat ilmi özel bir öneme ve değere sahiptir. Özellikle Arap şiir ve kasideleri belagat ilminde soyutlanamazlar. Bu ilmin kurallarına göre oluşturulmayan kasideler, beyitler ve şiirler Arap toplumunda önemsiz kabul edilir. Bu sebeple, Sîdî Muhtar gibi Arapça'nın tüm ilim dallarında uzmanlaşmış birinin kaside ve şiirlerinde belagat ilminin izlerini görmemek düşünülemez. Bu ilim, Arap edebiyatı ve dil bilimine özgü derin anlatım ve ifade yeteneğini vurgulamakta ve bu tür eserlerin değerini artırmaktadır. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁴⁹⁹ Me'anî (semantik) anlam bilimi; Şair, kasidenin nazmında haberin üsluba uygunluğuna önem vermiştir. Görünüm, içerik ve dizilim yönünden haberin üslup inşai üsluptan daha uygun olduğu düşüncesiyle şair bu üslubu tercih etmiştir. Şair, kasidesinde haberin doğru bir şekilde iletilmesi ve anlaşılması için bu anlam bilimine başvurmuştur. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰⁰ Bedî' (şekil/dizilim); Bu beyitte seçilen واحد ve جاد کelimeleri, harf, hareke, sükûn ve adet yönünden eşittir. Aynı zamanda kafîye ve vakıf halleri de aynıdır. Şair, aynı kalıpta gelen iki zıt anlamlı kelimeyi

beyan,⁵⁰¹ kinaye⁵⁰² ve isti'are gibi sanatlar kullanılarak şiir belîğ ifadelerle nazmedilmiştir. Şair, sadece manaya önem vermekle kalmamış, aynı zamanda fikirlerini iddialı bir şekilde vurgulamak için kuru bir söylemden uzak tutmuştur.⁵⁰³

Hece kuralları; Genel olarak hece kuralları, Arap edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olan Halil b. Ahmed el-Ferahidi'nin şiirlerine dayanmaktadır. Halil b. Ahmed'in eserleri incelendiğinde, on beşli hece ölçüsüne göre düzenlendiği görülmektedir. Daha sonra el-Ehveş, el-Metedarik adını verdiği yeni bir hece ölçüsü ekleyerek, şiirlerdeki hece ölçüsünü on altıya çıkarmıştır.⁵⁰⁴

والسر أنبأ عن مقر جاحد

شغف الفؤاد بحب ذات الواحد

0//0/ 0/0//0/ //0//0/0/

0//0/0 /0/ /0// /0//0 ///

مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ

مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ

Sîdî Muhtar, yukarıda verilen beytinde on altılı hece ölçüsüne uyarak düzenleme yapmıştır. On altılı hece ölçüsü, özellikle tasavvuf ve tasavvuf ehlinin doğasına en uygun olan ölçüdür. Hazim el-Kartacanî, şiirin önemi ve hece ölçü kurallarıyla ilgili olarak, “Şiirde tam bir bolluk ve sebat bulacaksınız” ifadesini kullanmıştır.⁵⁰⁶

Sîdî Muhtar, “*Kasidetü'l-feyziyye*” nin kafiyesini (ـا) “dal” harfi üzerine inşa ederek “ravi”⁵⁰⁷ harfi olarak seçmiştir. Dal (ـا) harfi, ünsüz patlayıcı harflerden biridir.

bir beyitte kullanarak bedi' sanatını göstermiştir. Bu sanat, dilin zenginliğini ve şairin ustalığını ortaya koyar. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰¹ Beyan (konuşma sanatı): Şair, burada teşbih sanatını kullanmıştır. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰² Kinaye (kapalı üslup): Sözlerin dolaylı bir şekilde kullanılarak anlamın başka bir yönüne işaret etmesidir. Bu beyitte cesaret, kuvvet, sabır ve metanet anlamları vurgulanarak kinaye edilmiştir. Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰³ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰⁴ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰⁵ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰⁶ Kartâcanî, Ebû'l-Hasen Henüddin Hâzim b. Muhammed b. Hasen b. Muhammed el-Kartâcanî, *Minhâcu'l-bülegâ ve sirâcü'l-üdebâ*, thk. Muhammed Habip b.el-Huce, Daru'l-Garbi'l-İslam, Beyrut, Lubnan 1981, 213.

⁵⁰⁷ er-Ravi, kafiye üzerine inşa edilen bir harftir ve her şiirde bulunan son sestir. Kaside ve şiirler bütün olarak incelendiğinde, kafiye ne kadar farklı olursa olsun, önceki seslerin bir araya geldiği temel sestir. Bu harf, sevgilisini gurbette bekleyen beklemesi gibi, her zaman gelen seslerin kontrolünü sağlayan bir bekleyici gibidir. er-Ravi'nin yokluğu, şiir ve beyitlerin düzeninin bozulması anlamına gelir. Şairler, er-

Şair, kalbindeki aşk ve muhabbet sevgisinin patlamaya meyleden niteliğini vurgulamak için bu harfî özel olarak seçmiştir.⁵⁰⁸

1.3.3. Siyasî, İctima'î ve İktisadî Şahsiyeti

Siyasî Şahsiyeti

Sîdî Muhtar, hem ilim ve irşad ehli olması hem de bir kabile lideri olması sebebiyle çeşitli siyasî olaylara doğal olarak müdahil olmaktadır. Çünkü kaotik bir yaşama sahip olan kabileler ve bedevîlerin bulunduğu bölgede liderlik görevini üstlenmesi, toplumsal olaylara karışmasını kaçınılmaz hale getirmişti. Ayrıca, kendi kabilesi dışındaki diğer kabileler üzerinde de etkili bir nüfuz sahibiydi. Bu meziyetleri sayesinde birçok barış ve arabuluculuk görevini üstlenerek kabileler arasındaki sorunları çözme konusunda büyük başarılar elde etmişti. Bölgedeki barışa sağladığı katkılar nedeniyle birçok prens ve liderin sevgisini kazanmıştı. Özellikle Fulani Prenslığı, Zenuc Prenslığı, el-Eyyûr İlmdın Prenslığı gibi emirlikler ile Berakineh, Terarizeh, Evlad-i Davud, Evlad-i Nasır, Evlad-i Delim ve benzeri Arap kabileleri gibi birçok kabile lideri tarafından büyük değer ve saygıyla karşılanmıştır.⁵⁰⁹

Sîdî Muhtar'ın kabile ve devletlerle yaşadığı siyasî olayların tümünü ele almak, çalışmamızın kapsamı açısından mümkün değildir. Bu nedenle, sadece yaşanan toplumsal olaylardan birkaç tanesini kısaca zikretmekle yetineceğiz. Ancak belirtmek gerekir ki, Sîdî Muhtar'ın hayatı ve etkileşimleri oldukça zengin ve karmaşıktır.

Sîdî Muhtar, Nijer Nehri'nin kuzeyinde yer alan Ğarefû ile Fakbîn bölgelerinde yaşayan⁵¹⁰ İlemede kabilesini, Tîmûlât kabilesinin zulmünden kurtarmıştır. Çünkü Tîmûlât kabilesinin lideri Betiti b. Muhammed el-Muhtar b. Ömer, İlemede kabilesi taraftarları tarafından düzenlenen bir suikast sonucunda öldürülmüştü.⁵¹¹ Bu suikast

Ravi'yi kullanarak şiirlerini düzenler ve uyumlu bir yapı oluştururlar. Bu nedenle er-Ravi, şiirin estetik ve yapısal açıdan sağlam bir temelini oluşturur. Abdülkâdir er-Rubâ'î, *es-Sûretu'l-fenniye fî şî'ri Ebî Temâme*, Yermuk Üniversitesi, Ürdün 1980, I, 235.

⁵⁰⁸ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵⁰⁹ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵¹⁰ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵¹¹ İlemede kabilesine mensup bir grup, isyan sırasında Tîmûlâyât kabilesinin lideri olan Betiti b. Muhammed el-Muhtar b. Ömer'i pusuya düşürerek öldürmüştür. Tîmûlâyât kabilesi taraftarları, suikastın

sonucunda, İlemede kabilesinin üyeleri Tîmûlât kabilesi taraftarları tarafından insanlık dışı zulüm, hakaret ve baskılara maruz bırakılmıştı. Çaresiz durumda olan bu kabileye yardım eden Sîdî Muhtar, onları bu insanlık dışı zulümlerden kurtarmış ve iki kabile arasında kalıcı bir barış sağlamıştır.⁵¹²

Barışın sağlanmasının ardından Sîdî Muhtar, Tîmûlât kabile liderliğine Hûmîka b. Ömer'i getirmiştir. Ancak Hûmîka kabilesi içinde ayrımcılık yaparak huzursuzluk yaratması nedeniyle, Sîdî Muhtar, Hûmîka'nı liderlikten azletmiş ve yerine ilk olarak İlbâşâ b. Etnîkâd'ı getirmiştir.⁵¹³ Fakat bir süre sonra bu lider de şeyhe karşı saygısızlık göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine Sîdî Muhtar, İlbâşâ b. Etnîkâd'ı da görevden alarak yerine Emebnu Ak eş-Şeyh'i getirmiştir.⁵¹⁴

Sîdî Muhtar'ın siyasî otoritesinin ne denli güçlü olduğunu, Tîmûlât kabilesinin liderleriyle yaşadığı diyaloglarda açıkça görmekteyiz. Çünkü kendisine bağlı olmayan bir kabilenin liderini değiştirdiği veya görevinden azlettirdiği görülmektedir. Bu durum, Sîdî Muhtar'ın sadece bir kabile lideri olmaktan öte, kabileler üstü bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sîdî Muhtar, Sahra bölgesinde göçebe olarak yaşayan kabile liderlerinin haksız davranışlarına karşı mesafeli bir tutum benimsemiştir. Bu tutumu, özellikle Tavâriku'l-Mîden kabilesinin lideri olan Ūkâdûd'un misafiri olduğu bir durumda belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Zira Sîdî Muhtar, liderin malından yemek ve içmek yerine,

intikamını almak amacıyla Timbuktu şehrini kuşatmıştır. Şehir, uzun bir süre kuşatma altında kalmış ve aşırı açlık ve yoksulluk nedeniyle insanlar, hayvan leşleri ve köpek eti gibi yiyecekleri tüketmeye başlamıştır. Açlık, insanların birbirlerini yemeye kadar varan bir noktaya ulaşmıştır. Bu durumu sonlandırmak amacıyla Sîdî Muhtar, İlemede kabilesiyle görüşmelere girmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, İlemede kabilesi Tîmûlâyât kabilesine bin altın, bin takım elbise ve on savaş atı verme şartıyla barış yapmıştır. Emâl Tibî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵¹² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 36.

⁵¹³ Sîdî Muhtar, Hûmîka'nın liderliğine son vermek için İlbâşâ b. Etnîkâd'ı kabile liderliğine getirmiştir. Ancak İlbâşâ, kısa bir süre sonra liderlik pozisyonuna gelmesinin ardından Sîdî Muhtar'ın huzuruna, beklenmedik bir şekilde şımarık tavırlarla çıkmıştır. Sîdî Muhtar, bu şımarıklığa karşı tepkisini göstererek, “Ey paşa, iktidarını benim desteğimle elde ettin, ancak şu anda hiçbir kabile liderinin kabul etmeyeceği saygısız davranışlar sergiliyorsun” şeklinde konuşmuştur. Sessiz bir şekilde Sîdî Muhtar'ın konuşmasını dinleyen İlbâşâ ise şu cevabı vermiştir: “Şeyh, sen bana ecdadından miras olarak verilmiş olan bu saltanatı vermedin. Bu saltanat, benim ecdadımdan bana miras olarak kalmıştır.” Bu olayın ardından Sîdî Muhtar, kabile liderliğine Emebnu Ak eş-Şeyh'i getirmiştir. Emâl Tibî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵¹⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 36; Emâl Tibî, *el-Kevkebû'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

misafir olduğu süre boyunca kabileye mensup bir dindar şahsın sahip olduğu koyun sütüyle beslenmeyi tercih etmiştir. Sîdî Muhtar'ın sergilediği bu davranış, takvâ ve zehâdet prensiplerinden ödün vermeden yaşamını sürdürmeyi tercih ettiğini göstermektedir.⁵¹⁵

Sîdî Muhtar'ın bu davranışı, kabile bireyleri arasında takdir ve sevgi kazanmasına yol açmıştır. Ancak kendisine gösterilen aşırı saygı ve hürmetten rahatsız olan Sîdî Muhtar, bu durumu ele alarak kabile üyelerine hitaben, “Mü'minler arasında alçakgönüllü bir Müslüman olarak yaşamadan ötesini kendime layık göremiyorum” diyerek, aşırı saygıdan kaçınmalarını istemiştir.⁵¹⁶

Sîdî Muhtar'ın etkisi bu kabile içerisinde, sadece halk tabakasıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda kabile liderleri ve elit kesim tarafından da değer ve önemi kabul edilmiştir. Çünkü kabile liderleri Ûkâdûd ve kadılık görevini yürüten Sâlih b. Muhammed el-Beşir, Sîdî Muhtar'a kendi kabilelerinin ruhanî liderlik görevini üstlenmesi teklifinde bulunmuşlardır. Ancak Sîdî Muhtar, bu teklifi kabul etmeyerek geri çevirmiştir.⁵¹⁷ Bu önemli teklif, onun kabile içindeki değer ve ağırlığını göstermektedir.

Günümüzde İfûkas ve Âdrâr bölgelerinde “Bâyî Yumâris” olarak adlandırılan bu ruhanî liderlik makamı hala devam etmektedir.⁵¹⁸

Sîdî Muhtar'ın önemli bir diyalog yaşadığı diğer bir lider, el-Berabîş kabilesi⁵¹⁹ lideri Muhammed b. Rehâl'dir. Muhammed b. Rehâl, Evladi Vafi kabilesine mensup tacir Şerifî⁵²⁰ öldürme konusunda “Ben onu öldüreceğim, Kâbe'de veya Mescit-i

⁵¹⁵ el-Kaşad, *et-Tevârık Arabî's-Sahra*, 41; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 33.

⁵¹⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 33.

⁵¹⁷ Abdülaziz b. Abdullah, *el-Mûsû'etü'l-meğrib lil-e'lami'l-beşer ve'l-hadaret, mu'ellemetü'l-müdin ve'l-kabail*, Matbaatul vuzeratu'l-evkaf ve's-şuunu'l-İslâm, el-Mağrib 2005. bas. V, 34; Ahmed el-Hamdî, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmu bi Azavad-i İfrikya*, 29.

⁵¹⁸ Muhammed Sait el-Kaşşat, *et-Tevaruk Arebu's-Sahra, Merkezi Şûvun ve ebhasi Sahra*, Trablus 1989, bas. II, 41.

⁵¹⁹ el-Berabîş kabilesi, Moritanya'nın doğusu ve Azavad'ın merkezine yerleşen Sahra bedevilerinden oluşmuş Araplardır. Bkz. Ahmed el-Hamdî, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmu bi Azavad-i İfrikya*, 30.

⁵²⁰ Şerif Tafîlat, Ali b. Muhammed el-Ûlvî'nin himayesi altında bulunan ünlü bir tüccardır. Ali b. Muhammed el-Ûlvî, ise Bati Sudan'a ticaret amacıyla sıklıkla seyahatler düzenleyen girişken bir tacirdir. Ahmed el-Hamdî, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmu bi Azavad-i İfrikya*, 34.

Nebevî'de bile olsa"⁵²¹ şeklinde bir yemin etmiştir. İslâm toplumunda, affedilmeyecek bir kişi hakkında yapılan en büyük yeminin Kâbe ve Mescit-i Nebevî bölgesinde dahi affedilmemesi şeklinde olduğu bilinmektedir. Bu ifade, bir kişi hakkında yapılan yeminin en ağır ve kesin olduğunu ifade eder.⁵²² Ancak, Muhammed b. Rehâl, Sîdî Muhtar'ın ricası üzerine yeminini ettiği kişiyi affetmiştir. Bu durum, Sîdî Muhtar'ın siyasî otoritesini ve el-Berabîş kabilesi lideri Muhammed b. Rehâl nezdindeki değer ve önemini göstermektedir.

Sîdî Muhtar'ın siyasî ağırlık ve otoritesini, hak hukuk tanımayan Evlâdi'l-Mûlât kabilesine karşı aldığı karar ve yapmış olduğu girişimlerde daha iyi görülmektedir. Çünkü Evlâdi'l-Mûlât kabilesi, Azavad bölgesinde yaşayan birçok kabile ve ailenin mallarını talan etmişti.⁵²³ Malları talan edilen kabile bireyleri, yaşanan durumu Sîdî Muhtar'a şikâyet ederek yardım talebinde bulunurlar. Sîdî Muhtar, kabileyi yapmış oldukları haksızlıklardan vazgeçmeleri için uyarır; fakat başlangıçta bu uyarı ciddiye alınmaz. Ancak daha sonra Sîdî Muhtar'ın uyguladığı baskı sonucunda, gasp edilen mallar geri alınarak hak sahiplerine iade edilir.⁵²⁴

Evlâdi'l-Mûlât kabilesinin, çeşitli kabilelerin mal varlıklarını talan etmesine rağmen bu kabilelerin, Evlâdi'l-Mûlât kabilesine karşı koyma cesaretini göstermemeleri dikkat çekicidir. Bu durum, Evlâdi'l-Mûlât kabilesinin güçlü ve zorlayıcı bir yapıya sahip olduğunu işaret etmektedir. Ancak, Sîdî Muhtar'ın, Evlâdi'l-Mûlât kabilesinin sahip olduğu güce rağmen onlara karşı çıkması ve yapmış oldukları haksızlıklardan vazgeçirmesi, onun bölgedeki siyasi ağırlığını ve otoritesini etkili bir şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir.

⁵²¹ Evladi Vafi kabilesi lideri Şerif, uzun yıllar boyunca el-Berabîş kabilesine vergi ödemiş, ancak son zamanlarda vergi ödemeyi durdurmuştur. Muhammed b. Rehâl tarafından yapılan uyarılara rağmen Şerif vergi ödemesini yerine getirmemiştir. Son uyarının ardından Muhammed b. Rehâl, Şerif'i öldüreceğine dair bir yemin etmiştir, hatta Kâbe veya Mescit-i Nebevî'de bile olsa affetmeyeceğini ifade etmiştir. Şerif, bu yemini duyduktan sonra Sîdî Muhtar'ın yanına giderek durumu ve yaşadığı sorunları anlatır. Sîdî Muhtar, Şerif ile birlikte Muhammed b. Rehâl'in yanına gider. Sîdî Muhtar, Muhammed b. Rehâl'den Şerif'i affetmesini ve bağışlamasını ister. Şeyh, Sîdî Muhtar'ın talebini saygıyla kabul eder ve Şerif'in affedildiğini duyurur. Ahmed el-Hamdi, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrikya*, 34.

⁵²² Hamdi, *el-Muhtar el-Kebir el-Küntî et-Tasavvuf ve'l-İlmü bi Azavad-i İfrikya*, 34.

⁵²³ Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵²⁴ Hamdi Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 36; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

İctima'î Şahsiyeti

Sîdî Muhtar'ın liderlik yetenekleri, sorunları çözme ve çatışmalara müzakere yoluyla yaklaşma yeteneğiyle birleşmektedir. O, kuvvet kullanma yerine diyalog ve müzakere yoluyla sorunları çözmeyi tercih etmiştir. Bu tutumu, bölgedeki kabileler arasında uzlaşa ve barışın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Sîdî Muhtar'ın liderlik yetenekleri ve bölgedeki itibarı, kabileler arası ilişkilerde denge sağlamak ve çatışmaları önlemek için önemli bir role sahip olduğu görülmektedir.

Yaptığımız araştırmalar, Sîdî Muhtar'ın Afrika kıtasındaki kabileler ve devlet liderleri üzerinde etkili bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu etkin liderlik rolünü, ilmî ve tasavvufî hizmetleriyle birleştirerek icra etmiştir. Toplumun faydasını ve ilahî rızanın kazanılmasını amaçlayarak gerçekleştirdiği hizmetler sayesinde, geniş bir topluluk tarafından büyük bir saygıya laik görülmüştür.⁵²⁵

Sîdî Muhtar'ın önemli özelliği, haksızlıklara karşı çıkarak dünyevî ve mânevî yönden ezilenlerin yanında yer almasıdır. Çünkü bazı liderlerin ve kabilelerin baskı ve korkusu altında yaşayan halk, Sîdî Muhtar'ın çağrısına korkarak değil, severek ve isteyerek katılmıştır. Bireysel arzu ve isteklerin sonucu olarak ortaya çıkan bu topluluk, her kesim ve bireyi kapsayacak şekilde bir araya gelmiştir. Bu sayede, geçmişte düşman olanlar, hiçbir ayrıma tabi olmaksızın birbirleriyle dost ve kardeş olmuştur. Şeyhin etrafında birleşmiştir. Sîdî Muhtar, yaptığı bu hizmetler ve çabalar neticesinde Kuzey Afrika'nın dinî ve siyasî lideri konumuna yükselmiştir.⁵²⁶

Ünlü Fransız gezgin Rane Quay (1828), Afrika Kıtası hakkındaki araştırmasında Sîdî Muhtar'ın halk üzerindeki etkisinin büyük olduğunu gözlemlemiştir. Rane Quay'ın belirttiği bu bilgilerin doğruluğunu teyit etmek amacıyla yapılan araştırmaları yürüten Barth (1853/1854) ise “Gerçekten Sîdî Muhtar'ın bu halk nezdindeki değer ve önemine araştırmalarım sayesinde tanık oldum.” ifadeleriyle bu durumu doğrulamıştır.⁵²⁷

Kısaca özetlemek gerekirse, Sîdî Muhtar'ın güçlü ve deneyimli bir dinî ve siyasî lider olduğu görülmektedir. Üstün zekâsı ve derûni bir ilme haiz olması sayesinde, çevresindeki kabile ve devlet liderleri tarafından saygı duyulan bir kişilik haline

⁵²⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 36.

⁵²⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 36;

⁵²⁷ Bûl Marty, *Küntetü's-Şerkiyün*, 59.

gelmiştir. Elde ettiği konum nedeniyle, sultanlar, emirler ve devlet yöneticileri onunla istişarelerde bulunmuş ve birçok barış ve savaş kararında onun imzası olmuştur.

Sîdî Muhtar'ın etkisi sadece belirli bir tabaka ile sınırlı kalmamıştır, çünkü ilmî, siyasî, edebî ve tasavvufî bir kişilik olarak tüm kesimlere hitap etmiştir. Kendisi bir ilim ve düşünce adamı olarak geniş bir çevreye etkide bulunmuştur.

İktisadi Şahsiyeti

Sîdî Muhtar, yürüttüğü hizmetleri daha verimli bir ortamda gerçekleştirmek amacıyla Mebrûk şehrinde medrese ve tekke inşa etmiştir. Mebrûk şehrini tercih etmesinin temel nedeni, bu şehrin yolculuk yapan kabilelerin geçiş noktasında bulunması, zengin ziraat mahsullerine sahip olması ve aynı zamanda serin sularının varlığıdır. Şehirdeki bu özellikler, inşa edilen medresenin ve tekkenin yolculuk yapan her bireyin uğrak noktası haline gelmesine olanak tanımıştır. Daha sonra, Sîdî Muhtar, yolculuk yapan misafirlerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli yatma ve barınma yerleri inşa ederek medrese ve tekkeyi bir külliye haline getirmiştir.⁵²⁸

Sîdî Muhtar'ın temel amacı, Kâdiriyye tarikatının öğretileri ve evrâdını icra etmekle sınırlı değildi. Asıl hedefi, ilimle donatılmış tarikat sahibi insanlar yetiştirmekle birlikte İslâm dinini Hristiyan ve putperest halklar arasında yaymaktır. Bu sebeple, Merakeş, Fas ve Meknas'ta bu külliyeyle bağlı çeşitli şubeler inşa etmiştir.⁵²⁹

Sîdî Muhtar'ın yaptırdığı medrese ve medreseye bağlı tekke ve zaviyeler, kurucusuna atfen “el-Muhtariye Medresesi” olarak bilinir. el-Muhtariye medresesi, bölgedeki diğer medreseler gibi sadece dinî ilimler üzerine eğitim vermemiştir. Medrese, çeşitli dinî ve fen ilimlerinin yanı sıra tarikat öğretilerini ve irşad görevlerini de icra etmiştir. Medrese bünyesinde yetişen âlimler ve müridler, İslâm dinini Batı ve Orta Sudan'daki siyahi toplumlar arasında yayma çabalarında bulunmuşlardır. Onların yürüttüğü çalışmalar sonucunda İslâm dini, sadece belirli bir halkın dini olmaktan öte, başta putperest ve diğer kabileler olmak üzere bölgenin en yaygın dini haline

⁵²⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 209; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵²⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 209.

gelmiştir.⁵³⁰ Bu çalışmalara öncülük eden Sîdî Muhtar, Batı Sudan'daki müridlerinin gözünde ruhanî bir önder ve otoriter bir lider olarak kabul edilmiştir.⁵³¹

el-Muhtariye, medresesinin üslendiği görev pek kolay ve rahat olmamıştır. Çünkü medresenin kurucusu Sîdî Muhtar, sadece tarikat şeyhi olarak hilâfet görevini yürütmemiştir. O, hilâfet göreviyle birlikte, müderrislik ve kabile liderliği görevlerini de yürütmüştür. Dolayısıyla tekke ve zaviyeler tarikat öğretilerinin dışında birçok amaçlarda kullanılmak mecburiyetinde olmuştur. Özellikle kabileler arasındaki ihtilâf ve savaşların barış yoluyla çözülmesi için medrese sulh ve kararlar için karargâh konumuna gelmiştir.⁵³²

el-Muhtariye Medresesinde İaşe ve İbate Hizmetleri

Sîdî Muhtar'ın “el-Muhtariye medresesinde” eğitim gören öğrenciler, Azavad bölgesindeki öğrencilere kıyasla daha avantajlı durumda oldukları söylenebilir. Sîdî Muhtar, öğrencilerinin tüm yeme, içme, giyinme, konaklama ve diğer ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşılamıştır. Bu sayede talebeleri maddi sıkıntılar yaşamamıştır. Sîdî Muhtar'ın ifadesiyle: “Ben öğrencilerimin ilim ve irfan sahibi olmalarını isterim, bunun dışında maddi bir şey istemem ve medresede kalma süreleri için sınırlama da getirmem.”⁵³³ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Afrika'daki diğer medreselerde eğitim gören öğrenciler zor koşullar altında eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Ancak Sîdî Muhtar'ın medresesinde eğitim gören öğrenciler, diğer medreselerden farklı olarak sıkıntı yaşamadan eğitimlerine devam etmişlerdir.

Sîdî Muhtar, “el-Muhtariye medresesi”nin günlük ihtiyaç ve masraflarını kendi karşıladığı için bazı ilim ehli ve medreseler tarafından eleştirilmiştir.⁵³⁴ Bu eleştirilere

⁵³⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 208; Ahmed b. Emin Şınkıtı, *el-Vesîd fî teracimî edübbâi Şınkîti*, 356; el-Burtelî, *Fethu's-Şekur fî Mârifeti e'yanî 'ulamâi't-tekrur*, 152; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵³¹ Özköse, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*, 37; Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dîne'l-merîd*, 125; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁵³² Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 210.

⁵³³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 121; Emâl Tîbî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵³⁴ Sîdî Muhtar, yakın dostu Abdurrahman b. Âfe'nin el-Muhtariye medresesinin günlük iaşe ve ibâte masraflarını kendisinden talep ettiğini ifade eder. Dostunun yapılan masrafların miktarını öğrenince

yanıt olarak Sîdî Muhtar, öğrenci ve müridlere yönelik bir bildiri yayınlar. Yayınladığı bildiride şu ifadelere yer vermiştir: “Öğrenci ve müridlerden kimin gayreti ve niyeti sadece Allah ise, benim yanımda onun değeri para ve maddiyatla ölçülmez. O, istediği kadar ve istediği şekilde benim malımdan yiyebilir. Zira sahip olduğum mal ve mülkün hepsi Allah'ın mülküdür. Ben sadece bu mülkün bir emanetçisiyim.”⁵³⁵ Sîdî Muhtar, bu bildiriyle yapılan masrafların ve harcamaların kendi gözünde bir maddi değeri olmadığını ve sadece yapılan hizmetin Allah'ın rızâsı için olduğunu belirtmeye çalışmıştır.

Sîdî Muhtar, yeme ve içme ihtiyaçları dışında, ilim ehli ve tarikat mensuplarının faydalanması amacıyla “Muhtariye Medresesi” bünyesinde büyük bir kütüphane inşa etmiştir. Kitap temin etmek için yılda iki katile seferi düzenlemiştir. Katilelerden biri Fas'a yönelirken diğeri batıda bulunan ve ilmî kaynakları zengin olan şehirlere gitmiştir. Ayrıca Mısır ve Tunus gibi şehirlere özel katileler de göndermiştir.⁵³⁶

el-Muhtariye Medresesinin Eğitim Müfredatı

Muhtariye medresesi, Azavad bölgesinde diğer medreselerden farklı bir eğitim sistemi benimsemiştir. Diğer medreseler genellikle sadece dinî kitapları okutarak eğitim verirken, Muhtariye medresesi hem dinî kitapları hem de faydalı bilimsel kitapları öğrencilere okutmuştur. Bu yaklaşım, başlangıçta bazı âlimler tarafından eleştirilse de zamanla kabul görmüştür.⁵³⁷

Sîdî Muhtar'ın liderliğindeki bu eğitim müfredatı daha sonra diğer medreselerde de uygulanmış ve bölgenin geneline yayılmıştır. Bu yöntem, Azavad bölgesini aşarak Fas, Tilmisân, Kayrevan, Merakeş, Tevât ve diğer bölgelere de ulaşmıştır. Sîdî

hayretler içerisinde kaldığını belirtir. Abdurrahman b. Âfe, medreseye gelen öğrenci ve müritlere hitaben, uzun süredir şeyhin malını harcayarak beslendiklerini ve zaman geçirdiklerini söyler. Sîdî Muhtar, bu davranışın kendisini rahatsız ettiğini ifade eder. Bu rahatsızlık nedeniyle el-Muhtariye medresesinde eğitim gören tüm ilim ve tarikat öğrencilerine yönelik bir bildiri yayınlar. Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 42.

⁵³⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 121; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 42; Emâl Tîbî, *el-Kevkebî'l-vakad fî zikri fezâilî'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵³⁶ Muhammed, *el-Küntî, ed-Derâif ve't-telâid*, 230.

⁵³⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l- 'ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 121; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 174-175.

Muhtar'ın öğrencileri, hocalarının eğitim metodunu uygulamak için büyük çaba sarf etmişlerdir.⁵³⁸

Muhtariye medresesinin eğitim sistemindeki ikinci önemli değişiklik, erkeklerin yanı sıra bayanların da eğitim alabilmesidir. Muhammed Halife, babasının oluşturduğu eğitim sisteminin üç bölüme ayrıldığını belirtir. Birinci bölümde, ilim talep eden erkek öğrencilerin bulunduğunu ve bu öğrencilerin derslerinin babası tarafından takip edildiğini söyler. İkinci bölümde, tarikat ehli olan müridlerin bulunduğunu ve bu müridlerin vird ve irşad görevlerinin yine babası tarafından icra edildiğini belirtir. Üçüncü bölümde ise bayanlardan oluşan ilim talebeleri ve tarikat müridelerinin bulunduğunu ve bu hanımların eğitim ve irşad işlerinin annesi Lâlete Ayşe tarafından yürütüldüğünü ifade eder.

Muhammed Halife, özellikle “*Muhtasar Halil*” kitabı için özel ders programının düzenlendiğini ve bir gün babasının erkeklere ders verdiğini, ertesi gün ise aynı dersin annesi Lâlete Ayşe tarafından hanımlara okutulduğunu belirtir. Bu şekilde hem erkekler hem de bayanlar eşit şekilde eğitim alma fırsatına sahip olmuşlardır.⁵³⁹

Muhammed Bellû, Sîdî Muhtar'ın ilim ve tasavvuf alanındaki yeteneklerini ve mürşidlik vasfını aşağıdaki şiirle ifade etmeye çalışmıştır:

أَتْلُغُ تَحِيَّاتِي لِكُنْتَهُ بِأَسْرَهَا لَا سَيِّمًا لِّلْسَيِّدِ الْمُخْتَارِ

أَتْلُغُ تَحِيَّةَ مِسْكَ زَلَالَةٍ لِّلْغُوثِ مَعَ أَقْطَابِهِ الْأَخْيَارِ⁵⁴⁰

Küntî ailesine selamlar olsun

Özellikle Seyid Muhtar'a olsun

Gavs ve seçilmiş Aktâblara

Gölgesi misk olana selam olsun

Sîdî Muhtar, el-Muhtariye medresesinin kuruluş amacını yalnızca tasavvuf ve tarikat öğretileriyle sınırlamamıştır. Aksine, medrese eğitimiyle birlikte tarikat hizmetleri sunarak bilimsel açıdan donanımlı kişilerin yetişmesini hedeflemiştir. Bu

⁵³⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 122; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵³⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 122-123; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

⁵⁴⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-‘ilmiyye ve'l-meşîhatu's-sûfiyye bi Azavad*, 124.

süreçte, öğrenci ve müridlerin temel ihtiyaçları olan iâşe ve ibate konusunda bizzat ilgilenererek, onlara herhangi bir sıkıntı yaşatmamıştır.



İKİNCİ BÖLÜM

SÎDÎ MUHTAR b. AHMED'İN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Çok yönlü bir birikime sahip olan Sîdî Muhtar, aynı zamanda tasavvuf alanında derin bir anlayışa ve mânevî bilgiye sahiptir. Bu bağlamda, onun tasavvufî görüş ve düşüncelerini anlamak, onun mânevî mirasını değerlendirmek açısından büyük bir öneme sahiptir. Sîdî Muhtar'ın tasavvufî görüşlerini anlamak için, öncelikle ilgili terimlerin ve kavramların “sözlük ve terim” anlamları verilecektir. Ayrıca, Sîdî Muhtar'ın oğlu ve halefesi Muhammed Halife tarafından kaleme alınan “*ed-Derâif ve 't-telâid fî menâkibi ve kerâmâti eş-şeyheyne, el-vâlidetü ve 'l-vâlid*” adlı eser incelenerek, Sîdî Muhtar'ın tasavvufî öğretileri hakkında sağlam bir temel oluşturulacaktır. Bu eser, Sîdî Muhtar'ın mânevî öğretileri, kerametleri ve diğer tasavvufî yönleri hakkında bilgi sağlayarak, onun tasavvuf anlayışının derinlemesine anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Sîdî Muhtar'ın tasavvufî görüşlerini belirlemek için tasavvuf alanında yazdığı eserler bu bölümün temel kaynaklarını oluşturacaktır. Çünkü bir kişinin geride bıraktığı eserler, onun hayat felsefesini ve düşüncelerini ortaya koyan en önemli kanıtlardır. Birçok konuda tasavvufî görüşler ifade eden Sîdî Muhtar, öncelikle ilgili âyet ve hadislerle yer vererek kendi düşüncesini aktarmaya çalışmıştır.

2.1. TASAVVUFÎ İSTİLÂHLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Her bilim dalının kendine özgü terimleri olduğu gibi, tasavvuf ilminin de birçok terim geliştirdiği bilinmektedir. Bu terimlerin temel amacı, tasavvuf yolcusunun zihnindeki anlamı daha net ve anlaşılır hale getirmektir. Bu düşünceler doğrultusunda, aşağıda verilen tasavvuf terimleriyle ilgili olarak Sîdî Muhtar'ın görüş ve düşünceleri incelenecektir.

2.1.1. Tasavvufî Makamlarla İlgili İstilâhlar

Makam ve haller, tasavvuf ilminin temel noktalarını oluşturur ve diğer mânevî ilimlerde olduğu gibi tasavvufî yaşamın da ana unsurlarını teşkil eder. Mürid, seyr-ü sülûk sürecinde mücâhede sonucu elde ettiği makamları ve Allah'ın lütfettiği mânevî

halleri yaşar. Bu, tasavvufî yaşamda birbirine geçmiş halkalar gibi olan ve çeşitli duraklara benzeyen bir süreçtir.⁵⁴¹

Tasavvuf terbiyesinde süreklilik ve istikrarı ifade eden makam, genellikle müridin bireysel çabalarıyla tekrar edilerek kazanılan ve mânevî derecelere ulaşan âdâb ve Ahlâkî durumları ifade eder. Bu makamlar çaba harcanarak elde edildiği için “kesbi” ve düzenli bir şekilde gerçekleştirildiği için kalıcıdır. Mürid, bulunduğu makamın gerekliliklerini yerine getirmeden bir üst makama geçemez. Yeni bir makama yükseldiğinde ise, önceki makamın mânevî varlığı sonlanmış olmaz. Bu durum, tasavvuf yolunda sürekli bir gelişim ve olgunlaşma süreci olarak görülür.⁵⁴²

Sîdî Muhtar'a göre, tasavvufun temelini oluşturan makam ve haller belirli bir sayı ve isimlerle sınırlı değildir. Her bir hal içinde birçok hal, her bir makam içinde birçok makam ve her tecellî içinde birçok tecellî bulunmaktadır. Bu nedenle, sınırsız olanın bir sonu olmadığı gibi, sayısız olanın da bir adedi olamaz. Bu sınırsızlık ve sonsuzluk ilminin sadece Allah'a mahsus olduğunu ifade eder. Çünkü hal, makam ve tecellîlerin kaynağı Allah olduğu için onları belirli sınırlarla sınırlamak mümkün değildir.

Sîdî Muhtar'a göre, makam ve haller, Allah'a yaklaştırma duraklarıdır. Mürid, Allah'a yaklaşmak için bu duraklardan geçmelidir. Hz. Resûlullah şöyle buyurur: “Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum. Benden bir şey isteyince veririm, dua edince kabul ederim.”⁵⁴³

Sîdî Muhtar'ın tasavvufî düşüncesinde, kul ile Allah arasında sayısız hal ve makam bulunmaktadır. Ancak bu hal ve makamlardan bazıları tahammül yoluyla gerçekleşmesi mümkün olabilmektedir.⁵⁴⁴ Nitekim Cenab-ı Hakk şöyle buyurur, “(Melekler derler ki) her birimizin belli bir makamı vardır.”⁵⁴⁵

Sîdî Muhtar, sınırsız olduğunu belirttiği hal ve makamlardan bazılarını kendi tasavvufî düşüncesine göre izah etmeye çalışmıştır. Fakat onun önceliği, mürşidin

⁵⁴¹ Tek, 156.

⁵⁴² Tek, 156.

⁵⁴³ Buhârî, Rikâk: 38.

⁵⁴⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 336.

⁵⁴⁵ Sâffât, 37/164.

rehberliği ve müridin bu süreçte sabır göstermesi üzerinde durmaktır. Bu temel düşünceye göre, hal ve makamların yaşanması ve tecrübe edilmesi önemlidir.

2.1.1.1. Tövbe

Makamlar sıralamasında ilk makamda olan tövbe kavramı; Arapçada “dönüş yapmak, rücû etmek, geri dönmek” manâsındadır. Şeriat ve tasavvuf literatüründe Arapça mânası temel alınarak “Allah'a yönelme” veya “günah'tan rücû' etme” şeklinde yorumlanır. Bu kavram Kur'an'ı Kerîm'de seksen sekiz yerde geçer. Bunlardan otuz beşi Allah'a, diğerleri ise insanlara nispet edilmektedir. Tövbenin fazileti ve farziyetiyle ilgili âyet ve hadisler varid olmuştur.⁵⁴⁶

Tövbe, kulun günahın mesuliyeti olması nedeniyle nedamet duyması, bir daha günaha dönmemesi, gönülden günah açmazını çözüp Allah'a yönelmesi, gibi mânalara gelir. Genel olarak tövbe üç özellik içerir: Geçmişte işlenen günahlara pişmanlık duyma, mevcut günahlardan vazgeçme ve gelecekte ki günahlardan kaçınma. Ayrıca tövbe Allah'ın affına mazhar olmayı ve rızasını kazanmayı hedefler.⁵⁴⁷

Tasavvufta, tövbe makamı müridin mânevî yolculuğunda önemli bir başlangıçtır. Bu makamda mürid, içinde bulunduğu günahlar ve nefsi arındırmak için Allah'a yönelir ve günah'tan uzak durma kararı alır. Tövbe makamından sonra diğer mânevî makamlara doğru adım atarak ilerler. Tövbenin hayatın her anında devam etmesi gerektiği vurgulanır ve mürid, sürekli olarak nefsiyle mücadele ederek günahlardan kaçınmaya çalışmalıdır. Bu çaba, müridin mânevî yükselişine katkı sağlar ve Allah'a yakınlık derecesini artırır.

Sîdî Muhtar'a göre, bir kişi velî ya da sıddıklardan olsa dahi, kasten, gafletten, cehaletten ve sehven kaynaklanan günahlardan muaf değildir. Bu görüşünü Cenab-ı

⁵⁴⁶ Bu konu ile ilgili Sîdî Muhtar, “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tevbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter” (*Tahrîm*, 66/8.). Hz. Peygamber’de (s.a.s) “Ey insanlar, Allah’a tevbe edin. Ben günde 100 defa tevbe ederim. Müslim, Zikir, 42. “Kul günahını kabullenip Allah’a tevbe ettiğinde Allah onu affeder. Buhârî, Sahîh, 230/3. bu ve benzeri âyet ve hadisleri tevbe konusu için deliller olarak zikreder.

⁵⁴⁷ Kuşeyrî, ‘Abdulkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l- Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 2009, 127.

Hakk'ın şu ifadesiyle desteklemeye çalışır, “*Ey Mü'minler toplu olarak Allah'a tövbe edin.*”⁵⁴⁸

Sîdî Muhtar'a göre, bu âyet Allah'ın hiçbir kişi veya sınıfı ayırt etmeden tüm Mü'minlerin tövbe etmelerini emrettiği vurgular. Dolayısıyla, herkesin günah işlemekten kaçınmak için sürekli olarak tövbe etmeye yönelmesi gerektiğini belirtir.⁵⁴⁹

Sîdî Muhtar, göre peygamberler günah işlememelerine rağmen tövbe ederler. Çünkü günahlar iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi ilahî emir ve yasakların çiğnenmesinden kaynaklanan dinî, vicdanî ve ahlâkî sorumlulukları içeren zâhirî günahlardır. İkincisi ise iyilerin hasenâtı mükarrebûnun seyyiatı mesabesinde olan bâtinî sorumluluktur. Peygamberler, mâsumiyet sıfatına sahip oldukları ve yaratılışlarının özü itibarıyla zâhirî günahlardan beri kılındıkları için, zâhirî günah işlemleri ve bu tür günahlardan tövbe etmeleri düşünülemez. Ancak onlar, ebrarın hasenâtını kendi hesaplarına seyyiat olarak kabul ederek tövbe ve istiğfar ederler.

Sîdî Muhtar, Kuran'da müminlerin toplu olarak tövbe etmelerinin istenmesinin, zâhirî ve bâtinî günahları içeren kapsamlı bir tövbe anlamına geldiğini belirtir. Ayrıca, Hz. Resulullah'ın şu ifadeleriyle tövbenin önemini vurgulamıştır: “Ey insanlar! Allah'a tövbe edip O'ndan af dilemek için gayret gösteriniz. Çünkü ben her gün yüz defa tövbe ederim.” Bu şekilde Hz. Peygamber, Allah'a şükranlarını ifade ederek, yaptığı hasenatları seyyiat olarak kabul edip sürekli bir tövbe içinde olduğunu ifade eder.⁵⁵⁰

Tövbenin Kısımları:

Sîdî Muhtar'a göre tövbe, dört kısma ayrılır:

- Enbiya ve sâlihlerin tövbesi: Enbiya ve sâlihler, 'havâs' sınıfından olduklarından dolayı en küçük gaflette bile bâtinî günahlara karşı tövbe ve istiğfar etmelidirler.
- İbadet ehli olan kulların tövbesi: İbadet ehli kişiler, kötü huy, gaflet ve zâhirî günahlardan uzaklaşarak tövbe etmelidirler.
- İtaatkâr kulların tövbesi: İtaatkâr kişiler, ibadetlerde aşırılığa gitme ve yapılan ibadetleri büyük görme nedeniyle tövbe etmelidirler.

⁵⁴⁸ Nûr, 24/31.

⁵⁴⁹ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtîyye*, 244.

⁵⁵⁰ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtîyye*, 247.

- Günahkâr ve fasıkların tövbesi: Avam ve fasık kişiler, gaflet, cehâlet ve zâhirî günahlardan pişmanlık duydukları için tövbe etmelidirler.⁵⁵¹

Sîdî Muhtar'a göre en uygun tövbe ise kişinin hem bâtinî hem de zâhirî günahlardan tövbe etmesidir. Zira zâhirî gûnahtan tövbe, bâtinî günah tövbesine götürürken, bâtinî gûnahtan tövbe de kişiyi en küçük gafletten bile tövbe etmeye teşvik eder.⁵⁵²

Sîdî Muhtar'ın mü'minlerin tövbe etmeleri konusundaki görüşleri, İbn Abbas'ın şu görüşüyle uyumludur: "Allah'ın bir konu hakkındaki emir veya yasağı tüm kulların aynı düzeyde yerine getirmesi düşünülemez. Ancak her fert kendi derecesi nispetinde yerine getirebilmektedir." Cenab-ı Hakk, Mü'minlere günahlarını ayırım yapmaksızın tövbe etmelerini emrettiği gibi, mükâfatlarını da ayırt etmeksizin vereceği ifade edilmiştir. Zira âyetin devamında, "*Ey mü'minler! Hepiniz tövbe ederek Allah'a yönelin ki kurtuluşa eresiniz*"⁵⁵³ buyrulurak mükâfatın tüm Mü'minleri kapsadığına işaret edilmektedir.⁵⁵⁴

Tövbenin şartları: Sîdî Muhtar, tövbenin şartlarını şu şekilde ifade eder: "Tövbe etmek için, geçmiş günahlardan dolayı pişmanlık duymak, Allah'ı yüceltmek ve gazabından sakınmak için günahı hemen terk etmek ve yapılan kötü işlerin benzerlerini bir daha yapmamaya azmetmek."⁵⁵⁵ Söz konusu şartların yerine getirilmeden tövbenin kabul edilmeyeceğini vurgular. Bununla birlikte, belirtilen şartlar yerine getirildikten sonra kişi, günah işleme niyeti ve ısrarı olmadan hataya düşerek günah işlerse, tövbesine zarar vermez.⁵⁵⁶

Sîdî Muhtar'a göre, tövbede önemli olan nasûh tövbesiyle gerçekleştirilmesidir. Çünkü nasûh tövbe, tövbe eden kişinin bir daha işlenen günaha dönmemesine rehberlik eden ve yardımcı olan bir tür tövbedir. Hz. Resulullah da nasûh tövbe hakkında şöyle

⁵⁵¹ Mesut Akdoğan, 'Afîfuddîn 'Abdullah b. Es'ad el-Yafî'nın Hayatı, Eserleri ve Tasvıfî Düşüncesi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâmî Bilimler (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Ankara 2020.

⁵⁵² Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtîyye*, 247.

⁵⁵³ Nûr. 24/31.

⁵⁵⁴ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtîyye*, 246.

⁵⁵⁵ Mesut Akdoğan, 'Afîfuddîn 'Abdullah b. Es'ad el-Yafî'nın Hayatı, Eserleri ve Tasvıfî Düşüncesi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâmî Bilimler (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Ankara 2020.

⁵⁵⁶ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtîyye*, 246.

buyurmuştur: “Kulun işlediği gûnahtan pişmanlık duyması, Allah'a tam rucû' etmesi, tıpkı sütün memeye dönmediği gibi kişinin tekrar gûnaha dönmemesidir.”⁵⁵⁷

Sîdî Muhtar, yapılan tövbenin nasuh tövbe olması için dört önemli şartın bulunduğunu belirtir:

- Dil ile istiğfar etmek,
- Beden ile arınmak,
- Uzuvarları bir daha gûnaha gitmemeye alıştırmak,
- Kötü arkadaşlardan uzaklaşmaktır.

Söz konusu şartlar, büyük veya küçük tüm gûnahlar için geçerlidir. Sîdî Muhtar, bu şartların yerine getirilmesinin ardından yapılan tövbenin Allah katında kabul edilmesi için ek bazı şartlar olduğunu ifade eder. Çünkü gûnahlar, çeşitlerine göre farklılık gösterir ve en önemli farklılık, gûnahın kime karşı işlendiğidir. Eğer gûnahlar Allah'a karşı ve Allah hakkı içeren gûnahlar ise, bu tür gûnahlardan tövbe etmenin kendine özgü şartları vardır. Veya gûnahlar, Allah hakkıyla birlikte kul hakkı da içeriyorsa, bu tür gûnahların da kendine has şartları bulunmaktadır.⁵⁵⁸

Sîdî Muhtar'a göre, sadece Allah hakkı içeren gûnahların tövbesi için ise üç şart gereklidir:

- İşlenen gûnahtan pişmanlık duymak,
- Gûnah işlemeyi kesinlikle terk etmek,
- Bir daha asla gûnah işlemeye dönmeme kararı almak.

Sîdî Muhtar, belirtilen bu şartlara uygun bir şekilde tövbenin gerçekleştirilmesi gerektiğini ve gerçekleştirilen tövbenin nasuh tövbe özelliklerini taşıması için bu şartların yerine getirilmesinin gerekliliğini ifade eder.⁵⁵⁹

Allah hakkı ile beraber kul hakkı içeren gûnahların tövbesi için ise şu şartlar gereklidir:

- Yukarıda zikredilen üç şartın yerine getirilmesi.
- Üzerinde hakkı bulunan kişinin hakkı ödenmesi ve helâllik alınması,

⁵⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayp Arnavut vd. Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001. 1/446.

⁵⁵⁸ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 246.

⁵⁵⁹ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 246.

Sîdî Muhtar, bu kategoriye dâhil olan günahlarda suçu gizleyerek tövbe etmenin yeterli olmadığını belirtir. Ona göre, kişi sadece hak sahibine gasp veya ihlal ettiği hakkı ödedikten sonra yaptığı tövbenin kâmil bir tövbe olacağını söyler.⁵⁶⁰ Ancak ödemesi veya iadesi mümkün olmayan (örneğin gıybet gibi) haklar ise kişinin hak sahibine affettirip bağışlanmasını dilemesi gerektiğini ifade eder.⁵⁶¹

Sîdî Muhtar'a göre tövbede önemli olan, kulun bütün günahlarından tövbe etmesidir. Ancak kul, günahların bazılarında tövbe edip bazılarında tövbe etmezse, yaptığı tövbe sadece tövbesini yaptığı günahlar için geçerli olur ve diğer günahları sabit kalır. Bu görüşünün Ehl-i Sünnet çizgisine uygun olduğunu belirten Sîdî Muhtar, ayrıca günah işleyen ve işlemeyen herkesin tövbe yapmasının gerektiğini Kur'an ve Sünnet delilleriyle gösterildiğini ifade eder.⁵⁶²

2.1.1.2. Zühd

İslâm'ın ilk iki asrında bir yaşam tarzı olarak kabul edilen zühd, genellikle “zühd dönemi” olarak anılmaktadır. Bu dönemde, Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Suffe sahâbeleri, büyük ölçüde zühd temelli bir yaşam tarzını benimsemeyi tercih etmişlerdir. Tâbiîn döneminde de zühde büyük önem verilmiş ve klasik tasavvuf eserlerinin birçoğunda zâhid sûfilerden bahsedilmiştir. Zühd mekteplerinin ortaya çıktığı Medine, Kûfe, Basra ve Horasan gibi bölgelerde, zühd anlayışı yaygınlaşmıştır.

Zühd kelimesi, Arapça kökenli bir terim olup, lügat anlamında ilgisiz ve soğuk davranmak, bir şeye rağbet etmemek, meyletmemek,⁵⁶³ bir şeyden yüz çevirmek, azla

⁵⁶⁰ Fıkıhçılar, gasp edilen kul hakkının mal türünde olması durumunda, aşağıda belirtilen ihtimallerle telafisinin mümkün olacağını ifade ederler: Gasp edilen mal mevcut ve sahibi biliniyorsa, mal geri iade edilmelidir. Serahsî, Ebû Bekr Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsut*, IX, 176. Çalınan mal hırsızın yanında duruyor, ancak sahibi belli değilse, o mal tasadduk edilmelidir. Aliyyülkari, Ebû'l-Hasan Nûrüddin Ali b. Sultan Muhammed el- Kârî el- Hervî, *Şerhi Fıkhu'l-Ekber*, 415. Gasp edilen mal mevcut değil ve sahibi de belli değilse, alınan malın miktarı tasadduk edilir. İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el- Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, (Terc, Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, XIII, 298. Suçlunun gasp ettiği mal mevcut değilse ve kıymeti belirlenen cinsten ise, mal sahibine malın kıymeti verilir. Mal sahibi, sahip olduğu malın ne kadarının haram olduğunu bilmiyorsa, kendi zannı galip gelirse o kısmı tasadduk eder. Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ'u Ulûm'id-Din*, IV, 68-69.

⁵⁶¹ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 246-247.

⁵⁶² Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 247.

⁵⁶³ Cürçânî, 153.

yetinmek ve kanaat etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁶⁴ Tasavvuf bağlamında ise zühd, Allah'a ve ahirete gönülden yönelme amacıyla dünyevî arzu ve isteklerden uzak durmak, elde olsa bile kalbten mal ve mülk sevgisine ve nefsin dünyevî arzularına yer vermemek şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁶⁵

Sûfilerin içinde bulundukları mânevî makam ve gerçekleştirdikleri mânevî tecrübeler neticesinde zühd kavramını çeşitli şekillerde yorumladıkları görülmektedir. Bu farklı yorumlamalara göre, zühd kavramının anlamı değişiklik göstermiştir. Kimi sûfiler haramlardan sakınmayı vurgularken, kimileri de helâl ve mübâhlardan kısıtlamalara gidilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bâyezîd-i Bistâmî ve onun çizgisinde olan sûfiler, zühdü, Hakk'a yakınlaşmak için dünyadan el etek çekmek olarak anlamış ve bu düşüncüyü benimsemişlerdir. Yani onlara göre zühd, dünyevî arzulardan uzaklaşarak sadece Allah'a yönelmeyi içeren bir yaşam tarzıdır.

Hasan-ı Basrî ve onun düşüncesini benimseyenler ise zühdü, ahirete yönelmek için dünyevî arzulardan vazgeçmek olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlayışa göre zühd, ahirete odaklanmak ve dünya hırslarından kaçınmaktır.⁵⁶⁶

Sîdî Muhtar, iki görüşe benzer bir görüşe sahip olup dünya sevgisini dalâletin başı olarak kabul eder. Ayrıca zühdü açıklarken dünyanın defalarca insan kılığına bürünerek kendisini aldatmaya çalıştığını belirtir. Kişinin cehennem ateşinden kaçtığı gibi, hatta ondan daha fazla dünya sevgisinden kaçması gerektiğini ifade eder. Dünyaya meyleden ve onun sevgisine içtenlikle bağlı olanların aslında dalâlet içinde olduğunu vurgular.⁵⁶⁷ Bu düşüncesini şu âyet-i kerîmeyle destekler, “*Kiminiz dünyayı istedi, kiminiz de ahireti diledi.*”⁵⁶⁸

⁵⁶⁴ Muhammed Zeynüddin Ebû Abdillâh b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, (Thk. Yusuf Şeyh Muhammed), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999, 280; Râğıb İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Çev. Yûsuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2012, 674.

⁵⁶⁵ Serrâc, Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'fî Tarihi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 44; Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kub el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezheb-i ehli't-tasavvuf*, Dârü'l-kütübil-ilmiyye, Beyrut 2011, 142 -143; Ankaravî, İsmail, *Minhâcu'l-Fukarâ*, (Haz. Saadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul 2005, 241.

⁵⁶⁶ Kelâbâzî, 109; Kuşeyrî, Abdu'l-Kerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, Dârü'l-Cil, Beyrut 1990, 115; Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, 396-397.

⁵⁶⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetü'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 225; Sîdî Muhtar, *er-Risâle fî tasavvuf*, mahdud, 8.

⁵⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/152.

Sîdî Muhtar, müridin topladığı dünyevî varlıkları Allah yolunda harcaması ve dünya malına hiç önem vermemesi gerektiğini belirtir. Çünkü mürid, dünyaya ne kadar önem verirse, o ölçüde Allah'a olan bağlılığı azalır. Ayrıca Allah'ın rızasını kazanmak için sâlikin dünyalık varlığını feda etmesi gerektiğini vurgular.⁵⁶⁹

Sîdî Muhtar'a göre zühd, nefsini öldüren, yoklukta sabreden, dünya malına asla meyletmeyen, süslü püslü elbiseleri paçavra gibi gören bir tutum ve davranış biçimidir.⁵⁷⁰ Zahid, tüm dünyevî makam, mevki ve nimetler verilmişken bunlara yönelmeyen ve onlara değer vermeyen kimsedir. Zira zahid, gösterişli elbise giymeyen, şöhret bineğine binmeyen ve gösterişli meclislerde oturmayan bir kimsedir.⁵⁷¹

Muhammed Halife, zühd ile ilgili düşüncelerini özellikle babası Sîdî Muhtar'ın görüşleri ve zühdane yaşantısı üzerinden anlatır. Babasının dünya sevgisinden tamamen uzak ve ona sırt çeviren bir mürid-i kâmil olduğunu vurgular. Sîdî Muhtar'ın, müridlerine dünya hilelerine karşı uyanık olmaları konusunda örneklerle dolu mânevî hallerini anlattığını belirtir.⁵⁷²

Muhammed Halife, “*ed-Derâif ve 't-telâid*” isimli eserinde, babası Sîdî Muhtar'ın şu sözlerini nakleder: “Benimle konuşan güzel bir kadın kılığına giren dünya, birkaç kez beni kandırmaya çalıştı. Her seferinde farklı bir hileyle karşıma çıktı. Yıldızlı sözleriyle hizmetim ve emrimde olduğunu söyledi. Ancak ben, ondan uzak durma ve ona yaklaşmama yollarını araştırdım. Samimi çabam ve kararlı duruşum sayesinde bir süre uzak kaldı. Daha sonra, tüm ihtişamı ve cazibesiyle tekrar üzerime saldırdı. Her saldırı ve hilesinde, Allah'ın lütfu ve inâyetiyle etkisinden kurtulmayı başardım. Bir gün gece namazını kılarken seccademın etrafının rengârenk ışıklarla dolu olduğunu ve tüm cazibesiyle üzerime yürüyen dünyayı gördüm. Ancak Allah, içimde dünyaya meyletme arzusunu yok etti ve beni O'nun büyük tuzağından kurtardı.”⁵⁷³

Muhammed Halife, babasının bu mânevî hali üzerinden, zühdün ne denli önemli olduğunu ve dünyevî cazibeye karşı mücadele etmenin gerekliliğini vurgular. Babasının

⁵⁶⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 168; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşâihu's-sûfiyye bi Azavad*, 225.

⁵⁷⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 341.

⁵⁷¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 169.

⁵⁷² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 168.

⁵⁷³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 168.

örnek yaşantısıyla müridlere öğüt vererek, dünya ile olan bağlarını koparmaları gerektiğini ve Allah'a yönelmeye odaklanmalarının önemini aktarır.

Muhammed Halife, babasının kesinlikle dünya mal ve mülklerinden uzak durduğunu açıkça ifade eder. Babası Sîdî Muhtar'a zenginler ve kabile liderleri tarafından yüzlerce deve, sığır ve koyun hediye edildiğini belirtir. Ancak babasının bu hediyelere asla ilgi göstermediğini ve sevinmediğini ifade eder. Bunun yerine, gelen hediyeleri fakir ve ihtiyaç sahipleri arasında taksim ettiğini söyler.

Muhammed Halife, babasının zengin-fakir, makam-mevki sahibi ile çiftçi ve hür-köle arasında hiçbir ayrım yapmadığını söyler. Onun için önemli olan kişinin şeriata bağlılığı ve salihane yaşantısı olduğunu vurgular.⁵⁷⁴

Muhammed Halife'nin ifadeleri, Sîdî Muhtar'ın zühd ile ilgili görüşlerini ve müridlerin yetiştirilmesi için kelime ve sözcüklerden daha çok lisan-ı hal (hal dilini) kullanma yöntemini tercih ettiğini göstermektedir. Sîdî Muhtar'ın kendi yaşantısıyla örnek olmayı ve düşüncelerini pratiğe dökerek öğretmeyi tercih eden sûfilerden olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.3. Sabır

Sabır, bir müridin sülûkunu kolaylaştıran ve onu matlubuna (arzu edilen hedefe) ulaştırmaya yardımcı olan makamlardan biridir. Lügatte, hapsetme, birini bir şeyden mahrum etme, tutma ve tahammül etme gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷⁵ Tasavvuf ıstılahında ise, başa gelen belâ ve musibetleri herhangi bir kimseye şikâyet etmemek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda sabır, zorluklara katlanma, haramlardan kaçınma konusunda direnç gösterdiği gibi, ibadetlere kararlılıkla devam etmek için de sebat etmeyi içermektedir.⁵⁷⁶ Sâlik, bunu gerçekleştirdiği zaman perdelerin açıldığını görür ve sıkıntıların nimet ve ihsana dönüştüğüne şahit olur.⁵⁷⁷

Sîdî Muhtar'a göre sabır, kulun Hakk tarafından kendisine gelenlere rızâ göstermesidir. Bu, musibetler karşısında hoşnutluk ve teslimiyetle susmak, şikâyet

⁵⁷⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 168.

⁵⁷⁵ İsfahânî, 839; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2005, I, 65.

⁵⁷⁶ Serrâc, 49. Kelâbâzî, 143; Ebû Tâlib el-Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *Kûtü'l-Kulûb fî Mu'âmeleti'l-Mahbûb*, Mısır 1306, I, 324.

⁵⁷⁷ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayınları, İstanbul 2004, 326.

etmemek ve can sıkıntısı çekmemek anlamına gelir. Bu suskunluğun, hediyelerle taltif edilen kişinin gösterdiği hoşnutluk ve sevinç içerisindeki suskunluk gibi olması gerekmektedir. Aynı zamanda bekleyiş ve şikâyet etmeme durumu, hedefe odaklanmış askerin her ne pahasına olursa olsun komutanından gelen emri beklemesi ve emri yerine getirme bahtiyarlığına ulaşma düşüncesi gibi olmalıdır.⁵⁷⁸ Ayrıca, Allah'ın kulu hakkında takdir ettiği müsibet, hastalık, fakirlik ve sevdiklerinden uzak kalma gibi sıkıntılara karşı da şikâyet etmeden muhabbet duymalıdır.⁵⁷⁹

Sîdî Muhtar'a göre sabır üç kısma ayrılır:

İbadetlerde sabır: Sîdî Muhtar, ibadetleri eda ederken sabreden kişiye Cennet'te üç yüz derece verileceğini ve her derecenin gök ile yer arasındaki mesafe kadar olduğunu ifade eder.

Günahlara karşı sabır: Sîdî Muhtar, günaha girmeme azmi gösterip sabretmeyi başaran kişiye altı yüz derece verileceğini ve her derecenin göklerin üst tabakasından yerin alt tabakası arasındaki mesafe kadar olduğunu söyler.

Müsebetlere karşı sabır: Sîdî Muhtar, müsibetlere karşı sabredenlere Cennet'te on iki bin derece verileceğini ve her derecenin arş ile yerin alt tabakası arasındaki mesafe kadar olduğunu ifade eder.⁵⁸⁰

Sîdî Muhtar, sabır ehlinin elde edeceği yüce derecelerle ilgili görüşlerini, “*Sabredenlere mükâfatları elbette hesabsız olarak verilir*”⁵⁸¹ şeklindeki âyetle destekler. Ayrıca, Tabârî'nin el-Mu'cemü'l-Kebîr ve İbn Mâce'nin es-Sünen eserlerinde Hz. Ali'nin sabırla ilgili şu ifadelerine yer verildiğini belirtir: “Sabredenler hariç tüm mükâfat ehli ölçüye ve tartıya göre mükâfat alırlar. Ama onlara ölçüsüz ve tartısız verilir.”⁵⁸²

Sîdî Muhtar, Cenab-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e sabrı tavsiye ettiği gibi mümin kullarına da sabır göstermelerini ve sabrederek Allah'tan yardım dilemelerini emir buyurduğunu ifade eder. Bu bağlamda diğer bir âyet-i kerîmede “Ey iman edenler, sabır ve namaz ile yardım isteyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdi”⁵⁸³ buyrulmuştur.

⁵⁷⁸ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 240.

⁵⁷⁹ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 170.

⁵⁸⁰ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 170.

⁵⁸¹ Zümer, 39/10.

⁵⁸² Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 170.

⁵⁸³ Elmalî Hamdî Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm Yüce Meâlî*, Haz. Kasım Yayla, Zafer Matbaası, İstanbul 2002, 31.

Sîdî Muhtar, bu âyeti tahlil ederken Allah'ın namazdan önce sabrı zikretmesinin hikmetini vurgular ve ilahî yardımın sabırla mukayyet olduğuna işaret ettiğini belirtir.⁵⁸⁴

Hiz. Resulullah da sabır ile ilgili birçok hadiste sabrın önemine dikkat çekmiştir. Bu hadislerden bazıları şunlardır: “*Yardım sabır iledir.*”⁵⁸⁵ “*Teenni Allah'tan, acelecilik şeytandandır.*”⁵⁸⁶ “*Kim sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir.*”⁵⁸⁷ “Kula yardım kulların ihtiyaçları miktarında olur. Sabır, Allah tarafından kulun başına gelen musibetlere göre verilir.”⁵⁸⁸

Sîdî Muhtar, günahlardan arınmanın panzehirinin sıkıntı ve musibetlere karşı sabretmek olduğunu ifade eder. O'na göre, kulun ilahî lütuf derecesine ancak zorluk ve sıkıntılara sabır göstererek ulaşması mümkündür. Peygamberler içerisinde en çok sıkıntı ve belâlara müptela olan Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ, Hz. İsa ve Hz. Muhammed (s.a.v) sabırları sayesinde ululazm derecesine ulaşmışlardır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in ümmetinden belâlara karşı sabredenlerin de yüksek derecelere ulaşabileceklerini ifade eder.⁵⁸⁹

Muhammed Halife, babası Sîdî Muhtar'ın mürid ve öğrencilerine yönelik sabırla ilgili şu nasihatini aktarır: “Ey evlatlarım, ayaklarınızı sabrın merkezine sağlam basın. Nefsânî arzu ve depremlerle asla sarsılmamaya çalışın. Aksine müptela olduğunuz her türlü zarar ve sıkıntılara karşı daha büyük bir azim göstererek sabredin. İlahî rızâyı elde etmek için asla yüzünüzde tebessümü eksik etmeyin. Allah'ın emirleri dışında olan şeyler için aceleci ve başkalarına karşı nefret edici bir davranış içerisinde olmayın. Kendi şahsınız ve en yakın akrabalarınızın yaşadığı her türlü sıkıntı karşısında tebessüm ederek onlara sabrı tavsiye edin. Allah'ın emri ve toplumun hidâyetine vesile olunacak çağrılardan asla geri adım atmayın.”⁵⁹⁰

Sîdî Muhtar, kendi yaptığı ilmî ve dinî hizmetler nedeniyle putperest ve zorbaların baskılarına karşı sabrettiğini ve kararlılığından taviz vermediğini ifade eder. Onların

⁵⁸⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 186.

⁵⁸⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 186.

⁵⁸⁶ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, trc. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, Konya, 2007. Tirmizî, Birr, 65; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Begdâdî, *Câmi 'u'l-beyân ve Târihu'l-ümme ve'l-mülûk*, XI 383-384; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Darü İbni Hazm, Lübnan 1315, V, 70.

⁵⁸⁷ Müslim, Zekât, 124.

⁵⁸⁸ *Cami'üs Sağîr* 1. 218.

⁵⁸⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 187-190.

⁵⁹⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 186-187.

eylemlerine karşı sabır göstererek şu âyeti tekrar ettiğini belirtir: “Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.”⁵⁹¹ Sîdî Muhtar, bu âyeti okuduğunda içinde daha fazla sabretme gücü hissettiğini ve Allah'ın vereceği lütfâ mazhar olabilme düşüncesinin oluştuğunu ifade eder.⁵⁹²

Bu ifadelerle Sîdî Muhtar, sabır ve tevekkülün bereketine işaret eder. Aynı zamanda kendi yaşantısından örneklerle sabrın gücünü ve Allah'ın sabredenleri mükâfatlandıracağını belirtir. Bu şekilde, onların da zorluklarla karşılaştıklarında sabırla hareket etmeleri ve Allah'ın yardımını ummaları gerektiğini hatırlatır.

2.1.1.4. Hilm ve Tevazu

Tasavvuf eğitiminde, Hakk'a teslimiyeti ve hükmüne itiraz etmemeyi gerektiren tevazu, sözlükte “kendi derece ve itibarını düşük görme, başkasına boyun eğme” anlamındaki vaz‘ masdarından türetilen bir kavramdır. Tevazu, kibrin tam tersi olarak kabul edilir ve kişinin başkalarını hor görme eğilim ve duygularından arınmasını ifade eder. Tasavvuf literatüründe, Allah ile kul arasındaki ilişki ve kulların birbirine karşı tutum ve davranış bağlamında, sıkıntı ve ızdıraplara katlanma anlamında ele alınır.⁵⁹³

Sîdî Muhtar, tevazuyla ilgili olarak kişinin tüm zorluklara ve sıkıntılara katlanabileceğini vurgular. Ona göre, tevazu ehli yumuşak huylu, öfkeye kapılmayan ve dünyevî arzulardan uzak duran kişilerdir. Bu düşünciyi desteklemek için Cenab-ı Hakk'ın, “*Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda Allah'ı anarlar ve hemen gerçeği görürler*”⁵⁹⁴ âyetini örnek gösterir.

Sîdî Muhtar, tevazu ehlinin zarar gördüğünde kızmayan, öfkesini kontrol altında tutan ve incitene karşı nefret yerine merhametli davranmaya çalışan kişi olduğunu belirtir.⁵⁹⁵ Bu düşüncesini, Allah'ın iyilik yapanları seven âyetiyle destekler, “*Öfkelerini yutar ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever.*”⁵⁹⁶

Sîdî Muhtar, sabır ve tevazunun farklı şeyler olduğunu ifade eder. Sabrın, Allah'tan gelen musibetlere karşı şükür ve itaatten ayrılmamak olduğunu, tevazunun ise

⁵⁹¹ Yazır, 450.

⁵⁹² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 186-187.

⁵⁹³ Mustafa Çağrı, “Tevazu” *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 5383-585.

⁵⁹⁴ A'râf, 7/201.

⁵⁹⁵ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu 'l-ebâtiyye*, 170.

⁵⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/134.

kötülükleri iyilikle savmak ve kötülüklerden vazgeçmek olduğunu söyler. Bu konuda şu âyetleri örnek gösterir, “*Sen, kötülüğü en güzel bir tutumla sav. Biz onların yakıştırmakta oldukları şeyleri daha iyi biliriz.*”⁵⁹⁷ “*Sen kötülüğü en güzel karşılıkla savmaya bak. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*”⁵⁹⁸

Sîdî Muhtar, İmam Şâfiî'nin ilmin mütevazı kişide kerâmet, ahmak insanda ise musibet olarak nitelendirdiği düşüncesini benimsemektedir. Bu çıkarımı temel alarak, Sîdî Muhtar, sabrın temel bir erdem, tevazunun ise olgunluk olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre sabır, bir tür tevazu olarak kabul edilebilir ve bu iki erdem birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Ayrıca, mütevazı kişilerin büyük bir paya sahip olduklarına dair, “Bu olgunluğa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırda) büyük bir pay sahibi olan kavuşturulur”⁵⁹⁹ âyetiyle destek vermektedir. Sîdî Muhtar, bu âyette geçen “büyük bir pay sahibi olanlar” ifadesinin mütevazı kişileri kastettiğini vurgulamaktadır.⁶⁰⁰

Ayrıca, Kur'an'ı Kerim'de bazen sabır teriminin tevazu için de kullanılabileceğini ifade eder. Örneğin, “*Bize çektirdiğiniz eziyete elbette sabredeceğiz*”⁶⁰¹ âyetinde geçen sabır kelimesinin katlanma anlamıyla birlikte peygamberlerin gösterdiği tevazu haline de dikkat çekilir.⁶⁰²

Ayrıca Sîdî Muhtar, mütevazılığın rıfk ile birlikte tamamlanabilecek bir nitelik olduğunu ve rıfk olmadan tavazunun eksik kalacağını belirtir. Bu bağlamda, rıfkla yapılan işlerin ecir ve sevabının diğer durumlardan kat kat fazla olduğuna dikkat çeker. Hz. Peygamber de “Ey Ayşe! Şüphesiz Allah'u-Teâlâ refiktir, yani yumuşak huyluluğu sever. Yumuşaklıkla yapılan işlere, sertliğe ve diğer şeylere vermediği ecir verir”⁶⁰³ şeklinde rıfkın önemine vurgu yapmıştır.⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ Mü'minûn, 23/96.

⁵⁹⁸ Fussilet, 41/34.

⁵⁹⁹ Fussilet, 41/35.

⁶⁰⁰ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 170.

⁶⁰¹ İbrahim, 14/12.

⁶⁰² Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 171.

⁶⁰³ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 172.

⁶⁰⁴ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 177.

2.1.1.5. Şükür

Şükür, müridin seyrinde ulaşması gereken önemli makamlardan biridir ve sözlükte “iyilik yapanı iyiliği ile övmek, yapılan iyilikleri bilmek ve yaymak” şeklinde tanımlanır. Bu kavram, Allah veya insanlar tarafından gelen iyilik ve nimetlere karşılık, fiil ve sözle mukabelede bulunmayı ifade eder.⁶⁰⁵ Dil, beden ve kalb ile gerçekleştirilen şükürün; dil ile Cenab-ı Hakk'ı kemâl sıfatıyla övmek, beden ile nimet verene uzuvlarla ibadet etmek, kalb ile verilen nimetin farkına varmak ve o nimetin Allah'tan olduğunu idrak etmektir. Özellikle, dil ve bedenle yapılan şükür daha açık ve belirgin olsa da, gerçek anlamda önemli olan şükür, kalb ile yapılandır.⁶⁰⁶

“Şükür”, “hamd”, “senâ” ve “medh” gibi kavramlar arasında bazı âlimler tarafından fark görülmezken, diğer bir grup âlimler şükürü, yapılan iyiliğin bilinip yapana karşı övgüyle mukabele etmek olarak tanımlar. Hamd ise kişinin kendi şahsına sirayet eden bir iyiliği olup olmadığını gözetmeksizin, mutlak anlamda hoşnutluğunu dile getirmeyi ifade eder.⁶⁰⁷

Sîdî Muhtar'a göre, şükürün hakikati, insanın yaratıldığı amaç için uzuvlarını kullanması ve tüm kâinatı yaratıcının lütuf buyurduğu bir nimet olarak görmesidir. Bu doğrultuda Cenab-ı Hakk, “*Şâyet şükrederseniz size olan nimetlerimi artırır da artırırım. Yok eğer nankörlük ederseniz, şunu bilin ki benim azabım çok şiddetlidir*”⁶⁰⁸ âyetinde şükürün nedenli önemli olduğunu bildirir. Şükretmek, insanın başarısını artırır ve nimetlerin ikrarını ve ilahî ulûhiyetin kabulünü ifade eder. Bu kabul ediniş, Allah'a uzuvlar ile ibadet etme ve hem zâhirî hem de bâtınî muhabbetle O'na yönelme şeklinde gerçekleşir. Sîdî Muhtar, Allah'ın hidâyet nûruyla sahâbelerin kalblerini İslâm'a açtığı zaman, onların bu nûrdan faydalanarak Allah'a şükür ettiğini belirtir.⁶⁰⁹

Sîdî Muhtar, şükürün müridin çaba gösterme saikine göre değişiklik gösterdiğini ifade eder. Ayrıca, ibadetlerdeki iştihakına bağlı olarak da kalıcı olduğunu vurgular. Bu

⁶⁰⁵ Çağrı, “Şükür” *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 259.

⁶⁰⁶ Tek, 170; Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim, çev. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, 165; Yılmaz, 174-175; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risâlesi*, 258.

⁶⁰⁷ Bekir Topaloğlu, “Hamd” *DİA*, İstanbul 1997, XV, 442-445.

⁶⁰⁸ İbrahim 14/7.

⁶⁰⁹ Sîdî Muhtar, *Nedâru 'z-zeheb min külli fenni müntehab*, 78.

iştıyakın varlığı, müridin içinde bir havf ve muhabbet halini oluşturarak dünya ve dünyevî isteklerden uzaklaşma arzusunu beslediğini ifade eder.⁶¹⁰

Sîdî Muhtar'a göre, hamd ve şükür kavramları arasında umum ve husus bulunur. Yani, kişinin yaptığı her hamd, içinde şükür de barındırır. Çünkü hamd, Allah'ı her an hatırlama, düşünmeyle itaat etme, isyan etmeme, O'na şükretme ve nankörlükte bulunmama anlamlarını içerir.⁶¹¹

Özetle, Sîdî Muhtar'a göre şükür, ibadet ve muhabbetle dolu bir kalble Allah'a yönelmek ve O'na karşı minnettarlık ifade etmektir. Müridin şükür ve ibadetindeki iştıyakı, onun Allah'a olan yönelişinin kalıcılığını belirler ve dünyevî arzulardan uzaklaşma yolunda ilerlemesini sağlar. Hamd ve şükür arasında genel bir benzerlik vardır, çünkü hamd, içinde şükretmeyi de içeren Allah'a karşı hoşnutluk ve minnettarlık ifadesidir.

2.1.1.6. Havf ve Recâ

Arapça kökenli bir kelime olan “havf,” sözlük anlamıyla “kaygılanmak, korkmak, endişe duymak” gibi anlamlara gelir. Bu terim genellikle istenmeyen bir durumun yaşanmasından duyulan kaygıyı ifade etmek için kullanılır.⁶¹² “Recâ” ise “beklenti, emel, ümit, istek” gibi manaları ifade eder.⁶¹³ Tasavvuf terimleri arasında, Allah korkusu ve gelecekle ilgili istenmeyen bir durumun kalbte hissedilen kaygısı “havf,” arzulanan ve hoş giden bir şeyin isteği ise “recâ” ile ifade edilir.⁶¹⁴ Genellikle havf ile birlikte kullanılan recâ, kişinin Hakk'ın lütuf ve rahmetinin yüceliğini düşünerek kalbinde ferahlık ve rahatlık duymasıdır. Sûfiler havf ve recâ'yı kuşun iki kanadına benzeterek, birinin olmamasının diğerinin işe yaramadığını belirtmiş ve aşırıya kaçmadan orta yolun tutulmasını önermişlerdir.⁶¹⁵

Sîdî Muhtar'a göre havf ve recâ; insanın gelecekle ilgili taşıdığı korku ve endişedir. Bu korku ve endişe, günlük ve dünyevî kaygılardan ziyade Allah'ın dünya

⁶¹⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 213.

⁶¹¹ Sîdî Muhtar, *Nedâru'z-zeheb min külli fenni müntehab*, 78.

⁶¹² Kara, “Havf”, İstanbul, 1997, XVI, 528.

⁶¹³ Uludağ, “Reca” İstanbul 2007, XXXIV, 502.

⁶¹⁴ Cürcânî, 114.

⁶¹⁵ Tek, 178; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 1621-162; Yılmaz, 215; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 216.

veya ahirette vereceği azabın korkusundan kaynaklanır. Ancak bu korkunun insanı ümitsizliğe sürüklememesi için kişi, Allah'ın rahmet ve lütfunun enginliğini her zaman aklında tutmalıdır. Böylece kişi, hem Allah'ın azap ve cezasından korkarak, hem de Allah'ın lütfuna ve bağışlayıcılığına ümit ederek havf ve recâ'yı bir arada taşımalıdır.⁶¹⁶

Sîdî Muhtar, havf ve recânın ilahî kurbiyet üzerine inşa edilen iki temel ve her türlü hayır ve hasenâta götüren sebepler olduğunu ifade eder. Ona göre havf, kişiyi takvâya yönlendirirken, recâ da muhabbete götürür. Bu nedenle havf ehli bazen ilgisiz veya faal olabilir. Ancak muhabbet ehli, Cemâlullah'ın tecellîlerini müşâhede ederek ilgisizlik ve gaflete düşmez; çünkü o, Allah'ın muhabbetine mazhar olduğu için gösteriş ve şöhret belâsına maruz kalmaz.

Sîdî Muhtar, Allah'a muhabbet besleyen kişinin kurbiyet kazandığını ve bu kazanılan kurbiyet sayesinde diğer mahbuplardan müstağni hale geldiğini ifade eder. Ayrıca Cemâlullah'ın tecellîleriyle göz aydınlığı kazanıp, O'nun şevk ve himmetiyle kemâl makamına ulaştığını belirtir. Bu varış, kişinin iki cihan mutluluğuna erişerek dünyada cennet nimetlerini tadacağını ve ahirette de Allah'a yakınlık kazanarak temkin makamına ulaşacağını ifade eder.⁶¹⁷

Cenab-ı Hakk'ın, “*Şüphesiz Allah, sakınanlar ve dâima iyilikte bulunanlarla beraberdir*”⁶¹⁸ âyetini Sîdî Muhtar, muhabbet ehlinin kurbiyet makamına ulaştığına işaret edildiği şeklinde yorumlar ve bu kurbiyetin ulaşılan kişiler için göz aydınlığı gibi bir anlama geldiğini ifade eder.

Diğer bir âyet-i kerîmede ise, “*Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını hiç kimse bilemez*”⁶¹⁹ ifade edilmiştir. Sîdî Muhtar, âyet-i kerîmenin muhabbet ehlinin elde ettiği derecenin hiçbir akıl sahibinin taakkul edemeyeceği kadar yüce olduğuna işaret ettiğini vurgular.⁶²⁰

Sîdî Muhtar, recâyı üç kısma ayırarak şöyle değerlendirir:

Tövbe edenlerin recâsı: Kişinin işlediği günah ve kötü amellerden tövbe ederek, Allah'ın affına nail olacağını umut etmesidir. “*Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin.*

⁶¹⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 59-51,

⁶¹⁷ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 307-308.

⁶¹⁸ Nahl, 16/128.

⁶¹⁹ Secde, 32/17.

⁶²⁰ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 308.

Muhakkak ki Allah bütün günahları bağışlar.”⁶²¹ Kişi, bu sözü hatırlayarak tövbesinde umutlu olmalıdır.

Abitlerin recâsı: Kulun yaptığı güzel amel ve ibadetlerin Allah tarafından kabul edilmesini umut etmesidir. Nitekim âyet-i kerîmede Allah (c.c), “*Ey Peygamber! Kullarıma gerçekten benim çok bağışlayan ve çok merhamet eden olduğumu haber ver*”⁶²² buyurmuştur. Allah, rahmetinin ve bağışlamasının genişliğinden bahsederek kulların ümitli olmalarını bildirmektedir.

Âriflerin recâsı: İrfan sahibi olan kişi, diliyle en zevkli sözlerle hakkı överken kalbiyle de en tatlı ihsanları umut etmesidir. Aynı zamanda en mutlu ve sevimli anlarında ilahî huzura erme ümidi içinde olmasıdır.⁶²³

Sîdî Muhtar'a göre mü'minler, tövbelerinin kabul edilmesi arzusuyla ibadetlerini devam ettirirler. Gönüllerine doldurdıkları sevgi ve kıvanç, gelecekte gerçekleşecek nimetlere yönelik umutları dolayısıyla kalbleri diri kalır. Dolayısıyla mü'min, ilahî rahmetin yüceliğini arzu ederek geleceğinin iyi olacağını tasavvur eder.⁶²⁴

Allah'ın emir buyurduklarını kabul eden kişi, amelsiz ve tövbesiz olsa dahi ne Allah'ın rahmetinden ümitsiz olmalı ne de bütün günahlarının bağışlanacağı düşüncesiyle boş bir ümit içerisinde olmalıdır. Bu nedenle Allah, havf ile kulunu ümitsizliğe düşmekten, recâ ile de boş güvenle kendini aldatmaktan korumak istemiştir.⁶²⁵

Havf'ın Kısımları

Sîdî Muhtar'a göre havf, yedi kısma ayrılarak farklı sınıflar arasında farklı anlamlar ve derecelerle ortaya çıkar:

Melekler için “havf”: Melekler, Allah'ın yüceliği ve kudreti karşısında bir saygı ve korku hissederler. Bu korku, O'nun azametini olan hayranlıklarından kaynaklanır.

⁶²¹ Zümer, 39/50.

⁶²² Hicr, 15/49.

⁶²³ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 107.

⁶²⁴ Sîdî Muhtar, *Keşfü'n-nikâb 'an esrâri Fâtihati'l-Kitâb*, 107.

⁶²⁵ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 308; Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh ve'l-kıyâme bihâ*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd – Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1985, 431-439.

Abitler için “rahbet”: Abitler, sürekli ibadet ve kulluk içinde olan kişilerdir. Onlar, Allah'a olan bağlılıkları ve samimiyetleri nedeniyle O'na karşı içten bir korku ve saygı beslerler.

Ârifler için “rağbet”: İrfan ehli olanların, Allah'a karşı sonsuz sevgi ve özlem duygularıyla dolu olarak dua etmeleridir. Bu kimseler, Allah'ın güzelliklerini ve lütuflarını arzulayarak O'na yönelirler. Nitekim Cenab-ı Hakk âyet-i kerîmede şöyle buyurur, “*Umarak ve korkarak bize dua ederler.*”⁶²⁶

Müşâhede ehli olanlar için “heybet”: Allah'ın varlığını ve kudretini açıkça gözlemleyen kişilerin, O'nun büyüklüğü ve yüceliği karşısında duydukları huşû ve hayranlık dolu hali ifade eder.

Vasıl olanlar için “ihbât”: Allah'a yakınlık derecesine erişenlerin, O'nun rahmetini ve mağfiretini ümit ederek dua etmeleridir.

Âmil olan âlimler için “haşyet”: İlim sahibi olanların, Allah'ın bilgisinin ve hikmetinin büküm büküm olduğu gerçeği karşısında duydukları saygı ve huşûdur. Allah Teâlâ şöyle buyurur, “*Kullar içinde Allah'tan ancak âlimler korkar.*”⁶²⁷

Enbiya ve evliyâlar için “mürakabe”: Peygamberler ve Allah'a yakın kulların, sürekli Allah'ın huzurunda olma bilinciyle yaşamaları ve O'nu her an hatırlamalarıdır.⁶²⁸

Sîdî Muhtar'a göre bu yedi kısma ayrılan sınıflar, her biri kendi derecesine göre havfı anlamaktadır. Cenab-ı Hakk, “*Adem, Rabb'inden bir kısım kelimeler telakki etti (onlarla tövbe etti) O da tövbelerini kabul etti. Şübhesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır*”⁶²⁹ şeklinde beyan etmiştir. Sîdî Muhtar'a göre Allah Teâlâ kullarının hallerine ve dillerine yansıttığı bu kelimelerle dua etmelerini ve kendi kutsiyeti karşısında içtenlikle bir bağ kurmalarını arzulayarak onlara havfı yaşatmaktadır.⁶³⁰

Havf ve Huşû

Sîdî Muhtar'a göre havf, Allah'a inanan insanların istemediği bir durum veya ileride karşılaşılacağı kötü bir hal nedeniyle şaşkınlığın gölgesinde kaldığı bir sıkıntı vaziyetidir. Bu sıkıntı sebebiyle ruhunda elem ve huzursuzluk hisseder. Huşû ise

⁶²⁶ Enbiyâ, 21/90.

⁶²⁷ Fâtır, 35/28.

⁶²⁸ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 308.

⁶²⁹ Bakara, 2/37.

⁶³⁰ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 308.

kalbten gelen ve muhatabın heybetinden kaynaklanan mânevî ve ahlâkî bir haldir. Diğer bir ifadeyle kişinin Allah'a karşı duyduğu saygı ve tâzimden dolayı her türlü benlik iddiasını terk ederek kendini O'nun huzurunda hissedip, sükûnet ve vakar içerisinde yaşadığı mânevî durumdur. Sîdî Muhtar, havf ve huşû ehli olanın asla umutsuzluğa kapılmaması gerektiğini vurgular.⁶³¹

O, günahkâr olanın günahının çokluğu nedeniyle tövbe etmekten vazgeçmesi veya yaptığı tövbenin kabul edilmemesi gibi bir ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini belirtir. Zira ümitsizlik içinde olan kişi daha fazla günah işler. Sîdî Muhtar, bazı muhakkiklerin ümitsizliği büyük günahlardan saydıklarını ifade eder. Hâlbuki sayısızca günah işleyen kişi tüm samimiyetiyle tövbe edip Allah'a yöneldiği takdirde, Allah onun kalbdeki samimiyeti bilen ve geçmiş günahları bağışlayandır.⁶³²

2.1.1.7. Tevekkül

Müridin kendi yaşam serüveninde gerçekleştirmesi gereken vasıflardan biri olan tevekkül, sözlükte “Hakk'a güvenme” anlamına gelen “vekl” kökünden türetilmiştir. Bu kelime, birine güvenme, işini birine havale etme, birinin işini üstlenme ve güven verme gibi anlamları içermektedir. Güvenilene “vekil” güvenip dayanana da “mütevekkil” denir. Tasavvuf ıstılahında ise tevekkül, “birinin kendini Allah'a teslim etmesi, işlerinde ve rızkında Allah'ı kefil tayin edip yalnızca ona güven duyması ve esbâba tutunduğu halde müsebbibi unutmaması” şeklinde tanımlanır. Kur'ân-ı Kerîm'de dört âyette “mütevekkil” ve kırk âyette ise değişik fiil kalıplarıyla tevekkül kavramı geçmektedir. Ayrıca yirmi dört âyette de Allah'ın sıfatı şeklinde ifade edilmektedir.⁶³³

Sîdî Muhtar'a göre tevekkül, kulun tüm hal ve ahvalıyla Zü'l-Celâl olan Hakk'a itimat edip güvenmesidir. Bu güvenin hakikati, sebeplerden arınıp müsebbibe yani sebeplerin yaratıcısına güvenmekle gerçekleşir. Gerçekleşen bu itimatla, beden dünyevî tedbirlerle meşgul olsa da kalb Allah'a güvenip bağlılığını devam ettirir.⁶³⁴ Tevekkülün

⁶³¹ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 308.

⁶³² Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 308.

⁶³³ Çağrı, “Tevekkül” İstanbul 2012, XXXI, 1-2; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 248; Yılmaz, 163.

⁶³⁴ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 637.

Allah (c.c) nezdindeki önemine binaen, Peygamberine tevekkülü önererek, “*Sen ölümsüz, daima diri olan Allah'a güvenip dayan*”⁶³⁵ buyurmuştur.

Sîdî Muhtar, tevekkül ehlinin tedbir almakla birlikte tedbir aldığı şeylere değil, Allah'a güvenmesi gerektiğini vurgular.⁶³⁶ Ona göre tevekkül ile tedbir alma ve sebeplere sarılma arasında zıt bir durum yoktur; aksine gayret ve çaba göstererek işlerin daha verimli ve faydalı hale getirildiğini ifade eder.⁶³⁷

Mâsivâdan arındırılarak Allah'a tam teslimiyet duygusuyla bağlanan kalbin ulaştığı makamın başlangıcı tevekkül, nihayetinin ise tefviz olduğunu belirten Sîdî Muhtar, tevekkül ehlinin, genişlikte mutluluk, acı ve kederde üzüntü duyarak Allah'a güvendiğini, tefviz ehlinin ise sevinçte mutluluk, kederde üzüntü duymadan işlerini Allah'a havale ettiğini ifade eder. Zira tevekkül makamının nihayetine ulaşan mütevekkilin, tahammül ettiği darlık ve genişliğin vekili tarafından en iyi şekilde müşâhede edildiğinin bilincinde olduğunu belirtir. Nitekim Cenab-ı Hakk, “*Verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar*”⁶³⁸ buyurur. Sîdî Muhtar, bu düşüncelerle tefviz ehlinin dünyevî ve uhrevî tüm sebeplerden sıyrılıp Cenab-ı Hakk'a tam bir teslimiyet duygusuyla bağlandığını ifade eder.⁶³⁹

2.1.1.8. Rızâ

Tevekkülle birlikte müridin ulaşması gereken makamların nihayeti, Ahlâkın olgunluğu ve Allah'a duyulan muhabbetin neticesi olan rıza; sözlükte “memnun ve hoşnut olmak, beğenmek ve tasvip etmek” anlamında kullanılır.⁶⁴⁰ Tasavvuf ıstılahında ise Allah'ın iradesi karşısında kişinin kendi tercih ve iradesini terk etmesi, kaderin tecellîleri karşısında kalbin huzur ve sükûnet içerisinde bulunmasıdır. Kul, iradesini aşan bu hale karşı, Allah'ın celâl ve cemâl tecellîlerine aynı seviyede rızâ göstererek teslim olmalıdır.⁶⁴¹

⁶³⁵ Furkân, 25/58.

⁶³⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 358.

⁶³⁷ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 167-168.

⁶³⁸ Nisâ 4/65.

⁶³⁹ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 167.

⁶⁴⁰ Uludağ, “Rızâ” İstanbul 2008, XXXV, 56-57.

⁶⁴¹ Tek, 172; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 167; Yılmaz, 175-176; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 275.

Sîdî Muhtar'a göre rızâ, kulun yaşadığı her türlü olumlu ya da olumsuz durum karşısında Allah'a tam bir teslimiyet ve bağlılık göstermesidir. Bu teslimiyet, içtenlik ve samimiyetle birleşerek gaybet mertebesinde sonra en yüce makam olan rızâ derecesine ulaştırmaktadır. Bu noktada kul, muhabbetin esintilerini hissetmeye başlar. Ancak muhabbetin tadını tam anlamıyla deneyimlemek, tevekkül, tefviz ve teslim mertebelerini aşarak rızâ mertebesine ulaşılmasından sonra mümkündür. Sîdî Muhtar, muhabbetin etkisi altında olan kulun kendi yeteneği çerçevesinde ilim ve ilahî varidatlar kazanarak Cenab-ı Hakk'ın celâl ve cemâl tecellîlerini müşâhede edeceğini belirtir. Bu vasıflara ancak ilahî nurların kalbe ilkâ edilmesi sonucunda erişilebileceğini vurgular. İlâhî nûrlar vasıtasıyla kalb aydınlanır, azim güçlenir ve aydınlık ile zulmetin merkezi olan kalb, nefsin hilelerinden arınarak kurtulur.⁶⁴²

Sîdî Muhtar'a göre rızâ, Allah'ın kuldan razı olması ve kulun da Allah'tan razı olması şeklinde çift yönlü bir kavramdır. Kişi, kulluk sorumluluğunu yerine getirerek Cenab-ı Hakk'ın belirlediği hayata rızâ gösterir ve böylece Allah'ın rızasını öncelikli tutarak rızâ makamına ulaşır.⁶⁴³ Bu bağlamda, Cenab-ı Hakk'ın, “*Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır*”⁶⁴⁴ şeklindeki ayet-i kerîmesi, Allah'ın kulundan razı olmasına karşılık kulun da Allah'tan razı olacağını ifade eder.⁶⁴⁵

2.1.2. Tasavvufî Hallerle İlgili Istılâhlar

Hal, sâlikin teşebbüsü ve kastı olmadan kalbe ilkâ olan hüüzün, neşe, sıkıntı, şevk, heyecan, heybet ve rahatlık gibi mâna ve duygulardır. Allah'tan gelen ikram ve lütuf olması nedeniyle vehbîdir. Bu nedenle makam gibi daimi ve kalıcı değil geçicidirler.⁶⁴⁶ Haller, ya vicdanî ya da kalbî duygulardan oluşabilir, ya da mârifet ve ilme dair olabilir.⁶⁴⁷

⁶⁴² Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 148.

⁶⁴³ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 148.

⁶⁴⁴ Beyyine, 98/8.

⁶⁴⁵ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 638.

⁶⁴⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 336.

⁶⁴⁷ Yılmaz, 203.

2.1.2.1. Muhabbet

Muhabbet; “sevmek, sevgi, dost edinmek, aşk” gibi anlamlara gelen ve “hubb” kökünden türetilmiş bir kavramdır.⁶⁴⁸ Tasavvuf literatüründe ise kalbin belirli bir yöne eğilimi veya meyli ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu meyil, Hakk’a yönelik olduğunda hakiki muhabbet olarak adlandırılırken, Hakk’ın dışındaki varlıklara yönelik olduğunda ise mecazi muhabbet olarak isimlendirilir. İlk dönem mutasavvıfları muhabbet terimini kullanırken, son dönem mutasavvıfları muhabbet terimi yerine aşk kavramını da kullanmışlardır.⁶⁴⁹

Sîdî Muhtar’a göre muhabbet, “حب” (hub) kökünden türetilmiş olup, iki harften oluşmaktadır. Birinci harf olan “الحاء” (hâ) harfinin çıkış noktası boğazın sonudur. İkinci harf olan “الباء” (bâ) harfinin çıkış noktası ise dudakların başlangıcındadır. Bu iki mahrecin birleşmesiyle meydana gelen “حب” kelimesi, başlangıcı Allah ile olan muhabbetin sonunun da Allah ile olacağına işaret etmektedir. Halk arasında kullanılan deyimlerde de, muhabbeti Allah ile başlayanın, Allah ile sona ereceği, Allah’a olan sevgisinin yakınlığının yine Allah’a olacağını ve Allah’a olan yönelişin yardımcısının da Allah olduğu ifade edilmektedir. Sîdî Muhtar, bu deyimlere benzer şekilde, hakiki muhabbetin de başlangıcının Allah ile olduğunu ve sonunun da yine Allah ile olacağını vurgulamaktadır.⁶⁵⁰

Sîdî Muhtar’a göre muhabbet, tarih boyunca çeşitli şekillerde tarif edilen bir duygu olup, bazılarının kalblerini yakıcı ateşin çemberine aldığını, bazılarının kalblerini derinlemesine sarsarak etkilediğini ve bazılarını da olgunlaştırarak saf bir hale getirdiğini belirtmektedir. Muhabbetin, kalblerin besleyicisi, ruhun kaynağı ve gözlerin ışığı olduğu düşünülmektedir. Muhabbeti tatmayanın yaşamının anlamsız ve faydasız duygusal hallerle dolu olduğu görüşü Sîdî Muhtar tarafından vurgulanmaktadır.⁶⁵¹

Sîdî Muhtar’a göre mânevî yaşamın temelini oluşturan muhabbet, iki kısma ayrılır: Avamın (toplumun) muhabbeti ve havassın (seçkinlerin) muhabbeti.

⁶⁴⁸ Uludağ, “Muhabbet” İstanbul 2005, XXX, 338-339.

⁶⁴⁹ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta’rîf, 177; Yılmaz, 207; Uludağ, Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 404.

⁶⁵⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiye ve’n-nefhetü’l-kâfiye*, 68.

⁶⁵¹ Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiye ve’n-nefhetü’l-kâfiye*, 68.

Avamın muhabbeti, tüm müminlerin birbirlerine duyduğu sevgi ve huzur içinde bir arada olma isteğidir. Hz. Resulullah, “Sizden biriniz kendisi için arzu ettiği şeyi din kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olamaz”⁶⁵² şeklinde buyurmuştur. Aynı şekilde, Kur'an'da da “*De ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın*”⁶⁵³ ifadeleriyle tarif edilen muhabbet, toplumun genelini kapsayan bir sevgi türüdür.

Bazı muhakkikler, muhabbette önemli olan kulun Allah'ı sevmesi değil, Allah'ın kulunu sevmesi olduğunu ifade ederler. Allah'ın sevgisini elde etmek için de mecazi muhabbetlerin Allah'a olan sevginin önüne geçmemesi gerektiğini söylerler. Bu bağlamda Kur'an'da “*İnsanlardan bazıları da Allah'tan başkasını ona eşler ve denk tutarlar. Onları, Allah'ı sever gibi severler*”⁶⁵⁴ şeklinde ifade edilen durum, Allah'a yönelik muhabbetin öncelikli olması gerektiğini gösterir. Müminlerin birbirlerini sevmesi de Allah'ın rızasını kazanmak için olmalı ve Müslümanın kendisi için istediğini, Müslüman kardeşi için de istemesi gerekmektedir. Hz. Resulullah, “*Nimetleriyle sizi beslediği için Allah'ı sevin. Beni de Allah sevgisi için sevin*”⁶⁵⁵ şeklinde buyurmuştur.

Ayrıca Sîdî Muhtar, avamın Allah'a karşı muhabbetinin, zâhirî ve bâtinî hükümlere uygun davranışlar sergilemesi, gizli ve açık âdâb kurallarına uyması, güzel öğütlerden pay alması, nesih ve mensuh, muhkem ve müteşabih âyetlere gönülden iman etmesi gibi davranışlarla ifade edilebileceğini belirtir.⁶⁵⁶

Sîdî Muhtar'a göre, havassın muhabbeti ise, dünyevî arzuları terk ederek kalblerini yalnızca Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik değerlerle uyumlu hale getirmeleridir. Kur'an'i kerîmde şöyle ifade edilir, “*Allah, onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, hem Allah onlardan razı olur, hem de onlar Allah'tan razı olurlar.*”⁶⁵⁷ Bu âyette, havassın Allah'a olan sevgisi karşılığında Allah'ın da onları seveceği vurgulanmıştır.

⁶⁵² Buhârî, İmân: 7; Müslim İmân, 71.

⁶⁵³ Âl-i İmrân, 3/31.

⁶⁵⁴ Bakara, 2/165.

⁶⁵⁵ Tirmizî, 3789.

⁶⁵⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 63-64.

⁶⁵⁷ Mâide, 5/54.

Peygamber Efendimiz, dostu Hz. Ebû Bekir'e, “*Üzülme, çünkü Allah bizimledir.*”⁶⁵⁸ Bu ifadeyle, Allah'ın sevgisinin onlarla olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁶⁵⁹

Sîdî Muhtar, Allah ile kul arasındaki muhabbet döngüsünü şu şekilde değerlendirir: Allah'tan kullara sirâyet eden muhabbet, tahkik niteliğindedir. Kuldan Allah'a yönelen muhabbet ise teşri' niteliğindedir. Tahkik asıl ve tam niteliğe sahipken, teşri' onun yansıması ve noksan özelliğine sahiptir. Tahkik gerçekleşmeden teşri'nin doğru şekilde gerçekleşmesi mümkün değildir. Aynı şekilde, teşri' gerçekleşmeden tahkikin meydana gelmesi de mümkün değildir.⁶⁶⁰

Tahkik ile teşri' arasında belirgin bir ayrım bulunmaktadır. Tahkik, ne kadar kısıtlı olursa olsun, en yüksek seviyede olan kemâl mertebesini ifade eder, yani gerçek aşkın en yüce halini temsil eder. Teşri' ise, ne kadar fazla olursa olsun, eksik bir seviyede bulunur, yani gerçek muhabbetin tam anlamıyla ifadesine ulaşamamıştır.⁶⁶¹

Bu nedenle, Allah tarafından kalbine muhabbet sultanı yerleştirilen kişi, normal şekilde konuşamaz. O, konuştuğunda sadece lisanıyla konuşmaz, baktığında sadece gözüyle bakmaz ve işittiğinde sadece kulağıyla işitmez. Çünkü onun kalbi, muhabbetin hüküm sürdüğü bir duruma gelmiş ve artık kendi arzularının hüküm sürdüğü bir mahkûm olmaktan çıkmıştır. Bu durum, âyet-i kerîmede belirtildiği gibi, “*Şüphesiz ki, hükümdarlar bir ülkeye girdikleri zaman, orayı bozarlar, halkın şerefliilerini zelil (perişan) ederler.*”⁶⁶²

Sîdî Muhtar'a göre, mârifetin kaynağı olan kalbe ilahi muhabbet sirayet ettiğinde, bu kalbi mâsivâdan arındırarak ilahî nazargâh haline getirir. Çünkü ilahî muhabbetle dolu bir kalbte dünya işlerine yer kalmamıştır. Başka bir ifadeyle, bu durumda iki zıdın bir arada bulunması imkânsız hale gelmiştir.⁶⁶³

Muhabbet Ehlinin Özellikleri

Sîdî Muhtar'a göre muhabbet ehli, merkeze ilahî sevgiyi alarak sevmeyi hedefler. Gerçekleşen bu sevgi, dışarıdan bakıldığında çeşitlilik gösterebilir, ancak aslında tamamen ilahî sevginin yansımalarından ibarettir. İç dünyalarında bulunan muhabbet

⁶⁵⁸ Tevbe, 9/40.

⁶⁵⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 66.

⁶⁶⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 67.

⁶⁶¹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 67.

⁶⁶² Neml, 27/34.

⁶⁶³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 68.

duygusu, bazen ibadetlere bağlılık, bazen mânevî değerlere karşı saygı, bazen tabiatın çekici güzelliklerini seyretme deneyimi, bazen de Allah'ın sevmediklerinden uzak durma şeklinde kendini gösterir.⁶⁶⁴

Sîdî Muhtar, ilahî muhabbetin tabiattaki yansımalarıyla ilgili olarak, “*Kasidetü'l-fezziyye*” adlı eserinde şu dizelere yer verir:

فَتَسَاجَلَتْ أَطْيَارُهَا وَتَمَايَلَتْ أَغْصَانُهَا كَالْمَثَلِ الْمَتَمَايِدِ
وَجَرَى لَطِيفٌ نَسِيمُهَا بِرِيَاضِهَا جَرَى الزَّلَالُ بِغَصْنِهَا الْمَتَمَارِدِ

Yarışa girdi bahçenin kuşları, Dallar birbirini kovalayan sarhoşlar gibi
Bahçelerde güzel hava esti Başkaldıran dallarda berrak su akıntısı

Sîdî Muhtar, canlı ve cansız tabiat unsurlarını şiirinde kullanarak, Rabbânî nûrların inkişafı ve mahbubun tecellîyatının canlı sûretini resmetmeye çalışmıştır. Tabiat unsurları arasındaki kuşların varlığı, ilahî tecellîlerin müşâhedesini sembolize ederken, cıvıltı ve ötüşmelerini de ilahî muhabbete ulaşmanın neşesi ve sevinci olarak teşbih etmiştir. Ayrıca, tabiat unsurları arasındaki bitki örtüsü ve ağaç dallarının çeşitliliğini ilahî tecellîlerin sembolü olarak vurgulanmıştır.⁶⁶⁵

Diğer bir şiirinde ise, ilahî muhabbet yolculuğundaki tecellîlerin yansımalarını şu şekilde ifade etmeye çalışmıştır:

فَتَبَسَّمَتْ شَغْفًا وَقَالَتْ وَبِكَ تَطْلُبُ وَصَالِي بِنُومَةِ الْمَتَرَاقِدِ
فَأُجِبْتُهَا إِذْ حَانَ حِينُ وَصْلِهَا بَتْنَهْدٍ وَتَشَدُّدِ وَمَوَاجِدِ

Tutkuyla tebessüm ederek 'uyan' dedi, Yakıcı uykuma ulaşmamı istedi.
O'nun vuslatına yaklaştıkça karşılık verdim, Hasret, zorluk ve sıkıntıyla...

Bu şiirde Sîdî Muhtar, muhabbet ateşini harlayan varidatın (ilahî sırların) müridin iç dünyasında tebessüm ve tutku haline dönüştüğüne dikkat çekmiştir. Muhabbet varidatları olarak adlandırılan bu ilahî sırların, bazen açık bir şekilde fark edilebildiği gibi bazen de gizli bir biçimde tecelli edebileceğini vurgulamıştır. Bu yansımaların,

⁶⁶⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 70.

⁶⁶⁵ Sîdî Muhtar el-Küntî, *Şerhu'l-Kasidetü'l-Feydiyye*, Mahdud bî haddil el-Hacı Ahmed Mahmud b. el-Hacı Ahmed b. Muhtar el-Ömeri, *Hazinetü'l-Hacı Sîdî Muhammed Rekad*, Âdrâr, 332.

müridin ruh haline ve ulaştığı aşamaya bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkabileceğine vurgu yapmıştır.⁶⁶⁶

Sîdî Muhtar, muhabbetin farz ve sünnet oluşu yönüyle iki kısma ayrıldığını ifade eder.

Farz olan muhabbet, Sîdî Muhtar'a göre emirlere itaat, isyandan sakınma ve Allah'ın hükmüne razı olmayı teşvik eden sevgidir. Bu sevgi, Allah'tan kuluna yansıyan muhabbet sevgisidir. Her kim haram bir günaha düşer veya bir farzdan imtina ederse Allah'ın muhabbetinden pay almamıştır. Bu durumda kişinin umudu genişler, isyan ve harama dalarak kendi nefsinin üstün görerek gaflet uykusuna dalar. Bunun sonucunda da günah işlemeyi ve itaatsizlik etmeyi alışkanlık haline getirir.⁶⁶⁷

Sünnet olan muhabbet ise, farz olan görevler yerine getirildikten sonra, şüphe ve ihtilâfa düşmekten kaçınarak nâfile ibadetlerin yapılmasıdır. Nitekim Hz. Resulullah'ın kutsi hadisinde şöyle buyrulmuştur, “*Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık sağlayamaz. Kulum bana (farzlara ilaveten işlediği) nâfile ibadetlerle yaklaşır; nihâyet ben onu severim. Kulumu sevince de (âdeti) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse veririm, bana sığınır, onu korurum.*”⁶⁶⁸

Bu hadisten anlaşıldığı üzere, farz ibadetler kişiyi Allah'a yaklaştırma yönünde bir etkiye sahipken, nâfile ibadetler kişi ile Allah arasındaki sevgiyi güçlendirmeye yardımcı olmaktadır. Ancak nâfile ibadetler tek başına bu sevgi kapısını açamaz, bunun gerçekleşebilmesi için farz ibadetlerle birlikte yerine getirilmeleri gerekmektedir.⁶⁶⁹

Sîdî Muhtar'a göre muhabbetin temel unsuru, lütfun kaynağından lütfun özümsemesidir. Çünkü gerçek kaynaktan gelen lütuf ve merhamet, kalbin zevk ve sevincini sevginin temeline yönlendirir. Bu durum âyet-i kerîmede şöyle ifade edilir, “*De ki: Ancak Allah'ın lütuf ve rahmetiyle, işte bunlarla sevininler. Bu, onların (dünya malı olarak) topladıklarından daha hayırlıdır.*”⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ Sîdî Muhtar, *Şerhu'l-Kasidetü'l-Feydiye*, 354; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-sûfî 'inde's-şeyh Sîdî el-Muhtâr küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁶⁶⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 74-75.

⁶⁶⁸ Buhârî, Rikâk: 38.

⁶⁶⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 75-76.

⁶⁷⁰ Yûnus, 10/58.

Sîdî Muhtar'a göre, bu tür muhabbet zâhirî ve bâtinî nimetlere vukufiyet sağlar. Aynı zamanda kişinin güç ve kuvveti nispetinde muhabbeti gelişir. Gelişen muhabbet sayesinde sevgilinin yolunda ilerlemeye ve onu sevmeye devam eder. Bu kazanımla birlikte nefsin tabiatında bulunan olumsuz etkiler bertaraf olur ve ruhun karanlık perdeleri kaldırılır. Böylece ruh, ezeli sevgilinin heybeti ve ünsü arasına düşer. Bu aşamadan sonra, kişinin başkasına yönelmesi ve ona muhabbet beslemesi imkânsızlaşır.⁶⁷¹

Bu bağlamda İbn Atâullah şöyle ifade eder: “Kim sünnetin âdâbına uygun davranır ve riayet ederse, Allah onun kalbini mârifet nûruyla nûrlandırır. Bu nûrun etkisiyle kişi, Kur'an'ı Kerîm'i kalb kulağıyla dinleme yeteneğini elde edecektir. Kalb kulağıyla dinlenen Kur'an, kişinin tüm uzuvlarına ve hatta saç tellerine kadar sevgi ve muhabbet yayacaktır. Bu durum, her okuduğu âyetin hikmetini, mucizesini, zahirî ve bâtinî anlamlarına vakıf olmasını sağlayacaktır.”⁶⁷²

Muhabbetin Belirtileri:

Sîdî Muhtar, âşık olan kişinin içinde bulunduğu ruh halini şu şekilde özetlemektedir: Muhib, musibet ve felaketler karşısında teselli bulandır. O, yaşadığı aşkın etkisiyle olumsuzlukların farkına varamaz. Sanki yaratılışının tabiatında olmayan ikinci bir tabiata sahip olmuştur. Taşıdığı muhabbet, onu dünyevî ve şehvanî zevklerden arındırarak birçok sıkıntıdan zevk alabilen bir hale getirmiştir.⁶⁷³

Sîdî Muhtar'a göre, âşıkların mahbubu anma durumu sürekli hale geldiğinde, içlerinde taşıdıkları sevgi kalıcı bir hal alır. Çünkü onlar için mahbubu zikretmekten daha leziz bir tat yoktur. Kalblerinde dünya ile ilgili arzulara yer bırakmazlar ve mahbubu anmanın hazzını kalblerine kazındırırlar. Her muhabbet ateşi harlandıkça kalbleri heyecanlanır, iniltileri belirginleşir, duyguları hareketlenir, renkleri değişir, ciltleri ürperir. Onlar neşe yaşadıklarında üzüntü galebe çaldığında, içini çekip coştığında, mahublarına karşı sevgileri artarak âşkın iştiyakını yaşarlar.⁶⁷⁴

Sîdî Muhtar, kalbin bu yakıcı halini şu dizelerle ifade eder:

⁶⁷¹ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 148.

⁶⁷² Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 82.

⁶⁷³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 84.

⁶⁷⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 86.

شَغَفَ الْفَوَادَ بِحُبِّ ذَاتِ الْوَاحِدِ وَالسَّرَّ أَنْبَأَ عَنْ مَقَرِّ جَادِدٍ⁶⁷⁵

*Kalb, vaid olan zatın aşkıyla yandı,
Sır ise inkârcının yerini ifşa etti*

Bu beyitte geçen “شَغَفَ” (şağaf) kelimesi, İlahî muhabbet makamlarından birini temsil etmektedir. Sîdî Muhtar'ın tasnifine göre, muhabbet makamları içerisinde bu kelime yedinci makami temsil etmektedir. Bu makam, sadece çok seçkin âşıkların ulaşabildiği bir makamdır. Genellikle “havassu’l-havas” olarak adlandırılan özel ve derin âşk yaşayan kişilerin ulaşabildiği bir aşama olarak kabul edilir. Bu makamda olan âşıklar, İlahî muhabbetin en yoğun ve derinlemesine tecrübesini yaşarlar ve sevgililerine olan tutkulu aşklarını gizlemeye çalışsalar da, kalblerindeki ateş ve tutku açıkça görünür hale gelir.⁶⁷⁶

Sîdî Muhtar'ın muhabbet makamıyla ilgili yapmış olduğu tasnif sıralaması ve sayısı şu şekildedir:

- el-Meyl makamı
- el-Mele‘ makamı
- eş-Şevk makamı
- el-Ğeram makamı
- el-Vecd el-Vela makamı
- et-Tevk makamı
- eş-Şeğf makamı
- el-Kelef makamı
- ed-Denef makamlarıdır.⁶⁷⁷

Yukarıda zikredilen makamların hepsi muhabbet makamının sınıflarındandır. Bu makamlardan herhangi biriyle Allah vasıflandırılmaz, sadece “hub” veya muhabbet makamıyla vasıflandırılır. Sîdî Muhtar tarafından yapılan bu tasnif, aşkın farklı aşamalarını ve derinliklerini ifade etmek için yapılmıştır. Ayrıca muhabbetin çeşitli

⁶⁷⁵ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-ûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁶⁷⁶ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁶⁷⁷ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011; Sîdî Muhtar el- Küntî, *Şerhu'l-Kasidetu'l-Feydiye*,

boyutlarını yansıtmak amacıyla bu sıralama yapılmış ve Allah'a duyulan aşk ve muhabbetin özel ve derinleşmiş hallerini açıklamak için bu terimler kullanılmıştır.⁶⁷⁸

Muhabbet şehitleri

Sîdî Muhtar'a göre muhabbet şehitleri, nefislerini varoluş zelillüğinden koparıp Cenab-ı Hakk'a satarak kurtulan kişilerdir. Bu muhabbet ticareti, onları Mâlikül Mülk olanın yanında şerefli kılarak muhabbet şehitliği makamına yükseltmiştir. Yükseltilen bu makamda, sevdiklerini gözetirler. Bu tür ticaret, muhârebe meydanında cenk eden şehitlerin şehadetinden daha yücedir. Çünkü muhabbet şehitleri, kâinatın bir kısım sırlarına ulaşacak kadar ileri seviyeye erişmişlerdir. Ayrıca, her iki zümre de mükâfat olarak aynı karar yurduna yerleşmiş olsalar da, her fırka kendi derecelerine göre mutluluk yaşar. Cenab-ı Hakk'ın şu buyruğu bu durumu vurgular, “*Rabb'inin ihsanından birbiri ardınca veririz. Rabb'inin ihsanı kısıtlanmış değildir.*”⁶⁷⁹

Sîdî Muhtar'a göre, muhabbet şarabını tadan her bireyin kalbinde oluşan ateşin yansıması çeşitlilik gösterir. Bu ateşin yoğunluğu ve etkisi, kişinin ruhsal derinliği ve muhabbetin yoğunluğu ile bağlantılıdır. Örneğin, peygamberlerden Hz. İbrahim, muhabbet ateşiyle ağlayarak ve inilti çekerek bu yakıcılığı derinden yaşamıştır. Hz. Şuayb ise yıllarca gözyaşı dökerek gözlerini kaybetmiştir. Bâyezid-i Bistâmî gibi Allah dostları, on iki gün boyunca midesine bir şey indirmeden Allah'ı tesbih ederek şu düşünceleri dile getirmiştir: “Midemi doyurmak için kapıları dolaşmaktan vazgeçip kalbimi Rabb'in kapısında dolaştırmam daha hayırlıdır.” Süfyân es-Sevrî ise üç gün aç ve susuz kalarak, “Ya Rabb! Ne istiyorum ne de talep ediyorum. Beni razı olmadığın arzularımdan koru, benim tek maksadım sensin, ben tüm sıkıntılara ve belalara sabrederim” duasını etmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ise, “Gece yaptığım münâcâtın lezzeti olmasa dünyada bir an kalmak istemem” demiştir. Ali b. Abdullah ise Allah'a olan muhabbetinden dolayı günde bin kez secde ederek “sacidîn” lakabını almıştır.⁶⁸⁰ Bu isimlerini saydığımız peygamber ve Allah dostları, muhabbet şehitleri içerisinde sadece birkaç taneden ibarettir. Çünkü muhabbet şarabıyla şehit olanların sayıları saymakla bitirilemez. Muhabbet şehitlerini tam anlamıyla tespit etmek mümkün olmasa da, Süyûtî kaleme aldığı “*el-Gurbetu fî İhsâi Şühedai'l-Muhabbet*” adlı eserinde birçok isme yer

⁶⁷⁸ Sîdî Muhtar, *Şerhu'l-Kasidetu'l-Feydiye*, 65-109.

⁶⁷⁹ İsrâ, 17/20.

⁶⁸⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 90-94.

vermiştir. Bu isimlerin öncülerini ise İbn Farız,⁶⁸¹ Hatemü'l-Esem⁶⁸² ve İbn Mu'teb⁶⁸³ gibi şahsiyetler olarak sıralamıştır.

Ayrıca Sîdî Muhtar, muhabbet şehitlerinin şehitlik özelliğini şu şekilde açıklar: “Muhabbet şehitlerinin bir kısmı, sevgi ve aşklarının suya dönüşerek, dünyaya fayda sağlamak için Rahmân'ın tecellîleriyle geri dönerler ve mahbubun kudsiyetinin huzurunda bulunarak ihlâs kürsüsüne sımsıkı sarılırlar. Bu muhabbetle dolu ruhlar, mahbublarına olan sevgileriyle dünyada önemli hizmetlere vesile olurlar. Diğer bir kısım muhabbet şehitleri ise fiziksel olarak ölmeyip, Hakk Taâla tarafından onlar bir âlemden diğer bir âleme intikal ettirilirler. Bu bağlamda, Cenab-ı Hakk'ın Hz. İsa için ifade ettiği, “*Seni ben vefât ettireceğim, seni katıma yükselteceğim*”⁶⁸⁴ sözü dikkat çekicidir. Gözlemlendiği gibi, muhabbet şehitleri, sadece ruhlarını teslim etmekle sınırlı kalmayıp Cenab-ı Hakk tarafından toplumun içine iade edilebilir veya bir âlemden diğer bir âleme intikal edebilirler. Muhabbet şehitleri, cenk meydanında şehâdet şerbeti içenler gibi sadece ruhunu teslim etmekle şehitlik mertebesine yükselmiş değillerdir. Onlar, şehâdet şerbeti içtikleri gibi Cenab-ı Hakk tarafından farklı âlemlere yönlendirilerek hizmetlerine devam edebilirler.”⁶⁸⁵

Muhabbet Şehitlerinin Dereceleri

Sîdî Muhtar, her zümre ve sınıfın kendi içinde derece ve makam farklılıklarına sahip olduğu gibi, şehitlerin de kendi aralarında derece ve makam farklılıklarının olduğunu ifade eder. O, şehitlerin şeref, yüce derece ve Allah'a yakınlık bakımından şu şekilde sıralandığını belirtir: “Muhabbet şehitleri, haf ve heybet şehitleri, ümmetin bozulma anında sünnete sımsıkı sarılanlar, ilmiyle amel eden muhlis âlimler, hâmilü'l Kur'an olan muttâkiler, Allah'ın rızâsını kazanma amacıyla ilim talep edenler, insanların

⁶⁸¹ Ömer b. Ali b. Mürşid b. Ali el-Hamevî el Mısırî, (11 Mart 1181) tarihinde Mısır'da doğdu. Babası, eşler arasındaki nafaka ve miras tespiti işleriyle uğraştığından dolayı İbn Faris lakabıyla tanınmıştır. (23 Ocak 1235) yılın da vefât etmiştir. İbn Faris, su sesinden kuş sesine kadar duyduğu tüm name ve terennümlerde ilahî muhabbeti yaşayarak kendinden geçtiği söylenir. Uludağ, “İbnü'l Fârız”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 40-43.

⁶⁸² Hâtim b. Unvân el-Esem el-Belhî, Belh de doğdu. Mâverâunnehir'ine yakın olan Vâsecird şehrinde (851) vefât etmiştir. “Ümmetin Lokmanı” olarak tanınan Hâtim, tasavvuf düşüncesini üç temele dayandırır. I. İstikrarlı bir zühdt ile insan-dünya ilişkisi. II. İyi niyet davranış biçimiyle, insan-toplum ilişkisi. III. Samimiyet ve ihlâsa dayanan ibadet biçimiyle, insan-Allah ilişkisi. Bkz. Mustafa Bilgin, “Hâtim el-Esam” *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 470-472.

⁶⁸³ Ahmed b. Mu'teb b. ebî'l-Ezher Abdulvaris b. Hasan'dır. Hicrî (277) tarihin de vefât eder. Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 87.

⁶⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/55.

⁶⁸⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 151.

şerlerinden korkarak firar edenler, zulümlere karşı çıkma nedeniyle öldürülenler, Allah'ın rızâsını elde etme amacıyla infak edenler, adil yöneticiler ve hakkıyla adaleti sağlayanlardır.”⁶⁸⁶

Sîdî Muhtar'ın sıraladığı şehitlik derecelerinin başında muhabbet şehitlerine yer vermesi dikkat çekicidir. Ancak bu sıralama içerisinde yer alan her sınıf, yapmış oldukları hizmetler nedeniyle şehâdet şerbeti içtiklerinde bu sıralamaya dâhil olmaktadır. Yani, sadece yaptıkları hizmetler nedeniyle böyle bir sıralamada yer almaları düşünülemez. Bu açıdan şehitlik makamı, kişinin hizmet ve gayretleriyle şekillenen bir makamdır. Bu nedenle şehitlik mertebesi, farklı bağlam ve kriterlere göre değerlendirilmektedir.

2.1.2.2. Sahv-Sekr

“Sahv”, tasavvufî terimler arasında, yolculuğunda vecd, aşk ve cezbe haline ulaşan sâlikin güçlü bir varidatla şuur âlemine geri dönmesini ifade eder. Sekr halinde kontrolünü kaybeden sâlik, sehv halinde ise bilinçli, ölçülü, dengeli, aklı başında ve kendine hâkimdir. Açıklanması gereken sırları açıklarken gizli tutulması gereken sırları da gizli tutar. Aynı zamanda şathiye türü sözlerden kaçınmayı kendine ilke edinir.⁶⁸⁷

Sîdî Muhtar'a göre, müridin cezb ve vecd halinde kendinden geçtikten sonra şuûr haline dönmesine “sahv hali” denir. Bu hâl, sâlikler arasında üçe ayrılır. Birinci halde, muhabbet şarabıyla sarhoş olduktan sonra uyanış hali yaşayan sâlikler bulunur. İkinci halde ise havasların uyanış hali söz konusudur. Havaslar, kendilerine özgü bir şekilde dünyevî ve uhrevî hallere dönüş yaparlar. Bu dönüş, hem cismânî olarak insanlarla birlikte olmayı, hem de sır olarak Hakk ile birlikte olmayı ifade eder. Üçüncü hal ise Havassu'l-havasların halidir. Havassu'l-havaslar, kendilerine özgü bir şekilde doğrudan Hakk'a yönelirler.⁶⁸⁸

Sîdî Muhtar, “*Kasidetü'l-feyziyye*” adlı eserinde bu üç hâli ifade eden bir beyitte şunları sıralar:

⁶⁸⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 95-96.

⁶⁸⁷ Tek, 185.

⁶⁸⁸ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

ويصحو صحو الصحو سكر متيم شهد الشراب بكف أبيض ماجد⁶⁸⁹

Uyanışın uyanışının uyanışıyla sarhoş olunmuştur

Mert ve cömert eliyle olduğuna şarap şahitlik etmektedir

Sîdî Muhtar bu beyitte, tam bir sekirden (sarhoşluktan) sonra üç kısım sehv'in gerçekleşeceğini belirtir. Yukarıda açıklandığı gibi birinci sah, sülûk ehlinin uyanışını temsil ederken, ikincisi havassların uyanışını ve üçüncüsü de Havassu'l-havasların uyanışını simgeler. Yaşanan bu sah halinin üzerine ise muhabbet şarabının şahitlik ettiğini ifade eder.

Sekr ise; sözlükte “sarhoşluk” anlamına gelen bir terim olup, kişinin içtiği ya da yediği şeylerin etkisiyle meydana gelen neşe durumunun akla üstün gelmesidir.⁶⁹⁰ Tasavvuf ıstılahında sâlikin seyr-ü sülûk yolculuğunda gelen vâridatların etkisiyle kendinden geçerek rûhî zevklere dalmasıdır. Bu zevklerle mânevî sarhoşluk hali yaşayarak ilahî güzelliğin tasviriyle meşgul olma şerefine erişmesidir.⁶⁹¹

Sîdî Muhtar'a göre, Sekr; Hakk'ın güçlü ve kuvvetli varidatlarının kalbe tecellîsi sonucunda sâlikin kendinden geçmesidir. Bu durumda sâlik, çevresindeki olaylardan ve nesnelerden soyutlanarak onlardan bağımsız bir hale gelir. Yani, sâlik eşyanın temâyüzünden (ayırılmasından) uzaklaşır ve eşya ile olan bağlarını kaybeder. Bu durumda sâlik, adeta eşyadan uzaklaşarak, dünyevî varlıklardan soyutlanmış bir hale gelir. Sîdî Muhtar'a göre, Sekr, gaybet halinden daha ziyade ve daha güçlü bir hal olarak değerlendirilir. Yani, gaybet halinden daha etkili ve derinlemesine bir mânevî deneyim olarak kabul edilir.⁶⁹²

2.1.2.3. Gaybet-Huzûr

Gaybet; dalgınlık, kendinden geçme, kaybolma, hislerini ve şuurunu yitirme, istiğrak ve vecd hallerine verilen addır. Huzûr ise gaybet halinden çıkma, çevreyi,

⁶⁸⁹ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfi 'inde's-Seyh Sidi el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁶⁹⁰ Abdullah Kartal, “Sokr” *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 234.

⁶⁹¹ Tek, 184; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 190; Yılmaz, 169; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 166.

⁶⁹² Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 638.

kendini ve eşyayı tanıma, kendine gelme anlamına gelir.⁶⁹³ Sâlikin kalbine gelen bir ilham ve vâridatın etkisiyle dış âlemle olan bağlantısını keserek şuurunu kaybetmesi, gaybet halini oluşturur. Bu durumun sona ermesiyle birlikte bilincinde başlayan uyanıklık hali ise huzûr olarak adlandırılır. Tasavvuf ehline göre, kendinden geçerek dünya ile olan bağlarını koparan sâlik, Hakk ile huzûr bulur. Bu sayede, dünyaya sırt çevirip Hakk'a yönelir ve Hakk'ın huzurunda var olma şerefine erişir.⁶⁹⁴

Sîdî Muhtar'a göre gaybet, Hakk tarafından gerçekleştirilen çeşitli durumların iki farklı şekilde tecrübe edilmesidir. Bu iki durumdan birincisi, Hakk'ın insanların birçoğunun nazarından gizlediği şeylerin açığa çıkarılmasıdır. Bu gizlenenler aslında var olan gerçekliklerdir. Ancak mânevî perdelerle çevrelenmiş ve insanlar tarafından fark edilmemektedir. Seyr-ü sülûk ehli, elde ettikleri makam ve dereceye göre bu mânevî perdelerin açılmasıyla bir kısım gayb bilgilerine vakıf olmaktadır.⁶⁹⁵

İkincisi ise, enbiya ve evliyâyâ mahsus olan gayb halidir. Bu gayb halini Sîdî Muhtar, “*Kasidetü'l-feyziyye*” adlı eserinde şu dörtlülükle dile getirir:

وبغيب غيب الغيب فسر لغزه بمنأشدد مشدد بشوق شاهد⁶⁹⁶

Gaybın gaybının gaybıyla perdeler açılmıştır.

Yaratanın şevkiyle şiddetli bir bağlanışla bağlanmışır.

Sîdî Muhtar, bu dizelerle peygamberler ve velilerin ilahî sırlarının, varidat ve tecellîlerin zuhûrundan daha gizli ve derin olduğuna işaret etmiştir. Bu kişilerin gaybı, gayptan aldığını ve gaybın gaybından gayba yürüdüklerini belirtmiştir.

Sîdî Muhtar'a göre, sır erbabının hitap ve ifadeleri yalnızca kendi seviyelerine erişenler tarafından anlaşılırken, diğer kişiler için gizemli bir nitelik taşır. Saf ve sır erbabı kabul edilen Ahmed Bedevî, Behlûl-i Divane, Meymunetu'l-Savda ve Veysel Karani gibi evliyalara, bu özel durumu tecrübe etmişlerdir. Bu özel kişilerin konuşmaları ve ifadeleri sırlarla ve sembollerle doludur. Kullandıkları kelimeler ve cümleler, sır perdeleriyle örtülmüştür. Yalnızca hal ehli olanlar, onların sözlerini anlama yetisine sahiptir. Zira bu kişilerin ifadeleri en yüksek seviyeye erişmiş ve harf ve ses yoluyla

⁶⁹³ Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 192-193.

⁶⁹⁴ İz, 157; Tek, 184; Yılmaz, 212; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 163-164.

⁶⁹⁵ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 638.

⁶⁹⁶ Sîdî Muhtar, *Kasidetü'l-feyziyye*, 32-33.

ifade etmeye gerek kalmamıştır. Bu mertebe, âşıkların yolculuğunun en son noktasını ifade eder.⁶⁹⁷

Sîdî Muhtar'a göre, huzur ise, kulun sınırsız ve sonsuz olan âlemden uzaklaşıp Hakk'ın huzurunda varlık bulmasıdır. Bu durum, kulun Hakk'ı zikrederek kalbini dünyevî bağlardan arındırarak kalbinde Hakk'ı hazır etmesidir. Kalbinde Hakk hazır olduğunda, onu unutmaz ve Hakk'tan gafil olmaz. Böylece, kul Hakk'ın kendisine bahsettiği feyiz ve mânevî derecelerle uyumlu olarak, Hakk'ın huzurunu keşfetme yoluyla mânevî zevklere ulaşır.

Bu haldeki kulun kalbinde gafletin yerini zikir, cehâletin yerini ilim, günah ve masiyetin yerini ibadet alır. Aynı zamanda kişi, nefsânî arzuları ve insanî hazları ile değil, Hakk'ın iradesinin galip gelmesiyle huzur bulur. Çünkü huzurun en üst seviyesi, geçici olanlardan uzaklaşıp, ebedi olanla birleşmek ve bütünleşmektir. Bu, kulun kendi sınırlılığını aşarak sonsuz ve ebedi olanla bütünleşmesi anlamına gelir.⁶⁹⁸

2.1.2.4. Fenâ Bekâ

Sâlikin seyr-ü sülûk süreci içinde deneyimleyebileceği durumlardan biri olan “fenâ”, sözlük anlamında “yok olmak, geçici olmak, ölmek” gibi anlamlara gelir. “Bekâ” ise “sürekli olmak, var olmak, kesintisiz olarak geleceğe doğru gitmek” gibi anlamları ifade eder. Bu iki terim, tasavvuf literatüründe sıklıkla bir arada kullanılır.⁶⁹⁹

Tasavvuf anlayışında, “fenâ” kelimesi, kulun beşeri faaliyetlerini kaybederek yerine Hakk'ın hâkim olması ve kendini O'na adaması anlamına gelir. Birçok sûfî, bu halin, sâlikin çeşitli mücâhede ve terbiyeler sonucunda ulaştığı en son nokta olduğunu ifade etmiştir. Yani, fenâ haline erişmek, kişinin nefsî arzularını terk ederek Allah'a yönelmesi ve O'nunla birlikte olma yolunda önemli bir aşama olarak kabul edilir.⁷⁰⁰

Sîdî Muhtar'a göre, fenâ; kulun aşırı derecede Allah'la meşgul olması sonucunda benlik şuurunu kaybederek onun yerine Allah'ı hâkim kılmasıdır. Sâlikte gerçekleşen bu halin üç farklı şekilde yaşandığını belirtir:

⁶⁹⁷ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁶⁹⁸ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dîne'l-merîd*, 638.

⁶⁹⁹ Tek, 186; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 200.

⁷⁰⁰ Yılmaz, 215; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 161.

Fenâ-yı zât: Sâlikin kendi varlığını yok sayarak, kendinde mevcut olanı görmemesi ve gerçek varlığın sadece Allah'ın varlığı olduğunu düşünmesidir. Yani, kişi kendi varlığını unutup sadece Allah'ın varlığını his etmesidir.

Fenâ-yı sıfat: Sâlikin beşeri sıfatlardan kurtulmasıdır. Yani, insanın insanî niteliklerini bir kenara bırakarak, sadece Allah'a özgü sıfatlarla donanmasıdır.

Fenâ-yı fiil: Kişinin fiil ve davranışlarında şuursuz bir şekilde hareket etmesidir. Yani, insanın eylemlerinde kendi iradesini ve düşünce süreçlerini bir kenara bırakarak, Allah'ın iradesine teslim olmasıdır.⁷⁰¹

Sîdî Muhtar'a göre bekâ ise, kulun kalbinden dünyevî ve uhrevî lezzetleri çıkararak, yerine sadece Allah'a ait olan değerleri yerleştirerek Allah ile sürekli bir birlik ve baki olma durumudur. Bekânın en üst seviyesi, kulun nefsânî arzulardan tamamen arınıp Allah'a ulaşarak sonsuz vuslatının gerçekleşmesidir.⁷⁰²

Sîdî Muhtar, fenâ ve bekâ kavramlarına dair görüşlerini şu mısrayla özetler:

ثم الفناء عن ثلاث يحصل به فبقي واصل متصل⁷⁰³

Sonra fenâ üç şekilde gerçekleşir, Böylece bekâ ile vuslat oluşur.

Bu mısralarında Sîdî Muhtar, fenânın üç farklı şekilde yaşanabildiğini ve fenâdan sonra bekânın ortaya çıktığını ifade ederken, vuslatın ancak bekâ ile gerçekleşebildiğine dikkat çekmiştir. Yani, kulun kendi varlığını fani ve geçici olarak kabul ederek Allah'a yönelmesiyle bekâya ulaşp, ebedi bir birlik ve vuslat haliyle Allah'a erişebileceğini ifade etmektedir.

2.1.2.5. Zevk

Kemâla varan muhabbetin ardından, kulun müdahalesi olmadan kalbinde meydana gelen zevk; sözlük anlamıyla “bir şeyi tatma, bir kişiyi deneme ve mecazî olarak mükâfat yahut cezayı tatma” anlamlarına gelir. Tasavvuf teriminde ise, kesp ve burhan suretiyle kazanılan bilgiler dışında sâlikin mânevî ve Ahlâkî arınma süreci sonucunda ilham ve keşif yoluyla kalbinde hissettiği mutluluk halini ifade etmek için

⁷⁰¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 638.

⁷⁰² Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 638.

⁷⁰³ Sîdî Muhtar, *Kasidetü'l-fezyiyede*, 7.

kullanılır. Zevk terimi, türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de altmıştan fazla yerde geçer.⁷⁰⁴

Bu makamı yaşayan sâlik, bu deneyimi tam anlamıyla yaşayıp yerine getirdikten sonra bir üst makam olan “şîrp makamı”na yükselir. Şîrp makamının gerekliliklerini yerine getirdikten sonra da “reyy makamı”na yükselir.⁷⁰⁵

Sîdî Muhtar'a göre, sâlikin Hakka yaklaşımı gerçekleştirdikten sonra ve sekr şarabı içerken yaşadığı hal, zevk hali olarak nitelenir. Bu hali sevgiyle birlikte gelen ve sâlikin sahvi ile beraber deneyimlediği bir mutluluk anı olarak tanımlar. Aynı zamanda bu hali farklı durumlarda yaşayabilir; namaz kılarken ve Kur'an tilaveti sırasında yüzünde beliren mutluluk hali olabilir, gaybet veya mücâhede anında ortaya çıkan sır hali olabilir, ayrıca ilmî bir çalışma yaparken kişinin ruhunda hissettiği rahatlık anı da bu kapsama girebilir.

Sîdî Muhtar, bu hallerin ve mutlulukların yudumlanması durumunu, ıssız çölde kalan ve güneşin sıcaklığına maruz kalan kişinin rüzgâr esintileriyle birlikte soğuk suları yudumlaması durumuna benzetir. Yani bu deneyimler, yoğun bir lezzet ve haz hissiyle doludur. Bu açıdan bakıldığında, sâlikin bu halleri, diğer dünyevî zevklerden daha fazla tatmin edici ve doyurucu olarak nitelendirilir.⁷⁰⁶

Sîdî Muhtar, zevk ile ilgili olarak “*Kasidetü'l-feyziyye*” adlı eserinde uzun bir şiir kaleme alır. Şiirinde zevki tarif ederken, bir mısrada şu şekilde ifade eder:

النّوْق سكر العبد بالشراب قبل التروّي بعد الاقتراب

أو لذة يصحبها سرور تصحو وتارة اذا تفور⁷⁰⁷

Zevk, kulun şarap sarhoşluğudur Kurbundan sonra sehbinden önce gelir
Veya sevgiyle birlikte gelerek Sehvinin veya firarını oluşturur

Bu mısralarında zevki, bir şarap sarhoşluğu olarak tanımlar ve kurbundan sonra sehbinden önce geldiğine işaret eder. Ayrıca Sîdî Muhtar, bu mısralarında zevkin farklı durumlarda sâlikte meydana geldiğine dikkat çekerek, bu halin çeşitli anlarda ve sebeplerle yaşanabileceğini belirtir.

⁷⁰⁴ Çağrı, “Zevk” İstanbul 2013, XXXIV, 308-310.

⁷⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 166.

⁷⁰⁶ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 636.

⁷⁰⁷ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 636.

Ayrıca, Sîdî Muhtar, zevk halinin iman halavetiyle birlikte başladığını ifade eder. Bu konuda birçok âyet ve hadis olduğunu belirtir. İman halavetinin sahip olduğu önemli özellikler nedeniyle, zalimler, haksızlar ve haddini aşanların o zevkten yoksun kaldığını ifade eder. Ona göre, iman halaveti; gece sonrasında sabahın aydınlığı, hüzünden sonra neşenin mutluluğu, karanlıktan sonra aydınlığın ışığı olduğu gibi, zevkte kalbin kasavetinden sonra ruh için bir nûr ve ferahlık durumudur.⁷⁰⁸

2.1.3. Ahlâkî Konularla ilgili Kavramlar

Ahlâk, insanın düşünce, davranış ve karakter yapısını belirleyen değerler ve normların bütünüdür. Toplum tarafından kabul görmüş ve olumlu davranış biçimlerini içeren bu değerler, bireylerin sosyal ilişkilerinde uyumlu bir şekilde yaşamalarını sağlar ve Ahlâkî değerleri benimseyen bireylerin mânevî olgunluk düzeyine ulaşmasına katkıda bulunan bir rehber işlevi görür.

Tasavvufî düşüncede Ahlâkın önemi, insanın Allah'a yaklaşma ve mânevî gelişim yolunda belirleyici bir rol oynadığı şeklinde öne çıkar. İyi Ahlâka sahip olmak, nefsi kötü huylardan arındırmak, mânevî olgunluk ve içsel huzura ulaşmak için temel bir gerekliliktir. Tasavvufî disiplinlerde, Ahlâkî erdemlerin geliştirilmesi ve Allah'a yaklaşma yolunda ilerlemenin önemli bir unsuru olarak kabul edilir. Bu nedenle, tasavvufî öğretilerde Ahlâkî değerlere önemli bir vurgu yapılır ve bu erdemlerin mânevî gelişimi desteklediği ve Allah'a yakınlığı artırdığı düşünülür.

2.1.3.1. Takvâ

Takvâ kelimesi, “vikâye” kökünden türetilmiş olup, sözlükte sakınmak, korunmak, itaat etmek, saygı göstermek ve dindar olmak gibi anlamlara gelir.⁷⁰⁹ Ayrıca, takvâ nefsi korkulan şeylerden koruma ve güven içine alma anlamına da gelmektedir. Kur'an'ı Kerim'de takvâ kelimesi on yedi yerde geçer.⁷¹⁰ İslamî literatürde ise takvâ, Allah'ın emirlerine boyun eğmek, yasaklardan kaçmak ve azap gerektiren durum ve davranışlardan uzaklaşmak anlamlarında kullanılır. Bu nedenle peygamberler, kendi

⁷⁰⁸ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dîne'l-merîd*, 637.

⁷⁰⁹ İsfahânî, 1584; Uludağ “Takva” *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 484-486.

⁷¹⁰ Uludağ “Takva” , XXXIX, 484-486.

ümmetlerine “Allah'tan ittikâ edin ve bana uyun”⁷¹¹ uyarılarda bulunmuşlardır. Dolayısıyla takvâ, kişinin helâl, mubah ve şüpheli konularda titizlikle davranmasını gerektiren bir anlayışı ifade eder.⁷¹²

Sîdî Muhtar'a göre takvâ halî, insanı dünyadan arındıran, ahirete yönlendiren ve Hakk'a ulaştıran bir vasıtaadır. Bu süreçte önemli olan, ilimle donatılmış takvâ halinin varlığıdır. Çünkü ilim ehlinde bulunan takvâlık; kişiyi, haşyet, tefekkür ve mârifete götürmektedir.⁷¹³ Nitekim, Hz. Resulullah da “İlim öğrenmeyen cahile yazıklar olsun, ilmiyle amel etmeyen âlime ise yetmiş defa yazıklar olsun”⁷¹⁴ diyerek ilmin öğrenilip uygulanmasının önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca, kıyamet gününde ilmiyle fayda görmeyen (ilmiyle amel etmeyen bidat ehli) âlimlerin en şiddetli azaba uğrayan insanlar olacağına dikkat çekmiştir.⁷¹⁵ İlmın bu denli önemli olmasıyla birlikte ilim ehlinin muttaki olması onun önemini daha da artırmıştır.⁷¹⁶

Sîdî Muhtar'a göre, ilimle birleştirilen takvâ hali; fiil, söz, yeme içme ve giyinme gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında uygulandığı gibi, şüpheli ve hatta bazı helâl olan şeylerden de uzak durmayı gerektirir. O, bu uygulamaların sonucunda kalbin dünyevî arzulardan arındırıldığını ve ilahî tecellilere hazır hale geldiğini ifade eder.

Bu bağlamda, takvâ sahibi bireyler ilimle birlikte hayatlarını düzenler ve günlük yaşamlarındaki tüm faaliyetleri Allah'ın hoşnutluğunu gözeterek gerçekleştirirler. Aynı zamanda, şüpheli ve ihtiyatlı davranılması gereken durumları da göz önünde bulundurarak helâl ve temiz olanı tercih ederler. Bu tavır, kişinin mânevî olgunluğuna ve Allah'a yönelişine katkıda bulunur.

Sîdî Muhtar, takvâyla ilgili bu tür davranışların kalbi dünyevî arzulardan arındırıldığını ifade eder.⁷¹⁷ Bu da demektir ki, kişi dünyevî hırslardan uzaklaşarak kalbini arınmış ve saf bir hale getirir. Bu durum, kişinin ilahî tecellilere ve Allah'ın huzuruna daha hazır ve açık hale gelmesine yardımcı olur.

⁷¹¹ Uludağ “Takva”, XXXIX, 484-486

⁷¹² Uludağ, *Tasavvuf Terimle Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, 508; Mehmet Şirin Ayış, *Tarikat Adâbı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015, 297.

⁷¹³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 218.

⁷¹⁴ Mecmau'z-Zevaid, I, 185.

⁷¹⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 218.

⁷¹⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 205.

⁷¹⁷ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 240; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 178.

Sîdî Muhtar, takvâlığın mahiyetiyle birlikte takvâlığı zedeleyen unsurlar üzerinde durmaktadır. Ona göre bu unsurlar arasında en önemli olanı, mideye alınan gıdalardır. Sîdî Muhtar, midenin mânevî yapısının alınan gıdaların helâl ve haram hakikatine göre mânevî hal aldığı ifade eder. Helâl gıdaların tüketimiyle oluşan mânevî hâlin, başta kalb olmak üzere diğer organlara sirâyet edeceğini belirtir. Dolayısıyla, yiyeceklerin sadece haram, şüpheli ve bir kısım helâl gıdalardan uzak durulması değil, aynı zamanda nefsanî arzu ve isteklere göre tüketilmemesi gerektiğini de vurgular.⁷¹⁸

Ayrıca Sîdî Muhtar, mânevî kontrolün dışında beslenen midenin, nefsin çabalarına hizmet edeceğini ifade eder. Bu bağlamda, Allah'ın, “*Siz dünya hayâtında, bütün hoş ve güzel şeylerinizi bitirdiniz, onlardan faydalandınız. İşte bugün alçaltıcı azap ile cezalandırılacaksınız*”⁷¹⁹ şeklindeki âyet-i kerîmesine atıfta bulunarak, dünyevî lezzetlerin aşırıya kaçmadan tüketilmesinin önemine değinir. Hz. Peygamber'in, dünya nimetlerinden aşırı doyumlu bir şekilde yemek yememesi ve helâlından tüketilenin hesabının haramdan tüketilenin azabı olacağına dair hadislerin önemine işaret eder.⁷²⁰

Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'e bir yemekten sonra nimetlerin hesabının sorulacağına dair ifadeleri ve dünya nimetlerinin ahirette sorgulanacağı üzerinde durması, ayrıca Hz. Peygamber'in doyurucu miktarda yemek yememesi ve dünya nimetlerinin sorgulanabileceğine dair uyarılar, takvâyı zedeleyen zararlı alışkanlıklardan kaçınmanın önemini vurgular.⁷²¹

Sîdî Muhtar, takvâyâ sahip olanların farklı derecelerinin bulunduğunu ifade eder. Ona göre, bu dereceler en alt tabakasında şirkten sakınmak yer alırken, en üst tabakasında ise Hakk'a ittikâ etmek bulunmaktadır. Muttakilerin melekler, zahitler ve ârifler olmak üzere farklı sınıflardan oluştuğunu ve her sınıfın kendine özgü bir takvâ yaşantısı olduğunu belirtir.

Sîdî Muhtar, meleklerin takvâsının, Allah'a karşı saygı ve korkuyla dolu olması olduğunu ifade eder. Nitekim bir âyet-i kerîmede, Cenab-ı Hakk, “*Onlar, kendilerine hâkim olan Rablerinden korkarlar*”⁷²² şeklinde belirtilir. Zahitlerin takvâsı ise kalblerinin ürpererek Allah'a yönelmeleri ve O'na duydukları derin bir sevgi ve

⁷¹⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 182.

⁷¹⁹ Ahkâf, 46/20

⁷²⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 182.

⁷²¹ Müslim, ?

⁷²² Nahl, 16/50.

merhamettir. Cenab-ı Hakk zahitler hakkında, “*Ona uyanların kalblerine şefkat ve merhamet koyduk*”⁷²³ ifadesiyle onların iç dünyasına vurgu yapar. Âriflerin Allah'a karşı takvâsı ise, tüm arzularıyla Hakk'ın rızâsına yönelmeleridir. Cenab-ı Hakk, ârifler için, “*Rızâmızı umarak ve azabımızdan korkarak bize yalvarıyorlardı*”⁷²⁴ şeklinde ifade eder.⁷²⁵

Sîdî Muhtar, başka bir sınıflandırmasında ise, takvânın farklı özelliklere sahip kişiler üzerinde etkileri olduğunu ve farklı vasıflarla ortaya çıktığını belirtir. Bu sınıflandırmaya göre, takvâ; âşk ve muhabbet ehli olanlarda “hayâ”, vuslat ehli olanlarda “heybet”, şariat ve hakikat ehli âlimlerde “haşyet” ve meczup olanlarda “illetli” yansımalarını gösterir.⁷²⁶

Bu şekilde Sîdî Muhtar, takvâ kavramının farklı yönlerini ve bu kavramın farklı kişilere özgü niteliklerini açıklamak için çeşitli sınıflandırmalar yapar ve bu sınıflandırmaları âyetlerle destekler. Bu düşünceleriyle, takvâ yaşantısının zengin ve çeşitli bir yelpazeye sahip olduğunu ve farklı mânevî seviyelere hitap ettiğini ortaya koyar.

Sîdî Muhtar, kendisinin nefsânî arzu ve isteklere karşı sürekli bir muhalefet içinde olduğunu belirtir. Kabile lideri ve siyasî konumu nedeniyle ziyaret ettiği kabileler ve liderler tarafından ikram edilen haram ve şüpheli yiyeceklerden uzak durduğunu ifade eder. İdû İshâk kabilesi içerisinde haksız kazançlar elde eden kişilerin bulunduğu bir ortamda, günlerce açlıkla mücadele etse de onların yiyecek ve içeceklerinden asla tatmadığını vurgular. Liderlerin ve kabilelerin kendisine gönderdikleri hediyeleri ise yetimler, yolda kalanlar ve fakirler arasında taksim ettiğini söyler.⁷²⁷

Sîdî Muhtar'ın bu tavrı, takvâ anlayışını ve mânevî olgunluğunu yansıtan önemli bir örnektir. Nefsânî arzulara karşı direnme, helâl ve haram arasında hassasiyet gösterme, haksız kazançlardan kaçınma ve adil davranışlar sergileme gibi değerleriyle, kendisinin liderlik ve siyasi konumunun ötesinde bir ahlaki duruşa sahip olan bir sûfî olduğunu gösterir.

⁷²³ Hadîd, 11/27.

⁷²⁴ Enbiyâ, 21/90.

⁷²⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 169.

⁷²⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 169.

⁷²⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 180.

Muhammed Halife, babasının takvâyla ilgili müridlerine bazı tavsiyelerde bulunduğunu ifade eder. Bu tavsiyelerde, babasının müridlerine, zâhirlerini imanla, bâtınlarını ise takvâ nûruyla aydınlatmalarını söylediğini belirtir. Takvâ nûruyla elde ettikleri sevgi ve muhabbetle dünyayı zindan gibi algılamalarını vurgular.

Özellikle müridlerine, dünyanın çeşitli cazibelerle kendini süsleyebileceğini ancak takvâ sahipleri için keder ve hüznün dışında bir şey ifade etmediğini anlatır. O, Takvâ sahipleri için dünya maddiyeti ve makamları, zindanın duvarlarına çizilen resimlerden ibaret olduğunu söyler. Dünya, gizli kurnazlıklarla onların dikkatini çekmeye çalışsa da takvâ sahipleri, Allah'ın rızasını kazanmadan başka bir meşguliyet istemediklerini belirtir.⁷²⁸

Ayrıca Muhammed Halife, babasının takvâ sahibi olanları hidâyet nûrunu kazanan, sağlam amellere sımsıkı sarılan ve kutsiyetin tecellîleriyle huzur ve mutluluk içinde yaşayan kimseler olarak tarif ettiğini belirtir. Bu şekilde takvâ yaşantısının kişilere içsel huzur ve mânevî gelişim sağladığını ifade eder.⁷²⁹

2.1.3.2. Tevazu

Sülûk ehlinin nefis terbiyesinde başarılı olmasının önemli şartlarından biri tevazudur. Tevazu, “vaz” kökünden türetilmiş olup, sözlükte boyun eğmek, kendi değerini küçümsemek, alçak gönüllülük, toplumun yükünü taşımak, mütevazı davranmak ve zilleti kabul etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁷³⁰ Tevazunun zıddı olan kibir ise, Hz. Peygamber tarafından “*Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan insan cennete giremez*”⁷³¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Sîdî Muhtar'a göre tevazu, kişinin diğer insanların her türlü eza ve cefasına katlanabilme yeteneğine sahip olmasının yanı sıra, bağışlayıcı ve hoşgörülü olmasıdır. Tevazu sahibi bir sâlik, cahillerin genellikle sergilediği kibirli tavırdan uzak durmalı ve âriflerin gösterdiği alçakgönüllülüğü elden bırakmamalıdır. Sîdî Muhtar, özellikle âlimlerin mütevazı olmasının önemli bir erdem olduğunu ifade eder. Bu konuda İmam

⁷²⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 179.

⁷²⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 179.

⁷³⁰ Çağrıcı “Tevazu” XXXX, 583-585; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 161.

⁷³¹ Müslim, *İmân*, 39; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, Kahraman Neşriyat, İstanbul 2013, 16.

Şâfiî'nin, “İlim, mütevazı insanda kerâmettir; cahil ve kibirli insanda ise musibettir.”⁷³² Şeklindeki sözüne atıfta bulunur.

Muhammed Halife, babasının öğrenci ve müridlerine sürekli olarak mütevazı olmaları konusunda uyarılarda bulunduğunu belirtir. Babasının öğrenci ve müridlerine yaptığı nasihatlerde, “Faydalı bir ilim talep edin, çünkü talep ettiğiniz ilim sizde mütevazılığı arttıracak, cehâlet özelliği olan kibri ve gösterişi ortadan kaldıracaktır” şeklinde ifadelerin sıkça vurgulandığını ifade eder.⁷³³ Sîdî Muhtar, bu tavsiyelerle öğrenci ve müridlerin, ilim yolunda yürüyen mütevazı ve erdemli kişiler olmalarını amaçlanmıştır.

2.1.3.3. Tedbir

Tedbir, sözlük anlamıyla düşünme, işin sonucunu göz önünde bulundurarak uygun davranma ve iyi yönetme anlamlarına gelmektedir.⁷³⁴ Tasavvuf ıstılahında ise, kulluğun gereği olan tevekkül ve teslimiyetin zıddı olan tedbir, bazen beyhude bir çaba olarak algılansa da tamamen terk edilmemesi gerekir. Hatta halk dilinde sıkça kullanılan “Tedbir geçimin yarısıdır.” deyimini, insanın geçimini sağlamak ve ibadetlerini yerine getirmek için aldığı önlemlerin ve girişimlerin önemini vurgulamaktadır. Ancak sadece Allah'ın takdir hükmünü unutarak tedbirin gücüne sırf bağlı kalınmamalı, Allah'a teslimiyet ve güven içinde hareket edilmelidir.⁷³⁵

Sîdî Muhtar, her soyutlanmanın övgüye layık olmadığı gibi her tedbirin de yermeyi gerektirmediğini ifade eder. Yapılması ve terk edilmesi nedeniyle tedbirin iki kısma ayrıldığını belirtir.

Sîdî Muhtar'a göre, ibadetlerde gösteriş yapmak, gaflet içinde bulunmak ve nefsânî arzuları tatmin etmek için alınan tedbirlerin terk edilmesi gereken tedbirler olduğunu belirtir. Bu tür tedbirlerin kişiye ya azap ya da Allah'ın veçhini kapatan bir perde olarak geri döndüğünü ifade eder. Akl-ı selim sahibi olan kişinin, Rabb'ine ulaşmayı sağlamayan ve O'nun sevgisini kazandırmayan hiçbir tedbire yönelmeyeceğini

⁷³² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 180.

⁷³³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 180.

⁷³⁴ Fahrettin Atar, “Tedbir” *DİA*, İstanbul 2011, XXXX, 258-259.

⁷³⁵ İbn Atâullah el-İskenderî, Ebü'l-Abbâs Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâullah el-İskenderî, *Tasavvuf Hikmetleri, Hikem'ül Atâiyye, el-muhkem fi şerhi'l-hikem*, şerh: Ahmed Mahir, Kurtuba Kitab, İstanbul 2016, 26-27.

belirtir. Bu nedenle gerçek takvâ sahibi olan kişi, sadece Allah'ın rızasını kazanacak şekilde tedbir alır ve nefsânî arzulardan uzak durur.

Sîdî Muhtar, yapılması câiz olan tedbirleri övgüye layık ve Allah'a yaklaştıran tedbirler olarak nitelendirir. Bu tedbirler arasında insanların hak ve hukukuna saygı göstermek, sözünde durmak, içten ve samimi bir tövbe ile günahlardan uzaklaşmak, nefsin arzu ve isteklerine karşı mücadele etmek, şeytanın vesveselerine karşı direnmek gibi tedbirler yer almaktadır. Hz. Resulullah'ın “*Bir saat tefekkür bir sene ibadetten daha hayırlıdır*”⁷³⁶ sözüyle de vurgulanan tefekkürün, Allah'ın azametini düşünerek O'na ulaşmanın yollarını arayarak tedbir almak olduğu ve bu tedbirin bir senelik nafîle ibadetten daha faziletli olduğu belirtilir. Dolayısıyla, caiz olan tedbirlerin, kişinin mânevî gelişimine katkı sağladığını ve Allah'a yaklaşma yolunda önemli adımlar olduğunu vurgular.⁷³⁷

Sîdî Muhtar, başka bir taksimatında ise tedbiri dünya için alınan tedbir ve ahiret için alınan tedbir olarak iki kısma ayırmaktadır:

Dünya için alınan tedbir: Bu kategoride yer alan tedbirler, dünyevî çıkarları ve beklentileri ön planda tutan çabaları içerir. Gurur, kibir ve gösteriş amacı güden faaliyetler bu tedbirin temel unsurlarıdır. Bu tür tedbirlerin beraberinde gaflet ve aldanmayı getiren musibetleri de beraberinde taşıdığını vurgular. Sîdî Muhtar, bu musibetlerin tedbir sahibini beyhude arzu ve isteklerle meşgul ederek gerçek hedeften saptırmaya yönelik tuzaklar olduğunu belirtir. Bu şekildeki tedbirlerin, karanlık ve dünyevî çıkarlar için harcanan çaba ve gayretten öteye geçmeyen tedbirler olduğunu belirtir.

Ahiret için alınan tedbir: Bu kategoride ise dünya hayatında ticaret ve kazanımlar yoluyla helâlinden elde edilen dünyavî kazanımlar yer alır. Sîdî Muhtar, bu kazanımların helâlinden elde edilmesi için gösterilen titizliğin aynısının harcamalar için de gösterilmesi gerektiğini ifade eder. Özellikle Allah'ın rızâsını gözeterek, yoksul ve fakirlere infak etmenin önemini vurgular. Tevazu ehlinin bu tür tedbirlerde dikkatli olmaları gerektiğini, insanların taltif ve teveccühlerinin verdiği zararlardan uzak durmalarını söyler. Asıl amacın mal ve mülk biriktirmek olmadığını, sadece elde

⁷³⁶ Suyutî, Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâledîn Abdurahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-udayrî es- Süyutî, *el-Câmiu's-Sağir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006. I, 24. Camiu's-Sağir, II, 127; Aclûnî, 310.

⁷³⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 340.

olanların ahirete yönelik harcanması gerektiğini belirtir. Bu şekildeki tedbirlerin, ahirete yönelik bir hazırlık ve Allah'a yaklaşma adımları olduğunu ifade eder.⁷³⁸

2.1.3.4. İhlâs

Ahlâkın önemli hasletlerinden biri olan ihlâs, sözlükte “kurtulmak, saflaşmak, arınmak” anlamındaki halâs/hulûs kökünden türetilmiş olup “bir şeyi içine karışan başka şeylerden arındırıp, temizlemek ve saflaştırmak” şeklinde ifade edilmektedir.⁷³⁹ Tasavvuf ıstılahında ise ihlâs, kalbin kötü duygu, bâtil inanç, riya ve şirklerden arındırılıp, her hal ve durumda Hakk'ın rızasının gözetildiği bir hal ve durumdur. Arındırılmış kalbin sadece Allah'a güvenip O'na yönelerek, O'ndan yardım istemesi ve O'na kulluk etmesidir. İhlâs, kişinin tüm amel ve niyetlerini Allah'a has kılarak, nefsinin egosundan uzaklaşıp, Allah'ın rızâsını esas alan bir yaşam biçimidir.⁷⁴⁰

Sîdî Muhtar, kulun tüm davranış ve ibadetlerini kibir, gösteriş ve riyadan arındırarak, yalnızca Allah'ın rızâsını kazanmak amacıyla gerçekleştirmesi gereken önemli bir haslet olduğunu ifade eder. Bu durumda, kişi içtenlikle ve samimiyetle Allah'a yönelmeli ve kalbini Allah'ın rızâsını kazanmaya engel olacak şeylerden arındırması gerektiğini söyler. Sîdî Muhtar'a göre bu tutum ve düşünceyle gerçekleştirilen ihlâs, kişiyi mânevî olarak zevk makamına yükseltir ve ibadet ve davranışların tadına varmasını sağlar.

Sîdî Muhtar, kibir, gösteriş ve riyadan arınarak yapılan bu davranışlar, kişinin nefesine karşı verdiği mücadeleye birlikte Allah'ın hoşnutluğunu da kazanacağını vurgular. Ayrıca ihlâslı bir kulun, kendi çıkar ve egosunu bir kenara bırakarak sadece Allah'ın rızâsını gözetip ve O'na yöneleceğini belirtir. Böylece kalb, nefsi arzulardan, dünyevî hırslardan ve şöhret arayışlarından arınarak mânevî yükselişe geçeceğini söyler.⁷⁴¹

Sîdî Muhtar'ın açıklamalarına göre ihlâs, kulun Allah'a yönelişinin samimi, içten ve bütünüyle olması anlamına gelir. Kibir, gösteriş ve riyadan uzaklaşarak yapılan bu ihlâslı davranışlar, kişinin mânevî yolculuğunda ilerlemesine, Allah'a yaklaşmasına ve

⁷³⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 340-341.

⁷³⁹ Ateş, “İhlâs” İstanbul 2000, XXI, 535-537.

⁷⁴⁰ Tek, 168; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 164; Yılmaz, 169; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 289.

⁷⁴¹ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 638.

ruhânî gelişimine katkı sağlar. Bu nedenle, Sîdî Muhtar ihlâsın önemini vurgulayarak kulun bu hasleti geliştirmesi gerektiğini ifade eder.

2.1.3.5. Bekkâî/Ağlayan

Bekkâî, “çokça ağlayan” anlamına gelen “el-bekkâ” kelimesinden türetilmiştir. Bu isim, ilk olarak binek ve maddi imkânları olmadığı için Tebük gazvesine katılamayan ve üzüntülerinden dolayı gözyaşı döken yedi sahâbe için kullanılmıştır.⁷⁴² Cenab-ı Hakk, o sahâbelerle ilgili, “*Onların yaşamış oldukları üzüntü sebebiyle döktükleri gözyaşı ve seferden geri kalmaları nedeniyle herhangi bir sorumluluklarının olmadığını*”⁷⁴³ buyurmuştur.

Sahâbe döneminden sonra bekkâî isimi, tâbiînden ağlamalarıyla meşhur olan, Küfeli Dırâr b. Mürre, Abdülmelik b. Ebcer, Muhammed b. Sûkar ve Mutarrîf b. Tarîf gibi kişiler için kullanılmıştır. Tasavvuf literatüründe ise günah endişesi, âhiret korkusu ve Allah'a ulaşmak arzusunun doğurduğu hüznün nedeniyle gözyaşı döken âbid kişi ve zümreler için kullanılan bir terim haline gelmiştir.⁷⁴⁴

Sîdî Muhtar, insanlar arasında ilahî muhabbet ve uhrevî düşünceler nedeniyle gözyaşı dökenlerin, enbiya ve asfiya sıfatlarıyla vasıflandırıldığını ifade eder. Ona göre, kişiyi bu vafâ ulaştıran etken, aşırı arzu ve iştiyaktan dolayı kalbinin merhameti ve gözlerinin yaşıdır. Bu özellikten yoksun olanların kalbleri kasvet perdeleriyle kaplanmış ve gözleri sırr-ı sübhandan yoksun kalmıştır. Sîdî Muhtar'a göre, bu düşüncelerle ağlamak mü'min için her durumda vazgeçilmez bir özellik olmalıdır.⁷⁴⁵

Sîdî Muhtar, mü'minlerin döktükleri gözyaşları “havf”, “haşyet”, “heybet”, “hayâ”, “pişmanlık”, “muhabbet” ve “kurb” gözyaşları olarak yedi kısma ayrıldığını ifade eder.

Sîdî Muhtar'a göre, “havf gözyaşı” kişinin günah ve mâsîyete düştükten sonra tövbe ederek pişmanlık duyarak ağlamasıdır. Bu tür ağlamalar, müridin günahlardan

⁷⁴² İsmail Lütfi Çakan, “Bekkâî”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 363-364.

⁷⁴³ Tevbe 92.

⁷⁴⁴ Uludağ, “Bekkâî”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 364.

⁷⁴⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 227.

kaçış ve yaptıklarından dolayı içsel bir hüznü duyarak Allah'a sığınma arzusunu yansıtır. Ömer b. Abdülaziz'in yaşadığı bir olay, bu ruhsal deneyimi vurgulamaktadır.⁷⁴⁶

Ömer b. Abdülaziz bir gün ağlarken eşinin niçin ağladığı sorusuna: “Allah'ın huzurundaki bir kısım insanların cennetlik, bir kısım insanların cehennemlik olma hallerini düşünüp Allah'ın benimle ilgili nasıl bir muamele yapacağı korku nedeniyle ağlamaktayım” cevabını verir.

Bu cevap, Ömer b. Abdülaziz'in Allah'ın huzurunda hesap verme düşüncesinden dolayı duyduğu endişe ve korkuyu ifade eder. Cennetlik ve cehennemlik hallerin belirlenmesine dair kaygısı, kendisini ve amellerini gözden geçirmesine ve tövbe etmesine sebep olmaktadır. Bu olay, Ömer b. Abdülaziz'in ruhsal deneyimini yansıtarak, kişinin Allah'a olan saygı, itaat ve korkusunu gösteren önemli bir içsel durumu temsil etmektedir.⁷⁴⁷

Sîdî Muhtar'a göre, “haşyet gözyaşı” temkin ehlinin döktüğü gözyaşıdır. Bu tür gözyaşları, kişinin huzur, sekine ve teslimiyet içinde, sessiz ve feryatsız olarak iç âleminde dilediği zaman döktüğü gözyaşlarıdır.⁷⁴⁸ Genellikle, Allah'ın nimetleri ve sonsuz kudreti üzerine tefekkür ettikten sonra ortaya çıkar. Bu aşamada, Allah'ın yüce hükümlerliliği ve engin lütfu karşısında kişi kendini küçük ve hor görerek gözyaşlarına engel olamaz.

Sîdî Muhtar'a göre, haşyet gözyaşı döken kişinin gözyaşları, muhârebe meydanında kan döken şehidin kanı gibi sahibi ile cehennem arasında bir perde görevi görür. Bu gözyaşları, kişiyi Allah'a olan saygı ve derin bağlılıkla dolu bir iç huzur ve teslimiyet duygusu içine sokar. Bu gözyaşı, kişinin Allah'a karşı derin bir bağlılığını yansıtır.⁷⁴⁹

Sîdî Muhtar'a göre, “heybet gözyaşı,” temkin ehli içinde ârif olanların Allah'ın azamet ve celâlini tefekkür ederek döktükleri gözyaşıdır. Bu tür gözyaşları, azaptan korkarak veya sevap umarak dökülen gözyaşları değildir. Bilakis, bu gözyaşları, Allah'ın büyüklüğü karşısında insanın içinde hissettiği derin saygı ve hayranlıkla dökülen gözyaşlarıdır. Bu konuya dair Cenab-ı Hakk, “Mü'minler ancak o kimselerdir

⁷⁴⁶ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 583.

⁷⁴⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 227.

⁷⁴⁸ Sîdî Muhtar, *et-Tezyîlu'l-celil el-Âdimu'l-mesîl*, 42.

⁷⁴⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 227.

ki Allah anıldığı zaman kalbleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler”⁷⁵⁰ buyurur. Sîdî Muhtar, bu âyetin heybet gözyaşları döken mü'minlerden bahsettiğini belirtir.⁷⁵¹

Sîdî Muhtar, heybet gözyaşlarının mümin için elde edebileceği en yüksek hedef olduğunu ifade eder. Örneğin, Rabia el-Adeviyye, “Ben O’na cenneti umarak veya cehennemden korkarak ibadet etmiyorum. Ben O’na olan şevk ve muhabbetimden dolayı ibadet ediyorum” diyerek nihaî hedefini belirlemiştir. Bu da gösterir ki, heybet gözyaşları, yalnızca korku ve umutla ibadet etmekten öte, Allah'a olan sevgi, muhabbet ve bağlılıkla dolu nihaî hedefin arzusudur.⁷⁵²

Sîdî Muhtar'a göre, “hayâ gözyaşı” murakabe makamında bulunanların mütevazılık ve alçakgönüllülükleri nedeniyle nefislerini küçümseme ve bu makama layık görülükleri nedeniyle döktükleri mutluluk gözyaşlarıdır. Bu tür gözyaşları, kişinin içsel deneyimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve müridin Rabb’inin rızâsını kazanma arzusu ve O'na ulaşmak için gösterdiği aşırı çabadan sonra meydana gelir.⁷⁵³

Kur'an'da belirtildiği gibi, “Rablerine dönecekler için verdiklerini kalbleri ürpererek verenler”⁷⁵⁴ şeklinde ifade edilir. Bu âyette anlatılan gözyaşları, Sîdî Muhtar'ın “hayâ gözyaşı” olarak tanımladığı türdendir. Bu gözyaşları, insanın içten gelen bir mutluluk ve huzur hissiyle, Rabb’inin rızâsını kazanmak için duyduğu kaygıyı ifade eder.

Sîdî Muhtar, başka bir tarifinde ise, müridin Allah'ın rızâsını kazanmak için duyduğu kaygı ve O'na ulaşmak için sarf ettiği yoğun çabanın sonucunda döktüğü gözyaşının “hayâ gözyaşı” olduğunu ifade eder. Bu gözyaşları, kişinin Rabb’inin hoşnutluğunu arzularken, kendi eksiklik ve kusurlarını fark etmesi ve Rabb’inin huzuruna tevazu içinde çıkma isteğini yansıttığını belirtir.⁷⁵⁵

Sîdî Muhtar'a göre, “pişmanlık gözyaşı,” kişinin günaha düştükten sonra içerisinde kaygı, korku, alçak gönüllülük ve mahzuniyet duygularıyla birlikte şevk ile döktüğü gözyaşlarıdır. Bu gözyaşları, kişinin günahlarından pişmanlık duyan ve tövbe

⁷⁵⁰ Enfâl, 8/2.

⁷⁵¹ Sîdî Muhtar, *el-Cüratü's-şâfiyye ve'n-Nasîhetü'l-kâfiye*, 34.

⁷⁵² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 228.

⁷⁵³ Sîdî Muhtar, *Cezvetu'l-envâr*, 34. (mahdut)

⁷⁵⁴ Mü'minun, 23/60.

⁷⁵⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 228.

sahibi olan tefekkür ehlinin gözyaşı olarak tarif edilir. Ayet-ı kerimede, “*Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez*”⁷⁵⁶ Şeklinde buyrulmuştur.

Sîdî Muhtar'a göre, pişmanlık gözyaşları ve havf gözyaşları aynı cinste olan gözyaşlarıdır. Çünkü bu iki guruba mensup olan insanların ortak noktası, Allah'ın kudretini düşünerek O'na karşı işlemiş oldukları günahlardan pişmanlık duymaları ve bu nedenle gözyaşı dökmeleridir. Her ikisi de içten gelen bir kaygı ve korku hissiyle, geçmişteki hatalardan dolayı Allah'a yönelir ve içten gelen bir pişmanlıkla tövbe ederler.⁷⁵⁷

Sîdî Muhtar'a göre, “muhabbet gözyaşı” ilahî cemâlin tecellîleri karşısında dökülen gözyaşlarıdır. Bu tür gözyaşları, sadece Allah'ın hükümlerine rızâ gösterenlerin sahip olabileceği gözyaşlarıdır. Çünkü bu gözyaşları, aşırı şevk ve muhabbetin bir tezahürü olarak meydana gelir.⁷⁵⁸

Sîdî Muhtar, ehli hak olan müridin Allah'ın mârifeti hakkında bilgi sahibi oldukça şevk ve hasretinin güçlendiğini, muhabbetinin kemâle ulaştığını ve kalbinin Allah'ın hükümleriyle bütünleşerek O'nun emrine müptela olduğunu ifade eder. Çünkü kulun Allah'a olan muhabbeti, O'nun emrine uyma ve hükümlerine rızâ gösterme gerekliliğini beraberinde getirir.

Ayrıca Sîdî Muhtar, muhabbet gözyaşlarının, kişinin Allah'a olan sonsuz sevgi ve bağlılığının bir neticesi olduğunu söyler. Allah'ın ilahî cemâlini tecellî ettiği anlarda, mürid içten gelen bir coşku ve muhabbetle dolup taşar ve bu duyguları gözyaşlarıyla ifade ettiğini belirtir.⁷⁵⁹

Sîdî Muhtar'a göre, “kurb gözyaşları,” kişinin geçmişte yaptığı hatalardan tövbe edip Allah'a yönelerek kendisini kurbiyet makamına yaklaştıracak işlerle meşgul ederek döktüğü gözyaşlarıdır. Bu gözyaşlarının amacı, hakikat ehlinin ahlâkıyla ahlâklanarak ahiret kurtuluşuna ulaşmaktır. Kişi, arzuladığı bu hedefe ulaşmak için içten gelen bir coşku ve arzuyla göz pınarlarını kuruyacakmışçasına gözyaşları döker.

⁷⁵⁶ Secde 32/17.

⁷⁵⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cüratü's-şâfiyye ve'n-Nasîhetü'l-kâfiye*, 36; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 228.

⁷⁵⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 229.

⁷⁵⁹ Sîdî Muhtar, *Cezvetu'l-envâr*, 54.

Sîdî Muhtar'a göre, kurb gözyaşları, denizlerin deryası, Beytülma'mûrun sırrı, incecik perdelerin nûru, insan varlığının özü, şeriat ilminin resmi, hakikat ilminin hissi ve o ilahî kurbiyetin (yakınlaşmanın) kaynağıdır. Bu gözyaşları, kişinin Allah'a olan yakınlaşma ve O'na olan sevgi ve bağlılığının bir ifadesidir.⁷⁶⁰

Sîdî Muhtar, gözyaşı dökken kulun, yaratıcı tarafından lütfedilen nimetlerin ne kadar çok ve sonsuz olduğunu, kendi yaptığı amel ve çabaların da ne kadar az ve küçük olduğunu göstermek için gözyaşı dökerek kurbiyetin gerçekleşmesini arzuladığını ifade eder.⁷⁶¹ Kur'an'da, “*Rabb'ine secde et ve O'na yaklaş!*”⁷⁶² buyrulur.

2.1.3.6. Havâtır

İnsanın kalbine ilkâ edilen havâtırlar, sözlükte “içine doğmak, hatırlamak ve akla gelmek” anlamına gelen “hâtır” kelimesinin çoğuludur. Tasavvuf ıstılahında ise kalbe gelen hitap veya hitap anlamına gelen şeylerdir. Havâtırlar bazen Hakk Taâlâ tarafından gelen “hâtır-ı hak”, bazen melekler tarafından gelen “ilhamlar”, bazen de nefis tarafından gelen “hevâcis” ve şeytan tarafından gelen “visvâs” (vesvese) lardir. Nefis tarafından gelen bu tür havâtırların çoğu insanları kibir, hevâ, heves ve böbürlenmeye yönlendirir. Şeytan tarafından gelenler ise kişiyi hile, kurnazlık ve işgüzarlığa götürür.⁷⁶³

Sîdî Muhtar, Rabbânî zevkten sonra kalbe çeşitli nefsânî havâtırların geldiğini ifade eder. Havâtırların genellikle karmaşık ve kaygan hallerde olduğunu belirtir ve bunları ayırt etmenin ve kaynağını tespit etmenin zor olduğunu vurgular. Ona göre, insan için en iyi tedavi, Allah'a tevekkül etmek ve O'na sığınmak, O'na teslim olmaktır. Ancak teslim olduktan sonra da nefis ve şeytana karşı mücadeleyi bırakmamalı, onlarla cihad etmeye devam etmelidir.

Nefis ile cihad, nefsin kötülüklerine karşı uyanık olmak ve nefs-i emmâreyi yenmeye çalışmaktır. Şeytana karşı cihad ise ibadet ve zikre devam etmekle birlikte, onun yozlaştırıcı, aldatıcı ve karmaşık fısıltılarına karşı uyanık ve tedbirli olmaktır.⁷⁶⁴

⁷⁶⁰ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 583.

⁷⁶¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 229.

⁷⁶² Alak, 96/19.

⁷⁶³ Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 177-178.

⁷⁶⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 341.

Sîdî Muhtar, “*Kasidetü'l-fezziyye*” adlı eserinde, kişinin ilahî varidatların tecellîleri neticesinde yaşadığı zevk halini şu mısralarıyla açıklamaya çalışmıştır:

مُنْذَلًا مُتَلَذِّذًا مُتَعَزِّمًا بِالْوَصْلِ فِي غَيْشِ الدِّيَاجِي سَاهِدٍ

مُتَضَوِّعًا مُتَنَوِّعًا مَتَمَرِّعًا فِي حَضْرَةِ الْقُدْسِ الْعَلَا بِمَرَاصِدٍ⁷⁶⁵

Zelil olarak, lezzet alarak şereflenmek Günün karanlığına vasıl olmaktır.
Kuddusul Âla'nın gözetim ve huzurunda Bol çeşitli güzel kokular saçılarak

Sîdî Muhtar, “مُنْذَلًا” kelimesiyle, Allah'tan gelen varidatlar karşısında kişinin zelilliğini dile getirmeye çalışmıştır. Ayrıca kişinin zilillik içerisinde müptela olduğu zevklerle dünyanın anlamsız ve aldatıcı karanlığına vakıf olacağını belirtir.

Sîdî Muhtar, ikinci mısradaki ise “مُتَضَوِّعًا مُتَنَوِّعًا مَتَمَرِّعًا” kelimeleriyle çeşitli gidip gelen varidat tecellîlerinin güzel esinti ve kokuların saçılmasını anlatmaya çalışmıştır. Bu hal içerisinde bulunan salikin, yüce yaratıcının huzurundaki yakınlığına göre tecellîleri müşâhede etme halini dile getirmiştir.

2.1.3.7. Huşû

Allah'ın huzurunda olma bilinciyle boyun eğim ve tevazunun belirtisi olan huşû, sözlükte; “kolaylık, alçak gönüllülük, sakin ve sessiz durmak, yumuşaklık ve Hakk'a boyun eğmek” manâlarına gelir. Tasavvuf literatüründe ise huşû, kulun her an Hakk'ın huzurunda olduğunu düşünerek Allah'a karşı son derece saygılı ve içten bir şekilde davranmasıdır.⁷⁶⁶

Sîdî Muhtar'a göre huşûnun hakikati, etkileyici bir şaşkınlık hali yaşamadan heybetin hissedilmesidir. O, yaşanan bu hali, ilahî tecellîlere karşı kalbin erimesi ve içine çekilmesi olarak ifade eder. Aynı şekilde, huşû, Allah'ın heybetinin öncüsü olarak da kabul edilir. Zira Allah (c.c), “Allah'tan korkun ve Onun (azabından) korunun”⁷⁶⁷ buyurarak huşûnun önemine dikkat çeker.

⁷⁶⁵ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁷⁶⁶ Memet Şener, “Huşû”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 422-423.

⁷⁶⁷ Nûr, 24/52.

Sîdî Muhtar, huşûnun diğer bir tarifini ise, ansızın ilahî bir gerçekliğin izhâr edilme esnasında kalbe gelen ürperti olduğunu söyler. Bu ürperme, kötülüklerden kaçınma ve aldatıcı dünyadan yüz çevirerek Allah'tan korkma halini yansıtmaktadır. Bu bağlamda, âyet-i kerîmede Cenab-ı Hakk, “Allah'tan başkasından korkmayın”⁷⁶⁸ şeklinde buyurarak temkin ve imanın selâmeti için kişinin sadece Allah'tan korkması gerektiğini vurgular.

Sîdî Muhtar, diğer bir âyet-i kerîmede ise Cenab-ı Hakk'ın, “Eğer iman etmiş kimseler iseniz, onlardan korkmayın, benden korkun”⁷⁶⁹ şeklinde buyurarak, huşûyu gerektiren korkunun yalnızca Allah'a has olduğunu belirtir.⁷⁷⁰ Bu da huşûnun Allah'a karşı duyulan saygının ve korkunun özel bir ifadesi olduğunu gösterir.

2.1.3.8. Yakîn

Sözlükte “sükûnete kavuşmak, durulmak, sabit olmak” anlamını taşıyan “yakn” kökünden türeyen “yakîn”, sabit ve kesin inancı, doğruluğundan şüphe olmayan, katî, ilahî nûr ve bilgi olarak tarif edilmektedir.⁷⁷¹ Tasavvuf ıstılahında farklı tasnif ve isimlendirmeleri bulunan “yakîn”, kalbe zuhûr eden bir ilim olarak bilinir. Naklî ve aklî delillerle elde edilen bu ilime: âlimler nezdindeki bilgi mertebesine “ilme'l-yakîn”, eşyanın âlemdeki hakikatına vakıf olan sûfîler nezdindeki bilgi mertebesine “ayne'l-yakîn”, müşâhede ve mükâşefeye mazhar olan ârifler nezdindeki bilgi mertebesine ise “hakke'l-yakîn” adı verilmektedir.⁷⁷²

Sîdî Muhtar'a göre, yakîn, şüphelerin atılması ve tereddütlerin kalkması anlamına gelir. Aynı zamanda hakikatine mükâşefe ve doğruluğuna müşâhedeyle ulaşılan bir bilgi mertebesidir. Bu mertebenin içerisinde kesinlik ve eminlik barındıran bilgiler sayesinde kişi korkulardan emin olur ve lütuflarda sebat ederek nefsin kaygı ve heveslerinden kurtulabilir. Bu şekilde arınan kalb, ilahî tecellîlerin zuhuruyla birleşir.⁷⁷³

⁷⁶⁸ Tevbe, 9/18.

⁷⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/175.

⁷⁷⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 170.

⁷⁷¹ Osman Demir, “Yakin” *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 271-273.

⁷⁷² İz, 158; Tek, 191; Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'rruf*, 161; Yılmaz, 221-222; Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 179.

⁷⁷³ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 637.

Sîdî Muhtar, başka bir ifadeyle, yakîn ilminin her aşamasının imanın kalbe yerleşmesine yol açtığını belirtir. Yerleşen iman nuru, kalbte var olan şüpheleri dağıtarak yok eder. Bu şüphelerin yerini değişmeyen, sabit ve bozulmayan bir bilgi alır ve kalbte yerini sağlamlaştırır. Sîdî Muhtar, kalbte zuhur eden bu ilmin, kişide mükemmellik ve teslimiyet oluşturduğunu ifade eder.⁷⁷⁴

2.2. NAZARÎ ESÂSLAR İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Tasavvufun nazarî esasları, mânevî yolda ilerlemek isteyen bireylerin içsel keşif, ruhsal olgunluk ve Allah'a yakınlık arayışlarına rehberlik eder. Bu esaslar, farklı tarikatlar içinde çeşitli vurgularla uygulanabilir, ancak temelde mânevî derinliği ve içsel dönüşümü amaçlarlar.

2.2.1. Şeriat, Hakikat ve Gayb

Sîdî Muhtar, ilimlerin üç farklı kısma ayrıldığını ifade eder. Bu düşüncesinin temel dayanağının Hz. Resûlullah'ın şu hadisi olduğunu söyler: “Allah bana üç ilim vahyetti.” şeklindeki hadisinden bahseder. O, Hz. Resulullah'a ait olan ilimlerin üç çeşit olduğunu şu şekilde açıklar:

Şeriat ilmi: Avam ve havassları kapsayan ve zâhirî bilgileri içeren ilimdir. Dinî hükümler ve zâhirdeki dinî kuralları ifade etmesi nedeniyle avam ve havass olan herkesin anlayabileceği ve uygulayabileceği dinî bilgileri kapsar.

Hakikat ilmi: Bu ilim sadece havaslara özgüdür ve bâtınî bilgileri içerir. Hakikat ilmi, zâhirî bilgilerin ötesindeki derin ve içsel bilgileri ifade eder. Havas olanlar tarafından anlaşılabilen, daha derin ve gizli bilgileri kapsar.

Gayb ilmi: Bu ilim, sadece enbiya ve evliyâyâ özgü olan ve diğerlerine açıklanmayan ilimdir. Gayb ilmi, geleceği, gizli gerçekleri ve Allah'a mahsus olan sırları kapsar. Bu ilim, sadece peygamberler ve evliyâlar tarafından anlaşılabilir ve diğer insanlara açıklanmaz.⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd düne'l-merîd*, 638.

⁷⁷⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefîhetü'l-kâfiye*, 129.

Ayrıca Sîdî Muhtar, şeriat ilmini kelime ve sözcüklerle telaffuz edilen ve ilahî yasalardan oluşan bir ilim olarak tanımlar. Bu ilimin, Allah'ın mahlûkat üzerindeki emir ve kudretini deliller ile yansıtan ve dilden dile nakledilebilen bir ilim olduğunu belirtir. Hakikat ilmini ise kalbe münhasır olan ve kalbin hakikate ulaşmasıyla gerçekleşen bir ilim olarak ifade eder. Yani hakikat ilminin, kalb yoluyla Allah'a ulaşma ve O'na ittikâ ve huşû duyarak O'na yaklaşıma yollarını gösterdiğini söyler.

Sîdî Muhtar'a göre, şeriat ilmi ile hakikat ilmi arasındaki farkı şöyle değerlendirir: “Şeriat ilmi, yazı ve defterler üzerinde kural ve kaidelerle ifade edilirken, hakikat ilmi sır ve kalb derinliklerine nakşedilir. Şeriat ilmi, dünya mahlûkatının bilgisi ve geniş kesimlere hitap ederken, hakikat ilmi, melekler ve nebiler dâhil başkaları aracılığıyla nakledilemeyen, özel ve derin bir ilimdir.

Sîdî Muhtar, bu tanımlarla şeriat ilmi ile hakikat ilminin mâhiyetini ve birbirinden ayrılan belirgin özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır.⁷⁷⁶ Ayrıca Hz. Resûlullah'ın ifadesiyle, faziletin sadece ritüellerde değil, kalpte karar kılan ve hakikate yönelen kişilerde olduğunu vurgulamıştır.⁷⁷⁷ Bu nedenle hakikat ilmi, derin içsel arayışlarla elde edilen ve mâvnevî bir aydınlıkla nitelenen özel bir bilgi olarak öne çıkmaktadır.

Sîdî Muhtar, şeriat ilmi ile hakikat ilminin somut bir örneğini Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır arasında yaşanan garip olaylar üzerinden değerlendirir. Ona göre, Hz. Hızır'ın sahip olduğu ilim kalbe has kılınan hakikat ilmidir. Bu ilim derin içsel bilgi ve hikmetleri içerirken, Hz. Mûsâ'nın sahip olduğu ilim lisana münhasır kılınan şeriat ilimidir. Bu ilim ise dini hüküm ve emirleri içerir. Bu nedenle, Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır'ın birlikte çıktıkları yolculukta yaşanan garip olaylara karşı Hz. Mûsâ'nın itirazlarının gerçekleştiğini belirtir.

Örneğin, seyahatleri sırasında gemi sahiplerinin kendilerine olumlu bir tavır sergilediği bir durumda, Hz. Hızır'ın gemiye zarar vermesi, masum bir çocuğun Hz. Hızır tarafından öldürülmesi ve çökmekte olan bir duvarın Hz. Hızır tarafından tamir edilmesi gibi olaylar, Hz. Mûsâ'nın şeriat ilminin prensiplerine uygun olarak itiraz etmesine sebep olmuştur. Ancak bu olaylar, Hz. Hızır'ın hakikat ilminin sırlarına ve hikmetine vâkıf olması sebebiyle gerçekleşmiştir.

⁷⁷⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefîhetü'l-kâfiye*, 176-177.

⁷⁷⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbas*, 970; Kelâbâzî, 41.

Sîdî Muhtar, Hz. Mûsâ'nın bu tür olaylara karşı çıkmasının risâlet görevini yapma ve şeriatın belirlediği sınırları aşmama sorumluluğundan kaynaklandığını belirtir. Cenab-ı Hakk'ın, “*Bunlar Allah'ın belirlediği sınırlardır, sakın bu sınırları aşmayın*”⁷⁷⁸ şeklinde buyurması, şeriatın emir ve sınırlarına uyma gerekliliğini vurgular. Hz. Mûsâ'nın yapılanlara karşı çıkması, şeriat ilminin emir ve kaidelerini koruma çabası olarak değerlendirilmelidir.⁷⁷⁹ Bu olaylar, hakikat ilmi ile şeriat ilmi arasındaki farkları ve birbirinden ayrı özellikleri anlamak için önemli bir örnek teşkil eder.

Ayrıca Sîdî Muhtar, Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır arasında yaşanan garip olayı, padişahın atadığı iki sorumlu memura benzeterek açıklar. Bu benzetmeye göre, padişah ticaret malı taşıyan gemi için iki farklı sorumlulukla görevlendirmiştir. Birinci memur geminin güvenliğinden sorumlu tutulmuşken, ikinci memur ise gemideki ticaret mallarını koruma ve bunlardan elde edilecek gelirle ilgilenmekle görevlendirilmiştir. Her bir memur, kendi sorumluluk alanıyla ilgili hassas bilgilere sahip olurken, diğerinin sorumluluk alanıyla ilgili bilgilere vakıf olmayabilir. Bu nedenle, her memur kendi göreviyle ilgili olarak padişaha karşı sorumlu olduğunu belirtir.

Gemiyi korumakla görevli olan memur, gemiyi deniz ve taşımacılık kurallarına uygun şekilde sahile çıkarmak için hareket etmelidir. Öte yandan, ticaret mallarını satmakla görevli olan memur ise bu malları iyi bir fiyata satabilmek için pazar ve fiyat araştırması yapmalıdır.

Aynı şekilde, Sîdî Muhtar, Hz. Mûsâ'nın üstlendiği risâlet görevini kulların bindiği dünya gemisinde ilahî emir ve yasakları yerine getirmek için çaba sarf ettiğini, Hz. Hızır'ın ise aldığı emirlerin esrarı ve hakikatine göre hareket ederek kulların mânevî kazanç elde etmelerine çalıştığını ifade eder.⁷⁸⁰ Yani Hz. Mûsâ, şeriat ilminin emir ve kurallarına uygun davranmaya özen gösterirken, Hz. Hızır hakikat ilminin esrarlı bilgilerine uygun hareket eder.

Sîdî Muhtar'a göre, şeriat ilminin usul ve prensiplerine riayet edilmediği takdirde hakikat ilminin gerçekleşmesi imkânsız hale gelmektedir. Aynı şekilde, hakikat ilmi de muhafaza edilmediği durumda şeriat ilminin eksik kalması kaçınılmaz olacaktır. Sîdî Muhtar'ın ifadesine göre, şeriat ilmi bir ağacın meyve vermesine benzetilirken, hakikat

⁷⁷⁸ Bakara, 2/229.

⁷⁷⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefîhetü'l-kâfiye*, 178.

⁷⁸⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefîhetü'l-kâfiye*, 178.

ilmi ise o ağacın mahsulü olarak nitelendirilir. Yani şariat ilmi, temel bilgileri ve rehberliği sağlayan bir yapıyı inşa ederken, hakikat ilmi, bu yapıya anlam, derinlik ve mânevî boyut kazandıran mahsul olarak ortaya çıkar. Paralel bir yaklaşımla, şariat ilmi fiziksel bir varlığa benzetilirken, hakikat ilmi o varlık içinde var olan ruhu temsil eder.⁷⁸¹

Şariat ilmi, dünya yaşantısının kurallarını telkin ederken, hakikat ilmi ise bu yaşantıya istikamet kazandırmaya çalışır. Yani şariat, insanlara doğru yol gösterirken, hakikat ilmi, bu yolda derin bir içsel deneyim ve mânevîyat kazanma gayretiyle yaklaşmayı hedefler. Bu anlamda Cenab-ı Hakk'ın, “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”⁷⁸² şeklindeki buyruğu, hem şariat ilminin önemini vurgular, hem de hakikat ilminin istikamet ve ruhuna işaret eder.⁷⁸³ Ayrıca Sîdî Muhtar, şariat ve hakikat ilmiyle ilgili değerlendirmesinde, şariat ve hakikat ilimleri birbirini tamamlayan ve birbirine bağlı iki önemli ilim olduğunu ifade eder.⁷⁸⁴

Sîdî Muhtar'a göre, gayb ilmi, zâhirî ve bâtınî ilimlerle sınırlı olmayan ve yalnızca Allah'ın seçkin kullarının ulaşabileceği özel bir ilimdir. Bu ilmin kapsamı ve sınırları yalnızca Allah tarafından belirlenmiştir. Kulun görevi, gayb ilminin hakikatinin Allah'tan geldiğine inanmak ve onu kabul etmekle yetinmektir. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın, “*De ki: Göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse gaybı bilemez*”⁷⁸⁵ şeklindeki âyette, gayb ilminin sadece Allah'a özgü olduğu vurgulanır. Başka bir âyette ise, “*O'nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şeyi kavrayamazlar*”⁷⁸⁶ buyurur. Bu ayet-i kerimede, kulların belirli bir ölçüde gayb ilmine vakıf olabileceğine işaret edilmiştir. Ancak, kulların elde ettikleri bu bilgi, gayb ilminin gerçekliğini değil, yalnızca ona yansıyan bir yönü içermektedir.

Sîdî Muhtar, gayb ilminin yansımasını ayna karşısına geçen kişinin yüzünün yansımasına benzetir. Bu kişi, aynanın kalitesi ve nazar ettiği açığa bağlı olarak kendi yüzünün netliğini görebilir. Ancak bu yansıma, kişinin gerçek hakikati değil, sadece aynaya yansıyan bir görüntüsüdür. Aynı şekilde, gayb ilminin hakikati ve mâhiyeti

⁷⁸¹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefihetü'l-kâfiye*, 178-179.

⁷⁸² Hüd, 11/112.

⁷⁸³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefihetü'l-kâfiye*, 179.

⁷⁸⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefihetü'l-kâfiye*, 211.

⁷⁸⁵ Neml, 27/65.

⁷⁸⁶ Bakara, 2/255.

sadece Allah'a aittir ve insanın bu ilme erişimi, Allah'ın ona yansıttığı ölçü ve süreyle sınırlıdır.⁷⁸⁷

Sîdî Muhtar'ın bu ifadeleriyle, gayb ilminin sadece Allah'a mahsus olduğunu ve insanın bu ilme Allah'ın izni ve lütfuyla ulaşabileceği vurgulanır. İnsanın sınırlı bilgi ve anlayışıyla, gayb ilminin tamamını kavraması mümkün değildir. Bu ilim, Allah'ın sonsuz bilgisiyle bağlantılı olarak sadece belirli kullara yansıtılır.

2.2.2. İmanın Hakikati

İman; bir şeyi tereddüt etmeden kabul etme, güvenme ve haber vericiyi tasdik etme eylemidir. İman, getirilen habere içtenlikle inanmak demektir. İmanın esası, “mutlak kabul” olarak ifade edilir. Yani bir kişinin, bir hükme veya bilgiye kesin olarak inanması ve onu tasdik ederek getirilenleri doğru kabul etmesidir.⁷⁸⁸

Sîdî Muhtar'a göre, bir kulun kemâle erişmesi için Cenab-ı Hakk, ona eksikliklerini giderme fırsatlar sunar. Kul da elde ettiği bu fırsatlarla Allah'ın kemâl sıfatlarını tefekkür ederek imanını artırır ve kemâle ulaşır. Kâmil bir imanın iki asıl, iki fûru' ve iki neticeden oluştuğunu ifade eder. Bu asıl ve fûru'lardan, şükür ve iffetin temel unsur olduğunu, hayâ ve sekine gibi unsurların ise ikincil öneme sahip olduğunu belirtir. Bu unsurların etkisiyle ortaya çıkan neticeler ise huşû ve emânet duygusudur.⁷⁸⁹

Sîdî Muhtar, imanın kısımlara ayrıldığını ve bu kısımların insanlara özgü olduğunu ifade eder. O, meleklerin imanında artma veya eksilme olmadığını, fakat peygamberler ve evliyâların imanının derece ve mârifetlerine göre sürekli olarak arttığını belirtir. Onlara göre, Allah'ın ilminin sonsuz olduğu gibi ilahî lütuflarla ilgili arzuları da sonsuzdur. Amel ve derece üzerine inşa ettikleri itikat binasının temeli iman üzerine kurulmuştur.

Bir binanın yüksekliğinin temelini sağlamlılığıyla orantılı olarak yükseldiği gibi, kulun imanı da derece ve mârifetiyle orantılı bir şekilde artar. Bu sebeple ârif olan peygamberler ve evliyâlar, derece ve mârifetlerini artırarak imanlarını güçlendirirler.⁷⁹⁰

⁷⁸⁷ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 107.

⁷⁸⁸ Sinanoğlu, “İman” *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 212-214.

⁷⁸⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 212.

⁷⁹⁰ Sîdî Muhtar, *Kitâbü'l-minne fî itikâdi ehli's-sünne*, 158.

Sîdî Muhtar, şükür mertebelerine yükselen kişinin, içsel bir sırrın seslenmesiyle yeni bir yükselme alanına çağrıldığı ve bu yükselme ile birlikte imanında yeni bir artışın ortaya çıktığını ifade eder. Başka bir ifadeyle, kulun amel ve ibadetlerindeki artış, insan bedenindeki güç ve kuvvetin artmasına benzer. Beden güçlendikçe taşıyıcılık yeteneği ve mikroplara karşı savunma mekanizması daha etkili bir hale geldiği gibi, kişinin iman olgunluğu ve mânevî derecesinin yükselmesiyle dünyevî ve nefsânî engellerden sıyrılarak imanında da artışın gerçekleşeceğini belirtir.⁷⁹¹

2.2.3. Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd

İnsanoğlu, dünya üzerindeki varoluşundan itibaren varlık âlemi, yaratıcı, kendi varlığı ve bu unsurlar arasındaki ilişkiyi merak etmiş ve bu konulara ilgi duymuştur. Bu ilişki, bütün dinler ve birçok düşünce akımı tarafından ele alınarak anlaşılmaya çalışılmıştır.⁷⁹² Bu bağlamda, çeşitli ilim dallarında birçok eser kaleme alan Sîdî Muhtar'ın da bu alanda düşünce ve görüşlerinin olmaması düşünülemez. O, Allah'ın izni olmadan varlık âleminde meydana gelen olay ve olgulardan hiçbir akıl sahibinin haberdar olamayacağını ifade eder. Nudfeyi mahlûkatın yaratılışına vesile kılan kudret sahibinin, noktayı da ilmin ortaya çıkmasına vesile kıldığını dile getirir. Bu nedenle kâinatın sırlarının ve varlığın özünün sadece Allah'ın lütfettiği ilim sayesinde anlaşılabilceğini belirtir.⁷⁹³

Sîdî Muhtar'a göre, kâinat ve varlıkların oluşumu, O'nun varoluşunun yansımasıdır. Yaratıcı'nın emri olmadan hiçbir oluşum gerçekleşmez ve hiçbir varlık, O'nun emirlerine karşı koyamaz. Bazı felsefeciler ve dehriyyun, zamanın Yaratıcı olduğunu düşünürler, ancak Allah onların düşündüklerinden çok daha yücedir ve büyüktür. Allah, gerçek anlamda O'dur ve mevcuttur.⁷⁹⁴ Nitekim Cenab-ı Hakk'ın varlığıyla ilgili kutsi hadiste şöyle buyrulur, “*Sakın sizden biriniz, dehrin musibetine demesin (böyle sövmesin). Çünkü dehr ancak Allah'tır.*” ve “*Dehre sövmeyin. Çünkü*

⁷⁹¹ Sîdî Muhtar, *Kitâbü'l-minne fî itikâdi ehli's-sünne*, 97; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 212-213.

⁷⁹² Hamdi Kızıler, *Ahmed Câhidî Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, ((Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2004, 155.

⁷⁹³ Sîdî Muhtar b. b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Vafî, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, thk. Muhammed Veleddi Bâbâ Veleddi Şeyh, 2-3.

⁷⁹⁴ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 2-3.

dehr ancak Allah'tır”⁷⁹⁵ şeklinde ifadelere yer verilmiştir. Sîdî Muhtar, dehriyyuncunun bu hadisleri yanlış yorumlamaları nedeniyle helake gittiklerini ifade eder.

Aynı şekilde, Sîdî Muhtar, müşriklerin de gölgelerin vücûdun yansıması olduğu yanlışlığına düşerek körlüğe saptıklarını belirtir. Onlar, dünya hayatının ötesinde başka bir hayatın olmadığını düşünürler. Ancak gerçek olan, Allah'ın hidayet nûruyla aydınlanan ve O'nun nûruyla evrenin hakikatini anlamaya çalışan hakikat ehlinin yöntemidir. Bu aydınlanmış kişiler, Allah'ın emri ile evrenin özünü ve işleyişini anlamaya çalışırlar. Gece ve gündüzün yaratılmasının sadece Allah'ın izniyle gerçekleştiğinin bilincindedirler. Onlar bu düşüncelerine dayanarak tevhid anlayışını vahdâniyet ilkesi üzerine inşa ederler.⁷⁹⁶

Sîdî Muhtar ayrıca, muhakkiklerin varlıktan anladıkları ilk anlamın zâtın tasviri, bütün sıfatların mukaddemesi, mânâların tercümanı ve varlıkların temeli olan öz olduğunu ifade eder. Bu görüşü ayrıca tevhid ehlinin imamı ve mücerritlerin öncüsü olarak bilinen İmam Ebû Mûsa el-Eş'arî de savunur. el-Cübbaî ise şöyle ifade eder: “Varlık zâtın özü olduğundan dolayı onsuz kabul edilmesi düşünülemez.”⁷⁹⁷

Sîdî Muhtar, felsefeci, dehriyyün ve müşriklerin varlık hakkındaki yanlış düşünce ve sapmalarını açıkladıktan sonra, muhakkiklerin doğru ve gerçek düşüncelerini özetlemek ve kendi görüşlerini belirtmek amacıyla şu ifadeleri kullanır:

“Allah'ın hakikati, varlığın tecellisiyle ispatlanamayan, tarif edilemeyen, uyarlanamayan, sayılamayan ve sınırlandırılmayan bir gerçektir. Ancak âlemlere tecellî ettiğinde (örneğin Tûr-i Sînâ dağında tecellî ettiği gibi) vasfı ortaya çıkarak kendi varlığını belli eder. Onun zıddı, ondan başka olmayan yegâne yokluktur (ademdir). O, varken zaman ve mekân yoktu. Ama avamın anladığı yokluğun, akliselim zihinlere akması imkânsızdır. Çünkü böyle bir düşünce nefiyden (inkârdan) önce nefiy olur ve bu, Cenab-ı Hakk'a karşı âdâb kurallarıyla bağdaşmayan bir davranıştır. O, zamanın öncesinde var olan ve zamanın sonrasında da devam eden bir varlıktır. Havassların

⁷⁹⁵ Buhârî, Edeb: 101; Müslim, Elfâz, 4; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1985, Kelâm, 3.

⁷⁹⁶ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 3.

⁷⁹⁷ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 3.

anlayış ve kavrayışına sahip olmayan avam, hayret içerisinde kalsa da gerçek bu şekildedir.”⁷⁹⁸

Zemahşerî de benzer bir düşünceyi dile getirerek, ezeli varoluşun, tüm isim ve sıfatlarla birlikte olan bir varoluş olmadığını ifade eder. O, ezeliyetin hakikatini, güneşin, ayın, gecenin, gündüzün, sayıların, tanımlanmanın ve meçhulatin yokluğunda ö var olduğunu vurgular.⁷⁹⁹

Ezeli zaman ile ilgili şair şöyle der:

أَزْمَنَةً مَوْصُوفَةً لَا تَنْتَهِي مَجْهُولَةً الْكَيْفِ قُلُ الْأَزَلِ هِيَ⁸⁰⁰

Sonsuzlukla vasıflanan zaman Bilinmeyen bitmeyen ezeliyetin tarifidir.

Sîdî Muhtar, bitmeyen ve bilinmeyen ezeliyet ilminin yalnızca basîret sahibi akl-ı selîmler tarafından kavranabileceğini ifade eder. Cenab-ı Hakk'ın, “*Ancak gerçek akıl sahipleri, düşünüp ders ve öğüt alır*”⁸⁰¹ şeklindeki beyanıyla yalnızca akliselim olanların ezeliyet kavramını anlayabileceğine işaret edildiğini belirtir.

Sîdî Muhtar, kâinatın ne kadar genişlemiş olursa olsun, O'nun türediğini ve kâinatın gücü ile iradesini, “kişinin avucu içinde bulunan toprak taneleri misali” kuşattığını ifade eder. O, istikamet ve mekândan münezzehtir ve kemâliyeti sınırsızdır. O'nun, lütfettiği imkânlar dâhilinde akılların düşünme yetisine sahip olduğunu ifade eder. Cenab-ı Hakk'ın, “*Doğu da Allah'ındır, batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır*”⁸⁰² şeklindeki beyanıyla da Allah'ın sınırsız ve her yeri kapsayan bir varlık olduğunu belirtir.⁸⁰³

Sîdî Muhtar, varlık ile zât ve sıfatlar arasındaki farklılığı ve birbiriyle olan iltisakı şu şekilde değerlendirir: Allah'ın varlığı, zâtı üzerine istiva etmiş ve sıfatları arşın üzerindedir. Sıfatları, O'nun zâtıyla kayyımdır, ancak O'nun zâtı sıfatlarla kayyım değildir. Batıl ve gurur ehlinin düşündüğü hulûl (Allah'ın bir varlık içinde yer alması), istiva (Allah'ın taht üzerine oturması) ve nüzûl (Allah'ın insana veya yere inmesi) gibi

⁷⁹⁸ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 3-4.

⁷⁹⁹ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 4.

⁸⁰⁰ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 4.

⁸⁰¹ Ra'd, 13/19.

⁸⁰² Bakara, 2/115.

⁸⁰³ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 4.

kavramlardan yüce ve uzaktır. O, sıfatları aracılığıyla arşın üzerine kurulmuş ve kendi zâtıyla tecellîleri taşıyandır.⁸⁰⁴

Sîdî Muhtar, Allah'ın kendi zâtının tasavvuruyla ilgili olarak Miraç gecesi, sevgili peygamberi Hz. Resûlullah'a (s.a.v.) kendi lisan-ı haliyle şöyle seslendiğini ifade eder: “Ya Muhammed, sen zamanın kötülüklerinden uzak bir saflık üzerindesin. Vahdâniyetimin cemâli ve yüceliğine şahitlik edeceksin. Zâtına sınır olmayanın sıfatlarına sınır olamaz. Zât ile tutunan sıfatlar ne zâtın aynısı ne de ayrıdır. Ya Muhammed, izzetim ve celâlime and olsun, sen ne ittisal olarak O'na yakınsın ne de infisal olarak O'ndan uzaksın. Ya Muhammed, ben yüce kudretin sahibiyim ve hikmetlerim sabittir. Sıfatlarım, zâtımı ve heybetimi perdelemiştir. Zâtım, sıfatlarıma muhtaç olmayandır. Eğer muhtaç olsaydı, zâtım sıfatlarımla kayyım olurdu. Halbuki zâtım Hayyü'l-Kayyûm'dur.”⁸⁰⁵

Sîdî Muhtar'a göre, zât ile kayyım olan sıfatlar üç kısma ayrılır: Kemâl sıfatı, Celâl sıfatı ve Cemâl sıfatı.

Sîdî Muhtar, bu sıfatların zât ile kayyım olmasını, besmelede bulunan “sin” harfinin teslis şeklindeki yazılışıyla delillendirir. O'na göre “sin” harfinde bulunan teslis çıkıntılarının her birinin Allah'ın zâtıyla kayyımlı olan sıfatlara işaret ettiğini belirtir. Ayrıca, Hz. Resûlullah'ın şu hadisini de delil olarak sunar, “*Şüphesiz Allah, gecenin son üçte biri kalıncaya kadar bekler, sonra rahmetiyle dünya semasına iner.*”⁸⁰⁶ Bu hadiste gecenin üç kısma ayrılışı, Allah'ın sıfatlarının üçe ayrıldığını ve her bir sıfatın gecenin bir bölümünde tecellî edeceğine işaret ettiğini ifade eder. Gecenin son bölümüne Cemâl sıfatıyla tecellî eden Cenab-ı Hakk'ın, kullarına rahmet ve mağfiretle muamele edeceğinin belirtisi olduğunu vurgular.⁸⁰⁷

Sîdî Muhtar, zât ile kayyım olan kemâl sıfatının hakiki ve mecazi yönleri nedeniyle çift yönlü olduğu ifade edilir. O, bu sıfatın hakikat yönüyle Allah'a, mecaz yönüyle ise âleme yönlendiğini belirtir. Bu nedenle kemâl sıfatlarından olan kudret sıfatı mecaz yönüyle kullara ait olması sebebiyle Firavun ve Nemrut gibi kişilerin ilahlık iddiasında bulunarak haddini aştıklarını ifade eder. Allah, bu sıfatın yansımaları

⁸⁰⁴ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şeriat ve'l-hakikat*, 4.

⁸⁰⁵ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şeriat ve'l-hakikat*, 4.

⁸⁰⁶ Camiüssağır, 1941.

⁸⁰⁷ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şeriat ve'l-hakikat*, 5.

kendinden olduğunu sanan ve haddini aşanlarla ilgili olarak, “*Kim izzet arıyorsa hiç şüphesiz izzetin tamamı Allah'a aittir*”⁸⁰⁸ şeklinde buyurur. Başka bir âyette ise kendi yüceliği karşısında insanların acizliğini dile getirerek şöyle meydan okur, “*Ey insanlar! Bir misal verilmektedir, şimdi onu dinleyin. Sizlerin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelseler bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar; isteyen de istenen de âcızdır*”⁸⁰⁹ şeklinde ifade eder. İrade, ilim, semî, basar ve kelâm gibi sıfatlar da kemâl sıfatlarından olup, hakikat yönleriyle yaratan Allah'a, mecaz yönleriyle ise yaratılan varlıklara ait sıfatlardandır.⁸¹⁰

Sîdî Muhtar, kemâl sıfatlarının hakikat ve mecaz yönüyle çift yönlü olduğunu belirttikten sonra hakikatin ve mecazın mahiyetini tasvir eder. Ona göre hakikat, bir şeyin mâhiyetine ait olan zarurettir. Yani hakikat, zâtın zorunlu manâsıdır. Zât için olan zorunluluk, onun özünde olan varoluştur. Ancak kul için olan zorunluluk, bunun tersidir. Fakat Allah, kendinde var olan kemâl sıfatlarının bir kısmını kullarına yansıtmıştır. Bu yansıma sayesinde kul, insan-ı kâmil mertebesine yükselmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) Allah tarafından yapılan yansımayı şu ifadelerle dile getirir, “*Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum.*”⁸¹¹ Sîdî Muhtar, bu vasıflanmanın ittisal olarak yakınlık veya infisal olarak uzaklık olmadığını ifade eder. Ancak insan-ı kâmil vasfına ulaşanların melekût vasfı ve süflî vasfı taşıyarak çifte benliklerinin olduğunu söyler. Melekût vasfıyla kâinattaki canlıları heybetlendirirken, süflî vasfıyla beşeri ve nefsânî duygular taşıdıklarını belirtir.

Sîdî Muhtar, insan-ı kâmilin bu iki vasfa sahip olduğu gibi Cenab-ı Hakk'ın da vücûd ve şühud vasıflarının bulunduğunu ifade eder. O, bu iki vasfın olmaması takdirinde yeryüzünde bulunan canlıların azapla istila edilmiş olacağını belirtir.⁸¹²

Sîdî Muhtar, Allah'ın vücûdiyet ve şühûdiyetini şu beyitle dile getirir:

ذَاتُ لَهَا مِنْ شَكْلِهَا ذَاتَانِ لِسُفْلٍ وَجْهٍ وَلِأَعْلَى النَّبِيِّ

يَا كَامِلًا وَمُكْمَلًا لَا كَامِلًا هُنِيَّاتٍ أَنْتَ حَقِيقَةُ السَّبْحَانِ⁸¹³

⁸⁰⁸ Fâtır, 35/10.

⁸⁰⁹ Hac, 22/73.

⁸¹⁰ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 6.

⁸¹¹ Buhârî, Rikâk 38.

⁸¹² Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 6.

⁸¹³ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 6.

İki benlik vasfı bulunan zât

Biri sufla, diğeri 'ulya yönüne bakan.

Ey kâmil ve mükemmelden başka kâmil olmayan, Heyhat! Sen hakikaten Subhansın

Sîdî Muhtar, bu şiirde samedâni delil ile zâtî tevhidin⁸¹⁴ hakikatine işaret eder. Nitekim Cenab-ı Hakk: “*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alâmetler vardır. Hiç görmüyor musunuz?*”⁸¹⁵ buyurur. Sîdî Muhtar'a göre hiçbir varlık Allah'ın zâtî halini asli varlığı üzere göremez. Ancak kul, hal ve makamı nispetinde ilahî tecellîlerden Rabbânî perdelere kadar olanları görmektedir. Nitekim

⁸¹⁴ Sîdî Muhtar, tevhidin farklı makamlarını ve bu makamların zamanın kutbunda zuhûr edeceğini belirtir. Her zaman dilimi kutbiyet makamı ile dolu ve hiçbir zaman boş kalmayacağını söyler. Bu makamlar şunlardır:

- a) “Hayâ” makamı, diğer makamların temelidir ve üzerine inşa edilmiştir.
- b) “Nasihat” makamı, Allah ve Resulü adına Kur'an rehberliğinde Müslümanlara nasihat etme makamıdır.
- c) “Hubb-i fillah” makamı, Allah'ın rızasını kazanma amacıyla yaratılanları yaratandan dolayı sevme makamıdır.
- d) “Buğd-ı fillah” makamı, Allah'ın sevmediklerine karşı beslediği kin ve buğzi makamıdır.
- e) “Atâullah” makamı, Allah'ın rızasına uygun olarak verme makamıdır.
- f) “Men-i fillah” makamı, Allah'ın rızasına uygun olarak vermeme makamıdır.
- g) “Ahz-i lillah” makamı, Allah'ın rızasına uygun olarak alma makamıdır.
- ğ) “Aff-i fillah” makamı, Allah adına bağışlama makamıdır.
- h) “Hilm-i lillah” makamı, Allah'ın rızasını kazanmak için yaratılanlara yumuşak davranma makamıdır.
- ı) “Gîl-i fillah” makamı, Allah düşmanlarına karşı sert davranma makamıdır.
- î) “Sabr-i lillah” makamı, her hal karşısında sabırlı olma makamıdır.
- k) “Şevk-i ileyhi” makamı, Allah'ın emirlerini yerine getirmek için iştîyak duyma makamıdır.
- l) “Tevekkül” makamı, beşeri görevlerini yerine getirdikten sonra sonucu Allah'a bırakma makamıdır.
- n) “İlcâ” makamı, sebeplerden dolayı Allah'a iltica etme makamıdır.
- o) “Rü'yet” makamı, ibret gözüyle âlemi müşahade etme makamıdır.
- p) “Gaybet-i fillah” makamı, masivâyı terk edip Allah'ta gayip olma makamıdır.
- r) “Şefk” makamı, Allah için şefkat duymak makamıdır.
- s) “Recâ” makamı, Allah'tan umutsuz olmama makamıdır.
- ş) “Havf” makamı, Allah'a karşı korku içinde olma makamıdır.
- t) “Tam-i fillah” makamı, yapılan ibadetlerden tat alma makamıdır.
- u) “Fırar” makamı, Allah için dünyevi şeylerden uzaklaşma makamıdır.
- ü) “Fırar-i ileyhi” makamı, Allah'a sığınma makamıdır.
- v) “İkrar” makamı, kusur ve taksiratları ikrar etme makamıdır.
- y) “Şükür” makamı, Allah'ın verdiklerine Allah'tan bilip itaat etme makamıdır.
- z) “Hamd” makamı, Allah'tan gelenlere boyun eğme makamıdır.
- a1) “Farzlarla” Allah'a itaat etme makamı,
- b1) “Sünnetlerle” Allah'a itaat etme makamı,
- c1) “İstek ve arzularla” Allah'a itaat etme makamı,
- ç1) “Nafile sünnetlerle” Allah'a itaat etme makamı,
- d1) “Teslimiyetinin gerçekleşmesi için yapılan dualarla” Allah'a itaat etme makamı,
- e1) “Muhtaçlığını belirten dualarla” Allah'a itaat etme makamı,
- f1) “Gazabından korunma için yalvararak dua ve itaat etme” makamı,
- g1) “Topluma dua etme” makamı,
- ğ1) “Allah'a yakın olmak için yapılan dualarla itaat etme” makamı,
- h1) “Erdemle itaat etme” makamı,
- ı1) “İştîyakla itaat etme” makamı,
- m1) “Münacat ederek itaat etme” makamıdır. Sîdî Muhtar, *Ecûbe 'alâ 'ıddeti mesâil fi't-Tevhîd*, 16; Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne 'ş-şerîat ve'l-hakikat*, 7-8.

⁸¹⁵ Zâriyât, 51/20-21.

Cenab-ı Hakk, “*Hayır, şüphesiz o gün Rablerini görmekten yoksun bırakılacaklardır*”⁸¹⁶ buyurur. Bu âyet-i kerîmede, Allah kıyamet günü zâtının müşâhede edilmesini istemediği kimselerin onun zâtını müşâhede edemeyeceğini belirtir. Fakat kulları arasında ancak izin verdikleri onun cemâl sıfatını müşâhede edebilecektir. Ayrıca Nûr Sûresi 35. âyet-i kerîmede de buna işaret edilmiştir.⁸¹⁷

Sîdî Muhtar, dünya üzerinde Allah'ın velî kullarını göremeyenlerin, aynı zamanda Allah'ın cemâl ve celâl tecellîlerini müşâhede etme lütfundan da mahrum kaldığını ifade eder. Ona göre Allah, velîlerini kendi için, diğer yaratılmışları ise onlar için yaratmıştır. Velîlerin inkâr edilmesi, dolaylı olarak Allah'ı da inkâr etmek anlamına gelir.⁸¹⁸

Sîdî Muhtar, bu görüşünü Nûr suresi 35. Âyet-i kerîmesiyle destekler. Âyette geçen “Allah göklerin ve yerin nûru” ifadesi, Allah'ın zâtında tecellî eden nûrdan bahsedildiğini belirtir. Âyetin devamında ise, “*Allah kimi dilerse onu Kendi nuruna yöneltip iletir*” şeklinde geçen ifade, Allah'ın velîlere ceberut âlemine veya melekût âlemine tecellî eden sıfatlarını müşâhede etme şerefi vereceğine işaret etmektedir. Bu ayetteki “nûr” kelimesi, kulun kalbine sirayet eden ilahî tecellîleri temsil eder. Nitekim Cenab-ı Hakk, kutsi hadiste, “*Ben kâinata, yere, göğe sığmadım, fakat Mü'minin kalbine sığdım.*”⁸¹⁹

Sîdî Muhtar'a göre, Allah'ın tecellîleri kalbe sirayet ettiğinde kalb mâsivâdan arınır ve kalbin mülkiyeti bu tecellîlere geçer. Bu tecellîlerle ihata edilen kalb, “*Bugün mülk (hükümranlık) kimindir?*”⁸²⁰ Sorusuna verilecek cevap olarak nitelenir.

Sîdî Muhtar, bu evrelerin gerçekleşmesi sonucunda kalbin iştîyak duyduğunu, iştîyak duyunca zevk aldığını, zevk alınca keşfettiğini, keşf edince telakki ettiğini, telakki edince de Allah'ın cemâl ve celâl tecellîlerini müşâhede etme yetkisi ve lütfunu elde edeceğini ifade eder.⁸²¹ Nitekim âyet-i kerîmede Hz. Adem'le ilgili, “*Sonra Adem (vahiy yoluyla) Rabb'inden bir takım kelimeler aldı.*”⁸²² Hz. İbrahim, “*Ben Rabb'ime*

⁸¹⁶ Mutaaffîfîn, 83/15.

⁸¹⁷ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 7.

⁸¹⁸ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 7.

⁸¹⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2; Gazzâlî, *Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005. IV, 3/14.

⁸²⁰ Mü'min, 4016.

⁸²¹ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, 8.

⁸²² Bakara, 2/37.

gidiyorum. O beni doğru yola iletir. “⁸²³ Hz. Mûsâ, “Hayır; Rabb'im benimle beraberdir, bana elbette yol gösterecektir”⁸²⁴ buyurarak peygamberler için gerçekleştirdiği tecellilere işaret etmiştir. Fakat Cenab-ı Hakk'ın bu peygamberler için gerçekleştirdiği tecelliler nihâyet iken, Hz. Resulullah için bidâyet olmuştur. Çünkü Hz. Resulullah arkadaşına, “Üzülme Allah bizimle beraberdir. Diyordu.”⁸²⁵ Bu ifadeler, peygamberlerin arzuladığı tecellinin onlarla birlikte olduğunu, nihâyetinin ise ucu açık olduğunu belirtir.⁸²⁶

Sîdî Muhtar'a göre cemâl ve celâl tecellîlerini müşâhede etme derecesi, tevhid yolunda sekr derecesine ulaşan kulların kalbinin mâsivâdan arınma düzeyine göre farklılık gösterir. Cenab-ı Hakk'ın bu kulları özel olarak seçtiği ve onları ihlâsla yoğrulmuş olduğunu ifade eder. Bu nedenle âyet-i kerîmelerde belirtildiği gibi, bu kulların üzerinde hiçbir zorlayıcı gücün olmadığı, yani Allah'ın onları gözetlediği vurgulanır.⁸²⁷

2.2.4. Nübüvvet-Velâyet

“Nübüvvet-Velâyet” kavramı, İslam'ın merkezinde yer alan Allah'ın iradesini insanlara ileten peygamberlerle, bu iradeyi yaşayarak ve yaşatarak topluma aktaran evliyâların mânevî liderliğini ifade eder. Hem peygamberler hem de evliyalar, insanların Allah'a yaklaşmasına, ahlaki değerlere uygun yaşamasına ve mânevî olarak gelişmesine yardımcı olmak amacıyla görevlendirilmiş özel kişilerdir.

Sîdî Muhtar, mânevî makam ve derecelerin, kendi konumlarına göre değerlendirilmesi gerektiğini ve hiçbir makam veya derecenin peygamberlik makam ve derecesiyle ölçülemeyeceğini vurgular. Enbiyaların sahip oldukları özel sıfatlara başka kimselerin ulaşma yeteneğinin olmadığını belirtir. Dahası, yaratılmışların nebilere olan ihtiyacının, velîlere olan ihtiyaçlarından kat kat daha fazla olduğunu söyler. İnsanların yeme, içme ve nefes alma ihtiyaçlarından daha fazlasını, mânevî olarak peygamberlere muhtaç olduklarını ifade eder.⁸²⁸

⁸²³ Sâffât, 37/99.

⁸²⁴ Şuarâ, 26/62.

⁸²⁵ Tevbe, 9/40.

⁸²⁶ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne'ş-şerîat ve'l-hakikat*, 8.

⁸²⁷ Sîdî Muhtar, *Kitabu'l-memzûc beyne'ş-şerîat ve'l-hakikat*, 8.

⁸²⁸ Sîdî Muhtar, *Zevâlu'l-ilbas fî terdi'l-vesvasi'l-hennas*, 4.

Enbiyalar ile evliyâlar arasındaki derece farkını belirtirken, enbiyaların evliyâlardan daha faziletli ve yüce bir makama sahip olduklarını ifade eder. Ona göre, Şîa'nın imâme kolu ile Rafizilerin, evliyâların enbiyalardan daha faziletli olduğu düşüncesini bilgisizce ve ilmî temeli olmayan bir görüş olarak nitelendirir.

Sîdî Muhtar, evliyânın enbiyadan daha faziletli olduğunu iddia edenlere karşı eleştirilerini şu şekilde devam ettirir: “Allah’ın nebilere verdiği mâsumiyet sıfatından gafil olan ve evliyânın hata ve nisanlarından dolayı çokça tövbe ve istiğfar sahibi olduğunu bilmeyenler, velîlerin nebilerden daha faziletli olduğunu söylerler. Ayrıca peygamberlerin zellesiyle evliyânın hata ve nisanlarını karıştıranlar, peygamberlerin zâhirine zelle sirâyet etse de onların esrarı Hakk’ın müşâhedesiyle meşgul olduğunun sırrından habersizdirler.”⁸²⁹

Sîdî Muhtar, eleştirilerini desteklemek amacıyla, Cenab-ı Hakk'ın bir âyette Hz. Adem'e verdiği emri unutmasıyla ilgili bir örnek sunar. Anacak Hz. Adem'in zelleye düşmesine rağmen onun azminde sürekli bir ısrar ve devam olmadığına dikkat çeker. Bu durum, peygamberlerin masumiyet sıfatına sahip olmaları nedeniyle ilahî koruma altında olma farklılığını ve derecelerinin yüksekliğini gösterdiğini belirtir.⁸³⁰

Ayrıca Sîdî Muhtar, tasavvuf halkası içerisinde yer edinen bütün evliyâ ve şahısların farklı derece ve ilimlere sahip olabileceklerini belirtir. Lütfedilen bu derece ve ilimler neticesinde yaratıcı tarafından çeşitli roller ve görevlerin onlara tevdi edildiğini ifade eder. Emânet edilen görevlerin kalıcılık ve değişiklik göstermeye mahkûm olduğunu, hatta görevlerinin sonlandırılma (azledilme) ihtimalinin bulunduğunu belirtir. Ancak enbiyalık göreviyle görevlendirilen peygamberlerin ilahî koruma altında oldukları için, üstlendikleri risâlet görevinin kalıcı olduğunu vurgular.⁸³¹

Sîdî Muhtar, sunduğu çeşitli ve farklı görüşlerle şu hususu vurgulamayı amaçlar: Velîler, yalnızca nebilerin izinden giden ve nebilerin getirmiş oldukları ilahî mesajları insanlara ulaştıran varislerdir. Bu verasetten pay alma ölçüsü, her velînin kendi makam ve derecesine göre gerçekleşir.

⁸²⁹ Sîdî Muhtar, *Kitâbü'l-minne fî itikâdi ehli's-sünne*, 59.

⁸³⁰ Sîdî Muhtar, *Kitâbü'l-minne fî itikâdi ehli's-sünne*, 59.

⁸³¹ Sîdî Muhtar, *Kitâbü'l-minne fî itikâdi ehli's-sünne*, 59.

Sîdî Muhtar, nebilik ile velîlik makamı arasındaki farka dikkat çektikten sonra velîlik makamının iki tabakaya ayrıldığını ifade eder. Birinci tabakada, velâyet makamının nihâyetine ulaşan ve peygamberlik makamında bulunan kişilerin yer aldığını belirtir. Bu makamın, has bir daire içerisinde inhisar edildiğini ve Hz. Resulullah'tan sonra bu makama hiç bir kimsenin eklenemeyeceğini ve izafe edilemeyeceğini vurgular. İkinci tabakada bulunan velîlerin ise birinci tabakaya sahip olanların bir alt makamına sahip olduklarını ifade eder. Sîdî Muhtar, bu tabakanın inhisar edilmediğini ve kıyamete kadar devam eden velîlerin sahip olduğu makam olduğunu belirtir. Yapılan bu ayırma rağmen ikinci tabakada bulunan velîlerin de mukarrebun vasfına ulaşabileceklerini belirtir. Dolayısıyla, vesâyet kavramıyla birbirine bağlantılı olan bu iki tabaka arasında sadece velâyet irsinin nebilerden velîlere intikal ettiğini ifade eder.⁸³²

Sîdî Muhtar, iki tabakaya ayırdığı velâyet makamıyla ilgili görüşünü desteklemek için Kehf Suresi'nde geçen Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır'ın hikâyesini örnek verir. O, Hz. Hızır'ın sahip olduğu ilmin velâyet ilmi olduğunu ve Hz. Mûsâ'nın sahip olduğu ilmin ise risâlet (şariat) ilmi olduğunu ifade eder. Bu nedenle Hz. Hızır ile Hz. Mûsâ'nın birlikte çıktıkları yolculukta yaşanan garip olaylara karşılık Hz. Mûsâ'nın itirazlarının gerçekleştiğini belirtir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın şariat ilminin emir ve kurallarına göre yapılanlara karşı çıkma mecburiyetinde olduğunu vurgular. O, Hz. Mûsâ'nın yapılanlara karşı çıkmaması takdirde risâlet görevini tam anlamıyla yerine getirmemiş ve haddini aşmış olacağını ifade eder. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın, “*Bunlar Allah'ın belirlediği sınırlardır, sakın bu sınırları aşmayın*”⁸³³ âyeti de bu bağlamda hatırlatılır. Hz. Hızır'ın ise yaratıcı tarafından hakikat ilmiyle görevlendirilmiş olsa da tam bir kemâliyeteye ulaşamadığını söyler. Çünkü Hz. Hızır'ın, Hz. Resulullah'tan şariat ilmini alarak ve aldığı bu ilmi gayb ilmiyle harmanlayarak kemâliyeteye ulaştığını belirtir. Ancak ulaştığı kemâliyetin, evliyâlara münhasır olan kamâliyet olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, Hz. Resulullah'tan aldığı ilimle ancak velâyetin kemâliyetine ulaşan Hz. Hızır'ın, sahip olduğu makamın nübüvvet makamından düşük olduğunu vurgular.⁸³⁴

Ayrıca Sîdî Muhtar, tasavvuf silsilesi içinde kendine yer edinen ve tüm hal ve makamları tecrübe ederek mârifetin nihâyetine ulaşan kişilerin kutupluk makamına

⁸³² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 37.

⁸³³ Bakara, 2/229.

⁸³⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefîhetü'l-kâfiye*, 178; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 37.

yükseldiklerini ifade etmektedir.⁸³⁵ O, temsil ettiği makamın, kutbiyet makamı olduğunu ve bu makamın altında aktablar, gavslar ve müridlerin bulunduğunu belirtir. Kutupun mârifetinin hakikatini ve kemâlini kutbiyet makamının altındakilerin kavrayamayacağını ve onun karşısında aciz olduklarını kabul ederler. Diğer bir ifadeyle, kutup; ilahî lütuf tarafından elde ettiği mârifet sayesinde tasavvufî makamlar ve haller arasında öne çıkan kişidir.⁸³⁶

Sîdî Muhtar'ın kutupla ilgili diğer bir tanımında, kutup; velîler zümresi içinde dünya ve âlemin manevî derecesini üstlenen ve nihâyet makamına yükselen kişi olarak ifade edilmektedir. Kutbiyet ise bu kişinin işgal ettiği makam olarak anılmaktadır. Aynı anda birden fazla şahsın bu makamı temsil etme olasılığının olmadığı vurgulanmaktadır. Bu makam, her zaman ve dönemde velîler arasından seçilen bir kişi tarafından doldurulmaktadır. Kutupluk makamı, zâhirî yönüyle halifelik makamını, bâtinî yönüyle ise tasavvuf derece ve makamlarının zirvesini temsil ettiği vurgulanmaktadır.⁸³⁷

2.2.4.1. Nebilerden Velîlere İntikal Eden Miras

Sîdî Muhtar, mânevî mirasın nebilerden velîlere intikal ettiğini vurgular. Bu intikal eden mânevî mirasın, velîlerin davranışlarını etkilediğini ve gözle görülmeyen soyut niteliklerin velîlere kazandırıldığını ifade eder. Bu soyut özelliklerin en önemlileri arasında Allah'a hakkıyla kulluk etmek ve Allah'ı görüyormuş samimiyetle ibadet etmek olduğunu belirtir.

Hz. Resulullah (s.a.v), “İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmeden de O seni görmektedir.”⁸³⁸ Hz. Peygamber bu hadisinde kulun hayal gücünü ilahî tasavvura yönlendirmesi gerektiğini ifade eder. Kulun, duyu organlarıyla somut bir şekilde Allah'ı görmesi veya hissetmesi mümkün olmasa da, Cenab-ı Hakk'ın kudretini hayal gücü ve basiret gözüyle tasavvur etmesi gerektiğine işaret eder.⁸³⁹

Sîdî Muhtar'a göre, peygamberlerde enbiya/resul ve evliyâ verasetleri bulunmaktadır. Hz. Resulullah ile birlikte kesilen risâlet görevinden sonra, hiçbir kişinin resul veya nebilik göreviyle kendini takdim etmesi mümkün değildir; ancak velâyet

⁸³⁵ Sîdî Muhtar, *Nedâru 'z-zeheb min külli fenni müntehab*, 58.

⁸³⁶ Sîdî Muhtar, *Nedâru 'z-zeheb min külli fenni müntehab*, 55.

⁸³⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmîyye ve 'l-meşaihu 's-sûfiyye bi Azavad*, 232.

⁸³⁸ Buhârî, *Îmân*, 32; Müslî, *Îmân*, 1,

⁸³⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmîyye ve 'l-meşaihu 's-sûfiyye bi Azavad*, 231.

mirası kıyamete kadar devam eden bir görevdir. Zâhirî ve bâtinî ilimleri kesp eden (faydalanan) her birey bu mirastan pay alma hakkına sahiptir.

Sîdî Muhtar, zâhirî ilimlere sahip olan âlimlerin de bu paydan hisse sahibi olabileceğini belirtir. Ancak asıl veraset payının bâtinî ilimler ve hakikat ilminden faydalanan velîlere ait olduğunu ifade eder. Çünkü âlimler, kesbî ve nakli ilimlerle veraset elde ederken, evliyâ doğrudan kaynağından beslenerek leduni ve hakikat ilimleriyle bu verasetten faydalanırlar.⁸⁴⁰

Hz. Resulullah'ın, “*Âlimler benim varislerimdir*”⁸⁴¹ hadisine, Sîdî Muhtar iki farklı görüşle açıklık getirmeye çalışır. Birinci görüşüyle hadiste geçen âlimlerden kastedilen, ilim ve irfan ehli olan velîlerdir. İkinci görüşüyle âlimler, şeriatın zâhirini tebliğ etme verasetini yürütürken, velîler, şeriatın hakikatini asıl kaynaktan alarak önce tahammül (yaşama) sonra tebliğ ve tatbik ederler. O, velîlerin yaptıkları üç aşamalı nebevî görev nedeniyle verasete daha layık olduklarını ifade eder.⁸⁴²

Sîdî Muhtar'ın “*et-Tezyîlu 'l-celil el-âdimü 'l-mesil*” adlı eserinde, velîlerin nebilere olan verasetini şu şekilde değerlendirir: Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahiyleri insanlara aktarma mecburiyetinde olan seçkin görevlilerdir. Velîler ise nabilerin getirdiği vahiyleri miras alarak, toplumun hidâyet ve islahı için kullanan görevlilerdir.⁸⁴³

Sîdî Muhtar'ın öğrencisi Muhammed Emin, velîlerin insanlara olan faydasını, kendi hocası ve şeyhini örnek vererek aşağıdaki şiirinde dile getirir.

وأخرجه ذو العرش للناس نائباً عن المصطفى والأمر فائس وذائع

ويُرضع من ثدي المعارف مَنْ أتى مُريدا ولم تُرضع كذاك الراضع⁸⁴⁴

Arşın sahibi Allah onu insanlara naib (temsilci) olarak gönderdi,

Hiz. Mustafa'nın (Hz. Muhammed'in) yerini koruması abartı olur.

Ancak, mârifet (gönül bilgisi) ilminden faydalanan mürid,

Başka mürşidlere ihtiyacı olmadan bu mârifetin sütünden emer

⁸⁴⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmiyye ve 'l-meşaihu 's-sûfiyye bi Azavad*, 233.

⁸⁴¹ Ebû Davud, İlm, 1, 3641.

⁸⁴² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmiyye ve 'l-meşaihu 's-sûfiyye bi Azavad*, 233.

⁸⁴³ Sîdî Muhtar, *et-Tezyîlu 'l-celil el- 'Âdimü 'l-mesil*, 24.

⁸⁴⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmiyye ve 'l-meşaihu 's-sûfiyye bi Azavad*, 233.

Muhammed Emin, bu şiirinde Allah'ın, insanların hidâyetine vesile olması için şeyhinin gönderildiğini ifade eder. Ancak şeyhinin, Hz. Resulullah'ın risâlet makamını doldurmasının mümkün olmadığını belirtir. Bununla birlikte, şeyhinin mârifet ilminden faydalanan bir mürid için, başka mürşidlere ihtiyacı olmadığını söyler.⁸⁴⁵

Bu şiirde, velîlerin Allah'ın izniyle topluma rehberlik ve hidâyet sağlama rolüne vurgu yapılmaktadır. Velîler, insanların mânevî gelişimine yardımcı olan özel kişiler olarak kabul edilir ve onların mârifet ilmi sayesinde müridlerine rehberlik etme gücüne sahiptirler. Ancak bu durumda dahi, velîlerin peygamberlerin yerine geçme iddiasında olmadığı vurgulanır. Ayrıca Allah'ın son peygamber olarak gönderdiği Hz. Muhammed'in (sav) makamının benzersiz ve doldurulamaz olduğu belirtilir.

2.2.4.2. Ârif

Ârif, bilen, tanıyan, âşina ve vakıf olan, halden anlayan gibi anlamlara gelir.⁸⁴⁶ Ârif, tecrübe ile ilim sahibi olan ve düşünerek işini neticelendiren demektir. Âlim, mutlak bilgi ve ilim ehli iken Ârif, mârifet sahibidir. Mârifet ise sülûk ve takvâ neticesinde zuhur eden bilgidir. Diğer bir ifadeyle ârif, her hal ve durumda Hakk'ın tecellîlerini müşâhede etme derecesine ulaşmış şahıstır.⁸⁴⁷

Sîdî Muhtar, ilimlerin amel, hal, âvaid ve hakâik olarak çeşitli kısımlara ayrıldığını vurgular. Bu taksimata göre Allah'ın, “*Her grup su içeceği pınarını bildi*”⁸⁴⁸ âyetiyle ifade edilen gruplar farklı ilimlere yönelenlere işaret edilmiştir. Sîdî Muhtar'a göre ârifler hakâik ilmini, müridler hal ilmini, âbidler âvaid ilmini ve avam (halk) amel ilmini almışlardır.

Âriflerin kazandıkları bilgiye marifet ilmi adı verilmektedir. Bu ilim, çaba ve gayretle elde edilemez; yalnızca ilham, futûhât ve keşif yoluyla elde edilir. Ancak ârifler, elde ettikleri bilgilerden sadece tahammül edilebilecek olanı açığa çıkarır ve geri kalanını gizlerler. Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi, “*İnsanlara anlayabilecekleri şeyler söyleyiniz.*”⁸⁴⁹

⁸⁴⁵ Sîdî Muhtar, *el-Burdu'l-mûşâ*, 47.

⁸⁴⁶ Uludağ, “Ârif” İstanbul 1991, X, 361-362.

⁸⁴⁷ Yılmaz, 200.

⁸⁴⁸ A'râf, 7/160; Bakara, 2/60.

⁸⁴⁹ Buhârî, İlim: 4.

Bu özellikleri taşıyan ârifler, varidatlardan bahsederken sır perdelerini ifşa etmezler. Çünkü onlar bir basîret (derin görme) üzerindedirler. Allah, “*De ki, İşte benim yolum budur; basiret üzere Allah'a dâvet ediyorum*”⁸⁵⁰ âyetinde ifade ettiği gibi, her davetçinin basîret üzere olmadığını, ancak âriflerin Allah'tan bir basîretle donatıldığını belirtir.⁸⁵¹

2.2.5. Kerâmet

Kerâmet, kerem, ikram, ihsân ve lütuf gibi kavramları içeren bir terimdir. Mü'min bir kişide olağanüstü bir hâlin görülmesine “kerâmet” denir. Bu olgu, toplumun davranış biçimine ve gelişimine bağlı olarak ortaya çıkar.⁸⁵² Dinî inançların uygulanması ve bu inançların doğrulanması açısından önem taşır. Allah'a yakın olan kimselerde kerâmetin varlığı kabul edilir ve desteklenir. Bu durumun kabul edilebilir olabilmesi, aklın tasavvur etme yetisiyle ilişkilidir.⁸⁵³

Sîdî Muhtar'a göre kerâmet, peygamberlik iddiası olmaksızın dinini bilen bir kişinin elinde ortaya çıkan olağanüstü bir olgudur. Bu hârikulâde hal, kişinin Peygamber'in izinde olduğunu ve getirdiği öğretileri takip ettiğini gösterir. Aksi durumda ise izlal (rezil olma), sihir veya istidraç söz konusudur.⁸⁵⁴

Sîdî Muhtar, kerâmetin velîlik eserleri olduğunu vurgular. Velîlik, Hz. Resulullah'ın veraset hissesinden pay alabilme durumudur. Bu paya ulaşmak için ilahî emirlere uyup yasaklardan kaçınmak gerektiğini ifade eder. Söz konusu paya sahip olanların Allah tarafından kerâmet nimetine eriştirildiğini ve sadakat üzerine olduklarını belirtir.

Sîdî Muhtar, kerâmetin müptediler için ihlâslarının teyidi olduğunu dile getirir. Ancak kerâmet sahibinin buna güvenmemesi ve iltifat etmemesi gerektiğini söyler. Zira aksi takdirde kerâmet sahibinin ihlâsı bozulabilir ve zedelenebilir. Sîdî Muhtar'a göre kerâmetin en yücesi, kitap ve sünnete bağlı kalınarak istikamet üzere hareket etmektir. Nitekim Cenab-ı Hakk, Hz. İbrahim'in diliyle, “*Rabbim! Beni ve çocuklarımı namaz*

⁸⁵⁰ Yûsuf, 12/108.

⁸⁵¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 325.

⁸⁵² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 313.

⁸⁵³ Uludağ, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, 433.

⁸⁵⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve 'n-nefhetü'l-kâfiye*, 13; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve 'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 240.

kılanlardan eyle”⁸⁵⁵ buyurmuştur. Aynı şekilde Hz. Resulullah için de “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”⁸⁵⁶ buyurarak istikamet üzere olmanın önemine işaret etmiştir.⁸⁵⁷

2.2.6. Sır

Mârifet ilminin içerisinde yer alan sır terimi, sözlükte “gizleme, saklama, bir şeyin iç yüzü, bir nesnenin özü” gibi anlamlara gelmektedir. Bu terimin çoğulu ise “esrar” kelimesidir. Kur’an’ı Kerîm’de sır kavramı, kişinin içinde gizli tuttuğu duygu, düşünce, özel durum ve başkalarından gizlediği, duyulmasını istemediği işleri ifade etmek üzere on bir yerde tekil bir yerde ise çoğul olarak geçmektedir.⁸⁵⁸

Tasavvufta sır terimi, yalnızca Allah’ın veya Allah’la birlikte az kişinin bilebildiği önemli bilgileri ifade etmekle birlikte, ruhun idrak mertebesini de ifade eder. Bazı sûfiler ise sırrın Hakk ile kul arasında gizli durumları ifade ettiğini belirtirler. Bu bağlamda sır, derin ve gizemli bilgileri içeren, kulun mânevî yolculuğu ve Allah’a yakınlığı sırasında keşfedilen gizli hakikatleri içerir.⁸⁵⁹

Sîdî Muhtar, hakikat yolunda ilerleyen müridin üç aşamalı sır perdesini aşarak ilerleyeceğini ifade eder. Her bir sırrın bir gayb perdesinin açılmasını gerçekleştireceğini belirterek, “*Kasidetü’l-feyziyye*” adlı eserinde şu mısralara yer verir:

وبسر سر السر طلسم رمزہ وبسر سویداء لب واجد

Sırrın sırrının sırrıyla (alâmeti) nişanesi belirmiştir.

Lubbun (kalbin) derinliklerinin karanlığı açıklanmıştır.

Bu beyitte müridlere özgü olan sır perdeleri sıralanmıştır. Her bir “سر” (sır) kelimesiyle gaybın esrarının mürid üzerine açılmasına işaret edilmiştir. Birinci “سر” (sır) ile gayb perdesinin inkişâfı gerçekleşerek mülk âleminin müşâhede edileceği, ikinci “سر” (sır) ile ikinci perdenin inkişâfı gerçekleşerek melekût âleminin müşâhede

⁸⁵⁵ İbrâhîm, 14/40.

⁸⁵⁶ Hûd, 11/112.

⁸⁵⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu’l-ilmiyye ve’l-meşaihu’s-sûfiyye bi Azavad*, 140; Zeynep Musadife, *el-Fikru’s-Sûfî ‘inde’s-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁸⁵⁸ Çağrıcı, “Sır”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 113-114.

⁸⁵⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve’t-telâid*, 325.

edileceği ve üçüncü “سر” (sır) ile üçüncü perdenin inkişâfı gerçekleşerek ceberut âleminin müşâhede edileceğine işaret edilmiştir.⁸⁶⁰

Sîdî Muhtar, her bir sırrın diğerinin tekâmülünün sonucunda ortaya çıkacağını ifade eder. Bir önceki sırrın sonrakinin hâkimi ve perdeleyicisi olduğunu belirtir. O, bu sırrların nihâyetine hakikat yolunda ilerleyen mârifet ehlinin ulaştığını ifade eder. Diğer bir ifadeyle üçüncü sırta vakıf olanların “havassu’l-havas” makamına yükseldiğini belirtir. O, bu makama ulaşan zâtların ilahî sırları keşfettiklerinin ancak bu sırları gizlemeleri gerektiğini vurgular.⁸⁶¹

2.3. AMELÎ ESÂSLAR İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İslâm dini, temel amacı olarak insanlara Yaratıcısını tanıtarak, O'na karşı olan görevlerini ve sorumluluklarını bildirerek, insan ilişkilerini Kur'an ve sünnet ilkelerine dayalı olarak adâlet, hakkâniyet, barış ve huzûr temelinde kurmayı hedefler. Bunun yanı sıra, dînin amaçlarından biri, hassas, zarif, ince rûhlu ve iç dünyası arıtılmış bireyler yetiştirerek, müminleri Hakk dostluğuna ve cennete hazırlamaktır. Bu hedeflere yönelik bir hazırlık sağlayan ve insan terbiyesine odaklanan alanda çalışmalar yürüten disiplin, bir anlamda İslâm etik bilimi olarak kabul edilen tasavvuftur. Tasavvuf, özellikle Kur'an ve hadislerin insan terbiyesi ile ilintili boyutunu ele alır ve bu alanda geniş bir literatür meydana getirir. Rûhî-mânevî ve ahlâkî yönlerin geliştirilmesine odaklanan tasavvufun ana hedefi, insanın içindeki olumsuz yönleri dengelemek ve onları uyumlu bir duruma getirmektir. Bu amaç doğrultusunda uygulanan eğitim programına ise “seyr u sülûk” adı verilmektedir.⁸⁶²

2.3.1. Seyr-u Sülûk

Tasavvuf terbiyesinde “seyr”, sözlük anlamıyla dolaşmak, “sülûk” ise gitmek ve yürümek anlamlarını taşıyan kavramlardır. Tasavvuf terminolojisinde “seyr”, çirkin ve kötü huylardan güzel ahlâka, cehaletten ilme, kişinin kendi varlığından Hakk'ın

⁸⁶⁰ Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁸⁶¹ Şeyh Sîdî Muhtar el-Küntî, *Şerhu'l-Kasidetü'l-Feydiyye*, Mahdud bî haddil el-Hacı Ahmed Mahmud b. el-Hacı Ahmed b. Muhtar el-Ömeri, Hazinetü'l-Hacı Sîdî Muhammed Rekad, Âdrâr; Zeynep Musadife, *el-Fikru's-Sûfî 'inde's-Şeyh Sîdî el-Muhtâr Küntî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir, 1432/2011.

⁸⁶² Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, Damla Yayınları, İstanbul 2001, 43-44.

varlığına doğru hareket etmesini ifade eder. “Sülûk” ise tasavvuf yoluna giren kişinin, Hakk'ta vuslatı elde etmesini düzenleyen Ahlâkî eğitimi temsil eder. Başka bir deyişle, tasavvuf ve tarîkatlara intisap eden kişinin mânevî makamları tamamlaması sürecinin tümüne “seyr-ü sülûk” denir.⁸⁶³

Başka bir ifadeyle, “seyr” ve “sülûk” birbirinden ayrılamayan bir bütünün iki parçaları gibi kabul edilir. Tasavvuf eğitiminde “seyr”, sülûkün olmazsa olmazıdır, tıpkı namaz için abdestin gerekliliği gibi. Abdesti olmayan kişinin namazı geçersiz kabul edildiği gibi, aynı şekilde sülûku olmayan bir sâlikin seyri de hükümsüz kabul edilir.⁸⁶⁴

Sîdî Muhtar'a göre, her sâlikin seyr-ü sülûk evresi, onun müşahhas özelliklerine göre düzenlenmelidir. Çünkü her mürid, kendi derecesine göre hikmet, esrar ve tecellî nûrlarıyla beslenir. Örneğin, kırk günlük bir çocuğun aldığı besin, yetişkin bir insanın aldığı besinden farklıdır. Bu nedenle, farklı fitrî özelliklere sahip müridlerin yetiştirilmesi de farklı olmalıdır.⁸⁶⁵ Nitekim Allah (c.c), “*Rabbânî insanlar olun*”⁸⁶⁶ buyurmuştur. İbn Abbas “Rabbânîyyin” kelimesinin “büyük ilimlerden önce küçük ilimler öğreten kişi” anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁸⁶⁷

Sîdî Muhtar, sâlikin derecesine göre seyrini devam ettirmesinin gerekliliğini belirttikten sonra bu seyrin iki yöntemle uygulanabileceğini ifade eder:

- Sohbet yöntemi
- Hali (yaşayarak) anlatım yöntemi

Sohbet Yöntemi

Sîdî Muhtar'a göre, sözlü anlatım yöntem irşat ve tehzip (arındırma) eğitimidir. Bu eğitimle ilgili olarak Hz. Ali (r.a) şöyle ifade eder: “*Sözlerimizin kendinde etkisi olmayanları kalbimizden uzaklaştırırız.*”⁸⁶⁸ Bu ifadeyle Hz. Ali, kalbe en büyük etkinin sözlü anlatım olduğunu ve bu anlatımın fayda sağlamadığı kalblere diğer yöntemlerin faydasız olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak Sîdî Muhtar, sözlü anlatımla ilgili şu uyarıyı yapar: “Çok iyi bilinmelidir ki mânevî içeriklerden uzak kelime ve cümlelerle

⁸⁶³ İz, 171; Yılmaz, 183.

⁸⁶⁴ Yılmaz, 183.

⁸⁶⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 336.

⁸⁶⁶ Âl-i İmran, 3/79.

⁸⁶⁷ Buhârî, İmân: 10.

⁸⁶⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 346

etkili bir irşad yapılamaz. Çünkü her kelime ve cümle, yüklendiği mânevî anlam oranında dinleyicinin ruhunda etki bırakır.”⁸⁶⁹

Sîdî Muhtar'ın sözlü yöntemde öngördüğü en önemli unsurlardan biri, şeyhin müride kavrayışına uygun kelimeler ve ifadelerle hitap etmesidir. Çünkü her bireyin kendi anlayışına ve kavrayışına göre tahammülü bulunmaktadır. İnsanlar arasında farklı zevklere sahip olanların aynı yemekten aldıkları tat ve lezzetin aynı olmadığı gibi, farklı kavrayış ve düşüncelere sahip müridlerin duydukları her kelime ve sözden anladıkları da aynı değildir. Bu nedenle, Resûlullah (s.a.v) sözlü terbiyede açık ve anlaşılır sözlerin tercih edilmesi gerektiğini vurgulayarak şöyle buyurmuştur. “*İnsanlara anladıkları şeyi konuşun.*”⁸⁷⁰ Ayrıca Sîdî Muhtar, şeyhin özellikle müridin kafasını karıştıracak veya yanlış anlamasına neden olacak konuları anlatmaktan kaçınmasının önemini vurgulamaktadır.⁸⁷¹

Hal Dili (yaşayarak) Anlatım Yöntemi

Sîdî Muhtar'a göre, hal (yaşayarak) anlatım yöntemi, takrip (yakınlaştırma) eğitimini içermektedir. Bu yöntemde şeyh, kendi yaşantısı ve hal diliyle müridini yetiştirmeye çalışır. Sîdî Muhtar'a göre, bu yöntemin başarısı, şeyhin müridine şefkat gözüyle bakması ve himmet nazarıyla yetiştirmesindedir. Ayrıca, bu yöntemin sâlikin derecesi dikkate alınarak uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır.⁸⁷²

Muhammed Halife, babası Sîdî Muhtar'ın müridleri için iki terbiye yöntemini kullandığını belirtmektedir. Ancak babasının özellikle yaşayarak anlatım yöntemine daha fazla önem verdiğini ifade etmektedir.⁸⁷³ Bu durum, Sîdî Muhtar'ın kendi yaşantısı ve hal dilini kullanarak müridini yetiştirmesini daha etkili bulduğunu göstermektedir.

Seyyid Muhtar'a göre, yaşayarak anlatım yönteminin etkinliği, şeyhin müride baba şefkatiyle yaklaşması ve onu himmet gözüyle yetiştirmesine bağlıdır. Ayrıca, şeyhin sevgi dolu bir tutum sergilemesi ve müridin mânevî gelişimi için aralarında özel bir bağ kurulması gerekmektedir. Ancak bu yöntem, sâlikin seviyesi ve kapasitesi göz önünde bulundurularak uyarlanmalıdır. Şeyh, her bir müridin farklı ihtiyaçlarını ve

⁸⁶⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 346.

⁸⁷⁰ Buhârî, İlim: 4.

⁸⁷¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 346.

⁸⁷² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 346

⁸⁷³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 346.

zorluklarını gözlemleyerek onları bireysel olarak değerlendirmeli ve rehberlik etmelidir.⁸⁷⁴

Sonuç olarak, Sîdî Muhtar'a göre, hal anlatım yöntemi, şeyhin kendi yaşantısı ve hal diliyle müridini yetiştirmeyi içerir. Bu yöntemin başarısı, şeyhin müridine şefkatle bakması ve himmet gözüyle yetiştirmesiyle yakından ilişkilidir. Her bir müridin derecesi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak bu yöntemin uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır

2.3.2. İntisab veya Biat

Lügatta “biat”, satış ve satış muamelesi anlamına gelir. Tasavvuf ıslahatı bağlamında ise biat, müridin şeyhine bağlı kalacağına dair söz vermesi ve onun verdiği emir ve talimatlarına itaat etmesidir. Ahid, intisap, inabe, mubâyaa, ikrar ve el alma gibi terimler de bu bağlamda kullanılmaktadır.⁸⁷⁵

Sîdî Muhtar'a göre, müridin mürşide intisap etmesinin ardından, tarîkat yolunda ilerlemesi için mürşidin talimatlarına kesinlikle uyması gerekmektedir. Mürid, verilen talimatlara tam bir itaat göstermeli ve bunları yerine getirirken mürşidine karşı terbiye ve saygı kurallarına titizlikle uymalıdır. Özellikle mürşidin verdiği zikir derslerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi büyük önem taşır.

Sîdî Muhtar, bu süreçte ilerlemenin vazgeçilmez kurallarının müridin itaat ve terbiyesi olduğunu vurgular. Müridin mürşidine tam bir teslimiyetle itaat etmesi, iradesini ve eylemlerini mürşidin rehberliği ve öğretileri doğrultusunda şekillendirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda, müridin mürşidine saygı ve edep çerçevesinde yaklaşması, ilişkilerinin sağlam bir temel üzerine oturmasını sağlar.⁸⁷⁶

Kısaca, Sîdî Muhtar'a göre müridin mürşide intisap etmesiyle birlikte ilerlemek için mürşidin talimatlarına tam bir itaat göstermesi önemlidir. Mürid, mürşidine karşı terbiye ve saygı kurallarına titizlikle uymalı ve özellikle zikir dersleri gibi verilen talimatları eksiksiz yerine getirmelidir. Müridin itaat ve terbiyesi, bu yolculuktaki temel kurallardan biri olarak öne çıkar ve içsel bir terbiyeye ihtiyaç duyar.

⁸⁷⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 346.

⁸⁷⁵ Yılmaz, 183.

⁸⁷⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 346-347.

2.3.3. Kulluk/Ubûdiyet

İnsanların yaratılış sebebi olan ibadet, sözlükte “itaat etme, boyun eğme, kulluk, tapınma” gibi anlamlara gelir. İbâdet dinî bir terim olarak insanın Allah'a sevgi, saygı ve itaat ederek onun rızâsını kazanmak için gerçekleştirdiği tutum, düşünce ve eylemlerdir.⁸⁷⁷ İslam literatüründe, kulun Allah'a karşı saygı, hürmet ve rızasını kazanma niyetiyle gerçekleştirdiği dini davranışlar ibadet olarak adlandırılır. Kul, yaşamını sürekli olarak Allah'a karşı kulluk duyarlılığı içinde sürdürmeye ise ubûdiyet veya ubûdiyyet denir. Tasavvufta ise hürriyet ile birlikte ele alınan ubûdiyet; Allah’a karşı layıkıyla kulluğunu yerine getirmeye çalışan sâlikin, nefsânî ve dünyevî kölelikten kurtulup mânevî hürriyete ulaşarak Allah’a yönelmesidir.⁸⁷⁸

Sîdî Muhtar'a göre insanlar tüm eylem ve davranışlarını Allah'a itaat düşüncesiyle gerçekleştirmelidir. Çünkü Allah, isimleri arasında ism-i a'zamı, cuma gününde icâbet saatini ve geceler arasında kadir gecesini gizlemiştir. Bu gizlemenin temel amacı, kulun ibadetlerle kulluk sözleşmesine sadakat göstermesini sağlamaktır. Nitekim Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur, “Çünkü gündüz senin için uzun bir meşgûliyet vardır.”⁸⁷⁹ Sîdî Muhtar, bu âyet-i kerîmede Allah'ın (c.c) kulun günlük yaşamında hayır işleri yapmak için büyük fırsatlar olduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁸⁰

Sîdî Muhtar, tasavvuf alanının temelini oluşturan ubûdiyyet makamı ile seyr-ü sülûkun son basamağı olan velâyet makamı arasında sıkı bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Her ikisinin de hareket noktası, ibadet esaslarını hakke'l-yâkın şekilde yerine getirmeyi gerektirir. Sîdî Muhtar, bu iki makama ulaşmak için nefsî arzulardan uzaklaşarak ibadetlere devam etmenin gerekliliğini vurgular.⁸⁸¹ O, ibadetler arasında en önemli olanın namaz olduğunu ifade eder ve namazın kişinin ahirete bıraktığı en önemli miras olduğunu belirtir. Bu konuda Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur, “Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserleri yazarız.”⁸⁸² Sîdî Muhtar'a göre bu âyet-i kerîmede bahsedilen yapılması ve bırakılması gereken eser namazdır. Diğer bir âyet-i kerîmede ise şöyle buyrulmaktadır, “Kim mümin olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gerekli

⁸⁷⁷ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 233-235.

⁸⁷⁸ Semih Ceyhan, “ubûdiyyet”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 33-34.

⁸⁷⁹ Müzzemmil, 73/7.

⁸⁸⁰ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 440.

⁸⁸¹ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 155.

⁸⁸² Yâsîn, 36/12.

*çabayı gösterirse, işte bu çabanın karşılığı verilir.*⁸⁸³ Sîdî Muhtar, bu âyet-i kerîmede bahsedilen çabanın namaz olduğunu ifade eder.⁸⁸⁴

Sîdî Muhtar, insanın ibadetlerden feyz alması ve kalben huzur bulması için gereksiz konuşmalardan kaçınmasını önermektedir. Bu görüşünü desteklemek için Cenab-ı Hakk'ın, “*Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler*”⁸⁸⁵ şeklindeki âyet-i kerîmesini örnek gösterir. Ayrıca başka bir âyet-i kerîmede de “*İnsanlar arasında, bir bilgisi olmadığı halde Allah yolundan saptırmak için, gerçeği boş sözlerle değişenler ve Allah yolunu alaya alanlar vardır*”⁸⁸⁶ denilmektedir.

Sîdî Muhtar ayrıca, boş sözlerin yalana, yalanın ise cehenneme sürükleyeceğini ifade etmektedir. Bu konuda Allah'ın şu şekilde buyurduğunu aktarır, “*Nedir sizi şu Sekar'a sürükleyen? Derler ki, biz namaz kılanlardan değildik. Fakirleri doyurmazdık. Boş şeylere dalanlarla birlikte dünyanın aldatıcı zevklerine daldık.*”⁸⁸⁷ Sîdî Muhtar, kişinin boş ve faydasız söz ve davranışlardan kaçınması için zamanı etkin bir şekilde kullanması gerektiğini belirtir. Kişinin yaşadığı zaman dilimini, insanların faydasına ve kendi ahireti için harcaması gerektiğini ifade eder.⁸⁸⁸

Sîdî Muhtar'a göre, ibadetle meşgul olan bir beden, sağlam bir ruh kazanarak büyük zaferler elde etmek için içsel bir mücadele olan cihad-ı ekber meydanında ilerler. Bu konuda Cenab-ı Hakk şöyle buyurmuştur, “*(Ey Mü'minler!) Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin.*”⁸⁸⁹ Sîdî Muhtar, bu âyette geçen cihadın fiziksel olarak Allah yolunda yapılan cihad anlamına gelse de, nefis mücadelesiyle savaş meydanındaki mücadele arasında büyük benzerlikler bulunduğunu belirtmektedir. Çünkü her iki durumda da düşmana karşı teyakkuz halinde olma ve düşmanı alt etmek için yeni stratejiler geliştirme gerekliliğinin olduğunu ifade eder.⁸⁹⁰

⁸⁸³ İsrâ, 17/19.

⁸⁸⁴ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 155; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 223.

⁸⁸⁵ Mü'minûn, 23/3.

⁸⁸⁶ Lokman, 31/6.

⁸⁸⁷ Müddessir, 74/42-43-44-45.

⁸⁸⁸ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 280.

⁸⁸⁹ Tevbe, 9/41.

⁸⁹⁰ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 224.

2.3.4. Riyâzet ve Mücâhade

Tasavvufun temel prensiplerinden biri olan mücâhede, kişinin nefsî arzu ve isteklerine karşı direnme ve savaşıma durumudur. Bu mücadelede kişi, nefesine karşı zafer elde etmek için zikir, dua, tesbih ve ibadet gibi mânevî silahlarla donanmalıdır. Nefisle mücadele, düşmanla mücadeleden daha zorlu bir süreç olması nedeniyle mücâhede “cihadı ekber” veya “nefis ile cihad”⁸⁹¹ denilmektedir.

Sîdî Muhtar, bir müridin kendi nefisini kontrol altında tutmak için büyük bir mücadele vermesi gerektiğini söyler. O, bu mücadelede başarılı olabilmek için nefisini oruçla terbiye etmesi ve zikirle sakinleştirmesi gerektiğini ifade eder. Özellikle uyku bastırmadan uyanık kalması ve açlıkla nefisini kontrol altında tutmasının önemli olduğunu belirtir.

Sîdî Muhtar, müridin nefis mücadelesini yaparken nefsin hile ve entrikalarına karşı hazırlıklı olması gerektiğini söyler. Çünkü nefis, kendisine karşı yapılan mücadeleleri riya, gösteriş, hile ve kurmuş olduğu tuzaklarla boşa çıkarma çabası içinde olduğunu ifade eder. Ayrıca mürid nefis mücadelesi verirken ihvan ve muhtaç olanları ihmal etmemesi ve onlara karşı faydalı olabilmek için her türlü çile ve zorluklara karşı göğüs germesi gerektiğini belirtir.⁸⁹²

Sîdî Muhtar, nefis mücadelesinde uyulması gereken kurallara riâyet edildiği takdirde, hidâyet nûrunun ışıltılarına engel olacak her türlü dalgınlık ve iğvâların önünün kesileceği ve kalbin mâsivâdan arındırılacağını söyler. Bu arınma neticesinde ürperen kalb, kasvet bulutlarından sıyrılarak muhabbet esintileriyle hemhal olacağını ifade eder. Sîdî Muhtar’a göre mürid muhabbet esintilerine düşer olunca duyu hisleri berraklaşır ve mânevî perdeler kalkarak Rabb’ine yaklaşır. Varılan bu yaklaşıma anından itibaren Rabb’inin güzel isim ve sıfatlarıyla hareket eder.⁸⁹³

2.3.5. Halvet ve Celvet

Tarîkat mensuplarının riayet etmesi gereken kurallardan biri halvet uygulamasıdır. Halvet terimi, sözlük anlamı olarak toplumdan uzak durma, sakınma, tenhaya çekilme

⁸⁹¹ Ebû Nuaym İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-vliya ve tabakatu'l-asfiya*, Matbaatu's-Saade, Kahire 1974. 1006; Yılmaz, 183.

⁸⁹² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 346.

⁸⁹³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 346.

ve yalnızlık gibi anlamlara gelir.⁸⁹⁴ Tasavvuf terminolojisinde ise günaha girmemek ve daha fazla ibadet etmek amacıyla toplumdan uzaklaşıp تنها ve sessiz yerlere çekilmeyi ifade eder. Bu yaşantı şekli aynı zamanda uzlet ve inziva isimleriyle de anılır. Temel hedef, iç muhasebe ve iç murakabe yaparak ruhsal olgunluğa ulaşmaktır.⁸⁹⁵

Halvet, Mânevî bir eğitim yöntemidir ve farklı din ve tarikatlarda gözlemlenebilir. Ancak her din ve tarikatın kendine özgü uygulama yöntemleri bulunmaktadır. Tarikatlar gibi tasavvufun kurumsallaşmış kollarında, nefsin terbiyesi ve ruhun arıtılması amacıyla her tarikatın kendine özgü uygulama yöntemleri bulunur. Belirli bir süre ve yöntem gere, mürid halvet ortamına girerek zikir, ibadet ve tefekkürle zaman geçirir. Amacı, kalbten mâsîvayı çıkararak Allah'ın sayısız nimetlerini tefekkür etmektir.⁸⁹⁶

Halvet ve uzlet kelimeleri yakın anlamlı terimlerdir. Ancak uzlet, daha genel bir anlama sahipken, halvet daha özel bir anlam taşır. Ayrıca uzlet, sebebi ve süresi belirsiz bir şekilde insanların toplumdan uzaklaşması ve yalnızlık yaşaması anlamına gelir. Halvette ise bu inziva süresi, mensup olduğu tarikat tarafından belirlenen bir süreyle sınırlıdır.⁸⁹⁷

Sîdî Muhtar, sülûk ehlinin arınma ve istikamet sahibi olması için halvetin şart olduğunu ifade eder. Halvetin peygamberlerin sünneti ve velîlerin hasat alanı olduğunu belirten Muhtar, bu alanda ilerleyenlerin vuslata varacaklarını ifade eder. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de “*Şüphesiz en son varış Rabb'inedir*”⁸⁹⁸ şeklinde buyrulur.⁸⁹⁹

Sîdî Muhtar, her sâlikin kendi gücü ve imkânları ölçüsünde insanlardan uzaklaşarak ve yalnızlık içinde halvetini gerçekleştirmesi gerektiğini belirtir. Halvete girmenin temel amacının, kişinin kendine has kusurlardan arınarak doğru bir yol izlemek olduğunu vurgular. Hz. Peygamber de “*Allah'a inandım de, sonra da dosdoğru ol*”⁹⁰⁰ buyurarak iman getirmenin en önemli unsurlarından birinin doğru bir istikamet çizmek olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰¹ Kuran-ı Kerim'de ise “*Emrolunduğun gibi dosdoğru*

⁸⁹⁴ Türer, 115.

⁸⁹⁵ Şinasi Gündüz, “Uzlet”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 255-256.

⁸⁹⁶ Türer, 115; Aış, 271; Yılmaz, 195.

⁸⁹⁷ Yılmaz, 196.

⁸⁹⁸ Necm, 53/42.

⁸⁹⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-Nefîhetü'l-kâfiyye*, 24; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 347.

⁹⁰⁰ Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el- Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, trc. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2013. İmân, 62.

⁹⁰¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 347.

ol”⁹⁰² buyuran Allah (c.c), Hz. Peygamber nezdinde insanların istikamet sahibi olmalarını emir buyurmuştur.

Sîdî Muhtar, dünya üzerindeki ilk halvetin Hz. Adem ve eşi Havva'nın Serende şehrinde ve ramazan ayında gerçekleştiğini söyler. İkinci halvetin ise Hz. Adem'in Kâbe'yi inşa ettikten sonra Allah'a şükretmek amacıyla Kâbe içinde gerçekleştirdiğini belirtir.⁹⁰³

2.3.5.1. Halvette Kırk Günün Önemi

Sîdî Muhtar'a göre halvet süresinin kırk gün olmasının hikmeti, Hz. Adem ve eşi Hz. Havva'nın midelerinde yedikleri buğday tanesinin oluşturduğu kırk perdeli kasvetin kırk gün boyunca kalmasıdır. Ancak Allah, bu kırk perdenin inkişafı için Hz. Adem'in kalbinde kırk gün halvet yaşamasını ilka etmiştir. Nitekim Cenab-ı Hakk, “*Adem Rabb-i tarafından bir kısım kelimeler telakki etti*”⁹⁰⁴ buyurmuştur. Sîdî Muhtar, Hz. Adem ve eşi Hz. Havva'nın kırk günlük halvet sürecinde yapmış oldukları dualar neticesinde her gün bir perdenin inkişafının gerçekleştiğini ifade eder. Kırk günlük halvet süresini tamamladıktan sonra, tükettikleri buğday tanesinden oluşan nefsanî kasvetlerin Hz. Âdem'den meni şeklinde, Hz. Havva'dan ise hayız kanı olarak çıktığını ve böylelikle arındırıldıklarını belirtir.

Sîdî Muhtar, Hz. Âdem'den insanoğluna aktarılan bu kasvet perdelerinin, insanların dünyaya karşı sevgi ve bağlılık hislerine yol açtığını ifade eder. Ancak kişinin halvet, riyâzet ve mücâhede sonucunda bu perdelerin kalkabileceğini ve müşâhede makamına yükseleceğini belirtir.⁹⁰⁵ Nitekim Kur'an'da, “*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletiriz*”⁹⁰⁶ şeklinde buyrulmuştur.

Hz. Resûlullah, kırk sayısının önemine dikkat çekerek şöyle buyurmuştur, “*Kim kırk sabah ihlâs ile Allah'a ibadet ederse kalbinde ilim pınarları, dilinde fesahat oluşur.*”⁹⁰⁷ Sîdî Muhtar, diğer peygamberlerle ilgili olarak Hz. İbrahim'in Nemrut

⁹⁰² Hûd, 11/112.

⁹⁰³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-Nefîhetü'l-kâfiye*, 24; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 347.

⁹⁰⁴ Bakara 2/37.

⁹⁰⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-nefîhetü'l-kâfiye*, 25.

⁹⁰⁶ Ankebût, 29/69.

⁹⁰⁷ Müsnedi Şihab, 466.

tarafından ateşe atılma kararı verildiğinde, kırk günlük halvet süreciyle Allah'a sığındığını ifade eder. Allah da onu “halil” yani dost edinerek ateşe, “*Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol*”⁹⁰⁸ emrini vermiştir. Benzer şekilde, Hz. Davut, kırk gün boyunca secdeye kapanarak Allah'tan tövbesinin kabul edilmesini dilemiştir. Allah da onun tövbesini kabul ederek, “*Rabb'inden bağışlanma diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi*”⁹⁰⁹ buyurmuştur. Ayrıca Allah, Hz. Davut'un samimi halvetiyle ilgili olarak, “*O ne güzel kul! Şüphesiz o, Allah'a yönelen bir kimse idi*”⁹¹⁰ şeklinde övgüde bulunmuştur. Sîdî Muhtar, Hz. Musa için başlangıçta otuz günlük halvet süresi belirlenmiş olsa da Allah onun halvet süresini kırk güne tamamlatmıştır. Nitekim Allah şöyle buyurur, “*Böylece Rabb'inin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı.*”⁹¹¹ Sîdî Muhtar, Allah'ın elçileri olan peygamberlerin genel olarak kırk günlük halvet sürelerine sahip olduğunu ifade eder.⁹¹²

Sîdî Muhtar, kırk gün boyunca oruç tutarak her davranışını muhasebe eden bir kişinin, Allah nezdindeki derecesinin yükseldiğini ifade eder. Hatta bu yükselişin en yüce makam olan el-Melei'l-a'la'ya kadar ulaşabileceğini belirtir. O, bu makama ulaşıldığında ilahî ünsiyetin gerçekleşeceğini belirtir.⁹¹³

Sîdî Muhtar, Hz. Resûlullah'ın diğer peygamberlerle kıyaslandığında farklı bir halvet deneyimi yaşadığını ifade eder. Zira O'nun halvetinin belirli gün ve sayılarla sınırlı olmadığını söyler. Ayrıca Hz. Resûlullah'ın çocukluktan itibaren iman ve kitabın ne olduğunu fark etmesiyle birlikte muhabbet sarmalı içine girdiğini belirtir. Sîdî Muhtar, Hz. Resûlullah'ın içinde bulunduğu bu arayış nedeniyle amcası ve yakınlarından uzaklaşarak “kendimde bir boşluk hissediyorum, Yaratan'a ulaşma yollarını bulmalıyım” diyerek halktan uzaklaşmayı tercih ettiğini ifade eder. O, Hz. Resûlullah'ın bu arayışının göğsüne yapılan mânevî bir operasyonla yatıştığını ve kısa süreli halvet günlerinin başladığını belirtir. Ancak Hz. Resûlullah'ın daha uzun süreli ve huzur verici halvet günlerini Hira mağarasında geçirdiğini ifade eder. Sîdî Muhtar, Hz.

⁹⁰⁸ Enbiyâ, 21/69.

⁹⁰⁹ Sâd, 38/24.

⁹¹⁰ Sâd, 38/30.

⁹¹¹ A'râf, 7/142.

⁹¹² Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 27.

⁹¹³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 27.

Resûlullah'ın Hira mağarasında yaşadığı halvet günlerinin üçe ayrıldığını söyler.⁹¹⁴ O, bu günleri şu şekilde adlandırır:

- Korku ve endişeli bekleyişin hâkim olduğu günler.
- Recâ ve zevkin hâkim olduğu günler.
- Risâlet görevinin başlamasıyla birlikte ünsiyet ve tebliğ görevinin hâkim olduğu günlerdir.⁹¹⁵

Sîdî Muhtar, diğer peygamberler ile Hz. Resûlullah'ın halvet yaşantısı arasında şu hususa dikkat çeker. Diğer peygamberlerin halvet süreleri belirli gün ve sayılarla sınırlı ve genellikle peygamberlik dönemleri içinde gerçekleşmiştir. Fakat Hz. Resûlullah'ın halvet deneyimi belirli bir sayı ve süreyle sınırlandırılmamıştır. Aynı şekilde Hz. Resûlullah için bidâyet ve peygamberlik görevinden önce başlayan halvet, diğer peygamberler için nihâyet olmuştur.⁹¹⁶

Sîdî Muhtar, her Allah dostunun kendi peygamberinin halvetteki bidâyetine benzer şekilde halvete başladığını ifade eder. Ancak, gerçekleştirdikleri halvetin nihâyeti ise her bireyin kendi mânevî hal ve makamıyla orantılı olarak gerçekleşir. Şair de bu konuyu şu şekilde ifade eder:

إِشَارَتُنَا شَتَّى وَمَعْنَاكَ وَاحِدٌ وَكُلٌّ إِلَى ذَالِكَ الْجَمَالِ بِشِيرٍ⁹¹⁷

İşaretlerimiz çeşitli ama mâna bir Hepsi o cemâle işaret etmektedir

Sîdî Muhtar, Allah dostları arasında bidâyet ve nihâyetleri mahfuz ve mâsum olan kişilerin olduğunu ifade eder. Bu kişilerin dünya işleriyle meşgul olduklarında kalblerinin daraldığını, ancak kalbleriyle meşgul olduklarında dünyevî işlerin aksadığını belirtir. Bunlar, şüpheli şeylere yaklaşmayan ve hatta bazı helâl olanları bile terk etmeyi uygun gören Süheyl b. Abdullah, Beyazidi Bistami, Yahyâ b. Muaz ve Tayfur b. İsa gibi kişiler olduğunu söyler.

Öte yandan, bidâyetleri eğlence, hırsızlık, gaflet, cehâlet ve bolluk içinde yaşayan İbrahim Ethem, Füdeyl b. İyyaz, Bennanu'l-Cemâl ve Habibü'l-Acemî gibi kişilerin olduğunu ifade eder. Ancak Allahın bu kişilerin nihâyetlerini velâyet makamına

⁹¹⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 27.

⁹¹⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 28-29.

⁹¹⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-Nefihetü'l-kâfiye*, 29.

⁹¹⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 29.

yücelttiğini belirtir. Sîdî Muhtar, bu iki grubun bidâyeti farklı olsa da, nihâyetlerinin ortak bir özelliğe sahip olduğunu ifade eder. Bu özellik, huzur, mutluluk ve vuslat yolunda ilerleme durumudur. Bu ilerlemenin ise sıkı bir riyâzet ve düzenli bir halvet sonucunda elde edildiğini belirtir.⁹¹⁸

Sîdî Muhtar, insanların ölümler ve diriler olarak iki gruba ayrıldığını ifade eder. Dirilerin, âyetler, hadisler, vaazlar ve nasihatlerden faydalanabilen, tefekkür ve tezekkür yeteneğine sahip kimseler olduğunu belirtir. Ölümlerin ise içlerinde gaflet ve inat ölümü yaşadıklarını söyler.

Gaflet ölümünü yaşayanların, davet, himmet ve ilahî tecellîler neticesinde uyanma şerefine erişebileceklerini ifade eder. Sîdî Muhtar, gaflet ölümünden uyanan kimselerin, sıkı bir riyâzet ve sürekli halvet yaşamıyla uyanışlarını devam ettirmeleri gerektiğini vurgular.

Diğer yandan, inat ölümüyle ölenlerin ise hiçbir davetçi ve uyarıcının çağrılarına kulak asmayan, hatta nebî ve velîlerin himmetinden pay almayan ölümler olduğunu belirtir. Nitekim Allah (c.c) şöyle buyurur, “*Şüphesiz sen ölümlere duyuramazsın. Arkalarını dönüp kaçarlarlarken sağırlara da daveti duyuramazsın*”⁹¹⁹ buyurur.⁹²⁰

Sîdî Muhtar'ın taksimatında belirtilen ölüm türlerinden biri olan gaflet ölümünü yaşayanların uyanışlarının ardından, önemli olanın sıkı bir riyâzet ve düzenli bir halvet yaşantısına girmeleri olduğu görülmektedir.

Sîdî Muhtar'a göre, müridin halvet deneyimi verimli ve faydalı olabilmesi için bir şeyhin gözetiminde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü şeyhin rehberliği ve yönlendirmesiyle yapılan halvet, müride doğru bir istikamet sağlar. Mürid, elde ettiği bu istikamet sayesinde nefesine hâkim olur ve şeytanın tuzaklarından kurtularak halvetini verimli ve faydalı hale getirir.⁹²¹

⁹¹⁸ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 32-33.

⁹¹⁹ Neml, 27/80.

⁹²⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiyye ve'n-Nefihetü'l-kâfiye*, 24; Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 347.

⁹²¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 348.

2.3.5.2. Eşlerin Halveti

Sîdî Muhtar, müridin tek başına halvete girebildiği gibi eşiyile birlikte de halvete girebileceğini ifade eder. Eşiyile birlikte halvete giren müridin bazı hususlara dikkat etmesi gerektiğini önerir. Müridin, eşinin sıkıntılarına karşı anlayışlı olması ve mutlu bir ruh haliyle yaklaşması gerektiğini belirtir. Bayanların kaprisli bir yapıya sahip olmaları sebebiyle itaatsizlik ve isyanlara eğilimli olabileceklerini ifade eder. Bu nedenle, onlara karşı kızgın veya azarlayıcı bir tutum yerine sevgi dolu ve anlayışlı bir üslup benimsemelidir. Ayrıca, onlardan yapamayacakları veya kaldıramayacakları şeyler beklememelidir. Bayanların fitratı gereği hassas ve kırılgan olduklarını göz önünde bulundurarak davranış sergilenmelidir.⁹²²

Sîdî Muhtar, bayanların “sâliha”, “seçkin” ve “şerli” gibi sınıflara ayrıldığını belirtir. Cenab-ı Hakk'ın, “*Onlara nasihat edin, yataklarında yalnız bırakın ve nihâyetinde dövün*”⁹²³ ifadeleriyle her davranışın bir sınıfı temsil ettiğine dikkat çekildiğini ifade eder. Birinci sınıfın nasihat, ikinci sınıfın yataklarında yalnız bırakma ve üçüncü sınıfta olanların hafif bir şekilde dövülerek ıslah edileceğine işaret edildiğini belirtir.⁹²⁴

Sîdî Muhtar, bu sınıflandırma ile müridin eşinin doğal özelliklerini tespit etmesini amaçlar. Eşinin fitrî özelliklerine vakıf olan mürid, halvet süresince ona karşı davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmesi gerektiğini belirtir.⁹²⁵

2.3.5.3. Halvette Dua ve Tesbih

Sîdî Muhtar, halvete giren müridin halvet süresince yapması gereken dua ve tesbihâtlara dair şu ifadeleri kullanır: “Kemâle ulaşmak ancak çaba ve gayretle elde edilebilir. Eğer hedeflenen vuslat, sonu ve sınırları olmayana ise, bunu elde etmek için daha büyük bir azim ve çaba gereklidir. Vuslat, bir yönüyle kişinin can damarından daha yakın olsa da diğer yönüyle gerçekleşmesi için birçok mesafe kat edilmesi gerekir. Zira her hal içinde farklı haller, her makam içinde farklı makamlar ve her ilahî tecellî içinde farklı tecellîler bulunmaktadır. Bu sonsuz ve sınırları belirlenemeyen yalnızca

⁹²² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

⁹²³ Nisâ, 4/34.

⁹²⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

⁹²⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

O'dur başkası değildir. Bu nedenle vuslatı hedefleyen müridin halvet süresince derunî bir yalvarış ve samimi bir tesbihâta sahip olması gerekmektedir.”⁹²⁶

Sîdî Muhtar, müridin halvet süresince yaptığı münâcâtlar sonucunda şahit olduğu nûrların ilahî tecellîlerin yansıması olduğunu belirtir. Bu yansımaların ruhânî bir hal içinde bulunan müridin seyr-ü sülûk süreci içerisinde sıklıkla yaşanacağını ifade eder. Ona göre müridin sabır, rızâ, teslimiyet ve dua ile Allah'a münâcat etmesi sonucunda bu durum sürekli bir hale gelir.⁹²⁷

Sîdî Muhtar, müridin yapacağı dua ve münâcâtlar içerisinde peygamberlerin yapmış olduğu dua ve münâcâtlara yer verilmesini önerir. Öncelikle Sîdî Muhtar'ın kendisi Hz. Yunus'un, yaptığı ⁹²⁸”لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ” münâcât duasını sıkça tekrarladığını ve müridlerine de bu âyet-i kerîmeyi tekrarlamalarını önerdiğini belirtir. Ayrıca müridlere ⁹²⁹”قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ كَانَ مِنْ” âyet-i kerîmesini dualarında okumalarını tavsiye eder. Sîdî Muhtar, yapılan dua ve tesbihâtların yanı sıra müridin halvet süresince Allah'a bolca hamd, şükür ve senâda bulunmasını önerir. Müridin yaşadığı fütûhâtlara aldanmadan her makamın hakkını vermeye çalışması gerektiğini vurgular. Müridin dua ve tesbihâtlarla Allah'ın yardım ve lütfunu bekleyerek halvet süresini tamamlamasını söyler.⁹³⁰

Sîdî Muhtar, müridin halvet süresince yaptığı münâcât ve tesbihâtlar sonucunda şahit olduğu tecellîlerin mâhiyeti ve müridin asıl amaç ve gayesinin nasıl olacağını şu mısralarla özetlemeye çalışmıştır:

فلا تلتفت في السير غيرا فكل ما سوى الله غير فاتخذ ذكره حصنا
ومهما ترى كل المراتب تُجْتَلَى عليك فجل عنها فعن مثلها جُنا،
وقل ليس لي في غير ذاتك مطلب فلا صورة تجلى ولا نظرة تجن⁹³¹

Seyrinde Zikrini kale haline getir Allahtan başkasına iltifât etme
Gördüğün tüm tecellîden yüz çevir Biz onlara benzeriz ama onu biz sanma
Senden başka mathubum yoktur Senin asla bir görüntü ve görünümün de yoktur

⁹²⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 348.

⁹²⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

⁹²⁸ Enbiyâ, 21/87.

⁹²⁹ Sâffât, 37/143-144.

⁹³⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

⁹³¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

Sîdî Muhtar, bu beyitinde sülûk ehlinin ilahî rızâyı amaçlayarak dua, zikir ve tesbihâtlarla kendini nefis ve şeytanın hilelerinden koruması gerektiğini belirtir. Ayrıca müridin seyri suresince şahit olduğu tüm varidâtların Cenab-ı Hakk'tan gelmediğinin bilincinde olmalı ve Allah'tan başkasına yönelmemesi gerektiğini ifade eder

2.3.5.4. Celvet

Halvetin zıddı olan celvet, kelime anlamıyla bir kişinin ailesinden ve vatanından uzaklaşması, ayna ve kılıç gibi eşyaların pasının silinip parlatılarak ortaya çıkması anlamına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise celvet, kişinin halvet süresini tamamladıktan sonra yeniden toplum içine dönmesi anlamına gelir.⁹³²

Sîdî Muhtar'a göre, müridler halvet süresini tamamlayarak nefsin sivriliklerini kontrol altına aldıktan sonra halkın içine karışarak celvet sürecini yaşamalıdır. Müridler bu süre zarfında, halvet tecrübesiyle elde ettikleri kazanımlara bağlı kalarak halkın ıslahı ve sıkıntılarının giderilmesine yönelik çaba sarf etmelidir. Müridin Allah'ın nimet ve lütuflarına ulaşması, ancak insanların kurtuluşuna vesile olma ve bazı sıkıntı ve zorluklarla mücadele etme sürecinde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Bu sebeple, müridlerin gerçek anlamda Cenab-ı Hakk'a tam bir itaat içinde olmaları büyük bir önem taşımaktadır. Halkla olan ilişkilerinde, şariat kurallarına uygun hareket etmek ve herhangi bir sıkıntı ve zorluk çıkarmamak temel bir husustur. Bu ilke, Hz. Resûlullah (s.a.v) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir. “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.*”⁹³³

Müridler, bu ilkelere uygun olarak hareket ettiğinde, Cenab-ı Hakk'ın onların koruyucusu olacağını asla unutmamalıdır. O'nun koruması, kişinin kendi nefsi için sağladığı faydadan daha büyük bir değere sahiptir. Sîdî Muhtar, bu düşüncesini Cenab-ı Hakk'ın şu ayet-i kerîmesine dayandırmaktadır. “*(Ey Müminler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenlerin benzeri sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara yoksulluk ve sıkıntı öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki nihâyet peygamber ve beraberindeki Müminler: 'Allah'ın yardımı ne*

⁹³² Yılmaz, 198.

⁹³³ Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, b. İbrahim el-Cu'fî el- Buhârî, *el-Câmiu 's-Sahîh*, (Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsırü'n-Nâsır), Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422/2001, Buhârî, Edeb, 80,

zaman gelecek?' demişlerdi. İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır."⁹³⁴ Sîdî Muhtar, bu âyeti referans alarak müridlerin, toplumun sıkıntılarına yardımcı olurken Allah'ın yardımını beklemeleri gerektiğini ifade etmektedir. Müridler, bu şekilde Allah'ın yardımının kendilerine geleceğine inanarak çaba sarf etmelidirler.⁹³⁵

Sîdî Muhtar'ın düşüncesine göre, müridin halvet süresini tamamlaması, nefsin arzularını kontrol altına alması ve mânevî kazanımlar elde etmesi önemli bir adımdır. Ancak bu kazanımların değerini korumak ve büyütme için müridin halkın içine karışması ve toplumun ıslahı için aktif bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Çünkü Allah'ın rızâsına erişmek ve O'nun lütuflarına nail olmak, insanların hayatlarında olumlu değişikliklere vesile olmak ve bazen sıkıntılarla karşılaşp zorluklara göğüs germeyi gerektiren bir süreçtir.⁹³⁶

2.3.5.5. Halvet ve Celvetin Fazileti

Halvet ve celvet konusunda sûfiler arasında iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre, halvet daha önemlidir. Çünkü Allah korkusunun güçlendirilmesine, ahiret hüznünün kalbte taşınmasına ve insanlardan uzak olmanın huzurunu yaşamaya vesile olur. İkinci görüşe göre ise celvet daha önemlidir. Çünkü cahilin cehâlettinden arındırılmasına ve dalalet ehlinin hidâyetine vesile olunmasına sebep olmaktadır.⁹³⁷

Sîdî Muhtar, bu iki görüş arasında orta bir yol izlemektedir. O, halvet ile elde edilemeyen ilim tahsili, sâlihlerin meclisinde bulunma ve toplumun ıslahına çalışma gibi durumların celvet ile elde edildiğini vurgular. Bu nedenle, celvetin önemli olduğunu belirtir. Ancak, celvet ehlinin kendi nefsinin hilelerinden emin olması gerektiğini ifade eder. Aksi takdirde, halvetin daha önemli olduğunu söyler.⁹³⁸

Sîdî Muhtar, kendi nefsinden emin olan âlimlerin mutlaka celvet ehli olmaları gerektiğini ifade etmektedir. O, âlimlerin hakkı batıldan ayırt edebilen ve toplumun bozulma anında insanların fitneye düşmesini engellemeye çalışan kişiler olduğunu belirtir. Âlimlerin ibadet ve halvetle meşgul olmaları durumunda, insanlara yapılması gereken tebliğ görevinin olumsuz etkilenebileceğini vurgular. Sîdî Muhtar, özellikle

⁹³⁴ Bakara, 2/214.

⁹³⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

⁹³⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 349.

⁹³⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu 'l-ilmîyye ve 'l-meşaihu 's-sûfiyye bi Azavad*, 214.

⁹³⁸ Sîdî Muhtar, *Fethu 'l-vedûd şerhu 'l-maksûr ve 'l-memdûd*, 63.

cesaretli ve fıkıh bilgisine sahip olan âlimlerin celvet halinde olmalarının daha büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir.⁹³⁹

Sîdî Muhtar'ın halvet ve celvetin önemiyle ilgili ifade ettiği görüşleri değerlendirdiğimizde şu sonuca ulaşmaktayız: İlim sahibi olmayan veya tebliğ görevini etkili bir şekilde yerine getiremeyen âlimler için, halvet önem arz etmektedir. Ancak ilim sahibi olan ve tebliğ görevini en iyi şekilde yerine getiren âlimler için ise celvet daha büyük bir öneme sahiptir.

Sîdî Muhtar, halvetin önemiyle ilgili “*Kasidetü'l-feyziyye*” adlı eserinde, şu mısraya yer vermektedir:

رَبِّ عَزَلَةٍ أَوْرَثَتْ عِزًّا وَاقْتَحَارًا خَيْرٌ مِنْ خَلْطَةِ أَوْرَثَتْ ذُلًّا وَاحْتِقَارًا⁹⁴⁰

Birçok gurur ve iftihar ırs eden uzlet

Küçümseme ve zelilliği ırs edinilen celvetten daha hayırlıdır

Bu mısradaki, Sîdî Muhtar'ın vurguladığı temel düşünce, gönülden yapılan mütevazı ve alçak gönüllü halvetin, her zaman kibir ve gösterişle yapılan celvetten daha üstün ve hayırlı olduğudur. Bunun sebebi, gösterişli ve dışa dönük celvetin küçümseme ve alçakgönüllülükten yoksun olması ve dolayısıyla zillet ve aşağılanma riskini beraberinde getirmesidir. Bu bağlamda, Sîdî Muhtar'a göre, içtenlikle gerçekleştirilen halvet daha fazla değer taşır.

2.3.6. Kalb

Kalb kelimesi, bir şeyi başka bir şeye dönüştürme, ters çevirme, altını üstüne getirme ve içini dışına çıkarma gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁴¹ Kalb terimi, iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Birincisi, çam kozalağına benzeyen ve sol meme altında bulunan et parçasını ifade eder. Bu et parçası, ruhun kaynağı ve kimyası olarak bilinir. İkincisi ise ruhânî ve rabbânî bir latifedir. Ruh ile nefis-i nâtika arasında yer alan ince bir cevherdir.

⁹³⁹ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 64; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 214.

⁹⁴⁰ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 64.

⁹⁴¹ Uludağ “Kalb” İstanbul 2001, XXIV, 229-232.

Kur'an'ı Kerim'de geçen, “Gerçek şudur ki kör olan gözler değil, göğüslerdeki kalblerdir.”⁹⁴² ve “Onların kalblerinde hastalık var”⁹⁴³ gibi âyetlerde geçen kalb tabiri mânevî anlam içermektedir. Bu âyetlerde kalb, insanın iç dünyasını, duygularını, inançlarını ve niyetlerini ifade eden ruhânî bir kavram olarak kullanılmaktadır. Kalb, insanın mânevî terakki ve olgunlaşma sürecinde merkezi bir rol oynayarak birlikte insanın Allah'a olan yakınlığını, takvâsını ve imanını etkileyen bir öneme sahiptir.⁹⁴⁴

Sîdî Muhtar, mâsivâdan arındırılmış ve tam imana sahip kalbin, nazargah-ı ilahî olması sebebiyle Kâbe ve Beytülma'mûr'dan daha faziletli olduğunu ifade eder. Bu tür bir kalbin, mâsivâyla Hakk Taâlâ arasında bir ortaklık kabul etmediğini ve kıskanç olabileceğini belirtir. Söz konusu kıskançlık, mâsivânın kalbi kontrol etmesine izin vermediğini ve onu sadece ilahî yönlendirme için açık hale getirdiğini söyler.

Hz. Resulullah'ın, “Allah sizin suretlerinize (görünüşe) ve mallarınıza bakmaz, ancak kalblerinize ve amellerinize bakar”⁹⁴⁵ hadisiyle, Allah'ın insanın dış görünüşüne ve maddi varlıklarına değil, kalblerine ve amellerine baktığını vurgular. Bu da kalbin Allah nezdindeki önemini ortaya koymaktadır.

Sîdî Muhtar, Cenab-ı Hakk'ın, “Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rûkû ve secde edenler için evimi temiz tutun”⁹⁴⁶ âyet-i kerîmesindeki “tavaf edenler” ifadesinin, kalbe nüfuz eden Rabbânî varidatlara işaret ettiğini söyler. Âyetin devamında ise “kendini ibadete verenler” ifadesinin, ilahî mârifete erişenleri temsil ettiğini belirtir. Özellikle ibadet çeşitlerinden “rûkû ve secde”nin vurgulanmasının sebebi, ilahî tecellîlerin bolca ve kesintisiz bir şekilde zuhur ettiği zamana işaret ettiğini ifade eder.

“Evin temiz tutulması” ifadesi ise kalbin Allah'ın nazargahı olması ve ilahî mârifete ulaşabilmesi için mâsivâdan arındırılması gerektiğini belirtir. Mâsivâdan arınarak ilahî tecellîlere hazır hale gelen kalbin, Allah'ın huzurunda daha olgun bir varlık haline geldiğini ifade eder.⁹⁴⁷

Ayrıca Sîdî Muhtar, kalbin bedende bulunan uzuvlara kan pompaladığı gibi mânevî hayâtı da onlara enjekte ettiğini ifade eder. Bu sebeple, kalbtan kaynaklanan

⁹⁴² Hac, 22/46.

⁹⁴³ Bakara, 2/11.

⁹⁴⁴ Yılmaz, 306.

⁹⁴⁵ Müslim, Birr, 34.

⁹⁴⁶ Bakara, 2/125.

⁹⁴⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 48.

iyilik ve güzellik, kulun bütüncül olarak Allah nezdinde değerli olmasına sebep olurken, kötülüğün ise kişiyi birey olarak değersiz kıldığını söyler.⁹⁴⁸ Hz. Resulullah'ın, “*Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa bütün vücut iyi olur. Eğer o bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalbtir*”⁹⁴⁹ şeklindeki sözü de kalbin önemini vurgular.⁹⁵⁰

Sîdî Muhtar, kalbin önemiyle ilgili Allah (c.c)'ın Hz. Mûsâ'ya şöyle vahyettiğini ifade eder: “Ey Mûsâ, dostlarımın mânevî yapılarında kalb ismiyle adlandırılan nazargahım vardır. Bu nazargahın temeli iman, tavanı mârifet, aydınlığı şevk, yansıması muhabbet, faydası hitap, arzusu recâ, perdesi hilm, verimi vakar, hasatı ilim ve nûru ferasettir. Ayrıca onun recâ, sıdk, tevekkül ve üns gibi unsurlarla birlikte ilim, hilm, takvâ ve mârifet kapıları bulunmaktadır.”⁹⁵¹

2.3.6.1. Kalbi Hayat

Sîdî Muhtar, kalbin zâhirî ve bâtinî olarak iki farklı hayata sahip olduğunu ifade eder. Zâhirî hayatın, kişinin biyolojik olarak canlı ve diri oluşunu temsil ettiğini belirtir. Ancak bu hayatın, tasavvufî literatürdeki kalbin hayatı ile uzaktan ve yakından ilişkisinin bulunmadığını açıklar.

Bâtinî hayatın ise, tasavvuf alanında üzerinde durulan ve kalbe mânevî canlılık veren hayatı ifade ettiğini söyler. Bu mânevî hayatın etkisiyle kalb diyarında ilim gıdasının yeşerdiğini ifade eder. Bu ilim, hidâyetin kaynağı, haşyetin meyvesi ve mârifetin merkezi olduğunu belirtir.

Sîdî Muhtar, kalbte yeşeren mânevî hayatın zevkini tadan kişinin cehâlet ölümünden kurtulduğunu belirtir. Bu bağlamda âyet-i kerîmede geçen, “*Ölü iken kalbini diriltip insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nûr verdik*”⁹⁵² ifadesiyle, kişinin kalbine ilahî nûr verilerek o kalbin mânevî hayata erişebildiği vurgulanır.⁹⁵³

Sîdî Muhtar'a göre, kalbin asıl gayesi, (vücudî) hayata ulaşmaktır. Zira bütün varlıkların hayatı, yaratıcının varlığıyla mümkün olmaktadır. Sîdî Muhtar, İbn Kesîr'in

⁹⁴⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 340.

⁹⁴⁹ Buhârî, İmân: 39; Müslim, Müsâkat, 107-108.

⁹⁵⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 340.

⁹⁵¹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve 'n-nefhetü'l-kâfiye*, 49.

⁹⁵² En'âm, 6/122.

⁹⁵³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve 'n-nefhetü'l-kâfiye*, 35.

Enfal ve Zariyat sûrelerinin tefsirine dayanarak, Cenab-ı Hakk'ın, “*Ey kulum, beni ararsan bulursun, beni bulduğunda her şeyi bulmuş olursun, beni kaybedersen her şeyi kaybetmiş olursun*” buyruğunu aktarır.⁹⁵⁴

Sîdî Muhtar, mânevî hayatta kalbin asıl hedefinin (vücudî) hayata ulaşmak olduğunu aşağıdaki şiirle ifade eder:

فوجدني به وجد لوجد وجوده ووجد وجود الواجدني لهيب⁹⁵⁵

Onu bulmamla vücudu bulmuş oldum Bulanlar buluşları ile tutuşmuştur.

Bu şiirde Sîdî Muhtar, kalbin mânevî hayatının en büyük hedefinin Allah'a yönelerek O'na kavuşmak ve gerçek hayata ulaşmak olduğunu vurgular. Şair, Allah'a olan yaklaşmanın, kalbin gerçek varoluşunu keşfetmesine ve gerçek manada hayata erişmesine olanak tanıdığını ifade eder.

Sîdî Muhtar'a göre, mânevî hayatı olan kişilerin bedenleri yatak istirahatinden uzaklaşır. Zira Cenab-ı Hakk, “*Onlar korkarak ve ümit ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar*”⁹⁵⁶ buyruğuyla, kalbi mânevî hayata ulaşanların havf ve recâ içinde ibadet ederek gözlerini uykudan ve bedenini yatak istirahatinden uzak tuttuklarını ifade eder. Ayrıca Sîdî Muhtar, dünyevî zevk ve lezzetlerden uzaklaşarak kalbin mânevî hayatına ulaşanların Rabbânî sığara büründüklerini belirtir. Bu kişilerin ilahî sıfatlar neticesinde yeme ve içme ihtiyaçlarının sınırlı olacağını vurgular. Nitekim hakikat ehli “yemesi ve içmesi çok olanın, uykusu ve hatasının çok olduğunu, uykusu ve hatasının çok olanın da kalbinin ölü olduğunu”⁹⁵⁷ ifade etmişlerdir.

Sîdî Muhtar, insanın gerçek varoluşunu bedenle değil, kalble sağladığını ifade eder. Kalbe takvâ hazinesi, ilmin esrarı ve sırların yerleştirildiğini, bedenın ise bu kalb üzerinde bir tılsım gibi olduğunu söyler. Bu tılsımın bir kısmının ruhânî ve latif özellikte, diğer bir kısmının kesif ve cismânî konumda olduğunu belirtir. İnsanın hissi yönüyle mecbur ve edilgen iken, mâna yönüyle fâil ve sınırsız olduğunu vurgular.

⁹⁵⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 36.

⁹⁵⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 36.

⁹⁵⁶ Secde, 32/16.

⁹⁵⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 37.

Ayrıca insan ruhânî olarak yüce ve nûrânî bir dereceye ulaşabilirken, nefsânî olarak karanlık ve alçak bir durumda kalabilmektedir.⁹⁵⁸

2.3.6.2. Kalbin Sekîneti

Sözlükte “susmak, durmak ve sakin olmak” anlamına gelen “sükûn” kökünden türetilen bu kelime, “güven, rahmet, vakar ve ağır başlılık kişiyi teskin eden şey” olarak açıklanır. Kur’an’ı Kerîm’de Hz. Resulullah, Müslümanlar ve İsrailoğulları’na atıfla altı yerde geçmektedir.⁹⁵⁹ Tasavvuf literatüründe ise, mânevî feyzin zuhur ettiği anda kalbe gelen bilgiler olarak tarif edilir.⁹⁶⁰

Sîdî Muhtar, Allah’ın sükûnet nurlarını kalbe ulaştırıncaya kadar kalbin şehvet ve hevâ rüzgârlarıyla sarsıldığını ifade eder. Zira imandan sonra Hakk Taâlâ’nın varidatlarından birincisinin sekîne olduğunu belirtir. Nitekim Cenab-ı Hakk, “O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalblerine sekînet, huzur ve itminân indirdi”⁹⁶¹ ayet-i kerîmesiyle, kalbin itminan bulması ve imanın artışının ancak ilahî sekînetin lütfedilişiyle mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Sîdî Muhtar’a göre sekînenin hakikati, Allah’ın gayb hazinelerinde esfiyaullahın kalbine ilkâ edilen nûrânî gölgelerdir. Bu gölgeler mâna âleminde esfiyanın kalbine ilkâ edilirken, zâhiren de bulut veya gölgeler halinde hakikat ehlini sarmaladığı görülür. Örneğin, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin Kur’an okuma esnasında içinde ışıkların bulunduğu bulutların etrafını sardığını görmesi ve bunu Hz. Resulullah’a anlatması üzerine, Hz. Resulullah’ın, “Görmüş oldukların sekînedir, okuduğun Kur’an kıraati için inmiş, okumayı kesmeyip devam etseydin başka insanların da o sekîneyi görüp izlediğini görecektin”⁹⁶² şeklinde cevap verdiği rivayet edilmiştir.⁹⁶³

Sîdî Muhtar, sekînenin farklı makamlarına göre birçok kısma ayrıldığını belirtir. Onun taksimatına göre sekînenin kısımları şunlardır:

İsrâiloğullarına indirilen “tabut” sekînesi: Sîdî Muhtar, bu sekînenin muhârebe esnasında düşmanların kalbine korku saldıığını ifade eder. Aynı zamanda Allah’ın

⁹⁵⁸ Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiye ve’n-nefhetü’l-kâfiye*, 40.

⁹⁵⁹ Salime Leyla Gürkan, “Sekîne”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 329-331.

⁹⁶⁰ Salih Çift, “Sekîne”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 331-332.

⁹⁶¹ Fetih, 48/4.

⁹⁶² Müslim, *Müsâfirîn*, 240; Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiye ve’n-nefhetü’l-kâfiye*, 107.

⁹⁶³ Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiye ve’n-nefhetü’l-kâfiye*, 107.

peygamberlerine mûcize, hükümdarlarına izzet, halkın kalbine cesaret ve ruhlarına esenlik saçtığını belirtir.⁹⁶⁴

Muhaddislerin sekînesi: Sîdî Muhtar, bu sekînenin muhaddislerin lisanında feyz ve hikmeti oluşturduğunu ifade eder. Onlar yapmış oldukları hitabetle oluşan bu feyz ve hikmetin muhatabların kalbine ilkâ edildiğini söyler. Nitekim vahiy meleği Hakk'tan aldıklarını peygamberlerin kalblerine ilkâ ederdi. Sîdî Muhtar, bu meziyetin muhaddislere verilmesinin hikmetinin, onların tereddüt ve şüphelerden kurtulup, hakikatin ince noktalarına temas ederek konuşma meziyeti kazanmaları için olduğunu belirtir.⁹⁶⁵

Sîdî Muhtar, ayrıca Allah'ın muhaddislere lütfettiği sekine nedeniyle onlar yapmış oldukları rivâyetlere kendi fikir ve bilgilerini katmadan aktardıklarını ifade eder. Bu sekînenin Hz. Resulullah'ın ümmetine has olduğunu belirtir. Nitekim Hz. Resûlullah, “*Muhakkak benim ümmetimde muhaddesler (ilhama mazhar kullar) vardır ve onlar arasında Ömer de bulunur*”⁹⁶⁶ buyurmuştur.⁹⁶⁷

Hz. Resûlullah'ın kalbinde oluşan ve daha sonra sahâbe ve ümmetin havassları tarafından irs alınan sekîne: Sîdî Muhtar, bu sekînenin İsrâiloğullarına verilen sekîneden farklı olduğunu ifade eder. Çünkü onların sahip oldukları sekînenin tabut içerisine hapis edildiğini ve acı bir rüzgâr vasıtasıyla düşmanların kalbine korku ve sıkıntı saldırdığını belirtir. Ancak Hz. Resûlullah ve ümmetine bahşedilen sekînenin ise kutsi hakikatler ve Rabbânî nûrlardan müteşekkil olduğunu söyler. Bu nûrların ilkâ edilen kalbleri teskin ettiğini belirtir.⁹⁶⁸

Sîdî Muhtar, ayrıca Hz. Resulullah ve ümmetine verilen sekînenin “sekînetü'l-vehhâb” olduğunu ifade eder. Bu sekînenin nimet ve faziletlerini şu şekilde sıralar: Huşû' erbabi için riâyet ve ta'zim, nefis muhasebesi, kalbin huzuru, Hakk'a mürakabe ve halka müladife (yumuşak davranış), rızka rızâ ve davranışlarda âdâb ehli olma özellikleri kazandıran sekînedir. Adı geçen sekîne, Kur'an'ı Kerîm'de Bakara 248,

⁹⁶⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 107.

⁹⁶⁵ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 107.

⁹⁶⁶ Buhârî, 3469.

⁹⁶⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 108.

⁹⁶⁸ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 108.

Tevbe 25, Tevbe 40, Fetih 4, Fetih 18 ve Fetih 26 olmak üzere altı yerde geçmektedir.⁹⁶⁹

Sîdî Muhtar'a göre Hz. Resûlullah ve ümmetinin kalbine inen sekîne, onların kalblerine nûr ilkâ eder. İlkâ edilen nûr vasıtasıyla imanlarında artış ve ahlâklarında güzel meziyetler oluşarak hakikat mertebelerine ulaşırlar. Bu mertebede korkulardan emin, kederden beri olarak şahadet âleminde alınıp melekût âlemine cezbe edilirler. Nitekim Allah (c.c), “*Sonra o gamın ardında üzerinize bir emniyet, hafif bir uyku indirdi ki, sizden bir gurubu örtüp kaplayıverdi*”⁹⁷⁰ buyurarak Uhud Savaşı'nda Müslümanların aldıkları darbelere rağmen kalblerinde sekînenin ilkâ edildiği ve bu sekîne sayesinde korkulardan emin olarak Hz. Resûlullah'ın etrafında kenetlendiklerine işaret edilmiştir. Âyetin devamında, “*Sizden bir gurubu da nefisleri kaygıya düşürmüştü.*”⁹⁷¹ Allah'ın belirttiği bu ikinci grup ise kalblerine ilahî sekîne ve iman hakikati lütfedilmeyen müşriklerdir.⁹⁷²

Sekîne'de Güven

Sîdî Muhtar'ın ifadesine göre, insanın mânevî yapısı, güven üzerine inşa edilen iman ile oluşmaktadır. Sağlam temeller üzerine kurulan bu iman, sekîne denilen iç huzuru ve sükûneti sağlayan bir mîknatıslık işlevi görür. Dolayısıyla, kalbe yerleşen güvenle birlikte iman da kalbte yerleşmiş olur ve bu durum, ilahî sekînenin varlığını kalbte gerekli kılar.⁹⁷³

Sîdî Muhtar, güveni, şariat ve hakikat kuralları içinde mükellefiyetin temelini oluşturan Rabbânî bir meleke olarak tanımlar. Bu melekenin oluşması, insanın mânevî yolculuğunda daha üst hal ve makam derecelerine ulaşması için bir hazırlık yaptığını ifade eder.⁹⁷⁴ Bu seyirin, güvenle başlayıp ve Allah'ta gayb olma derecesine kadar ilerlediğini söyler. Sîdî Muhtar, bu süreci, imandan başlayarak farklı mânevî basamakları sıralayarak açıklar.⁹⁷⁵

⁹⁶⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 108.

⁹⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/154.

⁹⁷¹ Âl-i İmrân, 3/154.

⁹⁷² Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 111.

⁹⁷³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 111.

⁹⁷⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 111.

⁹⁷⁵ “Güven imanı, iman sekîneyi, sekîne yakîni, yakîn basîreti, basîret tefekkürü, tefekkür i'tibarı, i'tibar kalbte Hakk'ın azametini, Hakk'ın azameti mâsivâyâ karşı zühdü, mâsivâyâ karşı zühd hayâyı, hayâ sıdkı, sıdk nasihatı, nasihat iffeti, iffet vefâyı, vefâ mürüvveti, mürüvvet vuslatı, vuslat murakabeyi,

Güvenin, Hakk'a ve halka karşı çift yönlü bir mesuliyeti olduğunu belirten Sîdî Muhtar, Hakk'a karşı olan yönünün kulun itikadı açısından Allah'ın birliğini ve gayb ilminin sadece Allah'a ait olduğunu kalben kabul etmesini ve bu kabul ve tasdikle birlikte Rabb'in emrettiği ibadetlere yönelmesini içerdiğini söyler. Halka karşı mesuliyet ise insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde, yapmış oldukları anlaşmalara ve muamelelere adil bir şekilde uymalarıdır.⁹⁷⁶

Sîdî Muhtar, diğer bir değerlendirmesinde ise, insanın mânevî yapısında güvenin önemine vurgu yaparak, bu güvenin iki farklı yönü olduğunu ifade eder. Birinci yön, “büyük emânet” olarak adlandırılan güven, Allah'a karşı olan sorumluluğu ifade eder. Bu durum, Allah'ın farz ve yasaklarından oluşan ağır ve önemli sorumlulukları içerir. Sîdî Muhtar, Kur'an'da geçen, “*Biz, o emâneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de, onlar onu yüklenmekten çekindiler ve onda korktular. Onu, insan yüklendi*”⁹⁷⁷ âyetini bu büyük emâneti (güven) için önemli bir referans olarak gösterir.

İkinci yön, “küçük emânetler” olarak adlandırılan ve insanlar arasında yerine getirilmesi gereken sorumlulukları ifade eden güvendir. Bu sorumluluklar, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde adil ve doğru davranmalarını gerektirir. Sîdî Muhtar, yine Kur'an'da geçen, “*Allah, size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm ederken adâletle hükmetmenizi emreder*”⁹⁷⁸ âyetini bu küçük emânetlere uygun davranma gerekliliğini ifade eden bir örnek olarak gösterir.⁹⁷⁹

Sonuç olarak, Sîdî Muhtar, güvenin insanın mânevî yapısında temel bir unsuru olduğunu ve bu güvenin Allah'a karşı olan büyük emânet ve insanlara karşı olan küçük emânet olarak iki boyutu bulunduğunu vurgular. İnsan, bu sorumlulukları yerine getirdiği takdirde, mânevî açıdan doğru bir davranış ve güvenilir bir birey olma özelliğini sergilemiş olduğunu belirtir.

murakabe mükâşefeyi, mükâşefe mârifeti, mârifet kurbi, kurb müşâhedeyi, müşâhede Allah'tan gayb olmayı gerektirir.” Fakat Sîdî Muhtar, müşâhede makamlarının belirli bir tarif ve sınırlarla belirlenmesi mümkün olmadığını söyler. Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 111.

⁹⁷⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 112.

⁹⁷⁷ Ahzâb, 33/71.

⁹⁷⁸ Nisâ, 4/58.

⁹⁷⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 114-115.

2.3.6.2. Kalbin Kısımları

Sûfî geleneği, insanın kalbini çeşitli mânevî niteliklere göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada gaflet içinde olan kalbler, ruhsal hastalıklarla mücadele eden kalbler, mânevî gelişime kapalı olan kalbler ve yaratılış gayesi için çaba gösteren kalbler gibi farklı kategorilere yer verilmiştir. Sîdî Muhtar ise insan kalbini üç ana grupta değerlendirir: mühürlenmiş kalbler, huzura kavuşmuş kalbler ve ürperen kalbler.⁹⁸⁰

Sîdî Muhtar, mühürlenmiş kalbi, vaaz ve nasihatlerin etkisinden uzak, küçüklere merhamet göstermeyen, büyük ve düşkünlere şefkatli davranmayı kabul etmeyen bir kalb olarak tanımlar.⁹⁸¹ Bu nitelikler Kuran'da, “*Sonra kalbleriniz katılaştı, taş gibi hatta daha da katı oldu*”⁹⁸² şeklindeki ifadeler ile mühürlenmiş kalbi tarifi yapıldığını belirtir. Âyetin devamında, bazı taşların içinden ırmakların aktığını, yarıldığında su çıktığını ve Allah korkusundan yuvarlananların olduğunu vurgulayarak, mühürlenmiş kalbin kibir, ikiyüzlülük, haset, kin, zulmet ve şeytanın vesveseleriyle donatıldığını işaret edilir.⁹⁸³

Sîdî Muhtar, mutmain kalbin peygamberler ve onların varisleri olan evliyâların kalbi olduğunu ifade eder. Mutmain kalbte ilim, irfan ve hikmetin coşkun bir şekilde bulunduğunu belirtir. Cenab-ı Hakk'ın, “*Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın*”⁹⁸⁴ âyetinde, Hz. Resulullah'ın mutmain kalbe sahip olduğu için vahiy edilen âyetleri unutmadığını vurgular. Ayrıca, peygamberlerin kalblerine ilham ve gördükleri rüyaların mutmain kalb sayesinde unutulmadığını dile getirir.⁹⁸⁵ Sîdî Muhtar'a göre peygamberlerin varisi olan velîler, mutmain kalbe sahip olduklarından dolayı vahiy dışındaki ilhamlara ulaşabilirler. Ancak, peygamberlere farz kılınan tebliğ yükümlülüğü onlara verilmemiştir. Dahası, bilgi sahibi oldukları konuları zaruri olmadıkça gizlemeleri gerektiğini vurgular.⁹⁸⁶

Sîdî Muhtar, ürperen kalbin, gurur ve kibire sahip olan Müslümanların kalbi olduğunu belirtir. Ancak, bu kalbin tevazu esintileriyle uyanışa geçtiğini ifade eder. O,

⁹⁸⁰ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 46.

⁹⁸¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 217.

⁹⁸² Bakara, 2/74.

⁹⁸³ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 46.

⁹⁸⁴ A'la, 87/6.

⁹⁸⁵ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 46.

⁹⁸⁶ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 46; Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye*, 218.

bu uyanışın, kuraklık sonrasında bolca yağan yağmurun etkisiyle yeşeren toprağa benzediğini söyler. Kuru ve verimsiz olan yeryüzünün yağmurun bereketli etkisiyle canlandığı gibi, kibir, gösteriş ve benlikle meşgul olan kalbin, tevazu esintileri sayesinde iman nimetiyle dolup taşıdığını ifade eder. İman nimetiyle şereflenen kalbin, sevgi ve tevhid üzerine karar kıldığını dile getirir.⁹⁸⁷

2.3.7. Nefs

İnsanın mânevî yapısından biri olan nefis, sözlükte “nefes, hayat, varlık, zât, kişi, can, hevâ, heves, bedenden oluşan süflî istekler” gibi anlamlara gelmektedir. Kur’an’ı Kerîm’de “ruh” mânasında kullanıldığı gibi “öz varlık ve zât” anlamında da kullanılmıştır. Tasavvuf literatüründe nefis konusu, felsefe ve kelâm disiplinlerinden farklı bir perspektifle ele alınmış ve açıklanmıştır. Çünkü sûfiler, nefsin birliği, mâhiyeti, kadîm ve hâdis oluşu, cisim ve cevher oluşu, evvel ve sonra yaratılması gibi ontolojik konulardan daha çok nefsin hileleri, zaafı, kötülükleri, hastalıkları ve tedavi yolları, terbiye ve ıslah edilmesi üzerinde durmuşlardır.⁹⁸⁸

Sîdî Muhtar, nefsin beden yurduna hasredilmiş ve kötülüklerin merkezi olarak kabul edilen ilahî bir latife olduğunu ifade eder. Onun yapısında kendini beğenme, bencillik, şımarıklık, kibir, kendine hayranlık ve hatta kendine tapma gibi özelliklerin bulunduğunu söyler. O, nefsin kötülükleri emreden, şerri seven ve hayırdan hoşlanmayan bir yapıda olduğunu belirtir. Sîdî Muhtar, sâlikin sahip olduğu nefsin bu olumsuz özelliklerini göz önünde bulundurarak, ondan emin olana ve kalben mutmain oluncaya kadar onu ıslah ve terbiye etmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü nefis, potansiyel olarak her an hareket halindedir. Bu nedenle sâlik, nefsin hilelerine maruz kalmamak için onu Allah ile meşgul ederek mânevî gelişim sürecine katmalıdır.⁹⁸⁹

Sîdî Muhtar'a göre sâlik, nefsin terbiye etmek için sürekli tefekkür, huşû, devamlı zikir, teslimiyet, gözyaşı, uykusuzluk, az yeme, az konuşma, namaz ve tesbihâtlarla donatılmış bir halvet hali yaşamalıdır. Ona göre, bu kurallara riayet ederek nefsin terbiye eden sâlik, beş duyudan biri olan göz ile değil, gönlünde uyandırdığı basiret

⁹⁸⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye*, 218.

⁹⁸⁸ Süleyman Uludağ, “Nefs” *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 529-531.

⁹⁸⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 381.

gözüyle görmeye başlar. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur, “*Müminin ferasetinden sakının! Çünkü o Allah'ın nuruyla bakar.*”⁹⁹⁰

Ayrıca Cenab-ı Hakk, nefsini terbiye eden kul hakkında, “*Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır*”⁹⁹¹ âyetini bildirir. Sîdî Muhtar, bu âyetle bahsi geçen müminlerin, nefsânî arzu ve isteklerden vazgeçen müminler olduğunu ifade eder. O, kemâl derecesine ulaşan peygamber ve evliyanın böyle bir alışverişin içerisinde olmadıklarını söyler. Çünkü peygamber ve veliler, mâsum ve mahfuz olma özelliklerinden dolayı nefsânî arzu ve isteklerden uzaklaşmış ve bütün ruhanîyetleriyle Allah'ın rızasıyla hareket ederler.⁹⁹²

Nitekim Cenab-ı Hakk, “*İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir*”⁹⁹³ âyetiyle peygamber ve velilerin Allah tarafından özel bir koruma ve muhafaza altına alındığını ifade eder. Diğer bir âyetle nefis mücadelesinde başarılı olanlarla ilgili olarak, “*Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabb 'ine dön*”⁹⁹⁴ buyrulur. Sîdî Muhtar, bu âyetle işaret edilen dönüşün, gaflet, şehvet ve nefsânî arzulardan vazgeçen kulun yaptığı dönüş olduğunu ifade eder. O, yapılan bu dönüş karşılığında Cenab-ı Hakk'ın onlara lütfettiği nimetlerden razı olacaklarının belirtildiğini söyler.

Sîdî Muhtar, nefis terbiyesi karşılığında Allah'ın kuluyla yaptığı alışverişte, kulun kazançlı bir ticaret elde ettiğini belirtir. Nitekim Cenab-ı Hakk, “*O halde, yapmış olduğunuz alışverişten dolayı sevinin*”⁹⁹⁵ buyrulur.⁹⁹⁶

Sîdî Muhtar, nefsin arzularıyla yapılan tüm işlerin zor olacağını, Cenab-ı Hakk'ın rızasıyla yapılan bütün işlerin ise kolay olacağını ifade eder. Bu düşüncesini şu âyet-i kerîmeyle destekler, “*De ki: Rab 'bim! Beni girmemi takdir ettiğin yere gönül rahatlığı ve huzur içinde koy ve çıkaracağın yerden gönül rahatlığı ve selâmetle çıkar. Sen, bana*

⁹⁹⁰ Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâledîn Abdurahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es- Süyuûti, el-*Câmiu's-Sağir*, 1, 24.

⁹⁹¹ Tevbe, 9/111.

⁹⁹² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 382.

⁹⁹³ Yûnus, 10/62.

⁹⁹⁴ Fecr, 27/28

⁹⁹⁵ Tevbe, 9/111.

⁹⁹⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 367.

katında yardımcı bir güç ver.”⁹⁹⁷ Bu âyette bahsedilen yer, Allah'ın rızâsının gözetildiği ve nefsanî arzuların terk edildiği yerdir.⁹⁹⁸

Sûfiler, nefsin farklı mertebelerini çeşitli isimler ve sayılarla ifade etmiştir. Ancak çoğu sûfî, nefsin yedi mertebesi olduğunu ifade ederken Sîdî Muhtar, nefsi emmare, nefsi levvame ve nefsi mutmainne olarak üç mertebesi olduğunu söyler.⁹⁹⁹

Nefsi emmare, Rabb'in hükmüyle beden yurduna hasredilmiş ve kötülükleri tetikleyen bir nefistir. Nefsi levvame ise Allah'ın bir kısım ferasetleri yüklediği nefistir. Nitekim Hz. Resûlullah'ın şu sözüne referansla, “*Mü'minin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar*”¹⁰⁰⁰ demektedir. Nefsi mutmainne ise ruhun nûruyla nûrlanan, mükâşefe, müşâhede, murakabe ve müta'ale gibi vasıflara sahip olan nefistir.¹⁰⁰¹

Sîdî Muhtar, nefsi mutmainne makamına ulaşan kulun, her hal ve davranışının Allah'ın rızâsıyla gerçekleşeceğini ifade eder. Bu düşüncesini Hz. Resûlullah tarafından beyan edilen bir kutsi hadis ile destekler, “*Kulum nafile ibadetlerle bana yaklaştırmaya devam eder, ta ki ben onu severim. Sevince de artık onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli yürüyen ayağı olurum.*”¹⁰⁰²

Sîdî Muhtar'a göre, nefsi mutmainne makamına ulaşan kulun, fiil ve davranışları Allah'ın iradesiyle şekillenecek ve nefsanî arzu ve istekler geride kalacaktır. Bu noktada kul, Allah'a yönelik ibadetlerini daha derin bir sevgi ve samimiyetle yerine getirecek ve Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik çaba içinde olacaktır.¹⁰⁰³

Bu makama ulaşan sâlik, nefsanî arzulardan arınmış bir halde olacak, Allah'a olan tevekkülü ve bağlılığı daha da artacaktır. Kul, nefsinin yönlendirmesiyle değil, Allah'ın iradesine uygun hareket eden bir kimlik kazanacaktır. Nefsi mutmainne makamı, kulun ruhunu ve kalbini Allah'a yönlendiren bir denge ve huzur halidir. Sâlik, bu aşamada nefsinin arzularına kapılmadan, Allah'ın rızasına ulaşma yolunda sürekli bir çaba içinde

⁹⁹⁷ İsrâ, 17/80.

⁹⁹⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 341-342.

⁹⁹⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 43.

¹⁰⁰⁰ Tirmizî, 3127; Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 16.

¹⁰⁰¹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 43.

¹⁰⁰² Buhârî, Rikâk, 38.

¹⁰⁰³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 43.

olacaktır. Bu süreçte, kulun kalbi Allah'a bağlanacak, ibadetleri daha samimi ve içten bir şekilde yerine getirecektir.¹⁰⁰⁴

Sîdî Muhtar, nefsinin yalnızca beş duyu organıyla algılayabileceği ve öğrenebileceği şeyler hakkında bilgi verebileceğini vurgular. Nefis, görülmeyen ve zâhirde olmayan konularda bilgi sahibi olamaz. Bu düşüncesini desteklemek için Cenab-ı Hakk'ın, “*Hiçbir nefis nerede öleceğini bilmez*”¹⁰⁰⁵ şeklindeki ayetini örnek gösterir. Ancak bazı hakikat ehli velilerin, gayb âlemdeki bilgilere ulaşabildiğini iddia ettikleri bilinmektedir.

Sîdî Muhtar, evliyânın iddia ettiği bu bilgileri nasıl elde edebileceğini açıklamak için şu ifadeleri kullanır, “*Evliyâlar, nefis latifesini kontrol altında tutarak ruh latifesine odaklanırlar. Ruh latifesinin hareketi ve sekenatı ise sadece Allah'ın izni dâhilinde gerçekleşir. Cenab-ı Hakk, ruha “Allah'ın emrinde olan*”¹⁰⁰⁶ ifadesiyle hitap eder.” Evliyâ, Allah'ın izni ve ruh latifesinin yönlendirmesiyle, gayb âleminden bilgi almalarına vesile olan nûrani varidatlar elde ederler.

Bu noktada Sîdî Muhtar, Cenab-ı Hakk'ın gayb ile ilgili ayetlerinden yola çıkarak, gaybın yalnızca Allah'ın ilminde olduğunu ve sadece O'nun seçtiği özel insanların ona ulaşabileceğini vurgular. Evliyânın aldığı bilgilerin, Allah'ın izni ve lütfu sayesinde gerçekleştiğini ifade eder.¹⁰⁰⁷

Özetle Sîdî Muhtar, evliyânın nefis latifesini terbiye ederek ruh latifesine odaklandıklarında Allah'ın lütfettiği nûrani varidatlarla gayb âleminden bazı bilgileri edinebileceklerini ifade eder. Ancak bu bilgilerin kaynağının yalnızca Allah olduğunu ve gaybın sadece Allah'ın ilmi dâhilinde olduğunu vurgular.

Sîdî Muhtar, insanda nefis latifesine ek olarak şeytan tehlikesinin de bulunduğunu ifade eder. Şeytan, hevâ ve hevesle donatılmış, iğvalarla desteklenmiş, nefsi emmare ile güçlenmiş, kötülöklere sürükleyen ve şehvânî baskılara maruz bırakan tehlikelerin cem edicisidir. Amacı, nefis latifesini ruh latifesinin üzerine üstün kılarak kendi hükümranlığını ilan etmektir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 43.

¹⁰⁰⁵ Lokmân, 31/34.

¹⁰⁰⁶ İsrâ, 17/85.

¹⁰⁰⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 44.

¹⁰⁰⁸ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 44.

Sîdî Muhtar'a göre şeytan, insan üzerinde hâkimiyeti ele geçirmek için sürekli etkili bir casusluk içindedir. Yapmış olduğu casuslukta etkisiz kaldığı durumlarda hevâ latifesi devreye girerek şeytanı desteklemeye çalışır ve tekrar saldırıya geçmesi için cesaretlendirir. Ancak nûrlarla donatılan ruh; zikir, takvâ, rızâ, muhabbet, halvet ve uzlet gibi mânevî korumayla kendini şeytanın hilelerinden korur. Bu durumda nefis etkisindeki hevâ, heves ve şehvânî duygular etkisiz hale gelir.¹⁰⁰⁹

Ancak tam tersi durumda, hevâ ruh üzerine üstün gelir ve ruh latifesini yoldan çıkarır, kendi hükümrânlığına mahkûm eder. Cenab-ı Hakk, insanların hevâ ve heveslerini tanrı edinmelerini eleştirir. Hz. Resulullah da hevâ ve hevesin insanları azgınlığa sürüklemesinden korktuğunu ifade eder.¹⁰¹⁰ Bu nedenle nefis ve hevâ ile mücadele, cihâd-ı ekber olarak nitelendirilir.¹⁰¹¹

2.3.8. Ruh

İnsanın mânevî yapısından biri ve müminler için önem arz eden “ruh,” sözlükte “geçmek, gitmek, geniş ve ferahlık verici olmak” anlamlarına gelen “revh” kökünden türetilmiş bir terimdir. Bu kelime, genellikle canlılar için hayat unsuru olarak tanımlanır.¹⁰¹² İslam felsefesinde, insana ait olan ruh kavramının yerine yaygın olarak “nefis” terimi tercih edilmiştir. Ayrıca, Kur’an’ı Kerim’in birçok ayetinde insanlar için “ruh” terimi yerine “nefis” kelimesi geçer. Bununla birlikte, Hz. Cebrail için “Ruh,” “Rûhulemîn” ve “Rûhulkudüs” gibi isimler kullanılmıştır.¹⁰¹³ Ruh kavramı, özellikle semavî dinlerde, ölümden sonrası varlığını devam ettiren cevheri ifade etmek için kullanılmıştır.¹⁰¹⁴

Sîdî Muhtar, Cenab-ı Hakk’ın bedeninin her bir organına farklı mârifetler yükleyerek onları mükemmel kıldığını vurgular. Bu yüklenen mârifetlerin, her biri farklı meziyetlere sahip olsa da ruh latifesi kadar önemli olmadığını ifade eder. Ruhun önemine dayanarak, ruhun ıslahıyla kalbin, kalbin ıslahıyla da tüm uzuvların, tüm

¹⁰⁰⁹ Sîdî Muhtar, *el-Cür’atü’s-sâfiye ve’n-nefhetü’l-kâfiye*, 45.

¹⁰¹⁰ Ahmed, IV, 420-423; Heysemî, I, 188; Ebû Nuaym, Hilye, II, 32.

¹⁰¹¹ Ebû Nuaym, Hilye, VIII, 18.

¹⁰¹² Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *DİA*, Ankara 2018, XXXV, 192-193.

¹⁰¹³ İlhan Kutluer, “Ruh”, *DİA*, Ankara 2018, XXXV, 193-197.

¹⁰¹⁴ Ahmet Güç, “Ruh”, *DİA*, Ankara 2018, XXXV, 197-199.

uzuvların ıslahıyla da davranışların ıslah edileceğini belirtir. Bu şekilde kişinin dünya ve ahiret hayatını düzeleceğini söyler.

Ayrıca Allah'ın, “*Şüphesiz Allah, Mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği Cennet karşılığında satın almıştır*”¹⁰¹⁵ buyruğunu hatırlatarak, âyet-i kerîmede geçen “canları” kelimesiyle kulun ruh ve kalbinin ıslah edilmesine, “malları” kelimesiyle de uzuv (organ) ve davranışların ıslah edilmesine işaret edildiğini belirtir.¹⁰¹⁶

Sîdî Muhtar'a göre, tüm beden ve uzuvların ıslahı, ruhun öncülüğünde mümkün olmakla birlikte, ruhun kontrol ve liderliğini sağlayan akıldır. Akıl, sahip olduğu liderlik vasfıyla ruhun ve ruhun hasletlerini taşıyan zekâ, anlayış, zikir, kavrayış ve fikir latifelerini yönlendirir. Dolayısıyla akıl, nefis ve hevâya üstün gelerek, ruh ve onun türevlerini yönlendirerek sâlih amel ve güzel davranışların gerçekleşmesine vesile olur. Aynı zamanda, nefis ve hevânın hilelerine karşı ruhun koruyuculuğunu iman, İslâm, ihsan, tevekkül, yakîn, tefvîz ve rızâ gibi koruyucu hasletler sağlar. Bununla birlikte, ihlâs, zühd ve nasuh amel gibi diğer koruyucu nitelikler de ruhu her türlü nefsânî tehlikelerden koruma görevini üstlenirler. Ruh bu kadar zengin vasıf, sıfat ve özellikleri sahiplendiğinde; vakar, iffet, anlayış, hayâ, cömertlik, sıdk, mümeyyiz (seçkin) ve rahmetin kaynağı hâline gelir.

Ruhun zıt hasletlerini taşıyan nefis ise; sinir, şehvet, hevâ heves, oyun, sefih (aptallık), hasetlik, kibir, kin ve nefret gibi vasıfları bünyesinde barındırır. Nefis, taşıdığı bu zıt hasletlerle ruh üzerinde hakimiyet kurmak için fırsat kollama içerisinde bekler.

Kalb ise havâtırların meskeni olarak hizmet eder ve şeytan tarafından kötülüklerle donatılmış havâtırları nefse, melek tarafından iyiliklerle donatılmış havâtırları ise ruha iletir. Eğer ruhun hükümranlılığı nefsin üzerine galip gelirse, kişi kâmil ve ruhânî bir kişiliğe sahip olarak şehâdet âleminde yaşarken melekût âlemini temaşa eder. Bu durumda kişi, ruhaniyetinin yüksek seviyede olduğu bir ruhî deneyime erişir.¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁵ Tevbe, 9/111.

¹⁰¹⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür 'atü's-sâfiye ve 'n-nefhetü'l-kâfiye*, 41.

¹⁰¹⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür 'atü's-sâfiye ve 'n-nefhetü'l-kâfiye*, 42-43.

2.3.9. Zikir

Zikir, Arapça kökenli bir kelime olup sözlük anlamıyla “hatırlamak, bir şeyi anmak” şeklinde kullanılmaktadır. Dinî literatürde ise Allah'ı unutmamak ve anmak sûretiyle nisyandan ve gafletten kurtuluş amacıyla gerçekleştirilen eylemdir. Zikir, dil veya kalb ya da her ikisi birlikte kullanılarak yapılır. Kur'an'ı Kerîm'de çeşitli âyetlerde zikir ve türevleri birçok anlamda kullanılmıştır. Bu anlamlar arasında Allah'ı dile getirerek tesbih, hamd ve tekbirlerde bulunmak, nimetlerini hatırlamak, tefekkür etmek, istiğfar etmek, dua etmek gibi ifadeler yer alır.

Sûfîlerin perspektifine göre zikrin amacı, Cenab-ı Hakk'ın zâtı, isimleri, sıfatları ve ihsanının bolluğu gibi konularda kalbin uyanık olmasını sağlamaktır. Başka bir deyişle, zikir aracılığıyla Allah'ı kalbte hazır bulundurmak ve O'nu sanki görüyormuş gibi sürekli gözetlemek ve hatırlamaktır.¹⁰¹⁸

Sîdî Muhtar'a göre zikir, Allah'ı sürekli hatırd tutma ve anma eylemidir. Bu anma sadece dil aracılığıyla Allah'ın isimlerini veya sıfatlarını telaffuz etmekle sınırlı değildir. Hakiki bir zikir, tüm uzuvların kendi lisan-ı hal ile Allah'ı anmasıdır.¹⁰¹⁹ Sîdî Muhtar, zikrin başlangıcının dil ile telaffuz edilmesiyle gerçekleştiğini ancak daha sonra kalbe, ruha, nefse ve tüm bedene nüfuz ederek onları nûr ile aydınlattığını ifade eder.¹⁰²⁰

O, insanın ruh ve beden üzerinde etkisi olan zikri şu dörtlülle dile getirir:

لَنِيذِ زِكْرُكَ تُنْعِشُ الْأَرْوَاحُ وَضِيَاؤُهُ بِجَوَانِحِي وَضَاخُ

فَكأنما جسدي زجاج أبيضٌ وبكلِّ جارحةٍ به مصباحٌ¹⁰²¹

Zikrin lezzeti ile ruhlar yaşamakta Onun nûrudur uzuvları aydınlatan

Sanki bedenim beyaz cam misali Her yaranın bir nûru bulunmakta

Sîdî Muhtar, bu dörtlülükte ruhların huzur bulması ve insan uzuvlarının mânevî nûr ile aydınlanmasının, sadece hakiki zikir ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, her yaranın tedavisi için gerekli ilaçların olduğu gibi, mânevî rahatsızlıkların tedavisi için de zikrin gerekli olduğunu belirtir. Cenab-ı Hakk'ın, “*Dikkat edin, kalbler ancak*

¹⁰¹⁸ Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, İstanbul 2013, XXXIV, 409-412.

¹⁰¹⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 221.

¹⁰²⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-neşhetü'l-kâfiye*, 230.

¹⁰²¹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-neşhetü'l-kâfiye*, 230.

Allah'ı anmakla huzura kavuşur”¹⁰²² ifadesiyle kalblerin huzura ve ruhların tedavisine sadece zikir ile ulaşılabileceğine işaret ettiğini ifade eder.

Zikrin insan ruhu ve bedeni üzerindeki etkisine ilişkin bazı muhakkikler, şu benzetmeyi kullanmaktadır: “İnsan bedeni, görevleri taksim edilmiş bir devlet yönetimi gibidir. Kalb yönetici, uzuvlar asker, düşünceler istihbarat, hareketler yardımcı, dil tercüman ve şehvet ise başta yönetici olan kalb ve taraftarlarına saldıran düşman gibidir.” Kişinin dil ile ifade ettiği zikir, ağızdan başlayarak kalbe, ruha, kulağa, göze, düşüncelere ve uzuvlara sirayet ederek bedenin içinde bulunan tüm birimleri sağlam kalelerle koruma altına alır. Ancak gaflete dalarak zikirden uzaklaşıldığı takdirde, kişinin bedeninde bulunan tüm birimler, özellikle şehvetin istilasına maruz kalır ve hezimete uğrar.¹⁰²³

Bu benzetme, zikrin insan bedeni üzerindeki etkisini anlatırken görevlerin dağılımını ve bedenin birbirine bağlı bir bütün olduğunu vurgular. Ayrıca zikrin sadece dil ile yapılan bir eylem olmadığını, bedenin tüm birimlerini kapsayarak koruma ve güçlendirme sağladığına işaret edilir.

Sîdî Muhtar, bu düşüncüyü şu beyit ile ifade eder:

لَسَانُكَ سَامِرٌ وَالْجِسْمُ سَوْرٌ وَرَوْحُ هَوَاكَ وَيَكُ بِهِ تَدَوْرٌ

فَإِنْ ضَيَّعْتَهُ وَغَفَلْتَ عَنْهُ فَإِنَّكَ دُونَ مَا شَأْنُكَ أَسِيرٌ

وَإِنْ بِالذِّكْرِ كُنْتَ لَهُ حَرِيصاً تَأَمَّنْتَ الرَّعِيَّةَ وَالْأَمِيرَ¹⁰²⁴

Dilin sohbetçin bedenin duvar

Havan etrafında deverân ettiğin rüzgâr

Eğer ondan gafil olup edersen zarar

Şüphesiz ona olursun esâr

Zikrinle ona olursan sâtâr

Güvende olur âmir ve memurlar

Sîdî Muhtar, bu şiiriyle insanın her bir uzvunun ancak zikirle mânevî koruma altına alınabileceğini belirtmektedir. Aksi takdirde, bu uzuvlar gafletin saldırısına uğrayarak mânevî iflasın gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. O, bu beyitte dilin özel bir rol oynadığına dikkat çekerek, dilin zikirle korunmasıyla diğer uzuvların da güvende olabileceğini ifade etmektedir.

¹⁰²² Ra'd, 13/28.

¹⁰²³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-neşhetü'l-kâfiye*, 231.

¹⁰²⁴ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-neşhetü'l-kâfiye*, 232.

Sîdî Muhtar, zikrin ruh ve beden üzerinde etkili olduğunu ve bu etkinin muhabbetle birlikte gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ona göre, zikir ve muhabbet mâna âlemden birbirinden ayrılamaz ve biri olmadan diğeri düşünülemez zorunlu unsurlardır. Ruh üzerinde önce muhabbet oluşursa zikir de mecburen ortaya çıkar, çünkü muhabbetin derin etkisiyle âşık sürekli olarak maşukunu zikreder ve hatırlar. Eğer zikir muhabbetten önce oluşursa, o zaman çokça anıp hatırlamak, sevgi ve muhabbeti gerekli kılar.

Sîdî Muhtar, bu düşüncesini desteklemek için Cenab-ı Hakk'ın, “*Müminler ancak o kimselerdir ki Allah anıldığı zaman kalbleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler*”¹⁰²⁵ şeklindeki âyet-i kerîmeyi örnek göstermektedir. Bu âyet-i kerîmede, muhabbet ehli Allah'ı zikrettikçe kalbinde taşıdığı muhabbet ateşinin harlandığını ve Allah'a olan bağlılığının arttığı ifade edilmektedir. Bu durumda âşık, kendi benliğinden sıyrılıp Allah'ın iradesine rızâ göstererek O'ndan gelen istek ve taleplere teslim olarak O'nu zikreder.

Sîdî Muhtar, başka bir ayette ise Allah'ın, “*Öyleyse yalnız beni anın ki ben de sizi anayım*”¹⁰²⁶ buyurduğunu ifade etmektedir. Bu âyetin yirmiden fazla anlam içerdiğini belirten Sîdî Muhtar, Allah'ın kulunun sadece tek bir ifadeyle O'nu anmasını istemediğini belirtmektedir. Allah, kulunun niyet, ihlâs, kalb, ses, halvet, sabah akşam, rükû, sücûd, istiğfar, sabır, şevk, muhabbet gibi durumlarla O'nu anmasını istemekte ve kulunun isteğine göre karşılık verme arzusunda olduğunu ifade etmektedir.¹⁰²⁷

Sîdî Muhtar, kulların kendi arzu hallerine göre Allah'ı zikredip anmaları için en önemli zamanın namaz anı olduğunu ifade etmektedir. Bu düşüncesini şu şekilde ifade eder: “Zikrin en yücesi, Allah'ın namazda anılmasıdır. Çünkü namaz, yükselmenin merdiveni, arınmanın ilacı, gizli perdelerin açılması, kalbin mânevî nûru ve ilahî tecellîlerin merkezi niteliğindedir. Namaz aracılığıyla âşık maşuk ile göz aydınlığı

¹⁰²⁵ Enfâl, 8/2.

¹⁰²⁶ Bakara, 2/157.

¹⁰²⁷ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 224-233; Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebubekir el-Küntî, *el-Ecvibetu'l-ebâtiyye*, thk. Memûn Muhammed Ahmed el-Küntî, Daru'l-Beyda, Moritanya, 2018, 100.

bulur.” Zikirle ilgili Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur, “*Bana dünyada koku ve kadın sevdirdi. Gözümlün nûru ise namazda kılındı.*”¹⁰²⁸

Cenab-ı Hakk namazla ilgili olarak, “*Allah'ı ayakta iken, otururken, yan yatarak da anın*”¹⁰²⁹ buyurmuştur. Başka bir âyetle ise, “*Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür*”¹⁰³⁰ ifadesiyle namaz ile yapılan zikrin diğer zamanlarda yapılan zikirlerden daha büyük bir öneme sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Sîdî Muhtar, bu öneme binaen namaz kılanın kıyam, rükû, sücûd ve teşehhüt yapması gerektiğini ve hatta hastaysa yan yatarak bile Allah'ı anmasının Cenab-ı Hakk tarafından emredildiğini belirtir.¹⁰³¹

2.3.6.1. Zikrin Keyfiyeti

Sîdî Muhtar'a göre, zikir iki farklı kategoriye ayrılmaktadır. Birincisi, artışı veya azalışı mümkün olmayan ve belirli vakitler ile mukayyet olan farz ibadetlerin yerine getirilmesiyle gerçekleşen zikirlerdir. Diğeri ise sınırları ve zamanlaması olmayan nafile, müstahap ve mutlak zikirlerin icrasıyla gerçekleştirilen zikirlerdir. Bu zikirler, avam (halk) ve havas (özel) kişiler arasında farklılık gösterir. Çünkü avam, kendilerini farz görevlerle sınırlarken, havaslar tüm hal ve zamanlarıyla Allah'la birlikte yürümeyi hedefleyen kişilerdir. Onlar, kendi zikirleriyle aralarına hiçbir engel girmemesini arzu ederler.

Sîdî Muhtar, Cenab-ı Hakk'ın, “*De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebiyle amel eder*”¹⁰³² şeklindeki ifadeleriyle her insanın kendi karakteri ve eğilimine göre zikir yaptığına işaret edildiğini belirtir.

Sîdî Muhtar, bahsi geçen zikrin havaslar tarafından asla ertelenmeyeceğini veya ihmal edilmeyeceğini ifade eder. Zira onlar, zikirden uzak kaldıklarında mânevî bir ölümle karşılaşacaklarını düşünen kişilerdir. Bu nedenle zikir, havaslar için ruhun besin kaynağı, yaşamın lezzeti ve kendileriyle Allah arasında tutunma bağı olarak değer taşıdığını belirtir.¹⁰³³

¹⁰²⁸ Nesâî, Nesâî, Ebû Abdurahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, Sünenu'n-Nesâî (el-Muctebâ), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşirûn 2015. 7, 61.

¹⁰²⁹ Nisâ, 4/103.

¹⁰³⁰ Ankebût, 29/45.

¹⁰³¹ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 54; Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 100.

¹⁰³² İsrâ, 17/84.

¹⁰³³ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 61-62.

2.3.6.2. Zikrin Kısımları

Sîdî Muhtar'a göre, zikir seyir yönüne göre üç kategoriye ayrılır: bunlar bidâyet (başlangıç), tevessût (orta), nihâyet (sonuç) isimleriyle adlandırılır.

Bidâyet, mücâhede ve tefekkürle dilin zikretmesidir. Yani birey, çaba ve düşünceyle dilini kullanarak zikir yapmasıdır.

Tevessût, keşf ve murakabeyle kalbin zikretmesidir. Burada kişi, iç gözlem ve denetim yoluyla kalbindeki zikri gerçekleştirir.

Nihâyet, zevk ve müşâhedeyle birlikte tüm uzuvların zikretmesidir. Bu aşamada, kişi tüm duyularını kullanarak zikri gerçekleştirir ve zikir bedeninin her bir parçasına yayılır.

Sîdî Muhtar, nihâyet derecesinde yapılan zikirin, başta ruha ve nefse sirayet ederek beden yurdunda bulunan tüm kesif sıfatları mânevî nûrla yok edeceğini söyler. O, zikrin nûruyla yok edilen kesîf sıfatların yerini latîf sıfatların alacağını belirtir. Bunun neticesinde beden yurdunda bulunan tüm uzuvların zikir haline geldiğini söyler. Sîdî Muhtar, varılan bu noktada zâkirin (zikir edenin) Allah'ın isim veya sıfatlarından biri haline geldiğini belirtir. Nitekim bu sıfata bürünen Hallaç-ı Mansur, "Enelhak"¹⁰³⁴ Beyazid-i Bistami, "Kendimi tenzih ederim, şanımlı ne yücedir. " ve "Bu cübbemin altında Allah'tan gayri kimse yok"¹⁰³⁵ demelerindeki asıl gaye onların bu sıfatlardan biri haline gelmesidir.¹⁰³⁶

2.3.6.3. Zikrin Çeşitleri

Sîdî Muhtar'a göre, zikirin seyir yönüne ek olarak içerik açısından cins, nevi' (çeşit), fasıl ve has olmak üzere dört farklı kısma ayrılır. Her bir kısım aşağıdaki şekilde tarif edilir:

Cins zikir, fiil, kavil (söz) ve durumlara bağlı olmaksızın Allah'a yaklaşma niyetiyle gerçekleştirilen zikirdir. Bu tür zikirde, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin yerine getirilmesi, sadaka verilmesi ve Müslümanların sorunlarıyla

¹⁰³⁴ Hallâc-ı Mansûr, Ebü'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî, *Kitâbü't-Tavâsîn*, Nşr. P. Nwyia, MUSJ, XLVII. 1972, 208.

¹⁰³⁵ Tek, 125.

¹⁰³⁶ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-neşhetü'l-kâfiye*, 51.

ilgilenilmesi gibi eylemler aracılığıyla haramlardan, şehvetlerden ve nefsi arzulardan uzaklaşma hedeflenir. Cins zikir, kişinin Ahlâkî sorumluluklarını yerine getirmesi ve toplumda olumlu bir etki yaratması amacıyla gerçekleştirilir.

Nevi' zikir, Esmâu'l-hüsnâ, Kur'an'ı Kerîm ve hadislerle meşgul olarak Allah'a yaklaşma çabasıdır. Bu tür zikirde, Allah'ın isimlerini anma, Kur'an'ı Kerim'i okuma ve hadisleri inceleme gibi faaliyetler ön plandadır. Kişi, Allah'ın sıfatlarını anlamaya, O'na daha yakın olmaya ve bilgeliğini artırmaya yönelik çaba sarf eder.¹⁰³⁷

Fasıl zikiri, ilahî rızâ amacıyla Esmâu'l-hüsnâ, sıfatlar ve dualarla meşgul olarak Allah'a yaklaşmayı hedefleyen zikirdir. Bu tür zikirde, Allah'ın güzel isimlerini ve sıfatlarını anma, dua etme ve O'na yönelik ibadetlere odaklanılır. Kişi, Allah'ın lütfunu ve rızâsını kazanmayı amaçlar.

Sîdî Muhtar, zikir çeken sâlikin hal ve tabiatı, mürşidi tarafından gözönünde bulundurarak, çektiği ilahî bir isimden diğer bir isime geçmesine müsaade etmesi gerektiğini söyler. O, çekilen her bir ilahî isim veya sıfat zikrinin süresi, sâlikin o isim veya sıfatla bütünleşerek ilahî tecellilere mazhar oluncaya kadar devam etmesi gerektiğini belirtir.¹⁰³⁸

2.3.6.4. Zikrin Fazileti

Sîdî Muhtar, zikrin Allah katında en büyük ve kalbe en hayırlı, en faydalı ibadetlerden biri olduğunu ifade eder. O, bu görüşünü Cenab-ı Hakk'ın, “*Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir*”¹⁰³⁹ şeklindeki ifadesiyle destekler. Ayrıca başka bir âyette ise, “*Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin*”¹⁰⁴⁰ denilerek zikrin önemi ve Allah katındaki değerine işaret edildiğini belirtir.

Sîdî Muhtar, Allah'ın Kur'an okumasının terk edilmesi için verdiği ruhsatı, zikrin terk edilmesi için vermediğini söyler. Bu düşüncesini, “*Kur'an'dan kolay geleni okuyun*”¹⁰⁴¹ âyetiyle destekler. Ancak zikirle ilgili âyette ise, “*Ayakta iken oturarak ve*

¹⁰³⁷ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 55.

¹⁰³⁸ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-nefhetü'l-kâfiye*, 56-57; Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 55.

¹⁰³⁹ Ankebût, 29/45.

¹⁰⁴⁰ Ahzâp, 33/41.

¹⁰⁴¹ Müzzemmil, 73/20.

yanlarınız üzerine yatarken Allah'ı zikredin”¹⁰⁴² denilmektedir. Bu durumda Kur'an'ın kişiye kolay gelecek şekilde okunmasına izin verilirken, zikrin ayakta, oturarak ve hatta uzanarak dahi yapılması gerektiğini ifade eder.¹⁰⁴³

Sîdî Muhtar, zikrin fazileti ve Allah nezdindeki önemine vurgu yaparak, bireyin nezi' anında dahi zikre devam etmesi ve bu ibadeti terk etmemesi gerektiğini ifade eder. Zikre devam eden kişinin ruhunu teslim ettiği an, iki meleğin bu olaya şahitlik edeceğini ve bu meleklerin Allah katında bireyin gerçekleştirdiği zikirleri şahitlikle belgeleyeceğini belirtir

Sîdî Muhtar, Cennet ehli tüm ibadetlerden muaf tutulurken, zikir ve tesbihât ibadetinden muaf tutulmadığını ifade eder. Allah'ın bu iki ibadetle Cennet ehline en lezzetli tatları ve zevkleri tattırdığını söyler. Kişinin dünya hayatında deneyimlediği çeşitli dünyevî zevklerin, cennet ehlinin zikir ve tesbihât ibadetinden aldığı zevk karşısında sönük kaldığını belirtir.¹⁰⁴⁴

Sîdî Muhtar, mevcudatın hayat kaynağı ve dirilişinin yalnızca zikirle mümkün olduğunu vurgular. O, ağaçların, taşların ve diğer varlıkların da Allah'ı zikrederek hayatlarını sürdürdüklerini ve Allah'tan uzaklaşmaları durumunda bir tür ölümün gerçekleştiğini belirtir. İnsanların da kalbî ölümü yaşamamak için Allah'ı zikir etmeleri gerektiğini ifade eder.¹⁰⁴⁵

Sîdî Muhtar, zikrin faziletini daha somut bir şekilde anlatmak için şu örneği verir: “Yol kenarında oturan iki kişiden biri zikirle meşgul olsa, diğeri sürekli sadaka dağıtsa, zikir yapan kişi sadaka dağıtan kişiden daha hayırlıdır.” Bu örnekle Sîdî Muhtar, zikrin diğer ibadetlerden üstün olduğunu vurgular.

Sîdî Muhtar'a göre, Allah zikir nimetini diğer ümmetlere vermediği bir lütuf olarak bu ümmete bahşetmiştir. Allah, “*Beni anın, ben de sizi anayım*”¹⁰⁴⁶ şeklinde buyurarak kişinin yapmış olduğu zikrin, onun Allah tarafından anılmasına vesile olacağına işaret eder.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴² Nisâ, 4/103.

¹⁰⁴³ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 100.

¹⁰⁴⁴ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 100-101.

¹⁰⁴⁵ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-ebâtiyye*, 101.

¹⁰⁴⁶ Bakara, 2/152.

¹⁰⁴⁷ Sîdî Muhtar, *Ecvibetu'l-Ebatiye*, 101.

Bu örnekler ve ayetlerle Sîdî Muhtar, zikrin değerini vurgulayarak, Allah'ın zikir yapan kişiyi özel bir lütufla karşıladığını ifade eder. İnsanın yapmış olduğu zikrin, Allah'ın dikkatini çekmesine ve O'nunla bağ kurmasına vesile olduğunu belirtir.

2.3.10. Evrâd

Tarîkat esaslarından biri olan evrâd, sözlükte “gelmek, suya gelen topluluk, çeşmeye varmak, dere ve akan su” anlamlarına gelen vîrd kelimesinin çoğuludur. İlk dönem sûfilerine göre vird, her gün okudukları belirli âyetleri ifade etmektedir. Ayrıca vîrd kelimesi, tefekkür, belli duaların okunması, namaz kılma ve ağlama gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁰⁴⁸

Hiz. Resûlullah'ın farklı zaman ve mekânlarda yaptığı duaların ve zikirlerin Müslümanlara da yapmalarını tavsiye etmesi, vird ve evrâd literatürünün gelişmesi için ilham kaynağı olmuştur. Bu gelişen literatürün dinî kültürümüzde yer almasıyla birlikte, tasavvuf geleneğindeki toplu evrâd okuma pratiği de oluşmuştur. Bu gelenekle birlikte, her tarîkatın farklı sayılar, zamanlar ve yapılaş şekilleri gibi çeşitli evrâd uygulamaları ortaya çıkmıştır.¹⁰⁴⁹

Sîdî Muhtar, tarîkat öğretilerinden biri olan virdin menşeyinin iki şekilde zuhûr ettiğini ifade eder. Birincisi vîrdin ilahî vahiy yoluyla nebilere vahiy edildiğini ve veraset yoluyla nebilerden velîlere intikal ettiğini söyler. İkincisi ise gaybi bir ilham olarak velîlerin gönlüne nakşedildiğini belirtir. O, velîliğin nebiliğin yansıması olduğunu ve velîde bulunan kerâmetin ise mucizelerin yansıması olduğunu söyler. Peygamber için mucize olan birçok şeyin velîler için kerâmet olabileceğini belirtir.¹⁰⁵⁰

Sîdî Muhtar'a göre enbiyadan veraset veya ilham yoluyla evliyâyâ intikal eden virdin, muttasıl bir senetle tarîkat silsilesine bağlı olan bir şeyhten alınması gerekir. O bu özelliğe sahip olan mürşidden faydalanan müridin sağlam bir bağ ile tutunmuş

¹⁰⁴⁸ Kara “Evrâd” *DİA*, İstanbul 1995, XI, 533.

¹⁰⁴⁹ Mehmet Nuri Uygun-Safiye Şeyda Erdaş, “*Tekke Mûsikîmizde Toplu Evrâd-ı Şerîf Okuma Geleneğine Bir Örnek: Rifâî Evrâd-ı Şerîf*”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18 (1), 2018, 47-72.

¹⁰⁵⁰ Sîdî Muhtar, *el-Cür'atü's-sâfiye ve'n-neşhetü'l-kâfiye*; Emâl Tibî, *el-Kevkebü'l-vakad fî zikri fezâili'l-meşâyih ve hakâiki'l-evrâd li'l-Muhtâr b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Küntî*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ebu Bekir Belkaid Üniversitesi, Cezayir 2018-2019.

olacağını ifade eder. Aksi takdirde müridin vuslatının zorlaşacağını veya çelişkilere düşerek yoldan kayma ihtimalinin olacağını belirtir.¹⁰⁵¹

Her tarîkatın kendine özgü bir evrâdı olduğu gibi, Sîdî Muhtar'ın mensup olduğu Kuzey Afrika Kâdiriyye tarîkatının da Sîdî Muhtar'dan önce kendine has bir evrâdı bulunmaktaydı.

Sîdî Muhtar'dan önce Kuzey Afrika Kâdiriyye tarîkatına mensup müridler, bireysel olarak veya toplu halde günlük olarak yapılması gereken vird ve duaları icra etmek üzere tarîkata bağlı zaviye ve tekkelerde şu şekilde gerçekleştirmişlerdir.

Günlük beş vakit namaza müteakiben:

- Yüz defa:

حسبنا الله ونعم الوكيل نعم المولى ونعم النصير

- Yüz defa:

أستغفر الله العظيم وأتوب إليه

- Yüz defa:

لا اله الا الله الحق المبين محمد رسول الله صادق الوعد الأمين

- Yüz defa:

اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آل سيدنا محمد وسلم تسليما كثيرا¹⁰⁵²

Ayrıca tarîkat mensuplarının katılımıyla perşembe ve cuma geceleri toplu olarak zikir icrâ edilmiştir. Bu toplu zikirde, öncelikle “*Fâtîha sûresi, Bakara sûresinin* ilk beş âyeti, *Âyetü'l Kürsî* ve *Amenerrasulü*” aşr-i şerifleri okunur. Ardından, yukarıda belirtilen selât-u selâm ve duaların her biri yüz defa okunur. Daha sonra, adedi ve sûresi zikri yaptıran zâkir tarafından belirlenen ve “*hizbu's-seyf*” ismiyle anılan şu zikir çekilir:

يا الله يا الله يا الله

يا رب يا رب يا رب

¹⁰⁵¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 231.

¹⁰⁵² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 220.

يا رحمان يا رحمان يا رحمان

يا رحيم يا رحيم يا رحيم¹⁰⁵³

Daha sonra üçer kere “İhlâs ve İnşirâh” sûreleri birer kez de “Felak ve Nâs” sûreleri okunduktan sonra, salât-i şerifle birlikte “Fâtîha” sûresi okunarak toplu yapılan zikir sonlandırılır. Bu şekilde, belirli sûrelerin tekrarlanması ve salât-i şerifle birlikte Fâtîha sûresinin okunmasıyla toplu zikir tamamlanmış olur.¹⁰⁵⁴

Kuzey Afrika'da bulunan çeşitli tarikatların zaviye ve tekkelerinde yaygın olan semâ, inilti, yüksek sesle zikir yapma, sayha atma ve sihirbazların hareketlerini andıran davranışlar, Kuzey Afrika Kâdiriyye tarikatı sûfileri tarafından yasaklanmıştır.¹⁰⁵⁵ İzzettin b. Abdüsselam,¹⁰⁵⁶ ise sadece “الله” lafzını telaffuz ederek zikir yapmanın bid’at olduğunu savunmuştur. O, Allah lafzıyla zikir yapmanın yerine “لا اله الا الله” lafızlarıyla zikir yapılmasının daha uygun olduğunu belirtmiştir. İlk dönemlerde Küntî kabilesine ait zaviye ve tekkelerde “يا الله” lafzıyla zikir yapıldığı bilinse de, son dönemlerde özellikle Sîdî Muhtar döneminde “لا اله الا الله” lafızlarıyla zikirler icra edilmiştir.¹⁰⁵⁷

Bazı âlimler, bireysel olarak yapılan zikirlerde sadece “الله” lafzını telaffuz ederek yapmanın uygun olduğunu söylemişlerdir. Onlar, “الله” lafzı telaffuz edildiğinde müridin kalbinin yumuşadığını, aklının berraklaştığını ve dilinin mânevî bir ıslaklığa ulaştığını ifade etmişlerdir. Hatta “الله” lafzını telaffuz eden kişiyi, ölümler arasında diri olanlara benzetmişlerdir. Ayrıca bu görüşe sahip olan âlimler, bireysel zikirlerde semâ, inilti, yüksek sesle zikir yapma ve sayha atmanın caiz olduğunu savunmuşlardır. Çünkü onlara göre, bireysel zikirlerde “الله” lafzı celâli telaffuz edildiğinde beden titrer ve titreyen bedende mânevî bir hararet oluşarak kişinin semâ, inilti, yüksek sesle zikir yapma ve sayha atmanın zorunlu hale geldiğini belirtmişlerdir. Bu kişilerin yaşadığı bu durum nedeniyle kendi iradelerinden çıkarak “الله” lafzı celâlinin mânevî etkisi altına girdiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵³ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 220.

¹⁰⁵⁴ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 220.

¹⁰⁵⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 76.

¹⁰⁵⁶ İzzettin b. Abdüsselam, Kuzey Afrika bölgesinde ilim ve tasavvuf alanlarında etkin olan ve bölgedeki âlimler tarafından saygı gören bir mümtaz âlim olarak kabul edilir. Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 220.

¹⁰⁵⁷ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 220.

¹⁰⁵⁸ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 221.

Sîdî Muhtar, kendinden önce Kuzey Afrika Kâdiriyye tarîkatı mensupları tarafından uygulanan evrâd ve ezkâr uygulamasına bazı eklemeler yapmıştır. Yaptığı eklemelerin başında, her yapılan bireysel ve toplu evrâd, ezkâr ve duaların başlangıcında Hz. Resûlullah'a salât ve selâm getirme kuralını koymuştur. Hatta Hz. Resûlullah'a olan sevgi ve muhabbetinden dolayı “*Nefhu't-tayyib fi's-salâti 'ale'n-nebiyyi'l-habîb*” adında bir eser kaleme almıştır.¹⁰⁵⁹

Sîdî Muhtar, oluşturduğu ve tarîkat mensuplarının günlük olarak yapmaları gereken evrâd ve duaların başlangıcında okunması gereken salât ve selâm duasını şu şekilde kaleme almıştır:

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِ عِنْدَ دَوْرَانِ الْاَفْلَاكِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عِنْدَ تَسْبِيْحِ الْاَمْلَاكِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ مَبْلَغِ الْاَنْدَاكِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عِنْدَ الْجِبَالِ الرَّاسِيَّاتِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عِنْدَ الْاُمُوْتِ وَالنَّامُوْتِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عِنْدَ نَقْطِ الْبَحَارِ الرَّاْخِرَاتِ، وَصَلِّ عَلَيْهِ عِنْدَ الْاَزْهَارِ الْفَاخِرَاتِ،¹⁰⁶⁰

Sîdî Muhtar'ın yapmış olduğu salât ve selâm duasının birinci mısralarını “kâf” harfiyle bitirmesi ve ikinci mısralarını ise “tâ” harfiyle bitirmesi, kâfiye vurgusu ve ritimlerle manânın derûni ifadelerine dikkat çekerek Hz. Resûlullah'a karşı duyduğu sevgi ve muhabbeti dile getirmeyi amaçlamıştır.

Sîdî Muhtar, Allah'ın (c.c) Hz. Resûlullah'ı onurlandırmamız için onun üzerine salât ve selâm getirmemizi emrettiğini ifade eder. Hatta Cenab-ı Hakk'ın sadece emir vermekle kalmayıp kendi zâtının ve meleklerin de Hz. Resûlullah üzerine salât ve selâm getirdiğini beyan ederek, “*Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona teslimiyetle salât ve selâm edin*”¹⁰⁶¹ şeklinde buyurduğunu belirtir. Bu şekilde Cenab-ı Hakk'ın, kendi nezdindeki Hz. Resûlullah'ın değerine işaret ettiğini ifade eder.¹⁰⁶²

Sîdî Muhtar, Hz. Resûlullah'ın üzerine salât ve selâm getirilmesinin Allah'ın emri olduğunu ve bu emre uygun olarak salât ve selâmın takip edilmesinin önemini ve değerini belirtmek amacıyla şu beyti dile getirmiştir:

لتكون الصلاة من رب قاهر على نبي طاهر

فحصل مقصود الشارع

¹⁰⁵⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 219.

¹⁰⁶⁰ Sîdî Muhtar, *Nefhetu't-tayyib fi's-selati alâ'n-Nebîyyi'l-Habîb*, 3.

¹⁰⁶¹ Ahzâp 33/56.

¹⁰⁶² Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 219.

وهو كرامتنا بأن تكون صلاتنا تبعا لصلاة العلي الأعلى

أو مقتدين في ذلك برب الأرض والسموات أعلى¹⁰⁶³

Güç sahibi Rabb'den mümtaz nebisine, selât olur

Böylelikle şari'in (kanun koyucu) maksadı, hâsıl olur

Dualarımızın en yüce olanın duasını takip etmesi, onurumuz olur

Yüce göklerin ve yerin Rabb'ini taklit edişimiz, takipçiliğimiz olur

Sîdî Muhtar, beytde Hz. Resûlullah'ın üzerine Allah tarafından salât ve selâm getirilmesinin, ona verilen ilahî methiyenin önceki hiçbir peygambere verilmediğine işaret etmektedir. Bu durum, Rabb'in Hz. Resûlullah'a özel bir değer ve itibar verdiğini vurgular. Ayrıca, Allah'ın bizlere, Cenab-ı Hakk ve meleklerin salât ve selâmına müteakip Hz. Resûlullah'ın üzerine salât ve selâm getirmemizi emretmesinin, bizim için özel bir şeref olduğuna da dikkat çekmiştir.

Sîdî Muhtar, Kuzey Afrika'da Kâdiriyye tarîkatına ait zaviye ve tekkelerde uygulanan evrâda “el-bâkıyâtü's-sâlihâ” ismiyle adlandırdığı aşağıdaki tesbihât duasını da eklemiştir. Bu dua, tarîkat mensupları tarafından icra edilen evrâd ve zikirlerin bir parçası haline gelmiştir.

سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم¹⁰⁶⁴

Sîdî Muhtar, bu duanın “Bâkıyâtü's-Sâlihâ” ismiyle adlandırılmasının hikmetini şu şekilde açıklar: “Bu dua, insanın hayatında sâlih amel olarak yanında kalan, ölüm anında şeytanın hilelerinden koruyan, ölümden sonra ise göz aydınlığı ve kıyamet gününde şefaathçi olarak bulunduğu güzel ameldir.”¹⁰⁶⁵ Bu şekilde Sîdî Muhtar, bâkıyâtü's-sâlihâ ismiyle adlandırılan duanın taşıdığı önemi ve faydalarını ifade etmektedir.

Ayrıca Sîdî Muhtar, Ebî Saîd el-Haderî'nin Hz. Resûlullah'ın bâkıyâtü's-sâlihâ adıyla şu duayı tekrarladığını rivayet eder:

سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله أكبر ولا حول ولا قوة الا بالله¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶³ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 606.

¹⁰⁶⁴ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 55.

¹⁰⁶⁵ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 221.

¹⁰⁶⁶ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 221.

Bu rivayet ile Hz. Resûlullah'ın bâkıyâtü's-sâlihâ adı verilen duayı örnek olarak takip ettiğini ve bu duayı tekrarladığını vurgulamaktadır.

Sîdî Muhtar, Kâdiriyye tarikatına ait evrâd ve ezkârlarda yaptığı değişikliklerden biri de, İbrahim b. Ethem'den alınan meşhur dua olan aşağıdaki duayı eklemesidir. Kendisi de yaşamı boyunca bu duayı sık sık tekrar etmiştir.¹⁰⁶⁷

فلا تكلنا إلى أنفسنا فهلك ولا إلى غيرنا فنضيع¹⁰⁶⁸

Sîdî Muhtar, Kâdiriyye tarikatına ait evrâd ve ezkârın, bireysel veya toplu olarak icra edildikten sonra aşağıdaki dua ile sonlandırılmasını tavsiye etmektedir. Bu dua, evrâd ve zikirlerin sonunda yapılacak bir dua olarak kabul edilir ve tarikat mensupları arasında yaygın bir şekilde uygulanır.¹⁰⁶⁹

اَللّٰهُمَّ بِكَ اَسْتَعِيْثُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ فَاقْنِيْ يَا كَافِي، اَكْفِنِي الْمُهَمَّاتِ مِنْ اَمْرِ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ، يَا رَحْمٰنَ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَرَحِيْمَهَا، اِنِّيْ عِنْدَكَ بِيَايِكَ ذَلِيْلٌ اَسِيْرٌ اَسِيْرُكَ، اَللّٰهُمَّ اَنْتَ اَمَرْتَنَا بِدُعَايِكَ وَوَعَدْتَنَا بِاِجَابَتِكَ، وَقَدْ دَعَوْنَاكَ كَمَا اَمَرْتَنَا فَاَجِبْنَا كَمَا وَعَدْتَنَا، يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ اِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيْعَادَ¹⁰⁷⁰

“Allah'ım sana sığınırım ve sana tevekkül ederim. Ey kâfi gelen, bana kâfi gel. Dünya ve âhiret işlerinde beni yeterli kıl. Ey dünya ve ahiretin Rahmanı, Rahimi. Ben senin kulunum, kapında zelilim, senin huzurunda boyun eğenim. Allah'ım, bize dua etmemizi emrettin ve dualarımıza icabet edeceğini söz verdin, senin emrettiğin gibi dua ettik, söz verdiğin gibi icabet et, ey sözünden dönmeyen celâl ve ikram sahibi olan.”

Sîdî Muhtar, müridin bu dua ile acziyetini ve Rabb'ine olan ihtiyacını yalvararak ve umut ederek dile getirmesinin ve dualarda en önemli olanın kalb ile dilin birliğini sağlayarak dua etmesinin gerekliliğini vurgular. Ona göre, dilden dökülen duaların kalbten zuhûr ederek gelmesi, yalvarışın önemini ve samimiyetini ortaya koyar.

Sîdî Muhtar, insanın Allah'a yönelirken kalbinin ve dilinin birliği içinde dua etmesinin, duaların daha etkili ve anlamlı olmasını sağladığını ifade eder. Dil ile yapılan duaların ardında samimi bir kalbin olması, Rabb'e yalvarışın derinliğini ve içtenliğini

¹⁰⁶⁷ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 5.

¹⁰⁶⁸ Sîdî Muhtar, *Nefhu't-tayyip fî's-selati 'ale'n-Nebiyyi'l-Habîb*, 5.

¹⁰⁶⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 222.

¹⁰⁷⁰ Sîdî Muhtar, *Hizbu'l-Muğnî*, 2.

gösterir. O, dua edilirken kalb ve dil arasında bir uyum sağlamanın, duaların Rabb'e ulaşmasında büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir.¹⁰⁷¹

Sîdî Muhtar'ın vurguladığı bu nokta, duaların sadece sözlerden ibaret olmadığını, kalb ile birlikte dile getirilen içten bir niyazın da gerekliliğini ortaya koyar. İnsanın Rabb'ine yönelirken samimi bir yalvarışla dua etmesi, dua ibadetinin gerçek amacını ve mânevî derinliğini yansıtır.

Sîdî Muhtar'ın ikinci tavsiyesi, her Müslüman ve mü'minin gün içerisinde dilini zikirsiz bırakmaması gerektiği ve uyumak istediklerinde ise abdestli olarak kibleye yönelip Allah'a iltica ederek aşağıdaki duayı okuması gerektiği yönündedir.¹⁰⁷²

اللهم اجعل نفسي طيبة، تؤمن بآلائك، وترضى بقضائك، وتحب أهل طاعتك من أنبيائك وأوليائك،¹⁰⁷³

Sîdî Muhtar, bu tavsiyesiyle Müslümanların günlük hayatlarında sürekli bir zikir hâlinde bulunmalarının ve Allah'a yönelerek dua etmelerinin mânevî huzur ve bağlantılarını güçlendireceğini ifade eder. Dilin zikirle meşgul olması ve uyku öncesi yapılan bu duanın, Allah'a yakınlık arayışında önemli bir rol oynayacağını vurgular.¹⁰⁷⁴

2.4. ÂDÂB VE ERKÂNLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Kök itibarıyla “çağrı davet” anlamını ifade eden âdâb terimi, dinin gerekli gördüğü, akıl tarafından hoş karşılanan davranış ve sözleri kapsamaktadır.¹⁰⁷⁵ Tasavvuf terminolojisinde, müridin şeyhe intisap ettikten sonra ilerlemesi için uyması gereken saygı ve davranış kurallarına âdâb kuralları denir. Bu kuralların bir kısmı şeyhe karşı, bir kısmı bağlı olduğu tarikat müntesiplerine karşı, diğer bir kısmı ise müridin kendi şahsiyeti ve zikriyle ilgili sorumluluklarıyla ilgilidir. Mürid, âdâb kurallarına ne derece riâyet ederse, tarikat yolunda o derecede mesafe katetmektedir.¹⁰⁷⁶

Tarikat terbiyesinde, uyması ve bilinmesi gereken âdâb kurallarının yanı sıra, müridin kaçınması ve uzak durması gereken kurallar da bulunmaktadır. Tarikat yolunda ilerlemeyi sekteye uğratabilecek bazı konular mevcuttur, çünkü ilerleme için uyulması

¹⁰⁷¹ Sîdî Muhtar, *Hizbu'l-Muğnî*, 2.

¹⁰⁷² Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 55.

¹⁰⁷³ Sîdî Muhtar, *Fethu'l-vedûd şerhu'l-maksûr ve'l-memdûd*, 55.

¹⁰⁷⁴ Sîdî Muhtar, *Hizbu'l-Muğnî*, 2.

¹⁰⁷⁵ Abdulaziz Bayındır, “Adâb”, *DİA*, İstanbul 1988, 334,

¹⁰⁷⁶ Ayış, 153.

gereken kurallar etkili olduğu gibi, bu yolda engel teşkil eden kurallar da vardır. Sonuç olarak, uyulması gereken âdâb kurallarına gösterilen hassasiyet, uzak durulması gereken kurallara da gösterilmelidir.¹⁰⁷⁷

2.4.1. Şeyh ve Mürşid

Tasavvuf eğitiminin temel ve önemli bir unsuru olan “şeyh” kelimesi, sözlük anlamı olarak “yaşlı kişi”yi ifade eder ve çoğul halleri “eşyâh”, “şüyûh” ve “meşâyih” şeklinde kullanılır. Kur’an’ı Kerim’de ise tekil olarak üç yerde¹⁰⁷⁸ çoğul olarak bir yerde¹⁰⁷⁹ geçmektedir.¹⁰⁸⁰ Tasavvuf literatürü dışında ise farklı ilim dallarında söz sahibi olan ilim ehline de “şeyh” denilmektedir, örneğin “şeyhü'l kurrâ”, “şeyhü'l müfessirîn” ve “şeyhül fukehâ” gibi.

Aynı şekilde, Arap kabile liderlerine “reis” veya “seyyid” denildiği gibi “şeyh” terimi de kullanılmaktadır. Bazı kurum ve kuruluşlarda üst düzey görevlerde bulunmuş kişiler de “şeyh” olarak adlandırılmaktadır, örneğin “şeyhü'z-zaviye”, “şeyhü't-tekke” ve “şeyhü'l-Ezher”¹⁰⁸¹ gibi.

Mürşid, tasavvuf literatüründe, hak yoluna ileten, rehberlik eden ve doğru yolu gösteren kişi olarak tanımlanır. Bu terim, tarikat önderi ve irşad ehliyetine sahip olan kişi için kullanılır. Mürşid-i kâmil ise insanları delâletten hidâyete sevk eden ve doğru yolu gösteren mümtaz şahıslara verilen bir unvandır. Tasavvuf alanında mürid, muhip, şeyh ve sâlik gibi kavramlar ise kişinin ruhânî yükselişi ve psikolojik gelişimine işaret eden terimler olarak kullanılır.¹⁰⁸²

Sîdî Muhtar'a göre, şeyh müridlerini yetiştirmek ve olgunlaştırmak için her bir müridin kabiliyet ve özelliklerini dikkate alarak onlara rehberlik etmelidir. Müridin doğasında var olan sertlik ve kabalığı ortadan kaldırmak için çaba göstermelidir. Şeyhin

¹⁰⁷⁷ Ayış, 153.

¹⁰⁷⁸ Onlar, Yusuf’a: “Ey güçlü vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizden birini alıkoy. Şüphesiz biz senin iyilik edenlerden olduğunu görüyoruz” dediler. (Yûsuf 78); Karısı, “Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu, çok şaşılacak bir şey!” dedi. (Hûd 72); Onlar, “Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır” dediler. (Kasas 23).

¹⁰⁷⁹ Size topraktan, sonra nüfeden, sonra kan pıhtısından yaratan; sonra erginlik çağına ulaşmanız için sizi bebek olarak dünyaya çıkaran O,dur. Mü’min, 40/67.

¹⁰⁸⁰ Casim Avcı, “Şeyh” *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 49; Yılmaz, 183.

¹⁰⁸¹ Avcı, “Şeyh”, 49.

¹⁰⁸² Cebecioğlu 455; Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2007, 204.

özverili gayretleriyle müridin tam bir teslimiyet gösterdiği zaman, müridin hızla olgunlaşacağı ve mânevî hedefine ulaşacağını söyler. Peygamberlerin ümmetleriyle kurduğu bağ gibi, şeyhler de peygamberlerin varisleri olarak müridleriyle bir bağ kurmalıdır.¹⁰⁸³ Sîdî Muhtar, şeyhin verimli bir şekilde mürid yetiştirmesini ve olgunlaştırmasını şöyle açıklar:

ليس شيخك من سمعت منه	إنما شيخك من أخذت عنه،
وليس شيخك من واجهتك عبارته	بل من أثرت فيك إشارته،
وليس شيخك من دعاك لله	بل شيخك من رفع بينك وبينه الحجاب،
وليس شيخك واجهك مقاله	بل من نهض بك حاله،
وليس شيخك من جلا مرآة قلبك حتى تجلت فيه أنوار ربك	شيخك من سار بك حتى وصلت اليه،
وما زال يحاذيك حتى القاك بين يديه	فزع بك في أنوار الحضرة وقال: ها أنت وربك ¹⁰⁸⁴ .

Şeyhin, sadece duyduğın kişi değildir, ondan öğrendiğın kişidir.

Şeyhin, sadece sözleriyle karşılaştığın kişi değildir, sana işaretleriyle etki edendir.

Şeyhin, seni Allah'a çağıran kişi değildir, aranızdaki perdeyi kaldıran kişidir.

Şeyhin, sadece söyleşisiyle seni karşılayan kişi değildir, durumunu yükselten kişidir.

Şeyhin, kalbin aynasını parlatan kişi değildir, seni kendisine kadar taşıyan ve seni

Rabb'in nuruyla aydınlatan kişidir.

Hala seninle birlikte olan ve seni elinde tutan kişidir, Seni tecellî nûrlarına karıştırırken sana şöyle der: İşte buradasın, Rabb'inle birliktesin."

Sîdî Muhtar, bu beyitte müridin yetiştirilmesi sürecinde dikkate değer unsurlara işaret etmektedir. Öncelikli olarak, müridin terbiyesi, şeyhin yaşam tarzı ve bu yaşam tarzıyla müride aktardığı değerler üzerinde durmuştur. Şeyhin, ima ve işaretler aracılığıyla müridin kalbine ulaşarak ona gereken bilgi ve öğretileri anlatmasının önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca, müridin mâna âlemini müşâhede edebilmesi için uygun bir zemin hazırlaması ve mânevî perdeleri kaldırarak vuslat sürecini

¹⁰⁸³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 346-347.

¹⁰⁸⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 346.

kolaylaştırması gerektiğini belirlemiştir. Sonuç olarak, şeyhin müridi Rabb'iyle buluşturması ve kendisinin geri plana çekilmesine işaret etmiştir.

2.4.2. Mürid ve Sâlik

Mürid, kelime anlamıyla isteyen, dileyen ve iradesi olan bir kişiyi ifade etmektedir. Tasavvuf literatüründe ise, bir şeyhe biat eden ve kendi iradesiyle hareket etmeyen, Allah'ın ve mürşidin iradesine göre hareket eden tasavvuf ehline verilen addır. Tasavvufî eserlerde, ilk dönem sûfî temsilcileri için, şeyh ve mürid terimlerinin kullanılmadığı görülmektedir. Bunun yerine muhip, tâlip, sâlih, fakir, âbid, sâlik, zâhid ve ârif gibi isimler kullanılmaktadır. Sonraki dönemlerde ise mürid ve mürid anlamını ifade eden müradif (eşanamlı) kelimeler olan derviş, mensup ve müntesip kelimeleri de kullanılmıştır.¹⁰⁸⁵

Sûfiler, müridleri üç sınıfa ayırarak tasnif etmektedirler:

Talip, müptedi veya mürid: Hakk'a vuslat için kendisine önder olarak seçtiği mürşidin rehberliğinde belirli kurallara bağlı kalarak her türlü zorluğa ve sıkıntıya katlanan kişiye denir.

Mutavassıt: Mânevî yolculukta seyir ve kabiliyeti orta derecede olan hak yolcusuna denir.

Müntehi: Müşâhade ve vuslat makamına ulaşan ve ilahî tecellîlerle şereflenen mürid ve sâliklere denir.¹⁰⁸⁶

Sîdî Muhtar'a göre, mürid kelime anlamıyla seven ve taklit eden kişiyi ifade etmektedir. O, Hz. Peygamber'in sahâbeler tarafından taklit edildiği gibi, müridin de şeyhini ve şeyhinin de silsile yoluyla Hz. Resûlullah'ı taklit ettiğini belirtir. Sîdî Muhtar, bu taklitin tevessül vasıtasıyla Allah'ın iradesine ulaşmayı sağlayacağını ifade eder. Ayrıca, Allah'ın iradesine ulaşıldığında, Hakk'ın hidâyet ve iradesiyle hareket edileceğini belirtir. Cenab-ı Hakk da iradesine ulaşanlarla ilgili olarak şöyle buyurur, “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.”¹⁰⁸⁷ Başka bir âyette ise, “Onlar Allah'tan

¹⁰⁸⁵ Uludağ, Mürid, İstanbul 2006, XXXVIII, 47-49; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, 454.

¹⁰⁸⁶ İrfan Gündüz, *Gümüşhanevi Ahmed Ziyâüddin Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı*, Seha Neşriyat İstanbul 1984, 248; Ayış, *Tarikat Âdâbı*, 154.

¹⁰⁸⁷ Mâide, 5/54.

razı olmuştur. Allah da onlardan razı olmuştur."¹⁰⁸⁸ Sîdî Muhtar, bu iki âyetle Allah'ın iradesiyle hareket edenlerin ulaştıkları derecelerin tarif edildiğini belirtir.¹⁰⁸⁹

Sîdî Muhtar, müridin şeyhinin tüm niteliklerini ve öğretilerini taklit etmesi gerektiğini ifade eder. Zira bu taklit sayesinde mürid, dünyadan yüz çevirerek Allah'a karşı bağılılık ve sükûnetine ulaşacağını belirtir.¹⁰⁹⁰ O, şeyhinin hakkının ve makamının anne ve babanın hakkı ve makamından daha büyük olduğunu söyler. Bu büyük sorumluluk, müride şeyhine itaat etmeyi ve şeyhinin yaptıklarını taklit etmeyi vacip kıldığını belirtir.¹⁰⁹¹

Sîdî Muhtar, müridin seyrinin temel unsuru olan vuslatın gerçekleşmesi için şu unsurlara dikkat etmesi gerektiğini ifade eder: "Mürid, Allah'a yönelme konusunda hem zâhiren hem de bâtinen dikkatli olmalıdır. Toplum içinde kaldığı zamanlarda dünyevileşmiş insanlardan uzak durmalı ve sürekli olarak Allah'a yönelmeyi sürdürmelidir. Sevinç, üzüntü, bolluk ve darlık anlarında sürekli olarak Allah'ı hatırlamalı ve yalnızca O'na güvenmelidir. Tembellik anında Allah'a sığınmalı ve her an O'nu anarak ibadet etmeye devam etmelidir. Söz ve davranışlarında samimi bir niyetle hareket etmeli, öfke ve sevinç anlarında kendisini kontrol altında tutabilmelidir. Özellikle dünyanın cazibesinden uzak durarak tüm çabasını ve gayretini ahirete yönlendirmelidir. Bu süreçte gereksiz ve faydasız şeyleri terk etmeli ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılamada mütakaddim sufileri örnek almalıdır."¹⁰⁹²

2.4.3. Mürşid ve Müridin Özellikleri

Sîdî Muhtar'a göre, doğru ve Allah'a ulaştıran bir seyr-ü sülûk için üç önemli özellik bulunmaktadır. Bu üç özellikten herhangi biri eksik olduğunda, tarikat yolcusunun seyr-ü sülûku bozulmuş veya sekteye uğramış olabilir.

İlk özellik, müridin seçtiği tarikatın doğru, güvenilir ve geçerli bir senetle isnad edilen bir tarikat olması gerekir. Mürid, tarikatın geçmişten günümüze kesintisiz bir şekilde aktarılan geçerli bir senete sahip olduğuna emin olmalıdır.

¹⁰⁸⁸ Mâide, 5/119.

¹⁰⁸⁹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 212.

¹⁰⁹⁰ Sîdî Muhtar, *Zevalu'l-İlbas fî terdi'l-vesvasi'l-hennas*, 7.

¹⁰⁹¹ Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmiyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, 212.

¹⁰⁹² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 347.

İkinci özellik ise, müridin intisap ettiği şeyhinin basîret ve nasihat sahibi olmasıdır. Sîdî Muhtar'a göre, şeyh, tarîkatın mânevî kazanımları ve tehlikeleri hakkında basîret sahibi değilse, mürid nefsanî ve şeytanî tehlikelere veya maksat dışı sapmalara düşebilir. Aynı zamanda mürid, yaşadığı her hal ve makamda kendini şaşkınlık ve terk edilmişlik içerisinde görebilir. Daha kötüsü, yaşadığı bu şaşkınlık onu sapkınlık ve dalâlet iklimine sürükleyerek aldanma veya gururlanmanın belâ vadilerinde dolaşmasına sebep olabilir. Müridin bu karmaşık durumlarından kaçınması ve doğru yolda ilerlemesi için, ehil ve basîret sahibi bir mürşidin gözetiminde bulunması gerektiğini belirtir.¹⁰⁹³

Sîdî Muhtar, mürşidin gerekli basîrete sahip olmasının yanı sıra, nasihat ehli olması gerektiğini de vurgular. Çünkü müridin sadece yol göstericisi olmakla kalmayıp, aynı zamanda kişisel sıkıntılarını ve kalb huzursuzluğunu sohbetler ve nasihatlerle tedavi etmesi gerekir.¹⁰⁹⁴

Üçüncü özellik, müridin gayretli olması ve âdâb ehli olması gerektiğini vurgular. Müridin çaba ve gayret sahibi olmaması durumunda, seyr-ü sülûkunun uzaması veya yarıda kalması ihtimaline dikkat çeker. Hatta uzayan seyr-ü sülûk, müridin tarîkatına yabancılaşması veya nefret duymasına kadar gidebilir. Aynı şekilde, müridin gayretli olup ama âdâb ehli olmaması durumunda, isabetli düşünce ve güzel ahlâktan yoksun kalabileceğini belirtir. Bu sebeple müridin âdâb ehli olması, özellikle şeyhine karşı âdâb kurallarına titizlikle riâyet etmesi gerektiğini ifade eder.¹⁰⁹⁵

Sîdî Muhtar, Allah'ın Kur'an'ı Kerîm'de, “*Ey iman edenler! Seslerinizi, peygamberin sesini (bastıracak şekilde) yükseltmeyin*”¹⁰⁹⁶ ifadeleriyle sahâbelerin Hz. Peygambere karşı nasıl davranmaları gerektiğinin ölçüsü verilmektedir. Sîdî Muhtar, bu âyet-i mürşid ve müride örnek göstererek, mürşidin peygamberin varisi ve mânevî şahsiyetini temsil ettiğini, müridlerin ise sahâbeleri temsil ettiğini belirtir.

Buna ek olarak, Sîdî Muhtar, başka bir âyette, “*Ey insanlar! Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edersiniz, ona saygı gösterirsiniz ve sabah akşam*

¹⁰⁹³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 383.

¹⁰⁹⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 383.

¹⁰⁹⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 383.

¹⁰⁹⁶ Hucurât, 49/2.

Allah'ı tesbih edesiniz”¹⁰⁹⁷ ifadeleriyle Allah'ın insanlardan Hz. Peygamber'e iman etmelerini, ona yardım etmelerini, saygı göstermelerini ve Allah'ı sabah akşam tesbih etmelerini istediğini belirtir. Bu saygı göstermenin sadece Allah'a ve peygambere yönelik olmadığını, aynı zamanda müridin mürşidine olan saygı ve itaatini da içerdiğini ifade eder. Müridlerin mürşidlerini dinlemeye ve onlara itaat etmeye özen göstermeleri gerektiğini vurgular.¹⁰⁹⁸

Sîdî Muhtar'a göre, Allah bir mürşide lütfettiği zaman ona sadık ve sâlih bir mürid ihsan eder. Mürşid, bu müridi tasavvuf eğitiminden geçirerek onun Allah'a yaklaşmasına vesile olur ve böylece büyük bir sevaba ulaşır. Hz. Peygamber'in bir kişinin hidâyetine vesile olmasının, kırmızı develerin sahibi olmaktan daha hayırlı olduğunu belirttiğine dikkat çeker.

Sîdî Muhtar, müridin mürşidden faydalanmasının en önemli unsurlarından birinin, mürşidin emir ve direktiflerine uygun bir şekilde hürmet göstermesi olduğunu vurgular. Mürid, mürşidin öğretilerine itaat eder ve onun rehberliği altında olan bir şekilde ilerlerse, mürşidin mânevî derinliği ve bilgeliği müridin ruhuna sirayet eder. Böylece müridin inanç ve iradesi güçlenir ve seyr-ü sülûkunda mürşidine olan bağlılığı artar.¹⁰⁹⁹

Bu düşüncelere göre, mürşidin öğretilerine sadakat ve bağlılık gösteren mürid, mânevî yolda daha büyük ilerlemeler kaydedebilir ve Allah'a yaklaşma sürecinde daha büyük başarılar elde edebilir. Bu nedenle, mürşidin rehberliği altında olan müridin, mürşidiyle arasında sağlam bir ilişki kurması büyük önem taşır.

2.4.4. Mürid'in Âdâbı

Sîdî Muhtar'a göre, mürid gaflet uykusundan uyanıp bir mürşide intisap etme kararı aldığı anda, onun için en önemli husus zamanının faziletli mürşidlerinden birine ulaşmasıdır. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın, “*Bana yönelenlerin yolunu tut*”¹¹⁰⁰ buyruğuyla, sağlam bir ilerleyişin ancak mürşid-i kâmil derecesine ulaşmış bir zâtın gözetimiyle mümkün olacağına işaret edilmektedir.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁷ Fetih, 48/9.

¹⁰⁹⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 383-384.

¹⁰⁹⁹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 385.

¹¹⁰⁰ Lokman, 31/15.

¹¹⁰¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 337.

Sidi Muhtar, müridin faziletli bir mürşide intisap ettikten sonra uyması gereken âdâb kurallarını şu şekilde sıralamaktadır: “Mürid, nefsinı şeyhe ve şeyhin hizmetine teslim etmeli. Kesin bir teslimiyet gerçekleştirdikten sonra nasuh tövbe ile zâhirini ve bâtınını takvâ örtüsüne büründürmeli ve asla şeyhe karşı muhalefet etmemelidir. Nefsânî arzu ve isteklere götürecek hal ve davranışlardan kaçınmalı, gereksiz konuşmalardan uzak durmalıdır. Şehvânî isteklere set çekip ibadetlerin mânevî tadına varmalıdır. Her anı şeyhin huzurundaymış gibi kabul edip tüm zamanını ibadet ve zikirle geçirmeye çalışmalıdır. Çile, acı ve kederleri tahammül ederek şeyhin emir ve talimatlarını yerine getirmeye özen göstermelidir. Gündelik dünyevî uğraşlardan uzak durarak nefsinı riyâzetle terbiye etmeli ve ahlâkını güzelleştirmelidir. Özellikle evrad ve zikirlerini zamanında çekerek yerine getirmelidir.”¹¹⁰²

Sîdî Muhtar, müridin nefis terbiyesini aşağıdaki beyitinde şu şekilde özetler:

و احذر الدنيا ولا تأمنها	عَدِّ عَنْ نَفْسِكَ الْقَبِيحِ وَصْنَهَا
وترى حالها وترحل عنها	إنما جنتها تنتظر فيها
خير أحوثة تكون فكنها ¹¹⁰³	ثم يبقى الحديث بعدك فاختر

Nefsin kötü yanından uzaklaş ve onu güzelleştir, Dünyadan sakın ve ona güvenme.

Sadece ona bakmak için geldin,

Onun durumunu gör ve ondan uzaklaş.

Sonra sözler kalır ardında, öyleyse seç

En iyi konuşmayı oluştur, böyle ol.

Sîdî Muhtar, müridin âdâb kurallarına riâyet etme ölçüsüne göre, makamlar arasındaki geçiş süresinin hızlanacağını ifade eder. Çaba harcanmadan hiçbir uzak mesafenin kısa sürede kat edilemeyeceğini belirtir. Ancak müridin her makamı doğru bir şekilde yaşadığında, uzun mesafelere kısa sürede ulaşabileceğini vurgular. Sîdî Muhtar, kendi seyr-ü sülûk sürecinde bir makamdan diğerine geçmek için, bulunduğu makamın âdâb kurallarına riâyet ettiğinde başarılı olduğunu ifade eder. Mürşidi, şeyh Ali b. Necib ile konuştuğu zaman, bulunduğu makam ve halin âdâb kurallarına uyarak cevap vermeye çalıştığını belirtir. Bu davranışı karşısında, mürşidi Ali b. Necib'in memnun olduğunu ve ona dua ederek, “Allah muvaffakiyetini versin ve âdâbını artırsın”

¹¹⁰² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 337.

¹¹⁰³ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 338.

dediğini belirtir.¹¹⁰⁴ Sîdî Muhtar, kendi seyiri süresince uyduğu âdâb kurallarını örnek vererek, müridlerin âdâb kurallarına riâyet etmelerinin önemine dikkat çekmiştir.

2.4.3.1. Mürid'in Nefsine Karşı Âdâbı

Sîdî Muhtar'a göre, mürid her an ve her nefes alışında Allah'a yaklaşma gayreti içinde olmalıdır. Bu hedefe ulaşabilmek için nefis ve mâsivâdan uzaklaşarak Hakk'ın emir ve yasaklarına titizlikle uymalıdır. Tefekkür ve zikirlerine devam ederek ibadetlerini huşû içinde yerine getirmelidir. Allah'tan havf ve recâ içerisinde dilekte bulunmalıdır. Hatalarından pişmanlık duyarak mahcubiyet içinde hayâ perdesi altında olmalıdır. Dünya ve dünyevî işler için endişe duymadan Allah'a güvenmeli ve O'na tam bir teslimiyetle yönelmelidir.

Sîdî Muhtar, müridin nefsiyle ilgili edebi konusunda şu uyarıyı yapar: “Mürid, kalbinin Hakk'ın mekânı olduğunun bilincinde olmalıdır. Bu nedenle, Hakk'ın evini çöplerle doldurmak, akıl sahibi bir kişi için düşünülemez bir durumdur. Varoluşunun temelini oluşturan kalbi, zikir ve ibadetlerle canlandırmalıdır. İnsanın sahip olduğu her uzuvun, kalbe doğru akan birer kanal olduğunun farkında olmalı ve gerçekleştirdiği her eylemin kalbe yansıdığını bilmelidir.” Nitekim hakikat ehli, insanın organlarını koyunlara, kalbi ise o koyunları güden çobana ve Allah'ı da bu koyunların sahibi olarak benzetmişlerdir. Bu bağlamda, koyunları sahihsiz bırakarak telef olmalarına sebep olan sorumluluk çobana ait olduğu gibi, dünyevî arzularla dolu olan kalb sahibinin de gerçek sahibe karşı sorumlu olduğunu ifade etmişler.¹¹⁰⁵

Sîdî Muhtar, her müridin kendi derecesine göre âdâb kurallarına uyması gerektiğini vurgular. Müptedi olan müridler, azalarıyla âdâb kurallarına uyarken, müntehi (vâsıl) olanlar ise kalbleriyle bu kuralları yaşamalıdır. Ayrıca müptedi olan müridler, evrad ve ezkâr gibi uygulamaları azalarıyla gerçekleştirirken, müntehi olanlar bu dersleri kalbleriyle tahammül ederek icra etmelidirler.¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 338-339.

¹¹⁰⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 340.

¹¹⁰⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 340.

2.4.3.2. Mürid'in Allah'a Karşı Âdâbı

Sîdî Muhtar, müridin Allah'a karşı âdâb kurallarına riayet etmesinin, ancak Allah'ın ona lütuf ettiği uzuvların her birinin ayrı ayrı kendi lisan-ı haliyle âdâb kurallarına riayet etmesiyle gerçekleşeceğini ifade eder. Bu bağlamda, müridin bu kuralları başarıyla yerine getirmesi için, öncelikle kendi mürşidini ve önceki sâlih kişileri örnek alması gerektiğini vurgular. Çünkü onların yaşam tarzını inceleyip gözlemledikçe, kendi eksikliklerini daha iyi fark edeceğini belirtir. Sîdî Muhtar, bu görüşünü şu şekilde ifade eder: “Başarının elde edilmesi için, eksikliklerin tespit edilmesi ve tespit edilen eksikliklerin giderilmesi gerekir.”¹¹⁰⁷

Sîdî Muhtar, uzuvların Allah'a karşı uyması gereken âdâb kurallarını şu şekilde sıralar:

- **Dilin âdâbı:** Müslüman kardeşlerine vaaz, nasihat ve dua etmekle birlikte, Allah'ı zikir etmekle meşgul olmalıdır. Çünkü Allah, dili kalbin tercümanı, hayır ve şerin anahtarı olması için yaratmıştır.
- **Kulağın âdâbı:** Öncelikle Allah'ın kelâmı olan Kur'an'ı dinlemeli ve dünya ve ahiret için faydalı olan vaaz ve nasihatleri dinleyerek yaşamını tezyin etmelidir.
- **Gözün âdâbı:** Eşyalara ibretle bakarak Allah'ın kudret ve azametinin eşyada tecellî ettiğini gözlemlemelidir. Her bir varlık üzerindeki ilahî sanatın ve sırrın gizemini görececek şekilde bakmalı ve bunlardan dersler çıkarmalıdır.
- **Kalbin âdâbı:** Hakk'ın nazargahı olan kalpte, nefsanî ve şeytanî havâtırlara yer verilmemelidir. Allah'ın sanatındaki sırları ve hikmetleri tefekkür ederek zikirle meşgul olmalıdır. Aynı zamanda Allah'ın rahîm ve rahmân sıfatlarını düşünerek insanlar hakkında olumlu düşünceler beslemelidir. Kalbin bu özelliğini kaybetmemek için hevâ, hile, haset, hıyanet ve kötü düşüncelerden korunmalıdır.¹¹⁰⁸ Nitekim Cenab-ı Hakk, “*Şüphesiz kulak, göz ve kalb, bunların her biri yaptıklarından sorumludur.*”¹¹⁰⁹ Bu sözler, her bir organın kendine özgü sorumluluklarını ifade etmektedir. Hz. Peygamber de kalb hakkında şöyle buyurur, “*Dikkat edin! Vücutta bir et parçası vardır, eğer o iyi/doğru/düzgün*

¹¹⁰⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 343.

¹¹⁰⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 344.

¹¹⁰⁹ İsrâ, 17/36.

*olursa, bütün vücut iyi/doğru/düzgün olur; ancak o bozulursa, bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalbtir.”*¹¹¹⁰

- **Ellerin âdâbı:** Eller, iyilik ve fayda sağlama amacıyla açık olmalıdır. Müridler, mürşitler ve Allah dostlarına hizmet etme sorumluluğunu taşımakla birlikte, Allah'ın rızasını kazanma amacıyla aktif olmalıdır. Ayrıca, günah, cimrilik ve takvâ açısından hoş olmayan şeylere karşı tamamen kapalı olmalıdır, yani bu olumsuz niteliklerden uzak durmalıdır.
- **Ayakların âdâbı:** Ayaklar, Allah'ın emirlerini yerine getirmenin yanı sıra Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmalıdır. Kibir, gurur ve böbürlenmeyi gerektiren yürüyüşlerden kaçınılmalıdır. Zira Allah (c.c), “*İşte ahiret yurdu! Biz onu, yeryüzünde kibir ve bozgunculuk istemeyenlere verimiz*”¹¹¹¹ şeklinde buyurmuştur. Özellikle günaha yol açabilecek eylemler için ayaklar kullanılmamalıdır.

Sîdî Muhtar'a göre, beden yurdunda bulunan uzuvların her biri kendine özgü âdâb kurallarına riayet ederek davrandığı takdirde, ait oldukları kişiye fazilet ve heybet özelliği kazandırır. Bu kazanılan özellikler, kişinin kemâl derecesine ulaşmasına vesile olacaktır. Varılan bu derecede, kişinin velâyet tahtına oturması için kısa sürede uzun mesafeler katedecektir.¹¹¹²

2.4.3.3. Müridin Şeyhe Karşı Âdâbı

Sîdî Muhtar'a göre, mürid mânevî mertebelere ulaşabilmesi için mürşidin rehberliği ve ilminden faydalanmalıdır. Mürid, şeyhin feyz ve irfanından istifade edebilmek için düzenli olarak şeyhin sohbetlerine katılmalıdır. Ancak bu faydalanmanın kalıcı ve bereketli olabilmesi için, müridin âdâp kurallarına titizlikle riâyet etmesi gerekmektedir.¹¹¹³

Sîdî Muhtar, müridin kendisini şeyhine teslim etmesinin gerekliliğini vurgulayarak, şeyhe karşı son derece saygılı olması gerektiğini belirtir. Mürid, zorluk ve kolaylık anlarında dahi şeyhine olan bağlılığını gevşetmemeli ve bu bağlılığın anne ve

¹¹¹⁰ Buhârî, İmân 39.

¹¹¹¹ Kasas, 28/83.

¹¹¹² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 344-345.

¹¹¹³ Ayiş, *Tarikat Âdâbı*, 155.

babaya olan bağılılık üzerinde olması gerektiğini ifade eder. Ayrıca mürid, içinde zuhûr eden her türlü düşünce ve gördüğü rüyaları şeyhine anlatmalı, ancak şeyhinden soru gelmedikçe sessiz kalmalı, cevap vermesi gerektiğinde ise alçak sesle konuşmalıdır.

Şeyhin verdiği emir ve talimatları kusursuz ve eksiksiz yerine getirmek için çaba göstermeli, şeyhin huzurunda saygı ve hürmet kurallarına riâyet etmelidir. Göz temasında da saygı ve hürmet nazarını göstermeli ve şeyhin taltif ve azarlamalarına karşı düşünce ve hürmetinde değişiklik göstermeden, ders alacak şekilde dinlemelidir.¹¹¹⁴

Tarîkat şeyh ve âlimleri, müridin kendi şeyhine itiraz etmesinin en tehlikeli davranışlardan biri olduğunu belirtirler. Bu itirazdan kaçınmanın yalnızca fiil ve konuşmalara değil, yeme, içme ve giyinme gibi davranışlara da yansması gerektiğini vurgularlar. Ancak iyi düşünceler beslemek ve güzel ahlâkı gözetmek, istisnai davranışlar olarak kabul edilir.¹¹¹⁵

Yapılan değerlendirmeler, müridin şeyhe karşı göstermesi gereken âdâb kurallarının, onun mânevî gelişimine katkı sağlayacak bir yol haritası oluşturduğunu ve şeyhin rehberliğiyle müridin mânevî mertebelere ulaşmasını mümkün kıldığını gösterir.

2.4.5. Mürşidin Âdâbi

Tasavvufta, mürşid terimiyle eş anlamlı olarak şeyh, velî ve pîr gibi terimler de kullanılmaktadır. Bu terimler, tasavvuf ehli tarafından bir mürşide intisap ederek seyr-ü sülûkun tamamlanıp yüksek ilmî dereceye ulaşan kişiler için kullanılır. Mürşidlik makamı, tasavvuf ve tarîkat yolunda ilerleyenler için en yüksek mertebe olarak kabul edilir ve Hz. Peygamber'in verâset mirasını en iyi şekilde temsil eden kişiler olarak görülür.¹¹¹⁶

Sîdî Muhtar'a göre, mürşid, sözleri, fiilleri, hal ve davranışlarıyla Kur'an ve Hz. Resûlullah'ın âdâbıyla terbiye edilmiş kişidir. Bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in, “*Beni Rab'bim edeplendirdi. Ne güzel edeplendirdi*”¹¹¹⁷ şeklindeki

¹¹¹⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 346.

¹¹¹⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 384.

¹¹¹⁶ Öngören, “Şeyh” İstanbul 2010, XXXIX, 50-52; Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Velî*, 204.

¹¹¹⁷ Mûnâvî *Feyzü'l-Kadir* 1: 224.

ifadesi ve Kur'an'ı Kerîm'deki, “*Muhakkak ki sen, büyük âhlak üzeresin.*”¹¹¹⁸ “*Sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana olan lütfu gerçekten çok büyüktür.*”¹¹¹⁹ âyetleri vurgulanır. Sîdî Muhtar, bu hadis-i şerif ve âyet-i kerîmelerin, Hz. Peygamber'in ruhânîyetinin beşeriyetin ruhları arasında yüce derece ve mükemmel kemâliyeteye ulaşmış meleklerin ervahı arasına karıştığına işaret ettiğini ifade eder. Ayrıca, mürşidlik vasfına sahip olan mümtâz şahsiyetlerin, Hz. Resûlullah'ın âdâb ve ahlâkından nasiplenerek varis olma şerefine ulaşmış seçkin kişiler olduğu belirtilir. Bu nedenle veraset yoluna adım atmış olanlar, bu ahlâk ve âdâbtan pay sahibi olma imkânı elde ederler.¹¹²⁰

Sîdî Muhtar, bu âdâbın insanî faziletlerin en üst seviyesine ulaştığını vurgular. Ona göre bu faziletin müeddebi olan Allah, kişiyi Kur'an ve Peygamber âdâbı ile edeplendirir. Bu âdâbtan nasiplenmiş âlimler “havas” ârifler ise, “havassu'l-havas” sıfatına ulaşmış olurlar. Onların sözleri, fiilleri, hal ve hareketleri, âdâbın kaynağından beslendikleri için o kaynağa uygun şekilde davranırlar.¹¹²¹

Mürşid'in Mürid'i Yetiştirme Âdâbı

Sîdî Muhtar'a göre, bir mürşid, kendisine intisap etmek için müracaat eden müridleri muhabbet, sevgi ve güler yüz ile karşılamalı ve sahiplenmelidir. Her bir müridini kişisel fitrî şahsiyetine göre değerlendirilip bağrına basılmalıdır. Bu davranışın temel referansı, Hz. Resûlullah'ın sahâbelerine karşı gösterdiği tutumdur. Zira Hz. Resûlullah, sahâbelerine karşı müşfikane davranmıştır.

Sîdî Muhtar, Hz. Resûlullah'ın insanlığa râhmet olarak gönderildiğini belirtir ve bu sebeple onun varisi olan âlim, şeyh ve mürşidlerin de onun sahâbelerine uyguladığı terbiye metodunu referans alarak kendi mürid ve öğrencilerini terbiye etmeleri gerektiğini vurgular. Bu şekilde, mürşidler, Hz. Resûlullah'ın örnek ahlâkını takip ederek müridlerine rehberlik eder ve onları mânevî yolda doğru yönlendirirler.¹¹²²

Sîdî Muhtar'a göre, bir şeyh, terbiyesinde bulunan müridlere kızmadan ve azarlamadan, onların kabarik yönlerini törpüleyerek olgunlaşmalarına katkıda bulunmalıdır. Bu süreçte, şeyhin hal dili ve davranışları, güneşin karşısında eriyen kar

¹¹¹⁸ Kalem, 68/4.

¹¹¹⁹ Nisâ, 4/113.

¹¹²⁰ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 333.

¹¹²¹ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 333.

¹¹²² Muhammed Halife, *ed-Derâif ve't-telâid*, 360-

misali olmalıdır. Bu şekilde, müridlerin kişisel gelişimine katkıda bulunulur. Hz. Resûlullah'ın varisleri olarak nitelendirilen eğitim rehberlerine, “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin*”¹¹²³ buyruğu verilerek ölçüler sunulmuştur. Bu nebevî ölçülere göre, mürşidler gözetimi altında bulunan müridleri terbiye etmeye çaba göstermelidirler.¹¹²⁴

Sîdî Muhtar, Hz. Resûlullah'ın sahâbe ve topluma karşı gösterdiği davranışları şu şekilde sıralar: “O, sahâbeleri güleryüz ve muhabbetle karşıladı. Musâfaha yaptığı zaman ilk elini uzatan ve müsaade isteyeneye kadar elini bırakmayan kişi kendisi olurdu. Soru soran veya sohbet dinleyen sahâbelere, konuyu tam anlayıp kavrayıncaya kadar anlatmaya devam ederdi. Sahâbelerle karşılaştığında başlarını okşar ve onlara hayır dualarda bulunurdu. Onları cehâlet karanlığından kurtarıp hidâyet nûruyla buluşturmak için güzel davranış ve veciz kelimelerle hitap ederdi. Sohbet meclislerinde ya Kur'an tilaveti yapar ya da Hakk'a götüren vaaz ve nasihatlerde bulunurdu. Dinlenen nasihatler sayesinde kişiler dünyaya karşı zâhid olurken ahirete rağbet ederek kalb inceliğine ulaşırlardı.”¹¹²⁵

Sîdî Muhtar, Hz. Resûlullah'ın bu davranışlarının, tüm irşad ehlinin olmazsa olmaz prensipleri olması gerektiğini belirtir. Bu prensipler, irşad ehli olarak görev yapanların müridlere yönelik yaklaşımında, muhabbet, sabır, anlayış ve rehberlik gibi insana dair temel değerlerin önemini vurgular.¹¹²⁶

Sîdî Muhtar, mürşidin müride karşı davranış prensibinden yola çıkarak mürşid ile mürid arasında uyulması gereken kuralları şu şiiriyle dile getirmeye çalışır:

وَمَنْهَجُكَ السَّوِيُّ لَا السَّوَاءَ	تَقُولُ الْحَقَّ لَا تَمْتَارُ فِيهِ
وَكُنْ لِلَّهِ يُسَدِّدُ لَكَ الْجَزَاءَ	فَتَقِ بِاللَّهِ فِي سِرِّ وَجْهِهِ
فَإِنَّ عِلَامَةَ الظَّفَرِ الرَّجَاءَ	وَلَا تَعْجَلْ وَلَا تَضْجُرْ لِطُغْيَانِ
فَإِنَّ نَتِيجَةَ الْبَطَرِ الشَّقَاءَ	وَلَا تَكْسَلْ وَلَا تَبْخُلْ بِنُؤْلِ

¹¹²³ Buhârî, İlim: 11.

¹¹²⁴ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 360-361.

¹¹²⁵ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 361.

¹¹²⁶ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 361.

وَصُنْ فِي الصَّنْدَرِ سِرَّ النَّاسِ طُرًّا فَمَا يُفْشِيهِ إِلَّا الْغِيَاغُ¹¹²⁷

<i>Doğruyu söyler, saklanmamalı gerçekler</i>	<i>Mürşidin yolu doğrudur, yanlışla karışmaz</i>
<i>Gizli ve açıkta Allah'a güvenmelisin</i>	<i>Ödülünü Allah verir, O'na yönelmelisin</i>
<i>Aceleyle gelme, yavaşlığa da</i>	<i>Başarının işareti umut ve sabırdır</i>
<i>Tembel olma, cimri davranma hiçbir zaman</i>	<i>Tembellik sonucunda mutsuzluk oluşur</i>
<i>Gönüllerde koru insanların sırlarını</i>	<i>İfşa edenler ancak cahillerdir</i>

Sîdî Muhtar, beyitte müridin kemâle ermesine vesile olan mürşidin, yaptığı işin ilahî bir lütuf olduğunun farkında olup, bu lütuftan dolayı rehabet gösterilmemesi gerektiğini ifade eder. Mürşidin yüklenmiş olduğu irşad görevini yerine getirerek mükâfatını sadece Allah'tan beklemesi gerektiğini tavsiye eder.

Aynı şekilde, müridin de tembellik, cimrilik, kibir ve acelecilikten kaçınarak seyrine devam etmesi ve kemâle ulaşma konusunda umudunu yitirmeden yoluna devam etmesi gerektiğini belirtir. Mürşidin rehberliği ve müridin çabası bir araya gelerek kemâle ulaşmanın mümkün olduğuna dikkat çeker.

Ayrıca Sîdî Muhtar, hem mürşid hem de müridin, ilahî teslimiyet içinde olmalarının önemine vurgu yapar. Bu, Allah'a olan güvenin, iradeyi O'na bırakmanın ve teslim olmanın gerekliliğidir. İlahî yönlendirmeye uygun bir şekilde hareket ederek, kemâle doğru bir yolculuğun gerçekleşeceğini belirtir.¹¹²⁸

¹¹²⁷ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 360.

¹¹²⁸ Muhammed Halife, *ed-Derâif ve 't-telâid*, 360.

SONUÇ

Tasavvufun, ilim ve kültür hayatımızın önemli ve geniş bir bölümünü oluşturduğu gerçeği, inkâr edilemez bir durumdur. Tarih boyunca bu gerçeklik süregelmiş ve günümüzde de devam etmektedir. Bununla birlikte, kütüphanelerimizde yer alan ilim dallarına ait eserlerin sayısını karşılaştırdığımızda, tasavvufî eserlerin diğerlerinden önemli ölçüde daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum, tasavvufun hem geçmişimize sahip çıkma, hem de günümüz insanı tarafından doğru bir şekilde değerlendirilmesi açısından önemlidir.

Bu bağlamda, tasavvufa dair yapılan araştırmaların büyük bir öneme sahip olduğu ve kaçınılmaz bir zaruret arz ettiği ifade edilebilir. Ayrıca, tarikatlar ve pîrler hakkında gerçekleştirilen araştırmalar, bu kültürü aslına uygun bir şekilde tanıtmanın yanı sıra birbirlerini tamamlayarak destekleyecek ve yeni çalışmalara rehberlik edecektir. Bu perspektiften hareketle, Kuzey Afrika tasavvuf tarihinde önemli bir şahsiyet olan Sîdî Muhtar b. Ahmed el-Küntî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri üzerine yapılan bu çalışma, yukarıdaki amaçlara hizmet etmektedir.

1142/1729 yılında Kesîbüügâl'da doğan Sîdî Muhtar, bir yandan kabileler arasında devam eden sürekli çatışmalara, diğer yandan da Kuzey Afrika bölgesine hâkim olmaya çalışan batılı sömürgecilerin neden olduğu yıkıma tanıklık etmiştir. Mensup olduğu Küntî kabilesi ise, uzun asırlar boyunca bölge siyasetine yön vermenin yanı sıra ilim ve irfan alanlarında öncülük yapmıştır. Dolayısıyla bulunduğu ortamdan etkilenen Sîdî Muhtar, dönemin önde gelen uzman âlimleri ve sûfilerinin rehberliği altında zâhirî ve batınî eğitimini tamamlamayla birlikte liderlik ve yöneticilik yeteneklerini de geliştirmiştir.

Sîdî Muhtar, birçok ilim dalında kendini geliştirmesi nedeniyle “câmi‘u’l-ulûm” vasfıyla adlandırılması son derece yerinde bir ifadedir. İslâmî ilimlerin yanı sıra tarih, alet, şiir, belâgat ve me‘ani ilimleri kapsayan yaklaşık üç yüz eser kaleme almıştır. Sahip olduğu derunî ilim ve mümtaz sûfilîliğiyle birlikte yürüttüğü kabile liderliği, onu dönemin önde gelen bir mütefekkeri haline getirerek Kuzey Afrika siyasetinde etkili bir lider konumuna yükseltmiştir. İlim ve irfan yolunda birçok âlim, sûfî yetiştirerek İslâm dini ve Kâdiriyye tarikatının Hristiyan ve putperest topluluklar arasında yayılmasına vesile olmuştur.

Sîdî Muhtar'ın eserlerinde, nakli delillere ilave olarak aklî metodlara da başvurduğu gözlemlenmektedir. İşlediği konuları yalnızca nakli delillerle sınırlamamış, aksine bu delilleri büyük bir ölçüde kendi düşünce ve görüşleriyle sentezlemiştir. Konuları ele alırken, öncelikle ilgili âyet ve hadisleri delil olarak sunmuş ve bunun ardından kendi düşünce ve görüşlerini de açıklama amacıyla eklemiştir. Ehli Sünnet çizgisinden sapmadan ilerleyen Sîdî Muhtar'ın eserlerinde, Gazâlî ve Cüneyd-i Bağdâdî gibi düşünürlerin etkileri gözlemlenebilmektedir. Bununla birlikte, birçok tasavvufî meselede Ataullah İskenderiye ve İbnü'l-'Arabî gibi düşünürlerin etkilerini taşımasına rağmen, özgün düşünceleriyle de öne çıkmıştır. Ayrıca Sîdî Muhtar, görüş ve düşüncelerini anlaşılabilir bir biçimde ifade etmek ve aklî kavrayışları desteklemek amacıyla somut örnekler sunarak konuları aydınlatmıştır.

Sîdî Muhtar'ın tasavvuf anlayışında, ilimsiz tarîkat mensuplarının verimsiz ve yetersiz olduğu düşüncesi öne çıkmaktadır. Onun bakış açısına göre, tarîkat öğretilerini almadan önce ilmî eğitim alınmalıdır. Çünkü İslam'ın özünü teşkil eden şeriat ilminin anlaşılabilmesi ve kavranabilmesi için ilim sahibi olmanın zorunluluğuna işaret edilmiştir. Bu nedenle, İslam'ın zâhirî boyutunu temsil eden şeriatın yanı sıra bâtinî boyutunu temsil eden tasavvufun da, ilim sahibi bireyler tarafından doğru bir şekilde temsil edilmesi gerektiği Sîdî Muhtar tarafından önemle vurgulanmıştır.

Sîdî Muhtar'ın bakış açısına göre, sûfilerin ilim talep etmeleri faziletli amel olarak kabul edilmektedir. Özellikle iyi işlerin gerçekleştirilmesi ve mânevî âleme ulaşma gayesi için ilmin kaçınılmazlığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca şeriatın temel ilkelerini bilmeyen bir sûfinin, her an nefsin tuzaklarına düşme riski taşıdığı vurgulanmıştır.

Tasavvuf alanında büyük başarılarla imza atan Sîdî Muhtar, özellikle tarîkatlar arasındaki ihtilâfların çözümü ve mutasavvıflara karşı düşmanlık güden felsefecileri susturmuştur. İslâm için büyük tehlike olarak görülen Vehhâbîlik düşüncesinin Kuzey Afrika'da etkili olmaması onun çabalarının bir sonucudur. Yapmış olduğu hizmetlerin sonucunda Kâdiriyye tarîkatı, Kuzey Afrika'da en önde gelen ve en yaygın tarîkat haline gelmiştir.

Kuzey Afrika bölgesinde, düzensiz ve plansız bir şekilde icra edilen medrese ve tekke hizmetleri, Sîdî Muhtar'ın önderliğinde inşa edilen “Muhtariye Medresesi” ile düzenli ve sistematik bir yapıya dönüşmüştür. Ayrıca uzun yıllar boyunca ilim ve irfan

hizmetlerinden yoksun bırakılan hanımlar için, “Muhtariye Medresesi” bünyesinde özel alanlar oluşturularak bayanlara yönelik eğitim ve öğretim imkânları sunulmuştur. Bu hizmetler, bölge tarihinde önemli bir dönüşümün belirleyici unsurlarından birini temsil etmektedir. Özellikle hanımların ilmî ve tasavvufî faaliyetlere katılmalarını sağlamak amacıyla, Sîdî Muhtar'ın eşi Lâlete Ayşe'nin liderliğinde büyük özverilerle çalışmalar yürütülmüştür.

Sîdî Muhtar'a göre, mânevî ilerlemeyi amaçlayan bireylerin içsel arınma ve doğru bir istikamet edinmesi için, halvet uygulaması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Hz. Adem ve Havva'nın düştükleri zelle hatası sonucunda kalblerini kırk perdeden oluşan kasvet sarmış ve her bir perdenin inkişafı, bir günlük halvet deneyimlerinin sonucunda gerçekleştiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Hz. Adem'den insanlığa geçen bu kırk perdeli kasavetin, kırk günlük bir halvet pratiği ile aşılabileceğine işaret edilmiştir.

Sîdî Muhtar, tasavvuf alanında sâlikin kendini adadığı temel unsur olan ubûdiyyet makamı ile seyri sulûkun nihaî basamağı olan velâyet makamı arasında ortak bir bağlantının bulunduğu işaret etmiştir. Her iki makamın da temel hareket noktasının, “hakke'l-yâkın” seviyesinde ibâdet esaslarının gerçekleşmesi olduğunu vurgulamıştır. Bu iki makama ulaşabilmek için, nefsanî arzulardan sıyrılarak ilahî varlığa yakın olma hedefine yönelik bir çaba gösterilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir

Sîdî Muhtar'ın değerlendirmesinde, Allah'ın katında insan kalbi için en yüce ve en faydalı ibadetlerden biri zikirdir. Allah (c.c), Kur'an okumanın terk edilmesine izin verdiği halde, zikrin terk edilmesine izin vermediğine işaret etmiştir. Ayrıca, Kur'an'ın kişinin kolayca okuyabileceği bir şekilde okunmasının önerilmesine karşın, zikrin ayakta, oturarak ve hatta uzanarak yapılmasının tavsiye edildiğine dikkat çekmiştir.

Sîdî Muhtar'ın tasavvuf terbiyesine dair anlayışına göre, şeyhin müridin yeteneklerini ve özelliklerini dikkate alarak, her bir müridin özel durumuna göre rehberlik etmesi gerekmektedir. Müridin doğasında bulunan olumsuz özellikleri gidermeye çalışan şeyhin çabalarına karşı, müridin tam bir teslimiyet içinde olması gerekir. Peygamberlerin kendi ümmetleriyle kurduğu ilişkiye benzer şekilde, şeyhler de müridleriyle sağlam bir bağ kurmalıdır. Ayrıca mürid de şeyhinin tüm niteliklerini ve öğretilerini takip ederek dünyaya sırt çevirip, Allah'a karşı bağlılık ve iç huzurunu gerçekleştirmelidir.

Sîdî Muhtar'a göre, peygamberlerin mâsumiyet vasfına sahip olmaları ve Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi ve sonrasında hiçbir günah işlememiş olması, tövbe etme gerekliliğini ortadan kaldırmaz. Peygamberler öz itibarıyla zâhirî günahlardan uzak olmalarına rağmen, onlar ebrarın hasenâtını kendilerine seyyiat sayarak, tövbe ettiklerini vurgulamıştır.

Sîdî Muhtar'ın görüşlerine göre, şariat, hakikat ve gayb olarak sınıflandırılan ilim dalları, farklı özelliklere sahiptirler. Şariat ilmi, somut dünya varlıklarının etkileşimini içeren ve pratik yaşamla ilgili bilgileri kapsayan bir ilim dalını ifade ederken, hakikat ilmi; insanın iç dünyasındaki derin sırları keşfetmeye yönelik soyut bir ilim dalını ifade eder ve bu ilim dalı, Yüce Varlıkla özel bir ilişkiyi içerir. Sîdî Muhtar, hakikat ilminin gerçekleşebilmesi için şariat ilminin takip edilmesinin zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir. Gayb ilminin ise, zahirî ve batınî ilimlerin sınırlı olmayan ve sınırları sadece Allah tarafından bilinen bir ilim olduğuna işaret etmiştir.

Sîdî Muhtar'ın düşüncesine göre, muhabbetin temelinde Allah'ın kullarına duyduğu sevgi bulunmaktadır. Allah'ın sevgisini kazanmak içinse kulun dünyevî varlıklara olan muhabbetinin, Allah'a duyulan muhabbetin önüne geçmemesi gerekmektedir. Allah ile kul arasındaki muhabbet ilişkisi, ilahî lütufların Allah'tan kullara sirâyet etmesi olarak kabul edilirken, kulun Allah'a karşı olan davranışlarının şeriata uygun olması gerektiği vurgulanmaktadır. Allah'a ait olan muhabbet tahkik iken kullara ait olan teşri'dir. Dolayısıyla tahkik gerçekleşmeden önce, teşri'in ortaya çıkması mümkün değildir. Aynı şekilde, teşri' gerçekleşmeden tahkikin olması da mümkün değildir. Tahkik ve teşri' arasındaki fark, tahkik ne kadar sınırlı olursa olsun kemâl seviyesindedir. Teşri' ise ne kadar fazla olursa olsun eksik bir mertebede bulunur.

Sîdî Muhtar'ın değerlendirmesinde, muhabbet ehlinin sevgisi her ne kadar zâhirde çeşitlilik gösterse de hakikatte ilahî sevginin yansımalarından ibarettir. İç âlemlerinde bulunan muhabbet duygusu bazen ibadetlere bağlılık, bazen mânevî değerlere karşı saygı, bazen tabiatın celb edici güzelliğini müşâhede, bazen de Allah'ın sevmediklerine karşı mesafe koyarak kendini gösterir.

Sîdî Muhtar'ın düşüncesinde varlık; zâtın tasviri, bütün sıfatların mukaddemesi ve mânâların temeli olan özdür. Kâinat ve mevcudatın oluşumu, onun varoluşunun yansıması olarak kabul edilir. Hiçbir oluşum, onun iradesi öncesinde var olamaz ve

hiçbir varlık, O'nun emirlerine karşı gelme yetisine sahip değildir. O'nun zıddı, yalnızca O'dan başka hiçbir varlık olmayan yokluktur. Varlığı zâtına istiva etmiş ve sıfatları arşın üzerindedir. Sıfatlarıyla zâtı uyumlu olmakla birlikte, zâtı sıfatlarla sınırlanmaz. Ayrıca Kemâl, Celâl ve Cemâl gibi nitelikler, zâtıyla var olan ve kalıcı olan sıfatlar olarak vurgulanmıştır. Besmelede bulunan “sin” harfinin teslis çıkıntıları, zâtıyla var olan sıfatlara işaret ettiğine dikkat çekmiştir.

Zâta ait olan kemâl sıfatları, hakikat yönüyle Allah’a, mecaz yönüyle âleme baktığından dolayı, kemâl sıfatlarından olan kudret sıfatının mecaz yönüne sahip olan Firavun ve Nemrut gibi kişilerin haddini aşarak ilahlık davasında bulunduğu dikkat çekilmiştir.

Sîdî Muhtar'ın tasavvuf düşüncesinde, insanın mânevî yapısını oluşturan unsurlardan biri olan kalb, Allah'ın nazargahı ve mânevî duyguların merkezi olarak vurgulanır. Bu nedenle kalbten oluşan iyilik ve güzelliklerin insanı değerli kıldığına işaret edilmiştir. Ancak kötü düşünceler ve kıskançlıkların ise insanı zelilleştirici bir duruma düşürdüğüne dikkat çekilmiştir.

İnsanın mânevî yapısının bir bileşeni olan ve kötülüklerin merkezi olarak kabul edilen nefsin ise, ilahî bir latife olduğu vurgulanmıştır. Nefsin temelinde beğenme, bencillik, şımarıklık, kibir, kendini beğenme, hatta kendine tapma özellikleri barındırdığına işaret edilmiştir. Kötülüğü emreden, doğruluktan sapan, şerleri seven ve iyiliklerden hoşlanmayan bir faktör olarak görülmüştür. Özellikle terbiye edilmiş bir nefis sahibinin, beş duyudan biri olan göz ile değil, gönlünde uyandırdığı basîret gözüyle görebileceği üzerinde durulmuştur.

İnsanın mânevî yapısı arasında bulunan aklın ise, latifeler arasında önemli bir rol oynadığına dikkat çekilmiştir. Özellikle aklın, ruhun lideri olarak davrandığına işaret edilmiştir. Ruhun taşıdığı zekâ, anlayış, zikir, kavrayış ve düşünce yeteneklerini yönlendirdiği vurgulanmıştır. Aklın, nefis ve hevâya karşı üstünlük sağlayarak insanın doğru davranışlar sergilemesine yardımcı olduğu üzerinde durulmuştur.

Sîdî Muhtar'ın düşüncesinde ilahî muhabbet ve uhrevî düşünceler nedeniyle gözyaşı döken bireylerin, peygamberler ve veliler gibi özel sıfatlarla tanımlandığı gözlenmektedir. Bu kişilerin derin arzuları ve içsel istekleri; kalbte bulunan olumsuz etkileri giderilmesine yardımcı olduğu ve gözlerinin ilahî gerçeklere çevrildiğine işaret

edilmiştir. Her bireyin, mânevî deneyimlerine bağlı olarak farklı yedi türde gözyaşı dökerek duygusal aşk yaşadığı üzerinde durulmuştur.

Sîdî Muhtar'ın tasavvuf düşüncesinde, velîlerin çeşitli ruhsal durumları deneyimleyerek dereceleri yükselen ve tasavvuf silsilesi içinde yer edinen bireyler olduğu vurgulanmıştır. Ancak elde ettikleri manevî seviye ve makamların kalıcı olmadığına dikkat çekilmiştir. Buna karşılık, peygamberlerin velîlik ve nebilik görevlerini birlikte taşıdıkları ve bu görevlerinin kalıcı olduğu önemli bir vurgu olarak ortaya konmuştur. Ayrıca, peygamberliğin en düşük derecesinde bulunanların bile velîlerin en yüksek seviyelerinde bulunanlardan daha yüksek derecelerde olduğu vurgulanmıştır.

Sîdî Muhtar'ın düşüncesinde, Şîa'nın imamiyye kolu ile Rafizilerin, evliyânın enbiyadan daha faziletli olduğu düşüncesi bilgisizce ve ilmî temelden yoksun bir görüş olarak sunulduğu vurgulanır. Mânevî makam ve derecelerin özgün nitelikleri dikkate alındığında, hiçbir mânevî makamın ve derecenin peygamberlik makamı ve derecesiyle karşılaştırılamayacağına dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdillâh Abdürrezzak İbrahim, *Edvâe ale'd-darikati's-sûfiye fî'l-kâreti'l-ifrikye*, Mektebete Medbûlî, Kahire 1990.
- Abdillâh, Abdilazîz, *el-Mûsû'etü'l-meğrib lil-e'lami'l-beşer ve'l-hadaret, mu'ellemetü'l-müdin ve'l-kabail*, Matbaatul vuzeratu'l-evkaf ve's-şuunu'l-İslâm, el-Mağrib 2005.
- Abdillâh b. Muhammed Fûdî, *Diyâu's-siyâsât ve fetâvâ en-nevâzil mimmâ hüve min fûru'i'd-dini mine'l-mesâil*, thk. Ahmed Muhammed Kânî, Kahire 1978.
- Abdurahman Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî trc. Ercan Elbinsoy, *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye Molla Câmî Tercumesi*, Yasin yayin evi, Fatîl/İstanbul 2005.
- Abdurrahman Sa'dî, *Tarîhu's-Sudan*, trc. Mûdas Benût, Matbaatu'l-Amerika, Paris 1981.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, "Keşfu'l-hafâ ve müzîlül-ilbas", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2 (1), 2004, IV, 3/14.
- Ahmed Abdurrahim Mustafa, *Hareketu't-tecdîdi'l-İslâmî fî 'âlemi'l-arebiyye'l-hadis*, Kahire 1971.
- Akbânî, Şeyh Azîzi b. Bûbekir el-Hamelî el-Küntî, *en-Nefahâtu'l-behiye fî efnani eş-Şecereti'l-Küntîyye*, Daru'l-Huda, Cezair 2016.
- Ahmed Bâbâ Tinbuktî, *el-Hadâretü'l-İslâmiye fî Mali el-münezzimetü'l-İslâmiye li terbiyeti'l-ulûm ve's-sikâfiye*, Rıbad 1996.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayp Arnavut vd. Müessesetü'r- Risâlet, Beyrut 2001.
- Ahmed, Caferî, *Ceride ve ihsai'l-mahdudati'l-Cezairîye fî Moritanya ve Nijîrya*, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, Âdrâr, Cezair 2014.
- Ahmed el-Bûkârî, *el-Ehyâ ve't-tecdîdi's-sûfi fî'l-Mağrib*, Menşurati vezarati'l-elkaf ve Şuûni'l-İslâm, bty, 2006.

- Ahmed Ebû Bekir, *ed-Da'vetu'l-İslâmiyetu'l-muassara fi'l-karni'l-İfrikyye*, Riyad 1405.
- Ahmed el-Hamdi, *el-Muhtar el-kebir el-küntî et-tasavvuf ve'l-ilmu bi Azavadi İfrikya, (Hayatu's-Şeyh Sîdî Muhtar el-küntî es-siyasîyye ve'l-ilmîyye)* Daru Kavâfil, Moritanya, Vüzeratu's-Sekafi, ISSN 1263, 2008.
- Akdoğan, Mesut, *'Afîuddîn 'Abdullah b. Es'ad el-Yafî'nın Hayâtı, Eserleri ve Tasvufî Düşüncesi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2020.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî el-Hervî, *Minehu'r-revazi'l-ezher fi şerhi Fıkhul-ekber*, İstanbul 1303.
- Ankaravî, İsmail, *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz. Saadettin Ekici, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Arslan, Emîr Şekîb, *Hâzirü'l-âlemi'l-İsalâmî*, thk. Salih Okur, el-Mektebet'ul Asriyye, Beyrut 2020.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Atar, Fahrettin, "Tedbir", *DİA*, İstanbul 2011.
- Attar, Abdülkerim, *Târihü't-tarîkati't-Ticâniyyeti'l-müşerafe fi bilâdi Mısıriyye*, Kahire. ty.
- Ateş, Süleyman, "Cüneyd-i Bâğdâdî", *DİA*, İstanbul 1993. IIX, 119-121.
- Ateş, Süleyman, "İhlas" *DİA*, İstanbul 2000. XXI, 535-537.
- Avcı, Casim, "Şeyh" *DİA*, İstanbul 2010. XXXIX, 259.
- Ayış, Mehmet Şirin, *Tarîkat Âdâbı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2015.
- Ba Ahmed Ömer Demmeh el-Küntî el-Fehri, *ez-Zavaye'l-Küntîye'l-e'lamiyye ve'l-coğrafiye'n-neyâmî*, Daru'l-Huda, Cezair 2016.
- Baltacı, Ahmed, "İbnü'l-Arabî Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul 1999. XX, 491-492.
- Bayındır, Abdulaziz, "âdâb", *DİA*, İstanbul 1988. I, 334.
- Beki Niyazi Boleli, Nusrettin, *Kur'an'ı Kerîm ve Meal-i İcmali*, Tenvir Neşriyat, İstanbul 2002.

- Betrân, Aziz, *et-Tarîkatu'l-Kâdiriyye fî İfrîkya ve's-Sahrâi'l-garbiyye, hayatu eş-Şeyh Muhtar el-Küntî*, er-Ribat 2001.
- Bilgin, Mustafa, "Hâtîm el-Esam", *DİA*, İstanbul 1997. XVI, 470-472.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, b. İbrahim el-Cu'fî el- Buhârî *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsîru'n-Nâsîr), Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422/2001.
- Bukârî, Ahmed, *el-Ehya ve't-tecdîd's-sûfî bi'l-Meğribi*, Menşurati Vezarati'l-elkaf ve Şuûni'l-İslâm, 2006.
- Ahmet Caferi, *Ceride ve İhsai'l-mahdudati'l-Cezairîye fî Moritanya ve Nijîrya*, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, Âdrâr Üniversitesi, Cezayir 2014.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- Celâl Yahya, *el-Meğribü'l-arabi'l-hadis ve'l-me'âsir*, İskenderye 1973.
- Ceyhan, Semih, "İbadet", *DİA*, İstanbul 2012. XIX, 233-235.
- Cuder, Necat, Fetuşi, Esmâ, *eş-Şeyh el-Muhtar el-kebir el-küntî ve devruhu'l- 'ilmiyye fi's-Sehrâi'l-Kubrâ*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cilâli Bune'ame Üniversitesi, 2015-2016.
- Cürcânî, Ebü'l-Haeen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *et-Ta'rîfât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el- Cüveynî et-Tâî, *el-Burhân fî usûli'l-fikh*, thk. Abdulazîm Mahmûd ed-Dîb, I-II, Mansûra, by. 1997.
- Çağrııcı, Mustafa, "Gazâlî", *DİA*, İstanbul 1996. XIII, 530-534.
- Çağrııcı, Mustafa, "Sır", *DİA*, İstanbul 2009. XXXVII, 113-114.
- Çağrııcı, Mustafa, "Şükür", *DİA*, İstanbul 2010. XXXIX, 259.
- Çağrııcı, Mustafa, "Tevekkül", *DİA*, İstanbul 2012. XXXXI, 1-2.
- Çağrııcı, Mustafa, "Tevazu", *DİA*, İstanbul 2011. XXXX, 5383-585.
- Çağrııcı, Mustafa, "Zevk", *DİA*, İstanbul 2013. XXXIV, 308-310.

- Çakan, İsmail Lütfi, “Bekkâîn”, *DİA*, İstanbul 1992. V, 364.
- Çaycı, Abdurrahman, *Büyük Sahra’da Türk- Fıransız Rekabeti*, Erzurum 1970.
- Çift, Salih, “Sekîne”, *DİA*, İstanbul 2009. XXXVI, 331-332.
- Deccânî, Ahmed Sıdkı, *el-Hareketü’s-Senûsiyye, neşetühâ ve nümüvvühâ fi’l-karni’t-tâsî’aşer*, Kahire 1967.
- Demir, Osman, “Yakin”, *DİA*, İstanbul 2013. XXXXIII, 271-273.
- Demirci, Mehmet, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, Damla Yayınları, İstanbul 2001.
- Demirci, Mehmet, “Desûkıyye”, *DİA*, İstanbul 1994. IX, 212-213.
- Dursun, Davut, “Afrika”, *DİA*, İstanbul 1988. I, 418-426.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşir es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Ebû Nuaym İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakatu’l-Asfiya*, Matbaatu’s-Saade, Kahire 1974.
- Ebü’l-Kâsım Ahmed Sa’dulullâh, *Târîhu’l-Cezâ’ir’s-sekâfî*, Daru’l-Ğarbi’l-İslâm, Beyrut 1998.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî, *Kûtü’l-Kulûb fî mu’âmeleti’l-mahbûb*, Mısır 1306.
- el-Beşîr, Osman b. Abdillâh, *‘İnvanu’l-mecd fî tarihi Necd*, thk. Abdurrahman b. Abdullatif b. Abdillâh Âli’ş-şeyh, Matbaatu’d-Dâretu’l-Melik el-‘Aziz, Riyat 1982.
- el-Bürtelî, Ebû Abdullah, *Fet’hu’s-şekûr fî ma’rifeti ayani’t-Tekrûr*, trc. Muhammed İbrahim Hacî, Daru’l-Ğarbi’l-İslâm, Beyrut 1981.
- el-Bürtelî, et-Tâlib Muhammed b. Ebubekir es-Sıddık el-Velâtî, *et-Târih*, el-Hazânetu’l-Âmme, Tinbuktü Moritanya. ty.
- el-Buhârî, Alâuddîn Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu’l-esrâr ‘an usûli fahri’l-İslâm el-peздеvî*, Beyrut 1414/1994.

- el-Ervânî, Muhammed Mahmud b. Şeyh, *et-Tercemân fî târihi's-Sahrâi ve's-Sudan ve beledi Tinbuktü ve Şinkîd ve Ervân ve nebzün min târihi'z-zemân fî cemi'il bilad, Mahdud min mekezi Ahmed Bâbâ, Tinbuktü Moritanya*, ty.
- el-Galâvî, Muhammd en-Nâbeğ, *Bûdalîhiyye*, thk. Yahya b. el-Berâe, el-Mektbetü'l-Mekkiye ve Müessesetü'r-Reyyane, Beyrut 2004.
- el-Hâc Ömer, Ömer b. Saîd b. Osman el-Fûtî et-Tekrûrî, *Rimâhu hizbi'r-Rahîm 'alâ nühûri hizbi'r-recîm*, Kahire 1961.
- el-Kaşşat, Muhammed Sait, *et-Tevârîku Arebu's-Sahra*, Merkezi Şûvun ve Ebhasi Sahra, Trablus 1989.
- el-Küntî, Muhammed Halife, b. Şeyh Sîdî el-Muhtar el-Küntî, *ed-Derâif ve't-telâid fî menâkibi ve kerâmâtî's-şeyhân, el-vâlîde ve'l-vâlid*, Vahran Ünivrsitesi 2011.
- el-Küntî, Muhammed Halife, *er-Riselet'l-ğaleviye*, thk. Dr. Hamâhullah Veleddî Sâlim, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2013.
- el-Küntî, Muhammed Halife, *Cünnetü'l-mürîd dûne'l-merîd*, thk. Muhammed el-Mehdavi, Daru ebi rekrak, el-Meğribiyye 2012.
- el-Küntî, Muhammed Halife, *Evseki 'ara'l-i'tisâm lil ümerâi ve'l-vüzerâi ve'l-hükemâi*, thk. Bâdî b. Bâî b. Bâbâ, Şeriketi'l-Medineti'l-Münevvere lil Dabâ'at ve'n-Neşir, Cidde 2000.
- el-Küntî, Muhammed Muhtar Veldi Ebâhe, *Derâsâtî fî târihi't-teşrî'l-İslâmî fî Moritanya*, el-Matbaatu'l-Resmiyye lil Cumhuriyeti Tunus 1981.
- el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *er-Risâlet fî tasavvuf*, ye.
- el-Küntî, Sîdî Muhtar b. b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *el-Burdu'l-mûşâ*, ye.
- el-Küntî, Sîdî Muhtar b. b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *Cezvetu'l-envâr*, ye.
- el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *Fethu'l-vedud şerhu'l-maksut ve'l-memdud*, thk. Memun Muhammed Ahmed, Mektebet's-sekafiyetu'd-dinîyye, Timbuktü 2002.
- el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ebû Bekir el-Küntî, *el-Cüratü's-şâfiyye ve'n-Nasîhetü'l-kâfiyye*, thk. Muhammed veledü's-Şeyh, by, 2016.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *et-Tezyîlu'l-celil el-'âdimü'l-mesil*, ye.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebubekir el-Küntî, *el-Ecibetu'l-Ebatiye*, thk. Memûn Muhammed Ahmed el-Küntî, Daru'l-Beyda, Moritanya 2018.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *Keşfu'n-nikab 'an esrari Fâtihatü'l-kitap*, ye.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *Kitabu'l-memzûc beyne's-şerîat ve'l-hakikat*, thk. Muhammed Veledi Bâbâ Veledi Şeyh, ye.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *Hizbu'l-muğnî*, ye.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Küntî, *Kitâbü'l-minne fî itikâdi ehli's-sünne*, ye.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebûbekir el-Küntî, *Nefhu't-tayyip fî's-selâti 'ale'n-Nebiyi'l-Habîb*, thk. Muhammed Siyâm, Darul Hakîke, Kahire 2017.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebûbekir el-Küntî, *Nedâru'z-zeheb min külli fenni müntehab*, ye.

el-Küntî, Sîdî Muhtar b. Ahmed b. Ebûbekir el-Küntî, *Kasidetü'l-feyziyye*, ye.

el-Küntî, Sîdî Muhtar, b. Ahmed b. Ebûbekir el-Küntî, *Zevalu'l-ilbas fî dardi'l-vesvasi'l-Hannâs*, ye.

el-Kürdî, Hamidî Mustafa b. Ahmed el-Balûvî ed-Dimeşkî, *Kalaidü'z-zeheb fî mârifetü ensab kabailu'l-Arab* thk. Kamil Selman el-Cebûrî, Daru Mektebe'tül-hilal, Beyrut, Lübnan 2000.

el-Mahcubî, Ebû Bekr b. Ahmed Mustafa el-Mahcubî, *Menhi'r-Rabb'il-Gafûr fî zikri mâ ehmele sâhibi fethu's-şekûr*, thk. Hâdî el-Mebrûk ed-Dâlî, Daru'l-Kutubi'l-Vadaniyye, Bingazi 2001.

el-Muğîlî, es-Sâdık Hâc Ahmed el-Muğîlî, *Min 'alami't-turâs el-Küntî Şeyh Muhamed Badî el-Küntî hayatuhû ve asruhû*, Daru'l-Ğarb, Vehran Cezayir 2013.

el-Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el Haddâdî, *Feyzü'l-Kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, thk. Hamdî ed- Demertâş Muhammed, Mekke-Riyad 1998.

- er-Râzî, Muhammed Zeynüddin Ebû Abdillâh b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1999.
- er-Ruba'î, Abdülkâdir er-Ruba'î, *es-Sûretu'l-fenniye fî şî'ri Ebî Temâme*, Yermuk Üniversitesi, Ürdün 1980.
- es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, thk. Muhammed Osman, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1405/1985.
- es-Sukeyrîç, Ahmed, *Cenâyetü'l-müntesib fîma nesebehu bi'l-kizb li'seyhi't-Ticanî*, Kahire 1389.
- Ezher Dergisi*, 35. yıl, Cemadu'l-Ula 1373, sayı. 637. Kahire.
- Farizî, Hüseyin, *es-Sûfî ebu Medyen Şü'eybî et-Tilimsânî hayatuhû ve edebuhû beynel itba' ve'l-ebda'*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Telmisan Üniversitesi, 2003-2004.
- Fazlurrahman, *İslâm*, (Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Selcuk Yayınları, II. Baskı. Ankara 1992.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Muessesetu'r- Risâlet, Beyrut 2005.
- Fuâd Şükrü, Muhammed, *es-Senûsiyye dînün ve devletün*, Kahire 1948.
- Fudî, Bello Muhammed b. Osman, *İnfâku'l-meysur fî târihi'l-bilâdi't-Tekrûr*, Kahire 1964.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.
- Güç, Ahmed, "Ruh", *DİA*, Ankara 2018. XXXV, 197-199.
- Gündoğdu, Cengiz, *Hacı Bektaş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2007.
- Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevi Ahmed Ziyaüddin Hayati, Eserleri, Tarikat Anlayışı ve Halidiye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.

- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- Gündüz, Şinasi. “Uzlet”, *DİA*, İstanbul 2012. XXXXII, 255-256.
- Gürer, Dilâver, *Abdulkadir Geylânî Hayatî Eserleri Görüşlreri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Gürer, Dilâver, “Şiblî Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXIX, 125-126.
- Gürkan, Salime Leyla, “Sekîne”, *DİA*, İstanbul 2009. XXXVI, 329-331.
- Gürsoy, Cevat Rüştü, “Afrika”, *DİA*, İstanbul 1988. I, 413-418.
- Hallâc-ı Mansûr, Ebü'l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî, *Kitâbü't-Tavâsîn*, Nşr. P. Nwyia, MUSJ, XLVII, by. 1972.
- Hamdî Ahmed, *er-Riyâdetu'l-ilmîyye ve'l-meşaihu's-sûfiyye bi Azavad*, (*Hayatu's-Şeyh Sîdî Muhtar el-küntî es-siyasîyye ve'l-ilmîyye*) Daru Kavâfil, Moritânya, 2017.
- Hamahullah b. Salim, *el-İslâm ve's-Sakefetü'l-Arabiyye fî Sahrai'l-Kübra*, Külliyyetü'l-Âdâb, Nevâkuşûd, Moritanya 2007.
- Hamel, Zehra, ‘İkrîmi Esmâ, *el-İshametü'l-ilmîyye li-ali künte fî-Garbi Afrika fî-karnı (12-13 /18-19)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahmed Direr Üniversitesi, Cezayir, 2017-2018.
- Hasan Ahmed Mahmud, *el-İslâm ve's-sekâfetü'l-arab fî İfrikyâ*, Kahire 1963.
- Hasan İsâ Abdizâhir, *ed-Daveti'l-İslâmiye fî garbi İfrikyâ ve kıyâmu devreti'l-Fûlânî*, Câm‘atü'l İmam Muhammed b. Sü‘ûd, Riyad 1977.
- Hûte, Muhammed, *Ali Künte*, Daru'l-Kutubu'l-Arabiye, Cezayir 2008.
- Hüseyn Muhsin, *et-Tarîkatu's-sûfiyye ve esrehâ fî neşri'l-İslâm*, Mektebetu's-sekâfetü'd-dinîyye, Mısır 2000.
- İbn Abdişşekûr, Muhibbullâh, *Müsellemu's-sübût*, Mısır 1324/1906.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Ksım Alî b. El-Hasen b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîhu medîneti Dimeşk*, thk. Muhyeddin ebî Said Ömer b. Ğarame el-Ömer'i, Daru'l-Fıkr lil-Deba't ve'n-Neşr ve't-Tavzi', Beyrut, Lübnan 1996.

- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el- Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, (Terc, Ekrem Demirli), Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, XIII, 298.
- İbn Atâullah el-İskenderî, Ebü'l-Abbâs Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâullah el-İskenderî, *Tasavvuf Hikmetleri, Hikem'ül Atâiyye, el-muhkem fi şerhi'l-hikem*, şerh: Ahmed Mahir, Kurtuba Kitab, İstanbul 2016.
- İbn Bâbeh Muhammed Fâle, *et-Tekmile fî târihi imâratî el-Berâkene ve't-Terârize*, thk. Ahmed Veledi el-Hasen, Beytu'l-Hikme, Tunus 1986.
- İbn Ferdî, Abdîllah b. Muhammed, *Târîhu'l- 'ulamâi ve'r-ravâti li'l- 'ilmi bi'l-Endülüs*, el-Müessesetü's-Su'udiye bi Mısır Kahire 1988.
- İbn Fudî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Fudî b. Osmân, *Ziyâü's-siyâsât ve fetâva'n-nevâzil mimma hüve min furûi'd-din minel-mesâ'il*, haz. Ahmed Muhammed Kânî, Kahire 1978.
- İbn Hâlenâ, Muhammed Vâlid b. Musdafa ed-Deymânî, *Kerâmâtî evliyâi Teşmeşe*, thk. ed-Dâho b. Muhammed 'Alo, el-Medreseti'l-'ulyâ li'l-esâtize, Nevakeşud 1982.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddimetu ibn Haldûn*, Daru ibnu'l-Cevzi, Kahire 2010.
- İbn Hâmid (el-Muhtar), *Hayâtu'l-Moritanya hâyatu's-sekâfiye*, Daru'l-Arabiye, Tunus 1990.
- İbn Hâmid (el-Muhtar), *Hayâtî Moritanya bi'l-me'hedi'l-Moritanya li behsi'l- 'ilmî Nevakişûdi'l-eczâi't-tâliye li't-tarihi's-siyâsî*, Nevâkeşûd, ye.
- İbn Kâdî, Ahmed b. Muhammed el-Meknâsî, *Cezvetü'l-iktibâs fî zikri men halle mine'l-e'lâmi medineti'l-Fas*, Daru'l-Mensur, Ribad 1974.
- İbn Kâdî, Ahmed b. Muhammed el-Meknâsî, *Dürretü'l-hicâl fî esmâil ricâl*, thk. Muhammedu'l-ahmedî Ebû Nûr, Mektebetü'l-'Atika, Tunus 1971.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, Kahraman Neşriyat, İstanbul 2013.

- İbn Mansûr, Abdülvehhâb, *E'lâmi'l-mağribi'l-Arabî*, el-Matbaetu'l-Mülkiye, Ribat 1979.
- İbn Meryem, Muhammed b. Muhammed et-Tilmisânî, *el-Bostân fî zikri 'ulamâi ve'l-evliyâi bi tilmisan*, Madba'atu's-Su'âlebe, Cezair 1908.
- İbn Muhtar es-Sâlim (Hamâhullah), *el-'Alâkâtu's-sekâfiye beyne bilâdi Şînkîd ve'l-meşriki'l-Arabî*, Kahire 1985.
- İbn Sîdiyâ, Hârûn b. eş-Şeyh Sîdiyâ Bâbe, *Kitabu'l-ahbâr*, thk. Bâbe b. Hârûn, Neşru'l-Matbaatu's-Sarî'a, Nevâkeşûd 1998.
- İmâdüdîn, Halil, *Afrika Dramı*, ter. Mehmet Keskin, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- İsfahânî, Râğîb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Çev. Yûsuf Türker), Pınar Yayınları, İstanbul 2012.
- İz, Mahir, *Tasavvuf Mâhiyeti Büyükleri ve Tarîkatlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul 2014.
- İmam Birgivî, Takîyuddîn Muhammed b. Alî, *Kitabu'n-nahif /izharu'l-birgevi*, Fazilet Neşriyat, İstanbul. 2008.
- Leys Suûd Casimî, "İbn. Abdulber en-Nemerî", *DİA*, 1999. XIX, 269-272.
- Kahraman, Kemâl, *Çağdaş Sömürge İmparatorluğu*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- Kara, Mustafa, "Fenâ", *DİA*, İstanbul 1995.
- Kara, Mustafa, "Havf", *DİA*, İstanbul, 1997. XVI, 528.
- Kara, Mustafa, "Evrâd", *DİA*, İstanbul 1995. XI, 533.
- Karel, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, V. Baskı, Ankara 1995.
- Kartal, Abdullah, "Sokr", *DİA*, İstanbul 2009. XXXVI, 234.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayınları, İstanbul 2004.
- Kartâcanî, Ebû'l-Hasen Henîüddin Hâzim b. Muhammed b. Hasen b. Muhammed el-Kartâcanî, *Minhâcu'l-bülegâ ve sirâcü'l-üdebâ*, thk. Muhammed Habip b.el-Huce, Daru'l-Garbi'l-İsalam, Beyrut, Lubnan 1981.

Kavaz, Ahmed, “Küntî”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 557-558.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya‘kub el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta‘arruf li-mezheb-i ehli’t-tasavvuf*, Dârü’l-kütübil-ilmiyye, Beyrut 2011.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhîm, çev. Süleyman Uludağ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Taa‘rruf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

Kerîm Bûmeddîn, *Ebû Hasen Şeşteri Hayatuhû ve şi‘ruhû*, (Doktora Tezi), Tilimsân Üniversitesi, Cezair 2003.

Kılıç, Mahmut Erol, “İbnü’l-Arabî Muhyiddin”, *DİA*, İstanbul 1999. XX, 520-521.

Kızılar, Hamdi, *Ahmed Câhidî Efendi ve Tasavvuf Anlayışı*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Köse, Saffet, “İbn Merzûk el-Hatîb”, *DİA*, İstanbul 1999. XX, 186-187.

Kuran, Ercüment, *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, (Der. Mümtaz Er Türköne), Ankara 1997.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Dârü’l- Kutubi’l-‘İlmiye, Beyrut 2009.

Kuşeyrî, Abdülkrîm b. Havâzin, çev. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlsi*, (10. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

Kutluer, İlhan, “Ruh”, *DİA*, Ankara 2018. XXXV, 193-197.

Mâlik b. Enes, *el- Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1985.

Marty, Bul, *Küntetü’ş-Şerkiyün*, Tercüme Muhammed Mahmut, Zeyd b. Sabit Matbaası, Dımişk, Suriye 2013.

Mehmet Nuri Uygun-Safiye Şeyda Erdaş, “Tekke Mûsikîmizde Toplu Evrâd-ı Şerîf Okuma Geleneğine Bir Örnek: Rifâî Evrâd-ı Şerîfi”, *Çukurova Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 2018, 47-72.

Me‘mun, Muhammed Ahmed, *Şerhu’l-elfiye*, Mektebetü’s-Sekafiyetü’d-Diniyye, Kahire, 2002.

- Mertoğlu, M. Suat, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXVIII, 201-202.
- Muhammed Bellû, *İttifâku'l-meysûre fî târihi bilâdi't-Tekrûr*, Kahire 1964.
- Muhammed Mustafa Rabah, *Kurratü'l-ayneyn fî kerâmâtî's-Şeyh Mâûlayneyn*, Mektbetü'l-Vataniyye, Mikrofilm-94, Ribat, ty.
- Muhammed Veled, eş-Şeyh, *el-Cür'atü's-şâfiyye ve'n-nasîhetü'l-kâfiyye li-mücedidi asrhi ve ferideti dehrihi*, eş-Şeyhü'l-esatizi'mürebbi Ebû Zeynel Abidin el-Muhtar b. Ahmed b.Ebi Beki'l- Küntî, by 2016.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî, *er-Ri'âye li-hukûkallâh ve'l-kıyâme bihâ*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1985.
- Mustafa, Ahmed Abdurrahman, *Hareketü't-tecdîdi'l-İslâmî fî'l-âlemi'l-Arabî'l-hadis*, Kahire 1971.
- Mübârek, es-Sâfi Caferî, *el-Alâkâtu's-sekâfiye beyne Tevât ve's-Sûdân*, Vüzeratu's-Sekâfi, Cezayir 1998.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyü'dîn Abdülazîm b. Abdilkâvî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, thk. İbrahim Şemseddin, Daru'l-kutubi'l-ilmiye, Beyrut 1417.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi'i's-sağîr*, thk. Hamdî ed- Demertâş Muhammed, Mekke-Riyad 1998.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyin Müslüm b. el-Haccâc b. Müslim el- Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Zekât, trc. Mehmet Sofuoğlu, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Nebhânî, Kâdî Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâil b. Yûsuf eş-Şâfiî en-Nebhânî, *Câmi'u-kerâmâtî'l-evliyâ*, thk. İbrahim 'Etûf, Daru'l-ma'rife, Beyrut. ty.
- Nesâî, Ebû Abdurahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenu'n-Nesâî (el-Muctebâ)*, Müessesetü'r-Risâlet Naşirûn, Beyrut 2015.
- Nevevî, Muhyeddin Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Sahihu bi şerhi'n-Nevevî*, Daru'l-Feyha, Dimeşk 2010.
- Ocak, Ahmed Yaşar, “Ebû'l-Vefâ el-Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul 1994. X, 347-348.

- Öngören, Reşat, “Şeyh Ma‘rûf-i Kerhî”, *DİA*, Ankara 2003. XXIIIX, 67-68.
- Öngören, Reşat, “Sühreverdi Ebü’n-Necîp”, *DİA*, İatanbul 2010. XXXVIII, 35-26.
- Öngören, Reşat, “Zikir”, *DİA*, İstanbul 2013. XXXIV, 409-412.
- Özel, Ahmed, “Küntî Muhtar b. Ahmed”, *DİA*, Ankara 2019.
- Özel, Ahmed Murat, “Şâzeliyye”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXVIII, 387-390.
- Özkan, Halit, “Süyûtî”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXVIII, 188-190.
- Özköse, Kadir, *Afrika ’da Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar, Yayıncılık, Konya 2008.
- Özköse, Kadir, *Libya ’da Tasavvufi Hayat*, Ensar Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Sağlam, Bahaeddin, *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Tebliğ Yayınları İstanbul 1993.
- Selah Müyüdü’l-‘Ekabî, *et-Tariketü’s-sûfiye ve ’z-zevaya bi’l-Cezayir tariğuha ve neşatuha*. Daru’l-Burak, Cezayir 2002.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsu’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebhut*, IX, 176. ty.
- Serrâc, Ebû Nasr es-Serrâc *el-Lüma’fî Tarihi’t-Tasavvufi’l-İslâm î*, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâledîn Abdurahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-udayrî es-Süyûti, *el-Câmiu’s-Sağir*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Süleyman, Muhammed et-Tabib, *Mûsûa’tu’l-k’abai’lul-A’rabiye*, Daru’l-Fıkrul-A’rabî, Kahire 2001.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet”, *DİA*, İstanbul 1999. XIX, 233-235.
- Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, *DİA*, İstanbul 2000. XXII, 212-214.
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınları İstanbul 1964.
- Şehbenderzâde Ahmed Hilmi Filebeli, *Senûsiler ve Onüçüncü Asrın En Büyük Mütefikiri Seyyid Muhammed es-Senûsî*, haz. İsmail Cömert, Ses Yayınları, İstanbul 1992.

- Senûsî, Seyyid Ahmet eş-Şerîf b. Muhammed eş-Şerîf b. Muhammed b. Alî es-Senûsî, *el-Envârü 'l-kudsiyye fî mukaddimeti 'l-tarîkati 's-Senûsiyye*, İstanbul 1951.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu 'l-Kadîr*, Darü İbni Hazm, Lübnan 1315.
- Şener, Memet, “Huşû”, *DİA*, İstanbul 1998. XVIII, 422-423.
- Şevki Cemil, *el-Meğibü 'l-Arabi 'l-kebir fî 'l-asri 'l-hâdis*, Kahire 1976.
- Şevki Cemil, *el-Ezher ve devrahü 's-siyâsi ve 'l-hadârî fî 'l-İfrikyye*, Kahire 1988.
- Şınkîdî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Mutâr B. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî, *el-Vesit fî teracimi eddübâi Şınkîdî*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire 1989.
- Şınkîdî, Ahmed b Emin el-Ulvî, *el-Vesîd fî terâcimi edübbâi Şınkîd*, Mektebetü'l-Hâneci, Kahire 1958.
- Şimşek, Selami, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Uludağ, Süleyman, “Abdulkadir-i-Geylânî”, *DİA*, İstanbul 1988. 234-239.
- Uludağ, “Abdusselâm b. Meşîş el-Hasenî”, *DİA*, İstanbul 1988. 302.
- Uludağ, Süleyman, “Ârif”, *DİA*, İstanbul 1991. X, 361-362.
- Uludağ, Süleyman, “Bâtın ilmi”, *DİA*, İstanbul 1992.
- Uludağ, Süleyman, “Bekkâin”, *DİA*, İstanbul 1992. V, 364.
- Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul, 1997. XVI, 293-301.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul 1994.
- Uludağ, Süleyman, “Recâ”, *DİA*, İstanbul 2007. XXXIV, 502.
- Uludağ, Süleyman, “Rızâ”, *DİA*, İstanbul 2008. XXXV, 56-57.
- Uludağ, Süleyman, “Serî es-Sakatî”, *DİA*, İstanbul, 1997. XXXVI, 564-565.
- Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *DİA*, İstanbul 2001. XXIV, 229-232.
- Uludağ, Süleyman, “Muhabbet”, *DİA*, İstanbul 2005. XXX, 338-339.
- Uludağ, Süleyman, “Mürîd”, *DİA*, İstanbul 2006. XXXVIII, 47-49.

- Uludağ, Süleyman, “İbnü’l Fârız”, *DİA*, İstanbul 2000. . XXIV, 229-232.
- Uludağ, Süleyman, “Nefis”, *DİA*, İstanbul 2006. XXXII, 529-531.
- Uludağ Süleyman, “Takvâ”, *DİA*, İstanbul 2010. XXXIX, 484-486.
- Uludağ, Süleyman, “Velî”, *DİA*, İstanbul 2013. XXX, 338-339.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimle Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Ulaman, A. H, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara 1973.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken yayımları, IV. Baskı, İstanbul 1994.
- Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsni’dü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et- Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-‘evsat*, nşr. Târik b. İvazullah-Abûlmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, Kahire, 1995.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Beğdâdî, *Câmi‘u’l-beyân ve Târîhu’l-ümme ve’l-mülûk*, Kahire 1323.
- Tahralı, Mustafa, “Ahmed er-Rifâî”, *DİA*, İstanbul 1989.
- Tek, Abdurrezzak, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Emin Yayınları, Bursa 2016.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, trc. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık, Konya 2007.
- Toksarı, Ali, “İslam da İhtilâfın Yeri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, IV, 295-97.
- Topaloğlu, Bekir, “Hamd”, *DİA*, İstanbul 1997. XV, 442-445.
- Tosun, Necdet, “Zünnûn el-Mısırî”, *DİA*, İstanbul 2013. XXXIV, 575-576.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2015.
- Türköne, Mümtazer, *19. Asırda Batı’nın Gözüyle Siyasî İslâm ve Pan İslâmizm*, Rehber Yayınları, Ankara 1993.
- Veledi Abdillâh (Abdîlvedûd), *el-Hareketu’l-fikriyye fî bilâd Şinkîd hilâle karni (m. 17-18)*, Edabiyat Fakültesi, Muhammed Hâmis Üniversitesi, Ribad 1993.

- Veledi Hâmid, Muhtar, *et-Tarîhu's-siyasî*, Daru'l-Garbi İslâm Beyrut 2000.
- Yahyâ, Celâl, *el-Mağribu'l-Arabi'l-hadis ve'l-muâsır*, İskenderiyye 1973.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Havâtır”, *DİA*, İstanbul 1997. XXXII, 529-531.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Ruh”, *DİA*, Ankara 2018. XXXV, 192-193.
- Yazıcı, Tahsin , “Ebû Medyen”, *DİA*. İstanbul 1994. X, 186-187.
- Yazır, Elmalı Hamdı, *Kur'ân-ı Kerîm Yüce Meâlî*, Haz. Kasım Yayla, Zafer Matbaası, İstanbul 2002.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyyat, İstanbul 2019.
- Mûsâdife, Zeynep, *el-Fikru's-sûfî 'inde's-şeyh Sidi el-Muhtar el-küntî*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ebû Bekir Belkâid Üniversitesi, Cezayir 1432/2011.
- Zübeyrî, Hâdım Hasan Şâh, *Muînü'l-ervâh, mühyi'l-evkâf*, Ecmîr 1983.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mustafa POLAT
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	